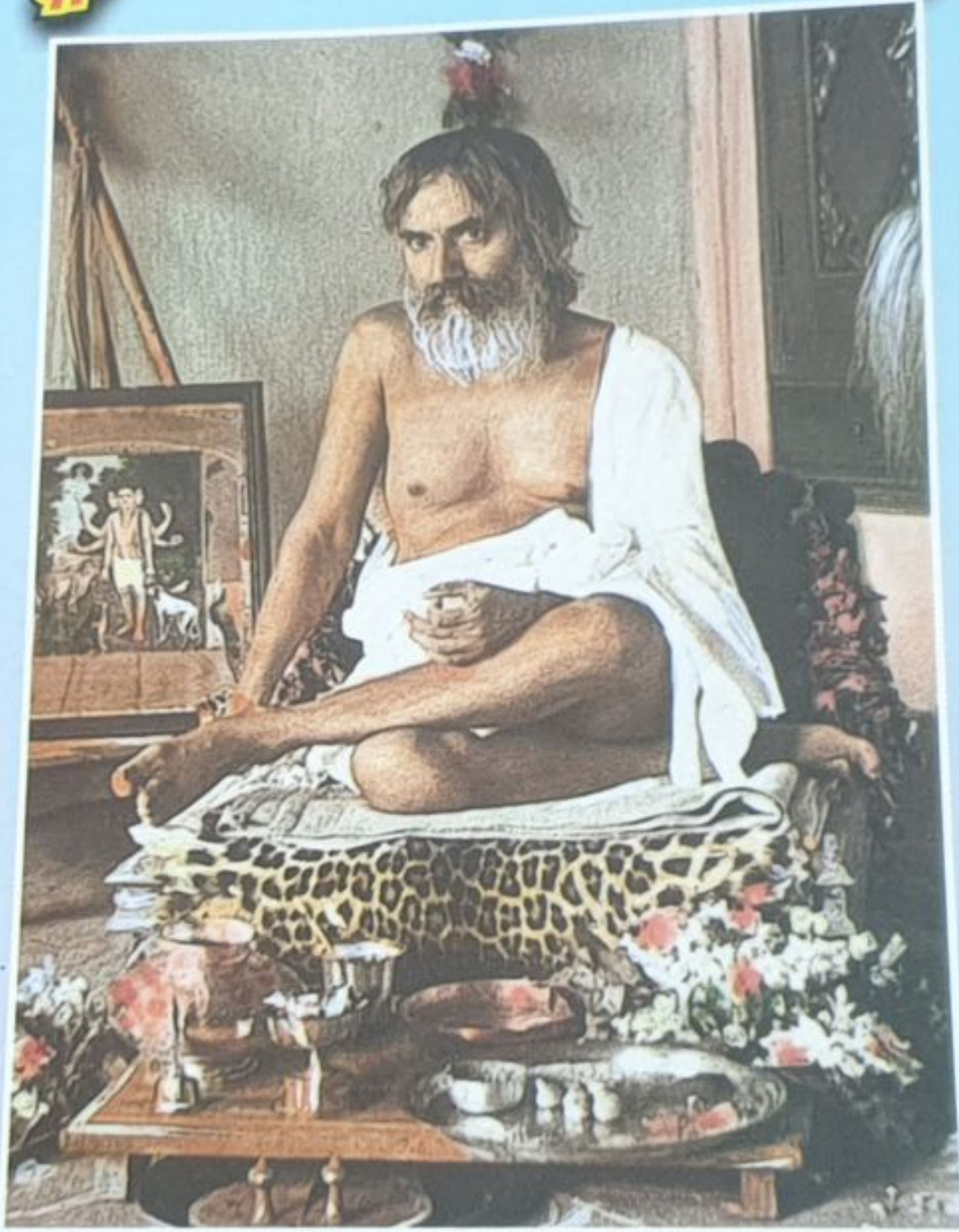


# શ્રીરંગ નભશલાઘ્ની સંકેવ શવક

(જ્ઞાનકાંડ)



રંગ અવધૂત મહારાજ (નારેશ્વર)

હ્રસ્વતેજથી ભૂષિત જેનું ભાલ ખરે, દિવ્યતેજથી વિશાળ નયનો શોભે અરે,  
શાંતિ દેનારું જેનું મુખડું મધુરું, રંગ ગુરુના ચરણકમળમાં નમન કરું.

લેખક

પ્રા. કુલીન ઉપાધ્યાય



## ઈશોપનિષદ્ની રત્ન કણિકા

(ભાવાનુવાદ)

છે હરિનું આ જગત રહેઠાણ બસ!  
ને વ્યાપ્ત એનાથી બધું જીવન ખરે!  
લઈ નામ પ્રભુનું, ત્યાગ કર તું પ્રેમથી,  
જે કંઈ મળે તેનો કરી લે ભોગ તું,  
ના વાસના તું રાખજે પરધન તણી.

જે આત્મમાં સહુને નિરંતર દેખતો,  
ને સર્વભૂતોમાં જુએ છે આત્મને,  
એવો પુરુષ કદી કોઈને પણ ના કરે-  
હડધૂત, નિંદા ના રહે અળગો કદી.

આ સર્વ પ્રાણીને જુએ પોતામહી,  
એકત્વનું દર્શન નિરંતર જે કરે,  
એવી દશાના સંતજનને તો પછી,  
શું શોક ને વળી મોહ શું એને ભલા.

વિદ્યા અવિદ્યા બેઉના સંગાથમાં,  
જે મનુજ પામી જાય આત્મજ્ઞાનને,  
તરી જાય મૃત્યુ એ અવિદ્યાથી ખરે!  
વિદ્યા થકી અમૃત એ આરોગતો.

ઠંકાયેલું મુખ સત્યનું એ પાત્રથી -  
જે હેમમય છે, વિશ્વપોષક હે પ્રભો!  
તું દૂર કરજે આવરણ મુજ કાજ એ,  
હું સત્યધર્મા, લાભ દર્શનનો મળે.

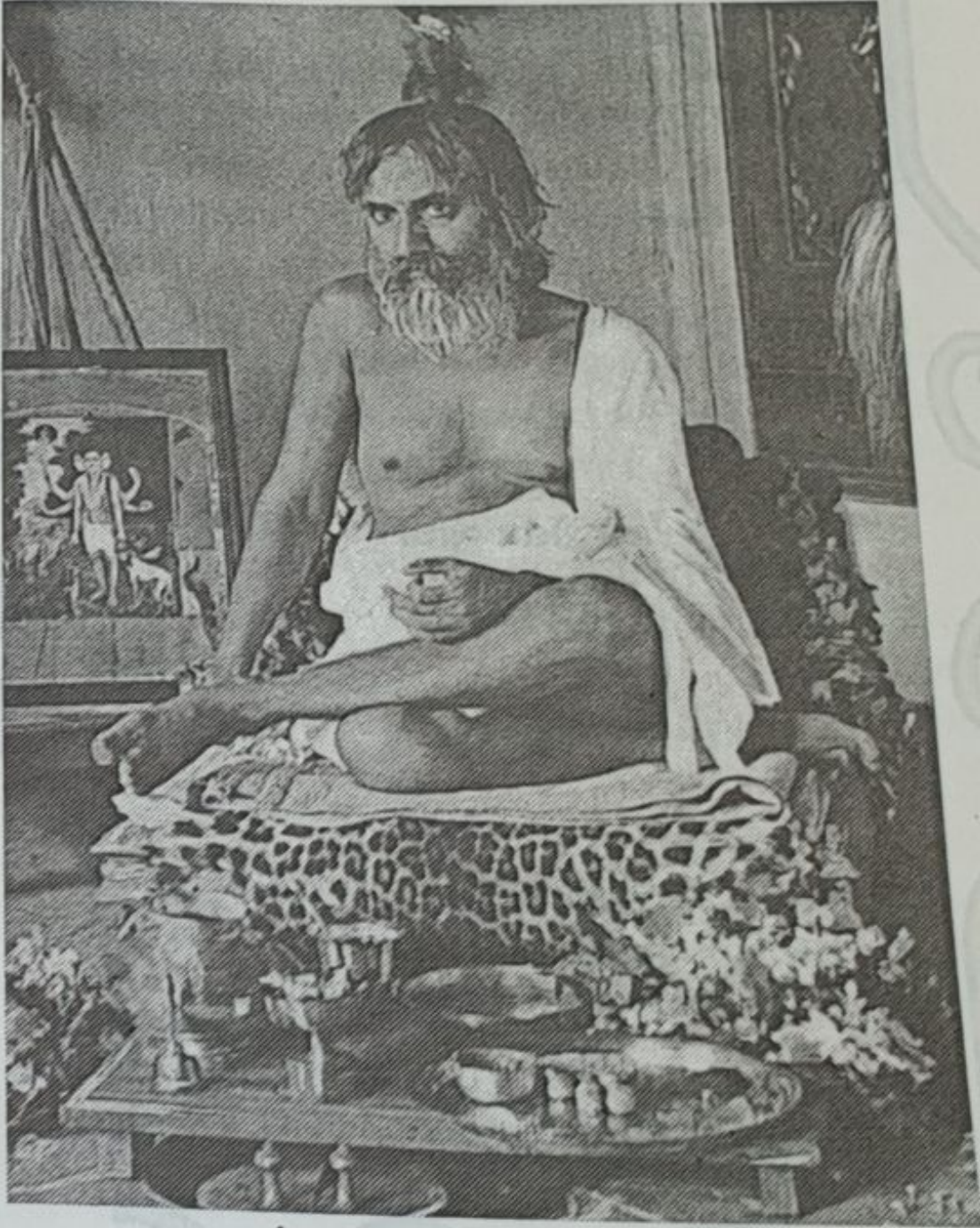
આ દેહ ભસ્મીભૂત જ્યારે થાય ને -  
વળી પ્રાણ થાયે લીન ચેતન તત્ત્વમાં  
લો નામ ઈશ્વરનું અરે! સંકલ્પમય,  
તું સ્મરણ કર, તું સ્મરણ કર એનું સદા.  
હે જીવ! મેલી તું બધા સંકલ્પને  
એનું કરી લે સ્મરણ નિત્યે પ્રેમથી.

પ્રા. કુલીન ઉપાધ્યાય



# શ્રીરંગ જન્મશતાબ્દી સંકેત શલક

(જ્ઞાનકાંડ)



રંગ અવધૂત મહારાજ (નારેશ્વર)

બ્રહ્મતેજથી ભૂષિત જેનું ભાલ ખરે, દિવ્યતેજથી વિશાળ નયનો શોભે અરે,  
શાંતિ દેનારું જેનું મુખડું મધુર, રંગ ગુરુના ચરણકમળમાં નમન કરું.

લેખક

પ્રા. કુલીન ઉપાધ્યાય

મુદ્રક  
હિમાંશુ ટ્રેડર્સ  
ફોન : ૨૧૪૬૩૦૪

અંકિત ગ્રાફીક્સ  
ફોન : ૫૫૦૮૫૩૨

પ્રકાશક  
શ્રી શેલેષ ગાંધી  
અમેરિકા

પ્રથમ આવૃત્તિ  
ગુરુ પૂર્ણિમા, ૨૦૫૬  
તા. ૧૬ જુલાઈ ૨૦૦૦

વીસ રૂપિયા

## આશીર્વાચન

અધિકસ્ય અધિકં ફલં ।

પોતાના પિતાની પવિત્ર સ્મૃતિમાં કર્મકાંડના દોહરા વિષેનું પુસ્તક પ્રકાશિત કરીને ઈતિશ્રી માનવાને બદલે એ સદ્વૃત્તિના સંવર્ધનરૂપ જ્ઞાનકાંડના દોહરા અંગેના આ પુસ્તકના પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિ ગુરુમહારાજ પ્રત્યેના પ્રેમ, ભક્તિ અને એકનિષ્ઠાનાં ઘોતક છે.

આ કાર્યને ગુરુ મહારાજનું કાર્ય માનીને તે નિવ્યાજિ ભાવે અને સંનિષ્ઠાપૂર્વક સંપન્ન કરનાર કુલીનભાઈ શેલેષભાઈની સ્મૃતિમાં સતત રહે એ સહજ અને સ્વાભાવિક છે.

સુપુત્રો સત્તમ્ રસઃ ।

પિતાશ્રીનું અને ગુરુમહારાજનું સતત સ્મરણ રહે એવી ભાવભીના હૃદયે વૃત્તિ ધરાવનાર અને પ્રવૃત્તિ કરનાર માટે હૃદય ભીનું થાય અને એના પ્રતિ સદ્ભાવ પ્રવાહિત થાય એ સ્વાભાવિક છે.

ગુરુમહારાજના આશીર્વાદ હો !

અવધૂત કુટિર

લીય

લિ.

પ્રેમ



## ભાવાંજલિ

આધ્યાત્મિક અને આત્મિક શક્તિના પરમોત્કૃષ્ટ શિખરે બિરાજેલ પ.પ.શ્રીમદ્ વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી સ્વામી મહારાજના પરમ કૃપાપાત્ર અને પ્રખર દત્ત ઉપાસક પ.પૂ. શ્રીરંગ અવધૂત બાપજીથી સમસ્ત વિશ્વ સુધેરે પરિચિત છે. શ્રોત્રિય, બ્રહ્મનિષ્ઠ અને યોગીન્દ્રવર્ય શ્રીરંગ બાપજીનું કાર્ય અદિતીય, અપૂર્વ અને અનોખું છે.

સરળ અને સાચી આધ્યાત્મિકતાનું નિદર્શન કરીને પૂજ્ય બાપજી આપણને “પરસ્પરદેવો ભવ” નો ઘણો જ પ્રેરણાયુક્ત મંત્ર આપી ગયા. પોતાનું સમગ્ર જીવન બહુજન હિતાય અને બહુજન સુખાય સમર્પિત કરી દીધું છે. સમાધિભાષામાં દેવની આજ્ઞાથી રચાયેલ ‘શ્રીગુરુલીલામૃત’ ગ્રંથ આપણી જીવનયાત્રાના પરમ પુરુષાર્થને સિદ્ધ કરવામાં હરેક રીતે મદદરૂપ બને છે. ભુક્તિ અને સાથે સાથે મુક્તિ આપનારો આ ઔપાસનિક વરદ ગ્રંથ એ ગુરુ મહારાજે આપણા પર કરેલી અસીમ કૃપા-વર્ષા છે.

આધ્યાત્મિક ચેતનામાંથી જીવતાં સ્પંદનો દ્વારા સાધકોને શ્રદ્ધા અને ભક્તિનાં અનેકવિધ પરિમાણો અને પરિણામોનો અનુભવ કરાવવાનું કામ પૂ.પ્રેમ અવધૂતજી કરી રહ્યા છે. સ્વ.શ્રી ગોવિંદભાઈ ઉપાધ્યાયે એક અનોખી કેડી કંઠારી આપી અને પૂજ્યશ્રીના ભક્ત અને પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીના કૃપાપાત્ર મુ.કુલીનભાઈ એ દિશામાં કદમ માંડી રહ્યા છે.

પૂ.શ્રીરંગ બાપજી જેવા પ્રખર યુગ પુરુષ અને સિદ્ધ પુરુષ હજારો જોજન દૂર હોવા છતાં અમારા કુટુંબને આવા સત્કાર્યમાં નિમિત્ત બનવાની પ્રેરણા આપી રહ્યા છે એ પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવની અસીમ કૃપાનું જ ફળ છે અને એ જ અમારા સદ્ભાગી જીવનનું બળ છે.

પૂજ્યશ્રીના ચરણોમાં અમારી વિનમ્રભાવે પ્રાર્થના કે માનનીય મુ.શ્રી કુલીનભાઈને હરેક પ્રકારની શક્તિ આપે જેથી પૂ.શ્રી ની વિચારધારાને સમજવાની ભક્તોને સરળતા રહે.

## અભિનંદન

છેલ્લે અમારા કુટુંબ તરફથી અમારું સમગ્ર અસ્તિત્વ આ પુસ્તક દ્વારા પૂ.શ્રીને સમર્પિત કરીએ છીએ. અમારા જીવન પથ પર પ્રત્યેક લણે પૂ. બાપજીની કૃપા, પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીના આશીર્વાદ અને મુ.કુલીનભાઈની શુભેચ્છાની અમી વર્ષા થતી રહે એવી પ્રભુને પ્રાર્થના.

મુ.કુલીનભાઈ પૂ.શ્રીના સાહિત્યના રહસ્યોને છતાં કરતાં રહે અને એ કાર્યમાં અમને નિમિત્ત બનવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડે એવી કુણી લાગણી દર્શાવે એ જ અભિપ્સા.

અમે આપના બાળકો આપના ચરણકમળમાં અમારી ભાવાંજલિ અર્પણ કરીએ છીએ.

અમેરિકા.

તા. ૧૮ જૂન, ૨૦૦૦

ગં. સ્વ. મહાલક્ષ્મીબેન ગાંધી

શ્રી શૈલેષ ગાંધી

સૌ. સંધ્યા ગાંધી

કી  
પ્રાચીન મંદિર

પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૦  
૬૪૦ પાના - ૨૦૦૦  
૨૦૦૦ ૧૫૦૦ (૨૦૦૦)

## લેખકનું નિવેદન

પ.પૂ.સદ્ગુરુ શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજશ્રીના જન્મ શતાબ્દી પર્વ પ્રસંગે 'શ્રીગુરુલીલામૃત' ગ્રંથમાંથી સો દોહરા પસંદ કરી તે દ્વારા ગુરુ મહારાજે કરેલા સંકેતને ઝીલવાનું વિચાર્યું. પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીના આશીર્વાદથી શરૂ કરેલા આ જ્ઞાનયજ્ઞની સમાપ્તિ એમની જ કૃપાનું ફળ છે.

શતાબ્દી પછીનું વર્ષ શતાબ્દી પૂર્તિ વર્ષ તરીકે ઉજવવાનું નારેશ્વરથી નક્કી થયું એટલે એકસો એક દોહરા પસંદ કર્યા.

ઉપાસના કાંડમાંથી ૨૫ દોહરાં પસંદ કર્યા અને તેનું પ્રકાશન શતાબ્દી વર્ષમાં પૂ.સ્વ.ગોવિંદકાકાની કથા પ્રસંગે થયું. મુંબઈમાં એનું વિમોચન પૂ.અરુણોદય ન. જાનીના વરદહસ્તે પૂ.પ્રેમ અવધૂતજીની ઉપસ્થિતમાં થયું.

કર્મકાંડમાંથી ૩૫ દોહરા પસંદ કર્યા. અને તે પુસ્તકનું વિમોચન શતાબ્દી પૂર્તિવર્ષમાં ગુરુપૂર્ણિમાના પર્વ પ્રસંગે પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીના વરદ હસ્તે અમેરિકામાં થયું.

જ્ઞાનકાંડમાંથી ૪૧ દોહરા પસંદ કર્યા. એ પુસ્તિકાનું વિમોચન પણ ગુરુપૂર્ણિમાએ અમેરિકામાં જ થશે. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીના પ્રેરણા, માર્ગદર્શન અને હૂંફથી આ યજ્ઞકાર્ય સાંગોપાંગ પાર ઉતર્યું એ જ ગુરુ મહારાજની અસીમ કૃપા ગણાય.

દેવની આજ્ઞાથી સમાધિભાષામાં પૂ.શ્રીએ લખેલા ગ્રંથના રહસ્યને સમજાવવાની મારી ઘેલછાને ગુરુ મહારાજે નિભાવી લીધી છે એ એમની ઉદારતાનું ઘોતક છે. મહાપુરુષો પોતાના આશ્રિતના દોષો જોતા નથી એ વાત તદ્દન સાચી છે.

આ કાર્યમાં મને મદદરૂપ બનનાર મારા ધર્મપત્ની સૌ. અંજનીનું સ્મરણ થાય એ સહજ છે. ક્ષતિરહિત પુસ્તક બને એ માટે મદદરૂપ બનનાર મુ. નરોત્તમભાઈ પટેલનો અને મુ. પ્રા. વિનોદભાઈ મહેતાનો આભારી છું.

મારા પ્રત્યે નિર્વ્યાજ પ્રેમનો કુવારો ઊડાડનાર શ્રી શૈલેશભાઈની તથા તેના કુટુંબીજનોની ભાવનાનો હું શું પ્રતિભાવ આપું ? ગુરુમહારાજ સહુનું શ્રેય કરો એવી પ્રાર્થના.

‘વરેણ્યમ્’

દ/એ, કલ્પતરુ, અંકુર

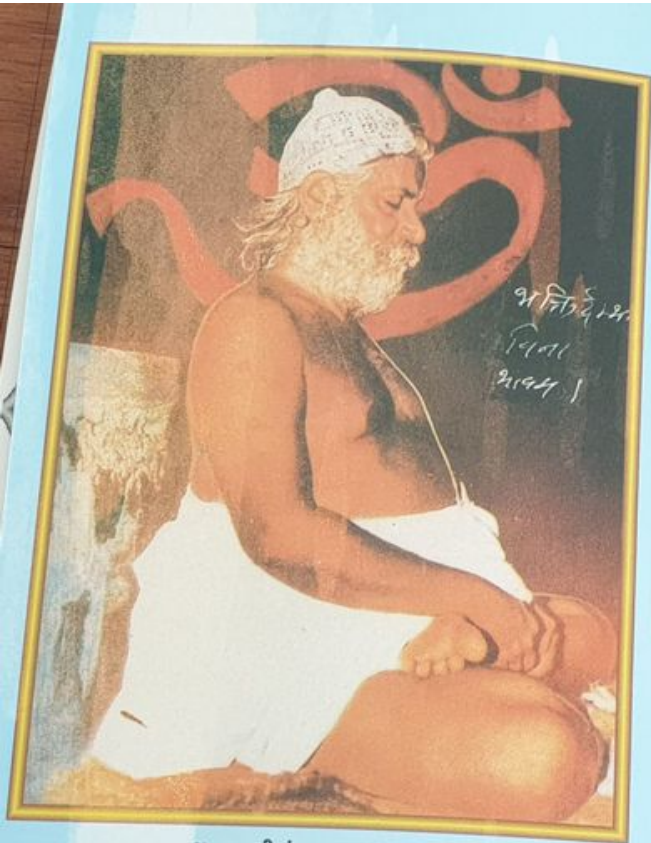
અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૩

(૦૭૯) ૭૪૮ ૮૦ ૮૮

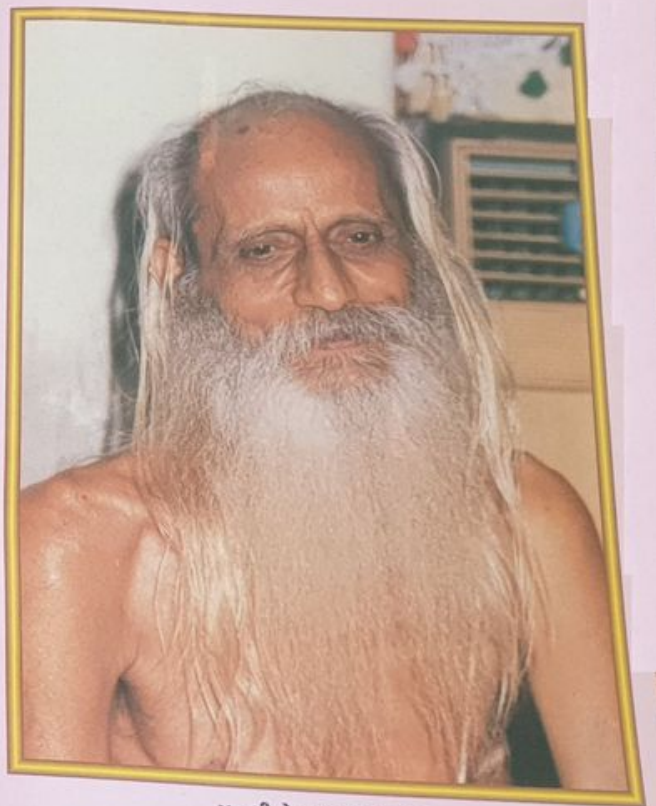
લિ.

કુલીન ઉપાધ્યાય





પ. પૂ. શ્રી રંગઅવધૂત મહારાજ  
નારેશ્વર



પૂ. શ્રી પ્રેમઅવધૂત મહારાજ  
લીંચ

## અનુક્રમણિકા

સંકેત નં.	અધ્યાય/દોહરો	(જ્ઞાનકાંડ)	વિષયવસ્તુ
૧	૧/૧	ગ્રંથારંભે...	સુધરે કાજ.
૨	૧/૩૬-૩૭	થાય ગ્રંથ...	વિમલ પ્રકાશ
૩	૧/૬૮	દૈન્યહારક...	અમાન
૪	૧/૧૧૩-૧૧૪	બ્રહ્મરસાસ્વાદે...	કાન
૫	૨/૪૫-૪૬	શું	દુર્લભ...તદ્રૂપ
૬	૩/૪૫-૪૬	ઉપાય	બીજો...છૂટ.
૭	૩/૧૪૩-૧૪૪	સદગુરુ	સ્મરણ...એમ
૮	૪/૮	પ્રથમ ઝબૂકે...	મેહુલા ગાય
૯	૪/૭૧થી૭૩	ગાતાં પ્રીતે...	અભક્ત
૧૦	૫/૧૩૩-૧૩૪	જ્યારે ઈચ્છે...	પણ તેમ
૧૧	૬/૨૫ થી ૨૭	અકારણ છળ...	ખોશો અર્થ
૧૨	૭/૫૦	ભોગ રોગનું...	નષ્ટ વિચાર
૧૩	૭/૭૮ થી ૮૧	પ્રાણ પ્રિય...	માહરું પૂર્ણ
૧૪	૮/૨૦	બાર વરસ...	અસહ્ય તાપ
૧૫	૮/૧૧૫-૧૧૬	સ્મરણમાત્રે...	જેહ સગુણ
૧૬	૮/૩૭-૩૮	વિષયેચ્છુ...	અસુખી તેમ
૧૭	૮/૫૭-૫૮	જેનામાં ગત...	કદિ અપમાન
૧૮	૮/૮૮ અને ૧૦૨	મર્મતોડ...	નહીં તેમ
૧૯	૧૨/૭૦-૭૧	વિદ્યુચ્ચલ...	રાજ્ય ભંડાર
૨૦	૧૪/૧૪૧ થી ૧૪૩	ફળ લહુકવત્...	પંચમ શૂર
૨૧	૧૫/૧૬૫ થી ૧૬૭	મોક્ષ ન સ્વર્ગો...	કલેશ
૨૨	૧૬/૫-૬	મૂઢ જીવ...	પ્રભુ એમ
૨૩	૧૭/૧૩-૧૪	સિદ્ધ કરી...	ગુરુ એમ
૨૪	૧૮/૬૮ થી ૭૦	તૂટે હૃદય ગ્રંથિ...	સુજાણ
૨૫	૨૦/૩૪, ૩૫, ૩૭	મમત્વ...	અનુકરણ એમ



૨૬	૨૨/૨૨-૨૩	હવે લગ્ન...વિયુક્ત
૨૭	૨૨/૧૩૧-૧૩૨	કહે સંત...હું અપરાધી એમ
૨૮	૨૬/૬૯-૭૦	હણે વિપ્ર...દુર્જન તેમ
૨૯	૨૮/૧૬૩	સર્વ એક
૩૦	૨૮/૪૫	બાલ્યેયન્માતા...તત્સમાન
૩૧	૩૧/૭૦ થી ૭૨	વિષય વિખારી...તોય
૩૨	૩૭/૯-૧૦	દંડત્રય.....તેહ
૩૩	૪૧/૪૮	કોટિ જન્મ...જાપ
૩૪	૪૫/૭૪	દૈવ પાંશરું...યચ્છર્મ
૩૫	૪૮/૫૪	મેલા અંતરમાં...જાણ
૩૬	૫૨/૩૩-૩૪	વસે કામા...તેહ
૩૭	૫૨/૮૪-૮૫	જીત્યો રસ...દેહ માન
૩૮	૫૩/૨થી૪	પશાપક્ષીથી...અંતરે માન
૩૯	૫૪/૫૮-૫૯	તેમ કૃપણ...જાણ
૪૦	૫૫/૧૧૮	વિષા વૈરાગ્યે...પ્રમાણ
૪૧	૫૫/૧૪૧	ભૂખ્યો કેવળ...માન

(કર્મસી)

૪૨	૫૬/૩૯-૪૦	સદગુણરાશિ...ઉરમાં નેહ
૪૩	૫૮/૬૬	અપકારી.....ત્યાંય
૪૪	૬૧/૮૧	દાનવાન્તક પ્રભુ...સંહાર
૪૫	૬૧/૧૮૨	નારી ડૂબે.....શિખ
૪૬	૬૨/૨૨૩	નાદતાં.....શર્મ
૪૭	૬૭/૬	જ્યાંલગ.....નિઃસંતાપ
૪૮	૬૭/૪૩	સદગુરુ.....પમાય
૪૯	૬૮/૪૮ થી ૫૦	સૂણી વચન...તણે લોક
૫૦	૬૯/૩૧	ગુરુ સ્મરણ જો...ધિક્

૫૧	૭૦/૩૨-૩૩	અંતર દોષે...ભૂલે દુર્બુદ્ધ
૫૨	૭૦/૩૯-૪૦	ગુરુ સેવા...સર્વ શાશ્વત
૫૩	૭૦/૧૮૩	પશ્ચાતાપે...સત્યનું ભાન
૫૪	૭૧/૬૫-૬૬	મૂરખ હતભાગી...ગ્રાસ
૫૫	૭૩/૧૦૮	શ્રદ્ધા ભક્તિ.....નિશ્ચલ
૫૬	૭૬/૩૩-૩૪	જોઈ સાત્વિક...રંકનો રાપ
૫૭	૭૮/૬૯	ધાએ વન.....અધન્ય
૫૮	૮૦/૧૧૨-૧૧૩	એવા નિઃસ્પૃહ.....દીન
૫૯	૮૦/૧૧૮	ભરે પેટ.....ભવજંત
૬૦	૮૩/૧૭	સુલભ સકળ.....તત્કાળ
૬૧	૮૪/૧૪૯-૧૫૦	સંસારે પ્રાણી.....દીન
૬૨	૮૪/૧૫૭	પુણ્યકર્મથી કો.....ફૂર
૬૩	૮૮/૩૦	ગુરુક્ત.....દાસ
૬૪	૮૮/૬,૭,૧૦	બોલે શ્રીગુરુ.....માન
૬૫	૮૮/૨૩૮ થી ૨૪૦	માતૃદુઃખ-નિઃપુત્રિક એહ...
૬૬	૯૨/૮૧	આર્તબંધુ.....પ્રમાણ
૬૭	૯૪/૪૨	શિષ્યોને તારક...તત્કાળ
૬૮	૯૫/૪૭-૪૮	ગુરુ સેવા જે.....યથાર્થ
૬૯	૯૫/૧૬૪	રંગ અભાગી...મતિ હોય
૭૦	૯૬/૩૦ અને ૩૩	એકભાવથી...અંતરે એમ
૭૧	૯૯/૧૧૮	લખ્યા લલાટે...આ રીત
૭૨	૧૦૧/૪૩	સુધાતૃપ્તને.....પણ તેમ
૭૩	૧૦૧/૪૭	અસાર દુસ્તર.....સદાય
૭૪	૧૦૧/૫૦	કામમાત્ર.....હનત
૭૫	૧૦૪/૧૫૪	માટે જ્ઞાની...તેજ પ્રમાણ
૭૬	૧૦૫/૩૨ અને ૪૧	નથી અગ્ર.....ગહન

### ઉપાસનાકાંડ

૭૭	૧૦૭/૩૫	માટે ચાલ્યો.....અમત
૭૮	૧૦૮/૭૮	ઉપાસના.....તેમ
૭૯	૧૧૦/૧૧૨-૧૧૩	તપોનિધિ.....ક્યાં વ્યર્થ?
૮૦	૧૧૪/૬૭	સંતવચન.....શોધું ક્યાંય
૮૧	૧૧૫/૫૧	નિયમ એહ.....વિતંડાવાદ
૮૨	૧૧૫/૫૨-૫૩	બીજી મર્્યાદા.....એમ
૮૩	૧૧૬/૨૦	પૂજાદિક.....સ્નેહ
૮૪	૧૨૧/૨૩-૨૪	માટે ફલકાંક્ષા.....સત્વર ખાસ
૮૫	૧૨૧/૨૬	શુદ્ધ બુદ્ધિ.....આત્મજ્ઞાન
૮૬	૧૨૧/૧૩૭	માટે તરફડિયાં.....ખુવાર
૮૭	૧૨૨/૮	બ્રહ્મસ્થિતિ.....કાન્ત
૮૮	૧૨૨/૨૨	શ્રવણસમું.....નુકસાન
૮૯	૧૨૨/૪૦-૪૧	માટે મનના.....વર્તન
૯૦	૧૨૨/૪૬-૪૭	અહંકારને.....એમ
૯૧	૧૨૫/૩૫	લોકોદ્ધારાર્થે.....આમ
૯૨	૧૨૭/૩૨-૩૩	અલખ નિરંજન.....તેમ
૯૩	૧૨૭/૬૮-૬૯	ન્યાત જાત.....તેમ
૯૪	૧૨૮/૬૩ થી ૬૫	નિર્ગુણ ધ્યાને.....મધુરિપુ તેહ
૯૫	૧૩૦/૧૨૩	પડ્યા લોભમાં.....તેહ
૯૬	૧૩૧/૫૭-૫૮	નિયમ એહ.....નિર્ભય તેમ
૯૭	૧૩૨/૨૬	શરણાગતને.....તત્કાળ
૯૮	૧૩૭/૬૩	અનન્ય નિષ્ઠા.....નિર્ધાર
૯૯	૧૪૦/૬૧	સેવાથી.....માંદા
૧૦૦	૧૪૧/૮૭	શ્રદ્ધા ચાહે.....તેહ
૧૦૧	૧૪૩/૭૮	વસ્તુ માત્ર.....થાય

●

૮

ૐ

### શ્રીરંગ જન્મ શતાબ્દી સંકેત શતક (જ્ઞાનકાંડ)

**સંકેત : ૧**

ગ્રંથારંભે તુજ નમું ચરણકંજ ગણરાજ,  
આપો સન્મતિ મોરયા જેથી સુધરે કાજ.  
(અ. ૧ દો. ૧)

શ્રીગુરુલીલામૃત ગ્રંથની શરૂઆત આ દોહરાથી થાય છે. શ્રી ગુરુલીલામૃત એ સમાધિભાષાનો ગ્રંથ છે. ભગવાન દત્તાત્રેયની લીલાનું વર્ણન જ્ઞાનકાંડના પંચાવન અધ્યાયમાં કરવામાં આવ્યું છે. ૫. પૂ. વાસુદેવાનંદ સરસ્વતી (દેબે સ્વામી) સ્વામી મહારાજની આજ્ઞાથી ૫. પૂ. શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજે રચેલા ગ્રંથની શુભ શરૂઆત આ દોહરાથી થાય છે.

આ દોહરામાં ચાર વિગત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એક તો ગ્રંથારંભે. બીજું ચરણકંજ ગણરાજ. ત્રીજું આપો સન્મતિ મોરયા અને ચોથું જેથી સુધરે કાજ.

આ દોહરાનો શબ્દાર્થ એવો થયો કે હે ગણરાજ ! આ ગ્રંથની શરૂઆત કરતી વેળા હું આપનાં ચરણ કમળને નમન કરું છું. હે મોરયા ! મને સન્મતિ આપો જેથી આ ગ્રંથ રચવાનું મારું કાર્ય સારી રીતે પૂરું થાય.

આપણા ધર્મમાં ગ્રંથની રચનાની શરૂઆત “વંદનાથી”, “નમન” થી થતી હોય છે. એમાં સૌ પ્રથમ વંદના ગણપતિ ભગવાનની, પછી શારદા માતાની અને પછી સદ્ગુરુ-ઈષ્ટદેવની થતી હોય છે.

આવા ક્રમ પાછળનું કારણ સ્પષ્ટ કરતાં પૂ. અવધૂતજી ઉપાસના કાંડની શરૂઆતમાં જણાવે છે કે :

વંદુ ગણપતિ, શારદા, સદ્ગુરુ યતીવર એહ,  
યતસ્મરણે શણ ના રહે વિઘ્ન ભ્રમ સંદેહ.

(અ. ૧૦૬ દો. ૧)

ભગવાન ગણપતિ એ વિઘ્નહર્તા દેવ છે. વિઘ્ન નડવાથી કાર્ય સારી રીતે સંપૂર્ણતા પામતું નથી. મા શારદા વાણીને નિર્મળ કરે છે અને બુદ્ધિ તથા મનના ભ્રમને દૂર કરે છે. સદ્ગુરુ આપણા મનના સંદેહને દૂર કરે છે.

ભગવાન ગણપતિ વિઘ્નહર્તા પણ છે અને વિઘ્નકર્તા પણ છે. જ્યારે રાવણ ભગવાન શંકરે આપેલું આત્મલિંગ લંકા લઈ જતો હતો ત્યારે ભગવાન વિષ્ણુએ

વિચાર શૂન્યતા એ સૌથી મોટી સાર્વજનિક આપત્તિ છે.

૯



ગણપતિને જ વિઘ્ન કરીને એ આત્મલિંગ લંકાને બદલે બીજે સ્થાપવા માટે વીનવ્યા હતા અને એ કાર્ય એમણે સારી રીતે પાર પાડ્યું હતું. ગોકર્ણ મહાબળેશ્વર જ્યોતિર્લિંગની સ્થાપના ભગવાન ગણપતિ દ્વારા થઈ છે.

ભગવાન ગણપતિનાં ચરણકમળને નમવાની વાત બીજી રીતે પણ મહત્ત્વની છે. ભગવાન ગણરાજ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી છે. આ દેહ એ રથ છે. ઇન્દ્રિયો એ રથને જોડેલા ઘોડા છે. મન એ ઘોડાનાં મોંમાંની લગામ છે અને બુદ્ધિ આ રથને ચલાવનાર સારથિ છે. આત્મા એ રથમાં બેઠેલી વ્યક્તિ-રથી છે.

આમ, બુદ્ધિના દેવ ગણપતિ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી છે. સારથિ ઇચ્છે એ જ દિશામાં રથને લઈ જશે.

ત્રીજી વિગત છે: “આપો સન્મતિ મોરયા.” આ અર્પ પંક્તિમાં પૂ. બાપજીએ ભગવાન ગણપતિ માટે “મોરયા” શબ્દ વાપર્યો એ ખૂબ સૂચક છે. વળી કોઈ પાસે કશું જ નહિ માગનાર અવધૂતે ભગવાન ગણપતિ પાસે બીજું કંઈ નહિ અને કેવળ સન્મતિ જ માગી છે.

મહારાષ્ટ્રમાં મોરયા નામના ગણપતિના એક પ્રખર ઉપાસક થઈ ગયા. ભગવાનને પોતાના ભક્તનું કેવું મમત્વ હોય છે એ સૂચવવા એ ભક્તનું નામ ભગવાન ગણપતિએ સ્વીકારી લીધું. પોતાની ભક્તિ પણ આવી જ છે અને આવી જ બને એવી ઈચ્છા વ્યક્ત કરવા માટે જ જાણે પૂ. બાપજીએ આ મોરયા શબ્દ વાપર્યો છે.

પૂ. શ્રીએ સન્મતિ જ કેમ માગી? અને સન્મતિ એટલે શું? સન્મતિ કોને કહેવાય?

સન્મતિમાં સત્ + મતિ એવા બે શબ્દો રહેલા છે. આ જગતની જેમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે, એ જેમાં સ્થિત રહે છે અને જેમાં એનો લય થાય છે એ તત્ત્વને સત્ કહેવામાં આવે છે. યત્ત્વં યત્યં ચાન્તે યસ્મિન્નુયમેતિ । આ સત્ ત્રણે કાળમાં રહે છે. પૂ. શ્રી દત્તદશકમાં લખે છે કે:

જન્મ્યું નો'તું આ કશું હતો ત્યાહરે તું જ,  
રે'શે ના આ તોય તું હોઈશ સચ્ચિત્પુંજ.

“સત્” માંથી જ આ બધું ઉત્પન્ન થયું છે. આ પરમ તત્ત્વને પામવામાં મદદરૂપ બનતી મતિ એટલે જ સન્મતિ.

માનવીની મતિ વિષયોમાં રમે, સંસારમાં જ રમ્યા કરે તો એનો જન્મ-મરણનો ફેરો ટળતો નથી. આવી મતિ એ કુમતિ છે, જ્યારે જન્મ-મરણના ફેરાને ટાળે, આત્મામાં રતિ થાય એવું કરે એવી મતિ એ જ સન્મતિ છે. “ભિક્ષા ઝું દે મા પારવતી” ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે:

વગર વિચારે શીખવું એ નકામી મહેનત કરવા જેવું છે.

૧૦

ભિક્ષા ઝું દે મા પારવતી!  
જે થી આત્મામાં થાય રતિ.  
વૈરાગ્ય કફની પરી હું આવ્યો,  
નિરહં ખપ્પર કરમાં લાવ્યો,  
રસશૂન્ય અમર રસ દે મા! ઓ!  
જે થી વિષયે ન રમે કુમતિ.

આપણા ધર્મના મંત્રો, સ્તુતિ કે અન્ય ભજનોનો પણ કેન્દ્રવર્તી સૂર તો સન્મતિ મેળવવાનો જ છે.

રઘુપતિ રાધવ રાજારામ, પતિત પાવન સીતારામ,  
ઈશ્વર અલ્લા તેરે નામ, સબકો સન્મતિ દે ભગવાન.  
ગાયત્રી મંત્રમાં પણ સદ્બુદ્ધિની જ માગણી છે.

માતાજીની સ્તુતિમાં:

દુર્બુદ્ધિ દૂર કરીને સદ્બુદ્ધિ આપો,  
મામ્ પાહિ ઓમ્ ભગવતી ભવદુઃખ કાપો.

પૂ. સ્વામી મહારાજ, અધોર કષ્ટ ઉદાહરણ સ્તોત્રના છેલ્લા ચરણમાં પણ સન્મતિ જ માંગે છે ને!

ધર્મે પ્રીતિ સન્માતિ દેવર્ષત્કિ  
સત્સંગાતિ દેહિ ધુર્તિ ચ મુર્તિ ।

ભાવાસક્તિ ચાંચિલાનન્દમૂર્તેઽ  
ઘોરાત્ કષ્ટાત્ ઉદ્ધરાસ્માન્નમસ્તે ॥

સન્મતિથી જ વ્યક્તિ સદ્પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેરાય છે અને સદ્પ્રવૃત્તિ જ વ્યક્તિને લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવામાં મદદ કરે છે.

પૂ. શ્રી સન્મતિ એટલા માટે માગે છે કે બધા ધ્યેયને સિદ્ધ કરનાર એ જ છે. બુદ્ધિ બગડે એટલે વિનાશ અને બુદ્ધિ સુધરે એટલે વિકાસ.

‘વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ’ એ કહેવત યાદ રાખવા જેવી છે. પૂ. તુલસીદાસજી આ બાબતે લખે છે કે:

“જહાં સન્મતિ તહાં સંપત્તિ નાના ।

જહાં કુમતિ તહાં વિપદ નિધાના ॥”

નાના એટલે વિવિધ પ્રકારની સંપત્તિ એ સન્મતિનું પરિણામ છે અને કુમતિ એ આપત્તિના ભંડારનું કારણ છે.

વિચાર એ ભાગ્યનું બીજું નામ છે.

૧૧

પૂ. શ્રી In Tune with Infinite નામનું પુસ્તક વાંચતા. ઈમર્સનના શિષ્યનું આ પુસ્તક કેવળ સારા વિચારો કરવાનું જ મહત્ત્વ સમજાવે છે. ખરાબ વિચારો, દુર્બુદ્ધિ એ વિનાશનું મૂળ છે. આ પુસ્તકનું ગુજરાતી “પ્રભુમય જીવન” નામે થયું છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા માણસના નાશનો જે ક્રમ સૂચવે છે તેમાં પણ બુદ્ધિ ભગડે પછી જ વ્યક્તિ મૃત્યુ પામે કે નાશ પામે એવું જણાવે છે. ભગવદ્ગીતા જણાવે છે કે :

ધ્યાયતો વિષયાન્પુ સઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।  
સંગાત્ સંજાયતે કામઃ કામાત્ ક્રોધોઽપિ જાયતે ।  
ક્રોધાત્પ્રવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્ સ્મૃતિવિપ્રમઃ  
સ્મૃતિપ્રંશાત્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણશ્યતિ ॥

આમ બુદ્ધિ ભગડે એટલે સર્વનાશ તરફ ગતિ થાય. પૂ. શ્રી વિદિતાત્માનંદજી સ્વામી પોતાના પુસ્તક ‘ૐ નમઃ શિવાય’માં જણાવે છે તેમ ભગવાન આપણને આશીર્વાદ આપે, આપણા ઉપર કૃપા કરે ત્યારે આપણા ઉપર ફૂલ વરસાવતો નથી અને અવકૃપા કરે ત્યારે લાકડી વડે ફટકારતો નથી પરંતુ જ્યારે આપણા ઉપર કૃપા કરે ત્યારે આપણને સન્મતિ આપે છે અને અવકૃપા કરે ત્યારે બુદ્ધિ ભગાડે છે.

આમ સન્મતિ એ જ માગવા જેવી વસ્તુ છે. એક સાધવાથી બધું જ સધાય જાય એવી અમૂલ્ય એ વસ્તુ છે.

નારેશ્વર ટ્રસ્ટના પ્રમુખ શ્રી જયંતીભાઈ આચાર્યને તો આ દોહરામાં ગાયત્રી મંત્રનું જ દર્શન થાય છે.

ગાયત્રી મંત્રમાં પણ બુદ્ધિને નિર્મળ કરવાની જ વાત છે.

ગીતામાં પણ ભગવાન દદામિ બુદ્ધિયોગં તે કહીને સન્મતિનું જ મહત્ત્વ પ્રગટ કરે છે.

હનુમાન ચાલિસામાં “મહાવીર વિક્રમ બજરંગી કુમતિ નિવાર સુમતિકે સંગી” દ્વારા પણ સન્મતિની જ માંગણી છે.

બુદ્ધિ જ્યારે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ બને ત્યારે જ વ્યક્તિ યોગ્ય નિર્ણયો લઈ શકે અને એ પ્રમાણે વર્તી શકે.

આત્મ દર્શનમાં નિર્મળ બુદ્ધિનું મહત્ત્વ ધણું છે. જ્યાં સુધી બુદ્ધિ નિર્મળ થતી નથી ત્યાં સુધી જીવને આત્મદર્શન થતું નથી.

શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સારા વિચાર એ આંતરિક સુંદરતાની નિશાની છે.

કરે સ્વચ્છ જો ચાટલું, દિસે સ્વચ્છ મુખ જેમ;  
ધોતાં મેલ બુદ્ધિ તણો, સ્વાત્મ દર્શન એમ.  
આગંતુક મળ દર્પણે, તેમ બુદ્ધિ પર માન;  
ધોતાં યોગાદિક થકી, સમ્યક દર્શન જાણ.

(અ. ૧૯, દો. ૪૬-૪૭)

મોક્ષનું સાધન જ્ઞાન છે. જ્ઞાન વિના મોક્ષ મળે જ નહિ. સન્મતિ હોય તો જ આ જ્ઞાન થાય અને એ જ્ઞાન દેડે પણ બને.

ગીતા કહે છે: ‘મરણે યા મતિ સા ગતિ । મરણ સમયે જો ભગવાનનું સ્મરણ થાય, ભગવાનમાં મન રહે તો જીવનો મોક્ષ થઈ જાય. પરંતુ મરણ સમયે હરિનું સ્મરણ અને સંસારનું વિસ્મરણ કરવું હોય તો પહેલેથી જ જીવન સ્મરણ-પ્રધાન બનવું જોઈએ. ભગવાન સન્મતિ આપે તો જ એવું જીવન જીવવાની ઇચ્છા થાય અને એવું જીવન જીવાય.

સન્મતિ માગીને પૂ. શ્રી એનો હેતુ જણાવે છે કે “જેથી સુધરે કાજ.” પોતાની ગ્રંથરચનાનું કાર્ય સારી રીતે પૂરું થાય અને ગ્રંથ પણ સારો થાય એ માટે સન્મતિની માગણી છે.

શ્રીગુરુલીલામૃત એ સમાધિભાષાનો ગ્રંથ છે. એટલે કેવળ શબ્દાર્થ નહિ ચાલે. એનો ભાવાર્થ અને ગૂઢાર્થ બન્ને પકડવાનો પ્રયાસ થવો જોઈએ.

ગ્રંથારંભેનો શબ્દાર્થ છે ગ્રંથની શરૂઆત કરતી વખતે, પરંતુ સૂક્ષ્માર્થ છે: જીવનના આરંભમાં - સાધનાકાળની શરૂઆતમાં જ્યારે ગ્રંથિઓ હોય છે ત્યારે.

શ્રીગુરુલીલામૃત આ ગ્રંથિ તોડવાનું કામ કરે છે. શ્રીગુરુલીલામૃત વ્યક્તિને-સાધકને નિર્ગ્રંથ કરે છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતના પહેલા અધ્યાયના પહેલા દોહરાનો પહેલો શબ્દ છે: ‘ગ્રંથ.’ “ગ્રંથારંભે (ગ્રંથ+આરંભે) તુજ નમું ચરણકંજ ગણરાજ”માં શરૂઆત ગ્રંથ શબ્દથી થાય છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતના છેલ્લા અધ્યાયના છેલ્લા દોહરાનો છેલ્લો શબ્દ છે: “નિગ્રંથ.”

તત્પદમાં અર્પણ કરું તત્પ્રેરિત આ ગ્રંથ;

શ્રદ્ધા ભક્તિથી પદો સંત એહ નિગ્રંથ

(અ. ૧૪૮ દો. ૨૭૬)

આમ શ્રીગુરુલીલામૃત સાધકની ગ્રંથિઓ છેદીને એને નિર્ગ્રંથ બનાવે છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતનો પહેલો અક્ષર છે ‘ગ્રં’ અને છેલ્લો અક્ષર છે ‘થ’. આ

સદ્વિચારોથી કોમળ કોઈ પણ ઓશીકું નથી.



પહેલા અને છેલ્લા અક્ષરને સાથે મૂકતાં પણ 'ગ્રંથ' શબ્દ જ બને છે.  
ગ્રંથ એટલે ગ્રંથિ - ગાંઠ. આપણા જીવનમાં મારું-તારું, રાગ-દ્વેષ, સુખ-દુઃખ, રાત-દિવસ જેવાં દ્વન્દ્વની ગાંઠો છે. આપણામાં અવિદ્યાની ગાંઠ છે. અહંકાર અને વિદ્યાત્માની એકતાના દૃઢ પ્રત્યય (અનુભવ) રૂપ અજ્ઞાનની ગાંઠ છે. આ તોડીને જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છૂટવાનું છે.

પૂ. શ્રી લખે છે:

શુદ્ધાંતઃકરણે સદા સાત્ત્વિક ધૈર્યે તેમ,  
મનોદમન કરવું ઘટે, તૂટે ગ્રંથિ એમ.  
શમદમાદિ સાધને ઘતાં ગ્રંથિનો ભંગ,  
સ્વસ્થ થાય મન સર્વદા, થાય વૃત્તિનો ભંગ.

(અ. ૯ દો. ૯૬, ૯૭)

અષ્ટાંગ યોગની ચર્યામાં પણ બાપજી પ્રાણાયામ સાધીને કુંડલિનીની જાગૃતિ, પદ્યક ભેદન અને બ્રહ્મગ્રંથિ, વિષ્ણુગ્રંથિ અને રુદ્રગ્રંથિ તોડવાની જ વાત કરે છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં તેઓ જણાવે છે કે:

ઉઠે કુંડલિની નકી, ચઢે ઉર્ધ્વગતિ પ્રાણ,  
પદ્યકો ભેદાય ને તૂટે ગ્રંથિ મહાન.

હૃદયગ્રંથિનો નાશ થાય તો જ જન્મ મરણ આપનાર કર્મનો વિલય થાય. માયાપાશ તૂટે, કર્તૃત્વ ભાવ જાય અને તેથી કર્મબંધન પણ જાય. પૂ. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં જણાવે છે કે:

નાશ હૃદયગ્રંથિ તણો ઘઈ એમ તત્ક્ષણ,  
જન્મ મરણપ્રદ કર્મનો થાએ વિલય ગહન.

તૂટે માયાપાશ ને કર્તૃત્વાદિક તેમ,  
શમે સર્વથા, ના રહે પાપ પુણ્ય પણ એમ.

(અ. ૧૨૨, દો. ૭૯-૮૦)

આમ જન્મ મરણનો નાશ થાય, મોક્ષ થાય તો કાજ સુધર્યું કહેવાય. સુધરે કાજ એટલે આ માનવ જન્મ સફળ થાય.

માણસ પહેલાં મનમાં સંકલ્પ કરે છે, પછી બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરે છે અને પછી એ પ્રમાણેનું વર્તન કરે છે. સારું અને સાચું વર્તન કરીએ તો લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય અને એને માટે સન્મતિ જરૂરી છે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને સારા વિચારો કરવાનો અને સારા નિશ્ચયો કરી જન્મ મરણના ફેરાનો નાશ કરવાનો સંકેત આપે છે.

મહાન વિચાર અમલમાં મૂકતા મહાન વૃત્તિ સર્જાય છે.

૧૪

સંકેત : ૨

થાય ગ્રંથ રસાળ આ, પામે હરિજન હર્ષ;  
શ્રવણ પારાયણ થકી, મટાડે ભવતર્પ.

આવરણ વિશેષનો થાય સમૂળો નાશ;  
સચ્ચિદ્ ધન પરબ્રહ્મનો થાય વિમલ પ્રકાશ.

(અ. ૧ દો. ૩૬-૩૭)

પોતાના સદ્ગુરુ સ્વામી મહારાજની આજ્ઞાવશ પૂ. શ્રી રંગ અવપૂત મહારાજે શ્રીગુરુલીલામૃત ગ્રંથની રચના કરી. અથવા કહો તો દેવે કરાવી. સમાધિભાષામાં લખાયેલા આ ગ્રંથનો પહેલો અધ્યાય એ મંગલ-વંદનાનો અધ્યાય છે. પૂ. શ્રી અધ્યાયને અંતે લખે છે કે :

આગળ રસમય એ કથા, સૂણો સંત ગંભીર;  
પ્રથમાધ્યાયે આ કર્યું, વંદન મંગલ ધીર.

(૧/૧૨૯)

વિઘ્નહર્તા ભગવાન ગણપતિની વંદના કરીને સન્મતિ માગનાર અવપૂતજી મા-શારદાની વંદના કરતાં સંસારના ભયને દૂર કરે એવી વસ્તુ માગે છે. પૂ. બાપજી આ બધું કોના માટે માગે છે? પોતા માટે? ના, ના. એ તો એટલા દયાળુ છે કે હરિજનની ચિંતા કરે છે.

પૂ. શ્રી મા-શારદા પાસે શું માંગે છે?

સર્વ પ્રથમ તો મા ! આ ગ્રંથને રસાળ-રસ સભર- કરજે. બીજું આ ગ્રંથથી હરિજન હર્ષ પામે એવો તે કરજે અને ત્રીજું આ ગ્રંથના શ્રવણ-પારાયણથી હરિજનનો જન્મ-મરણનો ફેરો ટળે, ભવ-તરસ છીપે એવું કરજે. હે મા ! ભવતર્પ છિપાવવા આવરણ અને વિશેષનો મૂળમાંથી નાશ - સમૂળો નાશ - થાય એવું કરજે અને છેલ્લે માગ્યું કે સત્ ચિત્ આનંદરૂપી પરબ્રહ્મનો વિમલ પ્રકાશ થાય એવું કરજે.

શ્રીગુરુલીલામૃત એ બ્રહ્મરસથી ભરેલો ગ્રંથ છે. બ્રહ્મરસથી ભરેલો આ ગ્રંથ રસાળ બને, જિજ્ઞાસુને સરળતાથી સમજાય, એને એમાં રસ પડે એવો સ-રસ કરજે. 'રસાળ' શબ્દનો ઉપયોગ પૂ. શ્રીએ ખૂબ વિચારીને કર્યો છે. એક ભજનમાં પણ પૂ. શ્રી આવું જ લખે છે:

જપી લે હરિનું નામ રસાળ,  
સ્મરી લે સુંદર રૂપ વિશાળ,  
જેથી નડે ન આ કલિકાળ.

વિદ્યા પોતે જ એક શક્તિ છે.

૧૫

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પણ રસૌ વૈ સઃ કહીને 'રસાળ' શબ્દનું મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે. 'રસ' એ 'રસના' - જીભનો વિષય છે. આ રસનાને હરિનામના જપમાં રસ પડે તો કેવું સરસ! ગ્રંથનું કામ છે ગ્રંથિઓ છોડવાનું - ગ્રંથિઓ તોડવાનું. જ્ઞાનના સાધનમાં થુકતા ના પ્રવેશે એ માટે ભક્તિથી એને રસાળ બનાવવાનું છે. એકલું જ્ઞાન થુકતા લાવે અને એકલી ભક્તિ વેવલાઈ લાવે અને તેથી બન્ને - એકબીજાને પુષ્ટ કરે એ રીતે જીવનમાં વણાઈ જવાં જોઈએ.

અથાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા - હવે બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા કરવી જોઈએ એ સૂત્રને સમજાવતાં ભગવાન શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે 'હવે' (અથ) એટલે વિવેક, વૈરાગ્ય, પટ્ટસંપત્તિ અને મુમુક્ષુપણું મેળવ્યા પછી. જો બ્રહ્મને જાણવાની ઇચ્છા માટેની આ પૂર્વ શરતો હોય તો પછી બ્રહ્મરસ પીવા માટે તો કેવી તૈયારી જોઈએ?

ગુરુ મહારાજે તો સીધા-સાદા સંસારીઓના જીવન કલ્યાણ માટે આ પ્રાર્થના કરી છે. માંગણી કરી છે. ગ્રંથની સમાપ્તિ પૂર્વે તેમણે જણાવ્યું જ છે કે:

પ્રપંચમાં પરમાર્થની યાશે પ્રાપ્તિ આંહા;

પ્રવૃત્તિમાં યત્ન વિણ નિવૃત્ત્યામિ થાય.

(અ. ૧૪૮ દો. ૨૭૨)

સંસારી જનોની ભવ-તર્પ મટાડવા માટે તેઓ શ્રવણ કરે, જાતે પારાયણ કરે એ માટે ગ્રંથ રસાળ થાય એવી માંગણી મા શારદા પાસે ગુરુ મહારાજે કરી છે. જન્મમરણનો ફેરો ટાળવો એ જ મનુષ્ય-જન્મનું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

કોઈની પાસે કશુંય નહિ માંગનાર અવધૂતજી મા-શારદા પાસે માગે છે કે ગ્રંથને રસાળ કરજે અને હરિજનને હર્ષ થાય એવું કરજે.

જેને ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ છે, જેને આત્માનું કલ્યાણ કરવું છે એવા મોક્ષના પ્રવાસીને, હરિજનને આ ગ્રંથથી હર્ષ થાય તો તે પૂરતું છે. માછલી ખાનાર બગલાને માનસરોવરનો મોતીનો ચારો ના રુચે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ એ મોતીનો ચારો જોઈને રાજહંસને હર્ષ થાય તો પણ સંતોષ છે.

સારી વસ્તુ ભોગવવાનું પણ બધાંના પ્રારબ્ધમાં નથી હતું. ભગવાનની કૃપા જેના ઉપર હોય તે જ શાશ્વત સુખ આપનારી વસ્તુને માણી શકે. કહેવાયું છે કે:

"ભાગ્યહીનકો નહિ મિલે બડી વસ્તુકો ભોગ,

દ્રાક્ષ પકે તબ કાગકે કંઠમેં નિકલે રોગ."

જે સંસારમાં રચ્યોપચ્યો રહે છે, રાગ-દ્વેષ અને કાવા દાવામાં જીવન વિતાવે છે તેને તો સંસારની પંચાતમાં જ રસ પડે. એને આત્માનું કલ્યાણ કરનાર ગ્રંથમાં રસ ન જ પડે, આનંદ ન જ આવે.

મુક્તિ અપાવે તે વિદ્યા. 'સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે'.

(૧૬)

સંતશિરોમણિ તુલસીદાસજી લખે છે કે:

અતિ ખલ જે બિપઈ બગ કાગા,

એહિ સર નિકટ ન જાહિ અભાગા ।

સંબુક ભેક સવાર સમાના,

ઈહાં ન બિપય કથા રસ નાના ॥

જે અતિ દુષ્ટ અને વિષયી છે તે બગલા તથા કાગડા જેવા છે. તે અભાગિયા એ સરોવરની (રામચરિત માનસરૂપ) સમીપ જતા નથી, કારણ કે આમાં છીપો, દેડકાં તથા શેવાળ જેવા અનેક વિષય-રસની કથા નથી.

પૂ. શ્રી પુણ્યશાળીને, હરિજનને હર્ષ થાય એવી માંગણી કરે છે. બધાંને આનંદ થાય એવું નથી માગતા.

સામાન્ય મંદબુદ્ધિનો માનવી પણ પ્રયોજન વિના પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. પ્રવૃત્તિ પાછળ કંઈ મેળવવાનો હેતુ હોય છે. આ ગ્રંથનું શ્રવણ અને પારાયણ કરવાથી શું મળે એવું કોઈ વિચારે તે સ્વાભાવિક છે. ગુરુમહારાજ પૂ. શ્રીરંગ અવધૂતજી મા શારદા પાસે માગે છે કે હરિભક્તોની ભવ-તરસ છિપાવજો.

સંસાર એ એક હાટ છે, બજાર છે. એમાં ચિંતા ઉપજાવનારી વસ્તુઓ જ વેચાય છે. એ વસ્તુ મેળવવા માટેની ઇચ્છા જ ન થાય એવી સમજ આવી જાય તો એ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની તરસ મટી જાય. સંસારમાં શું મેળવવાનું છે એની સારી સમજ આવે એવું મા શારદા પાસે માગ્યું છે.

હિદુધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાના પાયા ઉપર આધારિત છે. કર્મ દ્વારા મળનો નાશ કરવાનો છે, ઉપાસના દ્વારા વિક્ષેપ દૂર કરવાનો છે અને જ્ઞાન દ્વારા આવરણનો નાશ કરવાનો છે. અજ્ઞાનનું આવરણ હટે, જ્ઞાન થાય એટલે વ્યક્તિ મોક્ષનો અનુભવ કરે છે.

મળ એટલે દોષ, પાપ. આ દોષ કે પાપ નિષ્કામ કર્મો દ્વારા દૂર કરવાનાં છે. કર્મના બે પ્રકાર છે. (૧) નિત્ય કર્મ અને (૨) નૈમિત્તિક કર્મ. જે કર્મો રોજ જ કરવાનાં હોય તે નિત્ય કર્મો કહેવાય છે. સ્નાન, સંધ્યા, તર્પણ નિત્ય કર્મો છે. જે કર્મો કોઈ પ્રસંગ કે હેતુ નિમિત્તે કરવાનાં હોય તે નૈમિત્તિક કર્મો છે.

વ્યક્તિ કર્મ કર્યા વગર તો રહી શકતી જ નથી. કર્મ કરીએ એટલે એનું બંધન ઊભું થાય છે. કર્મ કરીએ એટલે પાપ કે પુણ્ય ઊભું થવાનું. આ બંધન ઊભું ન થાય અને છતાં કર્મો દ્વારા મળનો નાશ થાય એટલા માટે નિષ્કામ કર્મો કરવાનાં છે. નિષ્કામ કર્મો એટલે ફળની આશા વગર, પ્રભુ પ્રીત્યર્થે કર્મો કરવાં. અને આવાં કર્મો દ્વારા જ અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. આમ અંતઃકરણને નિષ્કામ કર્મો દ્વારા શુદ્ધ કરવાનું છે. જ્યાં સુધી અંતઃકરણમાં કપટ, કૂરતા, ચોરી, જારી આદિ

વિદ્યા વિનયથી શોભે. વિદ્યા વિનયેન શોભતે ।

(૧૭)



પાપ સંસ્કારો હોય છે ત્યાં સુધી વ્યક્તિને જ્ઞાન થતું નથી. મલિન ચિત્તવાળાને ઉપદેશની અસર થતી નથી. જ્યાં સુધી વ્યક્તિના મનમાંથી કપટ જાય નહિ અને વ્યક્તિ સરળ બને નહિ ત્યાં સુધી આધ્યાત્મિક પંથે પ્રગતિ થઈ શકે નહિ. જેમ મેલા કપડાને સાબુથી ધોઈને શુદ્ધ કરવાં પડે છે તેમ મેલા અંતઃકરણને નિષ્કામ કર્મથી શુદ્ધ કરવાં પડે છે.

અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય એટલે પછી વિશેષ દૂર કરવાનું રહે છે. વિશેષ એટલે વિષયની લાલસાને કારણે મનમાં રહેતી ચંચળતા. ચંચળ મન સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા જ કરે છે. આ ચંચળતા દૂર કરવા માટે ઉપાસનાની જરૂર છે. ઉપાસના વ્યગ્ર મનને એકાગ્ર મનમાં રૂપાંતરિત કરે છે. ઉપ એટલે પાસે અને આસન એટલે બેસવું. આમ ઉપાસના એટલે ભગવાન પાસે બેસવાની ક્રિયા.

રામગીતામાં ઉપાસનાનું મહત્વ જણાવતાં લખ્યું છે કે :

ઉપાસના વિહિનસ્ય સર્વશાસ્ત્રવિદોઽપિ વા ।

ચિત્તવિક્ષેપહાનિઃ સ્વાઞ્નૈવ કલપાન્તરૈરપિ ॥

બધાં શાસ્ત્રો ભણેલો હોવા છતાં પણ ઉપાસના વગર મનુષ્યના ચિત્તવિક્ષેપની નિવૃત્તિ થતી નથી.

ઉપાસના બે પ્રકારની છે :

(૧) સગુણ ઉપાસના (૨) નિર્ગુણ ઉપાસના

પ્રથમ સગુણ ઉપાસનાથી શરૂઆત કરવી જોઈએ અને પછી ધીરે ધીરે નિર્ગુણ ઉપાસના તરફ જવું જોઈએ.

વિશેષને કારણે ચંચળ મનમાં ભય, ધ્રુજારી વગેરે જન્મે છે.

પૂ. શ્રી શ્રીગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કે :

અજ્ઞાનાત્મક મન તણો વિકલ્પ આ આવરણ,  
ભયકંપાદિ થાય જે, તે વિશેષ જનન.

(અ. ૧૬ દો. ૬૧)

આમ નિષ્કામ કર્મ દ્વારા અંતઃકરણ શુદ્ધ કર્યા પછી અને ઉપાસના દ્વારા વિશેષ દૂર કર્યા પછી છેલ્લું પગથિયું છે આવરણ દૂર કરવાનું.

આવરણ એટલે ઢાંકવું, આચ્છાદિત કરવું. આવરણને કારણે આપણને મૂળ વસ્તુ દેખાતી નથી. આવરણને સમજાવતાં ગુરુ મહારાજ લખે છે કે :

બે શક્તિ માયા તણી, આવરણ વિશેષ;  
સ્વરૂપ આચ્છાદિત કરે, એ જ આવરણ ચેષ.

(અ. ૧૬ દો. ૫૫)

વિદ્યાનું ફળ ઉત્તમ ચારિત્ર્ય અને સદાચાર છે.

૧૮

આવરણને કારણે સ્વરૂપનું ભાન થતું નથી. મોહવશ જીવ અજ્ઞાની થઈને પામર બની જીવે છે. જ્ઞાનથી આ આવરણ દૂર કરવાનું છે. આવરણ દૂર થતાંની સાથે જ વ્યક્તિને પોતાના સાચા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને પોતે મુક્ત જ છે એવું ભાન થાય છે.

ભગવાન શંકરાચાર્ય વિવેક ચૂડામણિ નામક ગ્રંથમાં લખે છે કે :

અર્ચંડ નિત્યાદ્ય વોઘશક્ત્યા

સ્મરન્તમાત્માનમનન્ત વૈભવમ્ ।

સમાવૃણોત્વાવૃત્તિશક્તિરેષા

તમોમયી રાહુતિવાર્કચિમ્બમ્ ॥

(વિ. ચૂ. શ્લોક ૧૪૪)

અર્ચંડ, નિત્ય અને અદ્ય જ્ઞાન શક્તિથી પ્રકાશિત, અર્ચંડ એશ્વર્ય સમ્પન્ન આત્મતત્ત્વને આ તમોમયી આવરણ શક્તિ, જેમ રાહુ સૂર્ય મંડલને ઢાંકે છે, તેમ ઢાંકી દે છે.

આવરણને કારણે જીવ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ, સાચું સ્વરૂપ ભૂલીને ભ્રમણામાં પડે છે.

જ્યારે ભયંકર આંધી ચઢી હોય અથવા મેઘાંબર છવાયું હોય ત્યારે સૂર્ય દેખાતો નથી. પરિણામે સૂર્યના પ્રભાવના અભાવવશ અંધારું અને ઠંડી બધાંને વિવશ કરે છે એ જ રીતે જ્યારે બુદ્ધિ તમોગુણ દ્વારા ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે મનુષ્યને તે વિશેષ શક્તિ વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોથી સંતપ્ત કરે છે.

(વિવેક ચૂડામણી - શ્લોક ૧૪૫)

આવરણ અને વિશેષથી જીવને બંધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ દેહને આત્મા માનીને આવાગમનના ફેરા કરતો જીવ જ્યાં સુધી આવરણ - વિશેષનો નાશ ના કરે ત્યાં સુધી તે જન્મ-મરણના ચક્રમાંથી છૂટતો નથી.

જ્ઞાનથી આવરણ દૂર થાય છે. રજજૂ-દોરડાના સાચા જ્ઞાનથી એમાં થતી સર્પની ભ્રાંતિ દૂર થાય છે. દોરડું દોરડા તરીકે દેખાય એટલે કે એનું સાચું જ્ઞાન થાય તો એમાં સાપનું થતું વિપરીત જ્ઞાન દૂર થાય. એ જ રીતે આત્માનું સાચું જ્ઞાન થઈ જાય તો પછી હું પોતે જ બ્રહ્મ છું, સચ્ચિદાનંદ છું એનું ભાન થાય છે. જો બંધન હોય તો એમાંથી છૂટવાનું હોય, પણ બંધન જ નથી ત્યાં મોક્ષની-મુક્ત થવાની વાત જ ક્યાં? દેહમાં આત્મતત્ત્વની બુદ્ધિ એટલે કે અહંકારનો નાશ એ જ મોક્ષ છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

વિદ્યા કામધેનુ જેવી છે.

૧૯

મોક્ષ ન સ્વર્ગે ના કદિ પાતાળે એ જાણ;  
ભૂમંડલ આકાશમાં ના એ નિશ્ચય માન.  
અહંકાર મારી રહે, તસ્થિતે એ જાણ;  
અહંકારશય મોક્ષ એ, ના બીજો તું માન.  
ફૂલ મયડતાં શ્રમ બહુ, એથી પણ ત્યાં લેશ;  
અહંકાર ત્યાગે નકી, ના જરીએ ત્યાં કલેશ.

(અ. ૧૫ દો. ૧૬૫ થી ૧૬૭)

આમ કર્મ દ્વારા ચિત્ત શુદ્ધિ, ઉપાસના દ્વારા વિશેષનો નાશ અને જ્ઞાન દ્વારા આવરણનો નાશ થાય એ માટેની પ્રાર્થના મા શારદાને કરી છે.  
આપણને મનુષ્યત્વ મળ્યું છે, ગુરુ મહારાજ જેવા મહાપુરુષનો સંશ્રય મળ્યો છે અને શ્રીગુરુલીલામૃત ગ્રંથના પારાયણથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા- મુમુક્ષુત્વ - મળ્યું છે એ જ ભગવાનની કૃપાનું ઘોતક છે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. બાપજી આપણને હરિના જન બનાવી, સંસારના રાગ-દેષ, ક્રૂડ-કપટ, મારું-તારું છોડી, દૈવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી આવરણ-વિશેષનો નાશ કરી, આત્મતત્ત્વ પામવાનો સંકેત કરે છે.

જગતમાં પ્રભુને અને પ્રભુમાં જગતને જોવાની દ્રષ્ટિ મળે એવી રંગ-શતાબ્દી પૂર્તિ વર્ષમાં પ્રાર્થના.

ભયને ઓળખવા ભય જોઈએ  
શબ્દને ઓળખવા લય જોઈએ  
મનને ઓળખવા વચ જોઈએ  
વચને ઓળખવા સમય જોઈએ

વિદ્યા દર્શન માટે છે, પ્રદર્શન માટે નહિ.

૨૦

સંકેત : ૩

દૈન્યહારક તું ગુરો, અદકું તારું દાન;  
મારી મૃત્યુ શિષ્યનું, કરે અમર અમાન.

(અ. ૧ દો. ૬૮)

ગુરુ વિના જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી. ગ્રંથોનું વાંચન કરવું એ જુદું અને એ ગ્રંથોની અંદર જણાવેલું તત્ત્વ સમજવું એ જુદું. જ્યાં સુધી એ તત્ત્વ આત્મસાત્ત્વ ન થાય ત્યાં સુધી એવું વાંચન પણ બોજારૂપ છે. તેથી પૂ. શ્રી દત્તનામ સ્મરણની શરૂઆત કરતાં જણાવે છે કે :

“વૃથા શાસ્ત્ર ને શસ્ત્ર કુટાવી મારે.”

આ જ વાતને પ્રભાતિયામાં રજૂ કરતાં કહે છે કે :

દાર ધર વીસરી ત્વત્પદે નત હરિ

જનિમૃતિ સંહરી તાર વેગે

ભ્રાન્ત ભવ કાનને શ્રાન્ત શાસ્ત્રાટને

શાળ કર્દમ મુને ! જ્ઞાનમેધે...

“તપસી ! ભગ્નતર મોટું ભૂત” ભજનમાં પૂ. શ્રી જણાવે છે કે આવું વાંચન તો “ગર્વ વધારે, વિનય સંહારે, અન્ય કહે તે તૂત” ના ચક્રમાં પાડે છે. જો વાંચવાથી જ સમજાતું હોય, મુક્તિ મળતી હોય તો આ ગ્રંથો છાપનારા - જેમણે કંપોઝનું કામ કર્યું હોય તે મુક્ત થઈ જવા જોઈએ પણ એવું થતું નથી.

“ગુરુગમ મારગ પોથા-થોથાં કોઉ કામ ન આયો” દ્વારા આ જ્ઞાનનો પંથ ગુરુ દ્વારા જ જાણી શકાય એ સ્પષ્ટ કર્યું છે. પૂ. બાપજી આ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં લખે છે કે :

ભલે સુલભ શાસ્ત્રો રહ્યાં, દુર્ગમ તત્ત્વજ્ઞાન;

પાર ન પામે ગુરુ વિના, વૃથા બુદ્ધિ અભિમાન.

પોથાં પઢતાં પંડિતો ડૂબ્યાં કંઈક ગમાર;

રહસ્ય ઊંડુ ના લહે, સદ્ગુરુ વિના લગાર.

સચ્ચાસ્ત્રો પણ ગુરુ વિના, ઊંડા કૂપ અસાર;

ગુરુ પ્રકાશક તેમનો, જયોતિ બતાવે સાર.

‘ગુ’કાર રૂપી અંધકારમાં ‘રુ’ કાર રૂપી પ્રકાશ કરે તે ‘ગુરુ’.

ગુકારશ્યાન્યકારો રુકારો તેજરુચ્યતે ।

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી બે વાત કરે છે.

જેની સાથે સારા વિચાર હોય તે કદી એકલો હોતો નથી.

૨૧



એક તો ગુરુ શિષ્યને વિશિષ્ટ પ્રકારનું દાન કરીને એનું દૈન્ય-ગરીબી હરી લે છે. બીજું એનું મૃત્યુ દૂર કરી એને અમર કરી દે છે. ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો વિરોધાભાસ દેખાય છે. ગુરુ પોતે જ શરીર છોડી દે છે, એમનું જ મૃત્યુ થાય છે, તો પછી શિષ્યનું મૃત્યુ કેવી રીતે દૂર કરે? અથવા તો જે શિષ્યને અમર બનાવે તે જાતે અમર ના બને?

આ દોહરા દ્વારા ગુરુ મહારાજ આપણને ઉત્કૃષ્ટ જીવન જીવવાની ચાવી આપે છે અને એ દ્વારા તેજસ્વી જીવન જીવવાનો સંકેત આપે છે.

ગુરુ શિષ્યનું દૈન્ય હરી લે છે એટલે શું? દૈન્ય -ગરીબી એ ધનનો અભાવ હોવો એ નથી પણ મનથી લાચારીવૃત્તિ કેળવવી, આંખમાં અપેક્ષાવૃત્તિ રાખવી, દિલમાં માગણવૃત્તિને પોષવી એ દૈન્ય છે. **માગણ થવા કરતાં લાંઘણ કરવું હજાર વાર સારું** એવી ખુમારીથી જીવનારને કોણ ગરીબ કહેશે? અને ગમે તેટલા પૈસા હોવા છતાં અસંતોષ હોવો, બીજાને આપવાની વૃત્તિ ન થવી, પોતાને માટે પણ પૈસા વાપરવાનો જીવ ન ચાલવો અને બીજા પાસેથી કાંઈક મેળવવા લાચારી દર્શાવનારને કોણ શ્રીમંત કહેશે? આવા પૈસામાં અને કાંકરામાં શો ફેર?

આમ ગુરુ મહારાજ દૈન્ય હરે છે એટલે અજ્ઞાનતારૂપી દૈન્ય તો હરે જ છે પરંતુ હૃદયમાં સાચી સમજ, સાચી ખુમારી ને સાચી દિલાવરી પણ પ્રગટાવે છે.

શ્રી સદ્ગુરુ જ્ઞાનાંજન સળીથી જ્ઞાનાંજન કરીને અજ્ઞાનનું અંધારું દૂર કરે છે, શિષ્યની દૃષ્ટિ ફેરવી નાંખે છે. જે મળે તેમાં સંતોષ. બીજા માટે ત્યાગીને ભોગવ્યાનો આનંદ માણવાની વૃત્તિ અને સમજ અને એ દ્વારા બાદશાહોના પણ બાદશાહના જેવી મસ્તી રાખી જીવન જીવવાની કળા ગુરુ શિષ્યને શિખવાડે છે.

પોતાની સાઈકમી જન્મ જંયતીના ઉત્સવે સંદેશો આપતાં અવધૂતજીએ જણાવ્યું હતું કે:

“અહંનો અંચળો ફેંકી દઈ એક નિર્દોષ, નિરપેક્ષ, નગ્ન બાળકની માફક, નિર્દોષ દિગંબર ડિંબની જેમ એની સમક્ષ ઊભા રહો. માગણની માફક હરગિજ નહિ. ‘આ આપ’ ‘તે આપ’ની, વૃત્તિથી કદી નહિ... જગત કે જગદીશ કોઈની પાસે માગણની કશી જ કિંમત નથી, કદાચ બટકું મળે તો પણ તિરસ્કાર, પરાયાની બુદ્ધિ.”

દૃષ્ટિ ખૂલી જાય એ રીતે આગળ ચાલતાં અવધૂતજી જણાવે છે કે: “વિશ્વ પિતાની અનંત સમૃદ્ધિના વારસ હોવા છતાં કોઈ અશરણ અનાયની માફક ભિખારીવેશ શો આચરો છો?... એની અંખડ યાદમાં નિર્ભય, નચિત થઈ મસ્ત વિચરો ને તમારી જન્મજાત બાદશાહતનો ઉપભોગ લો”

**તમારી કિંમતનો આધાર તમારી વિચારધારા પર છે.**

આમ ગુરુ શિષ્યને એના સાચા સ્વરૂપનું ભાન કરાવી ખુમારી પ્રગટાવે છે, તેજસ્વિતા લાવે છે અને લાચારી તથા અપેક્ષાનું દૈન્ય હરી લે છે.

આમ સુખ અને દુઃખની સંતતની વ્યાખ્યા સંસારીની વ્યાખ્યાથી જુદી પડે છે એ જ વાત દૈન્યને પણ લાગુ પડે છે. મનથી ગરીબ હોવું એ ન ટળે એવી ગરીબાઈ છે. ગુરુદેવ આ ગરીબાઈ દૂર કરે છે.

પોતાના એક ભજનમાં બાપજી જણાવે છે કે:

વાહ ફકીરી ! કોન અમીરી ? દાસી તેરે ચરણોમં,  
રાજા રંક જમીનદાર સબ, ચાકર તેરી નઝરૂં મેં.

એક બીજા ભજનમાં જીવને મનથી ગરીબ બની માગણ ન બનવાનું અને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખી ખુમારી રાખવાનું સૂચવતાં જણાવે છે કે :

“જો જો આંગણિયે ઔરાવત બાંધ્યો,  
કરે પંચાત કાં ખરની રે-ધરની.

રાજાની રાણી ભીખ સહે કાં ?

તું તો રાણી વિશંભરની રે... ધરની.

ટૂંકમાં ગુરુ મહારાજના આશીર્વાદથી જીવભાવ છોડી, અવિદ્યાનો નાશ થતાં શિષ્ય પોતે સ્વયં ઈશ છે એવું અનુભવે છે અને મનમાંથી દૈન્ય-લાચારીને દૂર કરે છે. હવે એ બાદશાહોના પણ બાદશાહની જેમ જીવે છે.

ગુરુ શિષ્યનું મૃત્યુ મારીને તેને અમર કરે છે. આ વાતમાં બધાને રસ પડે જ. જીવમાત્રને જીવવું છે. કોઈને મરવું નથી. મૃત્યુની આ બીક પણ ગેર સમજનું-અજ્ઞાનનું પરિણામ છે.

સામાન્ય વ્યક્તિના મતે મૃત્યુ એટલે શ્વાસોશ્વાસની પ્રક્રિયા બંધ થવી. દેહના મૃત્યુને એ મૃત્યુ માને છે, ત્યારે સ્વમાની વ્યક્તિને, સ્વાત્મિકાની વ્યક્તિને મન અપકીર્તિ થવી એ જ મૃત્યુ છે. જ્ઞાનીને મન મોહમાં જીવવું એ જ મૃત્યુ છે. પૂ. શ્રી એમના એક ભજનમાં લખે છે કે:

રંગ જ્ઞાન વિષ્ણ મોત ટળે ના, નિર્ભય કેમ થવાય ?

મોહ મૃત્યુ એ સૂત્ર સનાતન અનુભવથી જ તરાય.

મહાભારતનો એક પ્રસંગ આ સંદર્ભમાં જણાવવા જેવો છે. અશ્વત્થામાએ દ્રોપદીના પાંચે પુત્રોને મારી નાંખ્યા. આનાથી દ્રોપદી ખૂબ જ વ્યથિત થઈ. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે પોતાના પુત્રને મારનારનો શિરચ્છેદ થવો જ જોઈએ. અશ્વત્થામા એ ગુરુ દ્રોણનો એકનો એક પુત્ર હતો. ગુરુનો દીકરો અને બ્રાહ્મણને કેમ મરાય? ભગવાન કૃષ્ણએ કહ્યું કે અશ્વત્થામાના માથામાં જે મણિ છે તે લઈ લો એટલે

**પવિત્ર વિચારનું મનન અને દુષ્ટ વિચારનું હનન કરો.**



બિનયશસ્વી જીવન જીવવું પડશે જે એક પ્રકારનું મૃત્યુ જ કહેવાશે. આમ મૃત્યુ એટલે મોહસભર જીવન, બિનયશસ્વી જીવન એવો અર્થ કરીએ તો ગુરુ મહારાજ પોતાના શિષ્યનું આવું મૃત્યુ દૂર કરે છે. આખી ગીતા એ મોહ દૂર કરવાનું જ સાધન છે એટલે તો અર્જુન છેલ્લે કહે છે કે: નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લભ્વા....

ગુરુ શિષ્યનું મૃત્યુ દૂર કરે છે એનો બીજો રીતે વિચાર કરીએ. માનનીય કાકાસાહેબ કાલેલકરનું 'પરમ સખા મૃત્યુ' એ ચિંતન આપણને મૃત્યુની સાચી સમજ આપે છે અને મૃત્યુની બીક દૂર કરે છે. Cowards die hundred times એ ન્યાયે બીકણ માણસ વારે વારે મરે છે. મૃત્યુની સાચી સમજ આવવાથી જીવન પ્રત્યે પ્રેમ રહે છે પણ આસક્તિ થતી નથી. જેમ વસ જીર્ણ થતાં એ જીવન પ્રત્યે પ્રેમ રહે છે પણ આસક્તિ કરે છે એ રીતે જ શરીર જીવનું થતાં આત્મા નવો દેહ ફેંકીને શરીર નવું વસ્ત્ર પારણ કરે છે એ રીતે જ શરીર જીવનું થતાં આત્મા નવો દેહ પારણ કરે છે. આપણને મૃત્યુનું ચિંતન, મૃત્યુની વાત અમંગલકારી લાગે છે. મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને અનિવાર્ય છે. એટલું જ નહિ પણ આવકાર્ય છે. જે માણસ મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને અનિવાર્ય છે. એટલું જ નહિ પણ આવકાર્ય છે. જે માણસ મૃત્યુનું સાચું ચિંતન નિરંતર કરે છે તે મૃત્યુથી પર થઈ જાય છે, એને મૃત્યુ બીવરાવતું નથી. સાચી સમજ પછી મૃત્યુ દેહનું થાય છે પણ આત્માને જાણનારો એ નાશવંત દેહના મૃત્યુનો શોક કરતો નથી.

શ્રી વિવેકાનંદજી કહે છે. Strength is life, Weakness is death. આમ ગુરુ શિષ્યની જ્ઞાન દ્રષ્ટિ ખોલી એને આત્મા અને દેહ વચ્ચેનો તફાવત સમજાવી નશ્વર દેહના મૃત્યુનો શોક થવા દેતા નથી.

ભાગવતની કથામાં શુકદેવજી શ્રાપિત પરીક્ષિતને સાત દિવસ સુધી કૃષ્ણ કથા સંભળાવે છે. કથાના પ્રારંભે પરીક્ષિત મૃત્યુને જે રીતે જોતા હતા તે રીતે કથાની સમાપ્તિ સમયે જોતા નથી. સાત દિવસ પૂરા થતાં તત્કાલ તો આવ્યો જ, પરીક્ષિતના દેહને દંશ તો માર્યો જ અને પરીક્ષિતનું દેહાવસાન પણ થયું જ પરંતુ પરીક્ષિતની મૃત્યુની ગેરસમજ દૂર થઈ હતી, સાચી સમજ આવી હતી જેને પરિણામે મૃત્યુની બીક ભાગી ગઈ હતી.

તત્કાલ નાગને સામેથી આવતો જોયા પછી પરીક્ષિતને બીક તો ન લાગી પણ એ તત્કાલ પોતાના ઇષ્ટદેવનાં જ દર્શન થયાં. આમ ગુરુ દેહના મૃત્યુને દૂર નથી કરતા પણ મૃત્યુના ભયને કાયમ માટે દૂર કરે છે.

ઉંચા ધ્યેય માટે વીરતાપૂર્વક શહાદત વહોરનાર વીર પુરુષો અમર થઈ જાય છે એ ન્યાયે ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવનાર શિષ્ય પણ અમર થાય છે.

કવિ કાલિદાસ લખે છે કે: ન સ ચલુ મ્રિયતે યસ્ય વલ્લભો જનઃ સ્મરતિ। ખરેખર જેને એના સ્નેહી જનો યાદ કરે છે તે કદી મરતો નથી.

માનવ ઇતિહાસ મુખ્યત્વે વિચારોનો ઇતિહાસ છે.

કવિ નાનાલાલ પોતાના એક કાવ્ય 'ધર્મના વીર હો, આર્યપુત્ર ઊઠજો'માં સરસ ભાવ રજૂ કરે છે:

સિંહને શસ્ત્ર શાં, વીરને મૃત્યુ શાં  
મૃત્યુમાં અમૃતને ઓળખો છો...

સામાન્ય માણસ એક જ શરીરને ઓળખે છે અને તે છે સ્થૂળ શરીર. આ સ્થૂળ શરીર ઉપરાંત સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર એવા અન્ય બે શરીરને ઓળખતો નથી. એટલે આ સ્થૂળ શરીરને જ આત્મા માની તેમાં આસક્તિ રાખે છે પરંતુ દેહનું મૃત્યુ થયા પછી પણ સૂક્ષ્મ શરીર તો રહે છે જ અને તે બીજું ખોળિયું પારણ કરે છે જ એટલે તો ગીતા કહે છે કે:

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ ધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ એટલે જન્મે તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને મરનારનો જન્મ નિશ્ચિત જ છે. માટે આ દેહના મૃત્યુનો શોક કરવા જેવો નથી.

આમ મરણ એટલે શું? સાચું મરણ કયું? આ સાચું મરણ કોને કહેવું એની સમજ આવે તો પછી મૃત્યુનો ભય જાય. 'માગવા કરતા મરવું સારું' એ ઉક્તિ જીવનમાંથી માગણવૃત્તિને દૂર કરવા સૂચવે છે અને શિષ્યના મનમાંથી ગુરુ એ વૃત્તિ દૂર કરે છે. ભગવાન ઉપર (અને પછી તો ગુરુ એ જ ભગવાન છે ને?) અનન્ય ભરોસો આવે તો માગવાની વૃત્તિ જાય. અપકીર્તિવાળું જીવન એ મરણ કરતાં પણ વધુ નાલેશીજનક છે એમ ગીતા પણ કહે છે: સમ્પ્રાવિતસ્ય ચાક્રોર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે। માનનીય પુરુષ માટે મરણ કરતાં પણ અપકીર્તિ વધુ દુઃખદાયી છે.

આ દોહરા દ્વારા ગુરુ મહારાજ આપણને 'ગુરુ' પાસેથી શું મળે અને શું મેળવવાનું છે તે સૂચવે છે. સંસારી દુઃખ દૂર થાય એવું માગે છે, સાધક દુઃખનું મૂળ કારણ દૂર થાય એવું માગે છે. દુઃખના મૂળમાં અવિદ્યા, અજ્ઞાન છે જે ગુરુ મહારાજ દૂર કરે છે. અજ્ઞાનનો નાશ થતાં નથી રહેતી મનની ગરીબી કે નથી રહેતી મૃત્યુની બીક. જ્ઞાનદ્રષ્ટિ થતાં એ જ જગત આનંદમય જણાય છે. સંતો અને સંસારીનું બાહ્ય જગત તો એક જ હોય છે પણ એ જગતને જોવાની દ્રષ્ટિ, એમનું આંતરિક જગત જુદું હોય છે.

ઉત્તર પ્રદેશમાં રહેતા અને અમદાવાદની એચ.એલ.કોલેજમાં હિન્દીના પ્રાધ્યાપક તરીકે સેવા આપતા પ્રા. શર્મા સાહેબના જીવનની વાત છે. વલ્લભવિદ્યાનગરમાં અને મિયાગામ કોલેજમાં પણ એમણે સેવા આપી છે. એમની નાની ઉંમરે એમણે પિતાનું મૃત્યુ જોયું. સૌ પ્રથમ માનવીને મરતાં જોયો. એમની કુમળી ઉંમર અને એમાં મરનાર પોતાના પિતા. મનમાં એવી બીક પેસી

વિદ્યા તારો પિતા છે અને કર્મ તારી માતા છે.



ગઈ કે ના પૂછો વાત ! પિતાની છબી અને દેહ છોડવાની આખરની સ્થિતિ ભૂલી ન ભુલાય. ખૂબ જ વ્યથિત થયા. કોકે સલાહ આપી કે મિયાગામ-કરજણ નજીક નારેશ્વરમાં એક અવધૂતજી રહે છે એમને મળો. દર્શન કરો. એમને મનની વાત કરો. કદાચ રસ્તો નીકળે અને બીક ટળે.

શર્મા સાહેબે તો ઊપડયા નારેશ્વર. પૂ. શ્રીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કરીને પોતાની દુઃખભરી દાસ્તાન સંભળાવી ! બાપજી ! મને મૃત્યુની ભારે બીક લાગે છે. રાત દિવસ, જાગતા-ઉઘતા એ બીક જતી નથી. મૃત્યુના પણ મૃત્યુસમા અવધૂતજીએ કહ્યું, “ભાઈ! તમે ભારે નસીબદાર છો. ભગવાનની કૃપાથી આ મરણની બીક જે તમારા મનમાં પેસી ગઈ છે તેને સાચવજો. એને મનમાંથી નીકળવા દેશો નહિ.”

પૂ. અવધૂત મહારાજની વાતથી પ્રા. શર્મા સાહેબ તો દંગ થઈ ગયા. મૃત્યુની જે બીકથી એ દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા એને-આ અવધૂતજી ભગવાનની કૃપા કહે છે. કોઈ સમજાયું નહિ.

પૂ. બાપજીએ સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું કે “જુઓ ભાઈ ! જ્યાં સુધી મરણની બીક રહેશે, જ્યાં સુધી મરણનું સ્મરણ રહેશે ત્યાં સુધી તમે જીવનમાં કશું ખોટું કામ નહિ કરો.”

માણસને મરણનું વિસ્મય થાય છે ત્યારે જ તે અનીતિ અને અસત્યને માર્ગે વળે છે. એટલે આ મરણની બીકને કારણે તમે જીવનમાં કદી ખોટું નહિ કરો.

મરણ અને મરણની બીક પ્રત્યેની અવધૂતજીની કેવી અલૌકિક દૃષ્ટિ હતી. આર્ક્ટ (Vice) ગણીને ગયા હતા એને અવધૂતજીએ આશીર્વાદ (Virtue) માં ખપાવીને શર્મા સાહેબના મનને શાંત કરી દીધું.

ગુરુ શિષ્યનું મૃત્યુ દૂર કરે છે એટલે મૃત્યુ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ બદલે છે. સ્થૂળ દેહનું મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને આવકાર્ય પણ છે એવું મનમાં થાય, સ્થૂળ દેહના અંત પછી પણ સૂક્ષ્મ શરીર તો અન્ય દેહ ધારણ કરે જ છે એવી સમજ આવે પછી મૃત્યુ મૃત્યુ રહેતું નથી.

ટૂંકમાં ગુરુ જ્ઞાન દૃષ્ટિ આપીને શિષ્યને જીવનનાં સાચાં મૂલ્યો સમજાવે છે. નાશવંત અને શુલ્ક બાબતોમાંથી શાશ્વત અને મહત્ત્વની બાબત પ્રત્યે સાવધાન બનાવે છે. સંસારમાં ગળાડૂબ રહીને, મૃત્યુથી બીનારને સંસારમાંથી બહાર કાઢીને અમર બનાવી દે છે.

આ દોહરા દ્વારા ગુરુ મહારાજ આપણને શાશ્વત મૂલ્યો પ્રતિ દૃષ્ટિ રાખી, મનની ગરીબાઈ અને લાચારી છોડી, મૃત્યુની બીકની ઉપરવટ જવાનો માર્ગ બતાવી એ માર્ગે પ્રયાણ કરવાનો સંકેત કરે છે.

આચારમાં ન મૂકાય તો જ્ઞાન પણ ભારરૂપ જ છે.

૨૬

સંકેત : ૪

બ્રહ્મરસાસ્વાદે ભયો નયો ગ્રંથ સાધન્ત;  
મદ્રાકયે વિશ્વાસ જો, જોશે પરચો સંત.  
ગુરુકથા જ્ઞાનપ્રદા, કામધેનુસમ જાણ;  
સત્ય વચન એ માહરું સૂણો સંત દઈ કાન.

(અ. ૧ દો. ૧૧૩-૧૧૪)

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી સૌ પ્રથમ તો એ સ્પષ્ટતા કરે છે કે આ ગ્રંથ શરૂઆતથી અંત સુધી (સ+આદિ+અંત=સાદાંત) નયો બ્રહ્મરસથી ભરેલો છે એટલે કે બ્રહ્મરસ સિવાય તેમાં બીજો કોઈ રસ નથી. પરંતુ એ રસને માણવા માટે બે શરતોનું પાલન જરૂરી છે. એટલે કે બ્રહ્મરસ માણવા માટે આ શરતોનું પાલન થાય એ અનિવાર્ય છે. એક તો આ ગ્રંથનું પારાયણ અને શ્રવણ ‘સંત’ બનીને કરવાનું છે અને બીજું ગ્રંથકારમાં વિશ્વાસ - શ્રદ્ધા રાખવાની છે.

આ ગ્રંથમાં આવતી ગુરુકથા જ્ઞાન આપનારી અને કામધેનુની જેમ માગેલું આપી ઈચ્છા પૂરી કરનારી છે. આ સત્ય વચન છે એમ દઢતાથી ગુરુ મહારાજ કહે છે.

સિંહણ કેરું દૂધ હોય તે સિંહણ સુતને જરે,  
મત્સ્યભોગી બગલો મુક્તાકળ દેખી ચંચુ ના ભરે,  
પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે, જે કોઈ પ્રેમી અંશ અવતરે.

સૌ પ્રથમ બ્રહ્મરસ ચાખવાનું કે એનું પાન કરવાનું કાર્ય સરળ નથી, જે લોહાના ચણા ચાવવાથી પણ વધુ કઠણ કામ છે. ભગવાન વેદવ્યાસ તો બ્રહ્મને જાણવાની ઈચ્છા કરતાં પહેલાં સાધન ચતુષ્ટયનું પાલન જરૂરી બતાવે છે. એટલે કે વિવેક, વૈરાગ્ય, પટ્ટસંપત્તિ (શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિશા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન) અને મુમુક્ષુતા મેળવ્યા પછી વ્યક્તિએ બ્રહ્મને જાણવાની ઈચ્છા કરવી જોઈએ.

જો બ્રહ્મને જાણવા માટે આટલી શરતોનું પાલન જરૂરી હોય તો બ્રહ્મરસનો સ્વાદ માણવા, બ્રહ્મરસ પીવા કેટલી શરતો પાળવી પડે ? જો ગંદા વાસણમાં લીધેલું દૂધ સારું ન રહેતું હોય તો રાગ - દ્વેષ અને ક્રૂડ - કપટભર્યું મન બ્રહ્મરસ કેવી રીતે ચાખે ?

મન છોડ દે કપટ, હરિપદ ભજ રે એવી શિખામણ તો ગુરુ મહારાજે ભજનમાં આપી છે. પુસ્તકો વાંચીને જાણકારી મેળવવી, પ્રવચન કરવાં કે કથા કરવી એ પોતાના પર વિશ્વાસ હોય તે જ બીજાનો વિશ્વાસ જીતી શકે.

૨૭

એક વાત અને બ્રહ્મરસ માણવો અને એ માટેનું અનુકૂળ જીવન ઘડવું એ જુદી વાત. “કરની બીન કથનીકી કીમત” ભજનમાં પૂ. શ્રીએ દિલ ખોલીને સત્ય પ્રગટ કર્યું છે.

બાંધત નિશદિન પંડિત પોથી, દિલ ધોતીમેં બિગરો હૈ દ્વારા વાણીમાં અને વર્તનમાં જે તકાવત પડે છે તે અને તેને કારણે પંડિતે જે ગુમાવવું પડે છે તેનું સૂચન છે.

બ્રહ્મજ્ઞાન મુંગોકી બાતા, સુને સાધુ કો બિરલો હૈ આ પંકિત દ્વારા પૂ. શ્રી એ સ્પષ્ટતા કરી છે કે સાધુવૃત્તિના થયા પછી પણ કોક જ વ્યક્તિ બ્રહ્મજ્ઞાન સાચા અર્થમાં જાણે છે. કારણ કે વાંચીને બ્રહ્મજ્ઞાનની વાતો કરવી એ તો ઘણા કરી શકે પણ એ પ્રમાણે જીવનનો આચાર ઘડવાનું ખૂબ ઓછા કરે છે. રાગ-દ્વેષ છોડવાનું કામ અઘરું છે. માન અને અપમાનથી પર થવાનું કઠણ છે. પણ એ છોડ્યા વિના બ્રહ્મરસ કેવી રીતે ચખાય ?

રાગદ્વેષ ન છૂટે તબહુ જ્ઞાન પેટ ગુજારો હૈ. આમ સંત બનીને, જીવનને વિવેકાદિ સાધન ચતુષ્પદથી સજ્જ કરીને પછી ગ્રંથ વાંચવાનો છે. તો એમાં પાને પાને અને દોહરાના શબ્દે શબ્દે રહેલો બ્રહ્મરસ માણી શકાશે. પરંતુ જ્યારે સંસારમાં વિત્તહારક ગુરુનો રાફડો ફાટ્યો હોય અને ચિંતાહારક ગુરુ પુણ્યબળે જ સાંપડતા હોય તો પોતાની સાચી વાત બધાના ગળે નહિ ઊતરે અને જીવન ઘડ્યા વિના જ બ્રહ્મરસ પાવાની વાત કરનાર લે-ભાગુ, વેશધારી સંતની પાછળ લોકો દોડશે એ પહેલેથી જ જાણીને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે જો મારામાં અને મારા વાક્યમાં વિશ્વાસ હશે તો જ આ વાતનો પરચો મળશે.

લોકોને સાચી, સારી અને સાત્ત્વિક વાતો પ્રત્યે રુચી ઓછી હોય છે. એટલે જે ગુરુ સાચા જીવન મૂલ્યોનો આગ્રહ સેવે તેના પ્રત્યે આકર્ષણ ઓછું થાય. ‘તમને તમારા કર્મનું જ ફળ મળશે માટે તમે સારાં કર્મો કરો’ એવી શિખામણ - આપનાર ગુરુને સ્થાને કોઈ એવું કહેનાર હોય કે તમે તમારે ગમે તે કર્મો કરો, હું મારી સિદ્ધિના બળે તમારાં પાપો બાળી નાંખીશ, તો એ વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રબળ આકર્ષણ થાય. કોક વિરલો જ સાત્ત્વિક પુરુષને ઓળખી શકે.

એક શ્લોકમાં કહ્યું છે કે :

सत्यं जनं विरोधाय असत्यं जनं रंजनम् ।

सुगं विक्रीयते स्थाने दधि-क्षिरं गृहे गृहे ॥

અનાદિ કાળથી સત્યવાદીનો વિરોધ થાય છે, એ દુઃખી થાય છે અને

વિશ્વાસ શું છે ? પોતાની ચિંતા પ્રભુને સોંપવી તે.

૨૮

અસત્યવાદીને લીલા લહેર - આનંદ આનંદ હોય છે એવું જોવા મળે છે. દૂધ અને દહીં શરીરને પુષ્ટ કરનારાં છે અને ઘરે ઘરે વેચાય છે. વેચનારા સામેથી પૂછવા આવે છે છતાં લોકોને એના પ્રત્યે આકર્ષણ નથી. જ્યારે દારૂ શરીરને નુકશાનકારક હોવા છતાં લોકો દારૂ પીવા માટે દારૂના પીઠામાં જાય છે. આમ સામે ચાલીને મળે એવાં પુષ્ટિકારક દૂધ - દહીં છોડીને શરીર તથા મન બગાડે એવો દારૂ પીવા લોકો કષ્ટ વેઠીને શું કામ પીઠામાં જતા હશે ? ગુરુ મહારાજ ઢોલ પીટીને સાવધાન કરે છે છતાં બધા વિશ્વાસ નહિ કરે. બધા બ્રહ્મરસ નહિ માણી શકે. જે સંત હશે, સાધુવૃત્તિવાળો હશે તે જ આ રસ માણશે.

પૂ. શ્રી આપણને રાષ્ટ્રીય ધોરી માર્ગ બતાવતાં કહે છે કે ગુરુની કથા જ્ઞાન આપનાર છે અને એ કથા કામધેનુ જેવી છે.

જ્ઞાન એ નિર્દોષ, રોગ દૂર કરે એવી નહિ પણ રોગ થવા જ ન દે એવી જડીબુટ્ટી છે. પૂ. શ્રી લખે છે :

“જેને જ્ઞાન નિરામય બુટ્ટી જડી તેને પરમારથની સૂઝ પડી.” મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાન અનિવાર્ય છે. મોક્ષનો અર્થ થાય મુક્ત થવું, છૂટવું. બંધન હોય તો બંધન તોડવું પડે. પણ અજ્ઞાનવશ બંધન ન હોવા છતાં બંધનની ભ્રમણા ઊભી થાય અને પછી વ્યક્તિ પોતાને બંધાયેલો માને તો એને કોણ બચાવે ? એને ગુરુ મહારાજ બચાવે. ગુરુજી એને સાચી સમજ આપે, સાચું જ્ઞાન આપે અને તે દ્વારા મોક્ષની સાચી પરિસ્થિતિ સમજાવી ભ્રમણા દૂર કરે.

વાર્તાલાપમાં પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ આ બાબતમાં એક સરસ દૃષ્ટાંત આપે છે. બે મિત્રોએ હીરા - ઝવેરાતની દુકાન કરી. થોડા સમય પછી એક મિત્રનું અવસાન થયું એટલે એના ભાગની બધી જ રકમ એની પત્નીને આપી દીધી. પત્નીએ આ રકમથી જીવન નિભાવ્યું અને બે બાળકોને ઉછેર્યા. થોડા વર્ષોમાં રકમ પૂરી થઈ ગઈ. હવે શું કરવું ? મોટો દીકરો હજી કમાતો ન હતો. દીકરાને એક હીરો આપીને ‘મા’ એ કહ્યું કે ‘જા તારા પિતાના મિત્રની દુકાને જઈ હીરો વેચી પૈસા લઈ આવ.’ દીકરો તો દુકાને ગયો અને કહ્યું કે “કાકા ! મારી બાએ આ હીરો વેચવા મને મોકલ્યો છે. તો હીરો લઈ લો અને એના પૈસા આપો.”

ઝવેરી મિત્રએ જોયું કે આ હીરો સાચો હીરો નથી. એટલે એના ઝાઝા પૈસા મળે એમ નથી. પરંતુ આ બનાવટી છે એમ કહીશ તો મિત્ર પત્નીને એમ થશે કે અમારી લાચારીનો અને અજ્ઞાનતાનો લાભ ઉઠાવીને હીરો પડાવી લીધો. આ

વિશ્વાસનું મુખ્ય અંગ સંતોષ છે.

૨૯



સાચો હીરો નથી એ વાત એમને ગળે ઊતરશે નહિ. એટલે એમણે છોકરાને ઘોડા પૈસા આપીને કહ્યું કે અત્યારે આટલા પૈસા લઈ જા. હીરો વેચવાની જરૂર નથી. સાંજે હું તારી બાને મળીને બધી વાત કરીશ.

સાંજે ઝવેરીએ મિત્ર પત્નીને કહ્યું કે હીરો વેચવાની જરૂર નથી. તમારા મોટા દીકરાને દુકાને મોકલજો. એને હું કામ શીખવાડીશ અને મહિને પગાર પણ આપીશ. ચાર - પાંચ મહિના દરમ્યાન એ છોકરાને હીરાની પરખનું કામ શીખવાડી દીધું અને એ જુવાન છોકરો ઝડપથી શીખી પણ ગયો.

એક દિવસ ઝવેરી મિત્રએ એ છોકરાને કહ્યું કે તે દિવસે તારી બાએ જે હીરો વેચવા મોકલ્યો હતો તે લેતો આવજે. છોકરો હીરો લાવ્યો એટલે ઝવેરીએ એને જ કહ્યું કે તને હીરાની પરખ આવી ગઈ છે. તું જ આ હીરાની પરીક્ષા કર અને એની કિંમત કહે.

છોકરાએ હીરાની પરીક્ષા કરી તો એને ખબર પડી કે આ તો નકલી હીરો છે. આ સાચો હીરો નથી. એના કાંઈ ઝાઝા પૈસા ના ઊપજે. એણે ઝવેરી કાકાને કહ્યું કે “કાકા ! આ તો નકલી હીરો છે. એનું શું ઊપજે ?”

ઝવેરી કાકાએ હસીને કહ્યું કે જો ભાઈ ! આ વાત મેં તને તે દિવસે કહી હોત તો તું ઊંધું વિચારત. પરંતુ હવે તને હીરા પારખવાનું જ્ઞાન થયું છે તેથી સાચું સમજી શકે છે. આ ઝવેરીકાકાની જેમ ગુરુ પણ જ્ઞાનદંષ્ટિ ખોલી આપે છે એટલે શિષ્યનો જીવન પ્રત્યેનો અભિગમ જ બદલાઈ જાય છે.

નાનપણમાં લખોટીની જાળવણી આપણે કેટલા પ્રેમથી કરી છે ? કોઈ બે લખોટી લઈ લે તો કેવું રડતા હતા ? હવે સમજ આવી કે આ રડવા જેવી વસ્તુ નથી. વ્યાપારની રમતમાં કાગળિયાને રૂા. ૧૦૦, રૂા. ૧૦૦૦ માનતા હતા. ગીરગામ મારું અને જો જાય તો સાચેસાચ ગીરગામ ખોયું હોય તેટલું દુઃખ થતું. હવે દીકરાના દીકરાને રાજી રાખવા માટે દાદાજી થઈને એ જ વેપારની રમત રમીએ તો સાચી સમજને કારણે ગીરગામ ગુમાવ્યાનો ગમ થતો નથી. આમ ગુરુ પણ જ્ઞાનદંષ્ટિ આપે એટલે દુનિયાની વસ્તુ કે સંબંધી ગુમાવવાનું જે દુઃખ અનુભવાય છે તે ન અનુભવીએ. માણસે લાગણીશીલ થવાનું છે પણ લાગણીવેદ્ય નથી કરવાના. સગાસંબંધી પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખવાનો છે પણ આસક્તિ ભાવ નથી રાખવાનો.

ગુરુકથા એ કામધેનુ જેવી છે. આપણી કામના - ઈચ્છા પ્રમાણે બધું આપનારી છે. ગુરુકથા સાંભળતાં પહેલાં આપણે કામના રાખી હોય પણ કથા સાંભળ્યા પછી આપણને એવો ભાવ જાગે કે આપણે શું કામ કામના કરવી જોઈએ ? અને

વિશ્વાસ જીવન છે, સંશય મોત છે.

૩૦

પછી કામના નહિ કરવાની કામના થાય છે. ધ્રુવજી રાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છાથી - પિતાના ખોળામાં બેસવાનું મળે એ કામનાથી જંગલમાં તપ કરવા ગયા, પરંતુ પ્રભુનાં દર્શન થતાંની સાથે જ તેમને થયું કે આવી શુલ્લક વસ્તુની શું કામ માગણી કરવી જોઈએ ? કાચને શોધવા નીકળેલી વ્યક્તિને મણિ મળે પછી એ કાચ લે ખરો ?

આમ અજ્ઞાન, અવિદ્યા, ભ્રમને કારણે આપણા સુખદુઃખના ખોટા ખ્યાલો ગુરુકથાથી, જ્ઞાનથી દૂર થાય છે અને આપણે સુખ અને દુઃખ એ તો મનનાં સ્વપ્નાં છે એમ માનીને એને સહજ રીતે સ્વીકારી લઈએ છીએ.

આ લખવું કે વાંચવું સહેલું છે પરંતુ સમય આવ્યે એનો અમલ કરવાનું કપડું છે. એથી જ પૂ. શ્રી આપણને સંત બનીને, સાવધાનીથી સાંભળવાનું કહે છે.

આમ શ્રીગુરુલીલામૃત એ બ્રહ્મરસથી ભરેલો ગ્રંથ છે. એમાં વર્ણવેલી ગુરુકથા જ્ઞાન આપનારી અને તે દ્વારા મોક્ષ આપનારી છે. આપણે સંત બનીને સાંભળીએ એવી પૂ. શ્રીની ઈચ્છા છે, પૂર્વ શરત છે.

આપણે સત્ તત્ત્વની શોધમાં નીકળેલાં પથિક બનીને - સંત બનીને શ્રીગુરુલીલામૃત વાંચીએ એવો પૂ. શ્રીનો સંકેત ઝીલીએ અને જીવીએ તો સાચા ગુરુભક્ત બન્યાં કહેવાઈએ.

કાળ-કૂર કે શૂર ?

કાળ કાળનું કામ કર્યે જાય છે.

એ રંક કે રાયને જોતો નથી.

કાળ કદી કોઈને માટે થોભતો નથી.

કાળને કૂર કહું કે તેની કર્તવ્ય નિષ્ઠા વખાણું?

મશીનગળને મજબૂત પકડનાર સૈનિકને શું કહું?

નિષ્કુર કે કર્તવ્ય નિષ્ઠ ?

કૂર કે શૂર ?

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ એ જીવન નાવના હલેસા છે.

૩૧

### સંકેત : ૫

શું દુર્લભ ગુરુભક્તને ? નિશ્ચય મનનો એક હોય અડગ વિશ્વાસ તો, કરે પૂર્ણ ગુરુ ટેક.  
અનન્ય નિષ્ઠા મન વિષે, ગુરુ ત્રિમૂર્તિરૂપ;  
ભાવ શુદ્ધ તો ક્ષણ મહી, શિષ્ય થાય તદ્દપ.

(અ.ર/દો.૪૫-૪૬)

આ દોહરા દ્વારા પૂ. બાપજી આપણા માટે બધાં દ્વારો ખુલ્લાં કરે છે. પૂ.શ્રી કહે છે કે ગુરુભક્ત માટે બધું જ સુલભ છે. કોઈ પણ વસ્તુ ગુરુભક્તને ના મળે એવું બને જ નહિ. ભક્ત જે કાંઈ ટેક લે તે ગુરુ પૂર્ણ કરે છે.

ગુરુ ત્રિમૂર્તિ સ્વરૂપ છે અને શિષ્ય પણ ગુરુકૃપાથી ગુરુ સ્વરૂપ - ત્રિમૂર્તિરૂપ થઈ જાય છે. દૂંડમાં જીવ પોતાની પામરતા ત્યજી શિવભાવ અનુભવે છે.

ગુરુભક્ત પોતે જ ગુરુરૂપ બની જાય તો પછી બીજી વસ્તુઓ મેળવવાનું તો કેવી રીતે દુર્લભ બને ?

પરંતુ પૂ.શ્રી આ પરિણામ મેળવવા માટે કેટલીક શરતો - આવશ્યકતાઓ જણાવે છે.

ગુરુભક્ત દ્રઢ નિશ્ચયવાળો હોવો જોઈએ અને તેના મનનો એક જ નિશ્ચય હોવો જોઈએ અને તે નિશ્ચય એટલે જન્મમરણનો નાશ. અવિદ્યાનો નાશ કરી પોતે બ્રહ્મ જ છે એવો નિશ્ચય થવો જોઈએ.

શિષ્ય-ભક્તના મનનો દૃઢ નિશ્ચય એ પહેલી વાત છે, તો બીજી વાત છે ગુરુમાં અડગ વિશ્વાસ. ત્રીજું ગુરુ માટે મનમાં અનન્ય નિષ્ઠા અને છેલ્લે ગુરુ પ્રત્યે શુદ્ધ ભાવ.

ભક્ત એટલે જોડાયેલો અને વિભક્ત એટલે છૂટો પડેલો.

જે વ્યક્તિ શુદ્ધ ભાવે, અનન્ય નિષ્ઠા રાખીને ગુરુની ભક્તિ કરે તેનાં ચરણોમાં મુક્તિ આપોટે છે.

ભક્તિ શબ્દનો અર્થ સેવા થાય છે. કારણ કે ભક્તિ શબ્દ 'ભજ સેવાયામ્' થાતુ પરથી બન્યો છે. પ્રેમ એ સેવાનું ફળ છે અને ભક્તિ સાધનની અંતિમ સીમા છે. જેમ વૃક્ષની પૂર્ણતા અને ગૌરવ એને ફળ આવે એમાં છે તેમ ભક્તિની પૂર્ણતા અને ગૌરવ પોતાના ગુરુમાં - પ્રભુમાં પ્રેમ જાગે એમાં છે.

આમ ગુરુભક્તિ એટલે ગુરુમાં અનન્ય પ્રેમ. ગુરુની સેવા દ્વારા ગુરુમાં જેને અનન્ય પ્રેમ જાગ્યો હોય તેને જ ગુરુભક્ત કહેવાય.

**ગુરુભાવ એ અંતઃકરણનો ધર્મ છે.**

૩૨

ગુરુભક્ત માટે ગુરુ એ જ સર્વસ્વ છે. ગુરુની વૃત્તિને અનુકૂળ થઈને રહેવું એ જ એનો ધર્મ. ગુરુ સ્વામી છે અને પોતે સેવક છે એવો ભાવ રાખી ગુરુની વૃત્તિમાં પોતાની વૃત્તિ સમાવી દઈ અહં વગરના થવું એ જ ગુરુભક્ત થવાની શરત છે.

ગુરુ સ્વામી છે અને પોતે ગુરુનો સેવક છે, દાસ છે એવો ભાવ રાખવાથી ભક્ત પોતાનું અહં ઓગાળે છે. પોતાનું કહેવાય એવું કશું રાખતો નથી. ગુરુ જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને સદાશિવ. ગુરુ જ માતા - પિતા - ભાઈ કે ભગિની. ગુરુ એ જ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ. જે ગણો તે બધું ગુરુ મહારાજ જ છે. આવો ભાવ જાગે ત્યારે તે ગુરુભક્ત કહેવાય.

મોરેં તુમ્હ પ્રભુ ગુર પિતુ માતા

જાઈ કહાં તજી પદ જલજાતા.

અંગદજી રામજી પ્રત્યે જે ભાવ પ્રગટ કરે છે એ જ ભાવ ગુરુભક્ત પોતાના ગુરુ પ્રત્યે વ્યક્ત કરે છે. આમ ગુરુને જ સર્વસ્વ માનનાર ગુરુભક્ત માટે કશું જ દુર્લભ નથી. ભક્તિ એ માતા છે અને જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય એનાં બાળકો છે. એટલે ભક્તિ કરનાર ભક્તમાં આપોઆપ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય આવે છે. પૂ.શ્રી લખે છે કે :

ભક્તિ માતા જ્ઞાનની, કરે વિભક્તિ દૂર;

કૃપા થતાં ગુરુદેવની, થાય શુષ્ક ભવપૂર.

(અ.૪.દો.૫૧)

ભવસાગરને શુષ્ક કરવા માટે, તરી જવા માટે ગુરુકૃપાની જ જરૂર છે. "ગુરુ કૃપાહિ કેવલમ્ શિષ્ય પરમ મંગલમ્."

પરંતુ ગુરુદેવની કૃપા ઊતરે કેવી રીતે ? શું કરવાથી ગુરુ રીઝે ? શું કરવાથી ગુરુદેવ પ્રસન્ન થાય ?

પૂ.શ્રી આ ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે અડગ વિશ્વાસ, અનન્ય નિષ્ઠા અને શુદ્ધ ભાવની જરૂર છે એમ કહે છે. વિષ્ણુ સહસ્રનામમાં જણાવ્યું છે કે :

વાસુદેવાશ્રયો મત્યો વાસુદેવ પરાયણઃ ।

સર્વ પાપ વિશુદ્ધાત્મા યાતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ॥

(વિ.સ.૧૩૦)

સનાતન બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે વાસુદેવ (ગુરુ)નો આશ્રય કરી, વાસુદેવ (ગુરુ) પરાયણ થવું જોઈએ અને અન્તઃકરણ શુદ્ધ કરવું જોઈએ. રાગ-દ્વેષ, અહંકાર, મમતા વગેરેનો ત્યાગ કરી અન્તઃકરણ શુદ્ધ કરવાનું છે.

**સદગુરુનો અર્થ જીવંત આદર્શ Living Ideal સમજવાનો છે.**

૩૩



ભગવાન કર્તાહર્તા છે અને પોતે તો નિમિત્તમાત્ર છે તે રીતે ગુરુની કદપૂતળી બનીને ગુરુનું કર્તાપણું સ્વીકારવાથી ગુરુ પ્રત્યે અનન્ય ભાવ જાગે છે. એક ગુરુ વિના પોતાને કોઈ તારનાર નથી એવો અડગ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ.

“ગુરુર્મે સર્વસ્વં ગુરુમિહ ભજે તેન ગુરુણા  
સદા સખ્યં મે સ્યાત્ પરમપિ નમો મેઽસ્તુ ગુરવે ।  
ગુરોસ્તત્ત્વં નાન્યદ્ ભવભયહરં નામ ચ ગુરો  
ગુરોચિત્તં મે દ્રાગ્ વિશતુ હૃદયં મે કુરુ ગુરો ॥

જ્યારે ભક્તનું અન્તઃકરણ અશુદ્ધ હોય છે ત્યારે સંદેહ, શંકા વગેરે જાગે છે અને પરિણામે ગુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ એવું તે બોલવા ખાતર બોલે છે પણ ગુરુને પરબ્રહ્મ માનતો નથી.

પૂ. બાપજીએ પોતાના ગુરુના સ્થૂલ દેહનું દર્શન માત્ર એક વાર કર્યું હતું છતાં આખી જીંદગી એમણે ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે જ કર્યું. ગુરુદેશ્વરની ધજા દેખાપ એટલે વાહનમાંથી ઊતરી પડવું, ગુરુદેશ્વરમાં પોતાની “જય” બોલવા નહિ દેવી, પોતાની રહેવાની જગ્યા નીચેના ભાગમાં રાખવી વગેરે ગુરુ પ્રત્યેની અનન્ય નિષ્ઠા બતાવે છે.

સાધનની પરિપક્વ અવસ્થા અર્થાત્ પરાકાષ્ઠાને નિષ્ઠા કહેવામાં આવે છે. પૂ. વિનોબા લખે છે કે “કર્મયોગ સાધન પણ છે અને નિષ્ઠા પણ છે, પણ સંન્યાસ એકલી નિષ્ઠા છે.

નિષ્ઠા એટલે અંતિમ અવસ્થા.

શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ અને નિષ્ઠામાં નિષ્ઠાનું મહત્ત્વ સૌથી વધુ છે. સત્ તત્ત્વને પામવા માટે નિષ્ઠાનું અવલંબન ખૂબ જરૂરી છે. પૂ. શ્રી કહેતા કે “તમારા ગુજરાતમાં શ્રદ્ધા ઘણી છે પણ નિષ્ઠા ઓછી છે.”

ડાકોરમાં ઉજવાયેલી પોતાની જન્મજયંતી પ્રસંગે રચેલા અભંગમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સત્કર્મને કુંડે, તુલસીમાંજર ।  
જ્ઞાનનિષ્ઠાંકુર, ભક્તિપુષ્પ ॥

કોઈ પણ વસ્તુમાં વ્યક્તિ એકનિષ્ઠ બને તો જ એને ધાર્યું પરિણામ મળે છે. પોતાની દત્તનામ સ્મરણ પુસ્તિકામાં બાપજી એકનિષ્ઠાને સતી અનસૂયા - માતા સાથે સરખાવે છે.

ગુરુ પૂર્ણિમા એટલે ગુરુ પૂર્ણ ‘મા’

૩૪

વળી દેહ સહ્યાદિ માહૂર હૃદ ત્યાં,

તથા જ્ઞાન અત્રિ સતી એકનિષ્ઠા,

નકી સ્વચ્છ વિજ્ઞાન તે ધામ દત્ત,

તરે જન્મને મોત ધ્યાતાં જ સંત.

આમ આત્માના સાક્ષાત્કારના અનુભવ (દત્ત) માટે જ્ઞાન એ અત્રિ - પિતા છે અને એકનિષ્ઠા એ માતા અનસૂયા છે. ટૂંકમાં એકનિષ્ઠ થવાથી જ અનુભવ થાય. “નાશક્યં કિમપિ તત્ર ગુરુકૃપા વર્ધતિ યત્ર”.

આમ ભક્ત નિષ્ઠાવાળો હોવો જોઈએ અને એક નિશ્ચયવાળો હોવો જોઈએ. નારદે ભક્તિસૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે :

મક્તાઃ એકાન્તિનો મુખ્યાઃ ॥૬૭॥

એક નિશ્ચયને વળગી રહેનારા ભક્તો સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે. આમ એક નિશ્ચયવાળો હોવું એ વસ્તુ ધ્યેયની સ્પષ્ટતા અને વિશ્વાસનો પુરાવો છે જ્યારે એકનિષ્ઠા એ વિશ્વાસની અડગતા, દૃઢતા દર્શાવે છે. આમાં સોનામાં સુગંધ મળે તેમ શુદ્ધ ભાવ જાગવો જોઈએ. શુદ્ધ ભાવ થવાથી ભક્તમાત્રમાં શિષ્ય ગુરુરૂપ થઈ જાય છે.

અંતઃકરણની શુદ્ધિ એ જ ઉપાસનાનું ધ્યેય છે. જો અંતઃકરણ રાગ-દ્વેષના મળ વિનાનું ન હોય તો સાચી ઉપાસના થઈ શકતી નથી.

આમ જે ગુરુભક્ત ગુરુમાં અનન્ય નિષ્ઠા રાખે છે, અડગ વિશ્વાસ રાખે છે અને શુદ્ધ ભાવના રાખે છે તેના પર ગુરુ મહારાજ કૃપા વરસાવે છે અને આવી ગુરુકૃપા પામેલા ભક્ત માટે કશું મેળવવું મુશ્કેલ નહિ હોય. ગુરુ તો ચિંતામણિ છે, કલ્પતરુ છે એટલે ઈચ્છેલું તરત મળે છે, બધું મળે છે.

શુદ્ધ ભાવના કરવી એ જ ભગવાનની સાચી પૂજા છે.

સામગ્રી તુજ વિણ નહીં, સર્વ તાહરું રૂપ;

શુદ્ધ ભાવના એ જ છે, પૂજા તારી અનૂપ.

(ગુ.બી.અ.૭/દો.૨૧)

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને જીવનમાં અડગ વિશ્વાસ, એકનિષ્ઠા અને શુદ્ધ ભાવના કેળવવાનો સંકેત કરે છે. આપણા મનનો નિશ્ચય એક જ હોવો જોઈએ અને તે ગુરુભક્ત થવાનો.

હરિકૃપાથી માનવ અવતાર, ગુરુકૃપાથી છૂટે સંસાર.

૩૫

ઉપાય બીજો નવ મળે, કો'થી નવ છટકાય;  
સ્વકૃત જાતે ભોગવે, તો જ પાપક્ષય થાય.  
દેવ ઋષિ કિન્નર ભલે, હોય જ્ઞાની કે મૂઢ;  
અટલ કાયદો કર્મનો કોઈ ન પામે છૂટ.

(અ.૩/દો.૪૫-૪૬)

આ દોહરામાં પૂ. શ્રીએ આપણને કર્મનો સિદ્ધાંત સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. જગતમાં દરેક જીવ સુખની શોધમાં ફરતો ફરે છે. અને ઘણી વાર સુખની શોધમાં નીકળેલા જીવને સામેથી દુઃખ જ આવીને મળતું હોય છે. સુખ માગવા છતાં મળે નહિ અને દુઃખ ન માગવા છતાં આવીને ઊભું રહે એ જોયા અને જાણ્યા પછી જે આવે તેને સહી લેવામાં જ હડાપણ છે.

“કર ભલા, હોગા ભલા”, “જેવું કરશો તેવું પામશો”, “જેવી કરણી તેવી ભરણી”, “જેવું વાવશો તેવું લણશો”, “આપું નહિ હોય તે મળશે નહિ”, “ખાડો ખોદે તે પડે” જેવાં અનેક વાક્યો આપણને સારાં કર્મો કરવાની જ પ્રેરણા આપે છે. આપણે જે કાંઈ વિચારીએ છીએ, જે કાંઈ બોલીએ છીએ કે જે કાંઈ કર્મ કરીએ છીએ તે આપરે ફરતું ફરતું આપણી પાસે આવીને જ શાંત થાય છે. આ સનાતન સિદ્ધાંત સમજીને સંતો વર્તે છે. આ સમજ જેટલી વહેલી આવે તેટલું સારું.

સુખ અને દુઃખ કોઈ કોઈને આપતું નથી પરંતુ પોતાનાં કરેલાં કર્મોના ફળરૂપે આવીને મળે છે એટલે એનો માનવે હસતાં હસતાં સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ. મને કોઈ દુઃખી કરે છે એવો વિચાર એ જ કુબુદ્ધિ છે. સુભાષિત છે.

સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોઽપિ દાતા  
પરો દદાતીતિ કુબુદ્ધિરેષા ।  
અહં કરોમીતિ વૃથાભિમાનો  
સ્વકર્મસૂત્રે ગથિતો હિ લોકાઃ ॥

“કર વિચાર તો પામ” માં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જણાવે છે કે :  
“પૂર્વનાં અશુભ કર્મ ઉદય આવે વેદતાં જો શોચ કરો છો તો હવે એ પણ ધ્યાન રાખો કે નવાં બાંધતાં પરિણામે તેવાં તો બંધાતા નથીને !”

“શુભાશુભ કર્મના ઉદય સમયે હર્ષશોકમાં નહીં પડતાં તે ભોગવ્યે જ છૂટકો છે અને આ વસ્તુ મારી નથી એમ ગણી સમભાવની શ્રેણી વધારતા રહેશો.”

જેવી કરણી તેવી ભરણી - વાવો તેવું લણો.

“આ તો અખંડ સિદ્ધાંત માનજો કે સંયોગ, વિયોગ, સુખ, દુઃખ, ખેદ, આનંદ, અપ્રસાદ - અનુરાગ ઇત્યાદિ કોઈ વ્યવસ્થિત કારણને લઈને થઈ રહ્યાં છે.” આ વ્યવસ્થિત કારણ તે જ કર્મનો સિદ્ધાંત.

આમ સૌ પ્રથમ તો આવી પડતાં સુખ દુઃખ એ પોતાનાં જ કર્મોના ફળરૂપ છે એમ માનીને કોઈ અન્યને દોષ ન દેવો એ પહેલું પગથિયું. અમુક વ્યક્તિને લીધે મને સુખ મળે છે એવી ખોટી વિચારધારામાંથી રાગ જન્મે છે અને અમુક વ્યક્તિને કારણે હું દુઃખી થઈ છું એ વિચારધારામાંથી દ્વેષ જન્મે છે અને આ રાગ દ્વેષ જ અંતઃકરણને અશુદ્ધ કરે છે. એટલે પોતાના દુઃખ માટે અન્યને જવાબદાર ન ગણીએ એ પહેલું પગથિયું.

પોતાને મળેલાં સુખ દુઃખ પોતાનાં જ કર્મોનાં ફળ છે એટલે એને સહન કરવાં અને એમાં તટસ્થતા જાળવવી એ બીજું પગથિયું. “આ દિવસ પણ જતા રહેશે” એ વાક્ય સતત યાદ રાખવાથી સુખમાં અભિમાન જાગતું નથી અને દુઃખમાં નિરાશા આવતી નથી.

પોતાનાં કર્મના પરિણામરૂપ આવેલું દુઃખ ભોગવી લેવાથી એ કર્મનો - પાપનો ક્ષય થાય છે અને એ ચૂકવણી જેટલી વહેલી થાય એટલું વહેલું ભોજમાંથી છૂટી જવાય એવી સમજ એ ત્રીજું પગથિયું. જો કર્મનાં ફળ ભોગવવાનાં જ હોય, એમાંથી કોઈ છટકી શકતું જ ના હોય, અને આપણે પણ છટકી શકવાના ના જ હોઈએ તો એ દુઃખ જેટલું વહેલું આવે એટલું સારું અને એને હસતાં હસતાં સહી લઈએ તો એ વધુ સારું.

કર્મનાં ફળ દેવ, ઋષિ, જ્ઞાની કે મૂઢ બધાએ જ ભોગવવાં પડે છે. ફક્ત એ કેવી રીતે ભોગવવાં એમાં જ તફાવત પડે છે. જ્ઞાની પ્રારબ્ધને તટસ્થભાવે ભોગવે છે જ્યારે મૂઢ વ્યક્તિ રડી - કકળીને, હાથ - વોચ કરીને ભોગવે છે. કકળાટ કરવાથી દુઃખ ટળતું નથી પણ એની અસરની માત્રા ઘેરી થાય છે જ્યારે હસીને ભોગવવાથી એ હળવું બને છે.

પૂ. રંગ અવધૂત બાપજીના શરીરને લકવો પડી ગયો હતો. યોગીન્દ્રવર્યને લકવો થાય ? સંસારીને પ્રશ્ન થાય. સમજુ એમ વિચારે કે દેહધર્મ તો બધા માટે સરખો. પૂ. શ્રી પોતે વચ્ચે પછ પહેરી શકે નહિ. મુ. જગજીવનદાસ ગાંધી - માસ્તરકાકા સેવામાં રહે. લંગોટ પહેરવામાં પણ મદદરૂપ બનવું પડે એવી પરવશતા. આવી સ્થિતિમાં પણ કોઈ પૂછે કે “બાપજી ! કેમ છે તબિયત ?” તો સંસારી હોય તો દુઃખનાં રોદણાં રડે અને પૂ. શ્રી જેવા સંત પરિસ્થિતિને હળવી કરતાં કહે કે “દ્રોપદીનું ગીરહરણ તો દૂર્યોધને એક જ વાર કર્યું હતું પણ મારે તો

જાણેલું કામ નહિ આવે, જીવેલું જ કામ આવશે.



આ માસ્તર રોજ ચીરહરણ કરે છે. પરંતુ એટલો દયાળુ છે કે ચીર પૂરે પણ છે. સાંભળનારને હસવું આવે અને દુઃખની માત્રા - અસરકારકતા ઘટે. કર્મના સિદ્ધાંત પાછળની માનસિક વિચારધારા પણ સમજવા જેવી છે. આવેલા દુઃખને હટાવી શકાતું હોય તો હટાવવાની હિમત બતાવો. બીજું, દુઃખને કર્મનું એમ જ ના હોય તો એને સહન કરવાનું ડહાપણ બતાવો. બીજું, દુઃખને કર્મનું ફળ માનવાથી આપણે બીજાને દોષિત ઠેરવતાં નથી અને પરિણામે આપણી માનસિક શાંતિ બની રહે છે અને સમાજમાં પણ શાંતિ પ્રવર્તે છે. એટલું જ નહિ પણ સારાં કર્મોનું ફળ સુખ અને ખરાબ કર્મોનું ફળ દુઃખ મળવાનું નક્કી જ હોય તો માણસ ખરાબ કર્મો કરતાં અટકે છે અને સારાં કર્મો કરવા પ્રેરાય છે. કર્મના સિદ્ધાંતની આ મોટી દેન છે. માણસ સારાં કર્મો કરવા પ્રેરાય તો તે આખરે એને અને સમાજને બન્નેને લાભકર્તા છે.

મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો એટલા માટે જ વાંચવાં જોઈએ કે જેથી આપણને આપણાં દુઃખો સહન કરવાની સમજ અને શક્તિ આવે. દુઃખથી માણસનું ઘડતર થાય છે, દુઃખ એ સુખની સવારી આવે છે એવું જણાવતી પાયલોટ કાર છે કે દુઃખ એ આપણા ખરાબ કર્મોનું ખાતું સરભર કરી આપણને બોજામાંથી મુક્ત કરાવનાર છે એવી વાતોથી માણસને દુઃખ દુઃખ નથી લાગતું. પૂ.શ્રી જણાવે છે કે “સુખ દુઃખ મનનાં સોણલાં જન્મ મરણ તન ગંધ, બની રમકડું ઈશનું, રંગ ખેલ નિર્ઘન્ટ.” સ્થૂળ શરીરને તો સુખ દુઃખ હોતાં જ નથી. સૂક્ષ્મ શરીરને, મનને સુખ દુઃખની લાગણી થાય છે. જો આ મનની સમજ બદલાય તો પછી દુઃખ દુઃખ રહેતું જ નથી.

સ્વામી રામસુખદાસજી લખે છે કે :  
“સુખ-દુઃખ ઘવું એ પ્રારબ્ધનું ફળ નથી પરંતુ મુખ્યતાનું ફળ છે. સત્સંગ માટે તો આ મુખ્યતા ટળે.”

તમે દુઃખને દુઃખ ગણો જ શું કામ ? “રે મન ! મસ્ત સદા દિલ રહેના, આન પડે સો સહેના”ની વૃત્તિ થાય તો પછી દુઃખમાં પણ સુખની સરવાણીઓ ફટે. આમ, પ્રારબ્ધવશ સુખ દુઃખ આવે પરંતુ એમાં સુખી કે દુઃખી ઘવું કે કેમ એ આપણા હાથની વાત છે. આપણે દુઃખને આવતું અટકાવી ન શકીએ પરંતુ એને દુઃખ જ ન ગણીએ એવું તો જરૂર કરી શકીએ.

દુઃખ એ દુઃખ નથી પણ ભગવાનની કૃપા છે એવું માનીએ તો પછી દુઃખ પ્રત્યેની દષ્ટિ જ બદલાઈ જાય. ઉપાસના કાંડમાં પૂ.શ્રીએ લખેલા આ દોહરા આત્મસાત્ કરવા જેવા છે :

**જીવન વન છે. એને શું બનાવશો ? ઉપવન કે તપોવન ?**

૩૮

રોગ નહિ એ ઈશની કૃપા નિશ્ચયે જાણ;  
નિયમ એહ ભગવાનનો, જે પર કૃપા મહાન-  
કરવી હોય નિજાંતરે, આધિ, વ્યાધિમાં તેમ;  
સપડાવે એને હરિ ઉપાધિમાં વા એમ.  
મિથ્યા પ્રપંચમાં યથા રહે ન એનું મન;  
કંટાળી પ્રભુને સ્મરે, થાય અયત્ન સ્મરણ

(અ.૧૦૬ ધો.૪૭ થી ૪૯)

છેલ્લે જો એવી સમજ આવી જાય કે ભગવાનના નામનું સ્મરણ એ જ સાચું સુખ છે અને વિષ્ણુના નામનું વિસ્મરણ એ જ સાચું દુઃખ છે તો પછી સાંસારિક સુખ-દુઃખને કોણ રહે ?

પૂ.શ્રી આ દોહરા દ્વારા કર્મના ફળ અને ખાસ કરીને દુઃખો અન્ય કોઈને દોષ દીધા વિના, હસતાં - હસતાં ભોગવી લેવાનો અને તે દ્વારા પાપનો શય કરવાનો સંકેત કરે છે.

### સાદુ અને સંયમી જીવન

યુવાનીમાં પ્રકૃતિ તમને ખૂબ ઉદાર હાથે ધીરધાર કરે છે.

જે મોજશોખ, ખાણી-પીણી, આનંદ પ્રમોદ, શરીરસુખ ઇત્યાદિ ભોગવવાં હોય તે ભરપેટ ભોગવવાનાં પ્રલોભનો ઊભાં કરે છે, અને એ બધું પચાવવાની, હજમ કરવાની, જીરવવાની, ભોગવવાની શક્તિ કુદરત તમને ધીર્યા જ કરે છે.

પણ પછી ઘડપણમાં પ્રકૃતિ પઠાણી ઉઘરાણી કરે છે. જુવાનીમાં શરીરે જે બધું ભોગવ્યું તેની વ્યાજ સહિત વસુલાત કરે છે. જુવાનીમાં કરેલા મોજશોખનો જવાબ ઘડપણમાં આપવો પડે છે અને તે પણ પથારીમાં કણસતાં કણસતાં !

**નિષ્કામ કર્મ બંધન ઊભું કરતું નથી.**

૩૯

### સંકેત : ૭

સદ્ગુરુ સ્મરણ કરે સદા, પૂજ્ય થાય નર તેહ;  
ગુરુનામામૃત પાનથી જાય મરણ સંદેહ.  
શિવ વિરિચિ માહરો, બ્રહ્મનિષ્ઠનો તેમ;  
ધાય અનુગ્રહ, તો મળે સદ્ગુરુ, ન મળે એમ.

(અ.૩ દો.૧૪૩-૧૪૪)

આ દોહરામાં બાપજી સ્મરણનો મહિમા વર્ણવે છે એ એક વાત. વળી બાપજી સદ્ગુરુના નામસ્મરણનો મહિમા વર્ણવી સદ્ગુરુનો મહિમા ગાય છે એ બીજી વાત અને ત્રીજી મહત્વની વાત એ કે સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ ઈશ કૃપા કરે ત્યારે જ થાય છે.

સૌ પ્રથમ, વ્યક્તિ જેનું સ્મરણ કરે, જેનું ચિંતન કરે, એની એના મન પર ઘેરી અસર થાય છે. ક્રીટ ભમર ન્યાય પ્રમાણે જો ભમરીનું ચિંતન કરતાં કરતાં ક્રીડે સ્વયં ભમરી ઘઈ જતો હોય તો માનવી જ્યારે કોઈનું સ્મરણ કરે ત્યારે તેની કેવી અસર થતી હશે ?

માણસ કોઈનું પણ સ્મરણ કરે ત્યારે સૌ પ્રથમ તો એનું આંતરિક મન એ વ્યક્તિના વિચારે રંગાઈ ગયું હશે જ. એના માનસપટના અંદરના ભાગમાં આવતા વિચારોનું સ્થૂળ સ્વરૂપ એટલે જે તે વ્યક્તિનું સ્મરણ. આમ સ્મરણ કરનાર ગમે તે કાર્ય કરતો હોય તો પણ એનું મન તો એ જેનું સ્મરણ કરતો હોય તેનામાં જ હોય છે.

પૂ. શ્રી સ્મરણ કરવામાં એક શરત મૂકે છે કે આવું સ્મરણ 'સદા' હંમેશા થતું રહેવું જોઈએ. સૂતાં, બેસતાં, જાગતાં, ઊઠતાં સ્મરણ ચાલુ રહેવું જોઈએ. સ્મરણ કેવું હોવું જોઈએ ?

પાનીયધારિણા યદ્વદ ઘટે ચિત્તં પ્રધીયતે ।

તદ્ વદ્ દેવે હરે ચિત્તં ધૃત્વા મોક્ષમવાપ્નુયાત્ ॥

(પદ્મપુરાણ - ખણ્ડ ૬ - અ.૧૩૨ શ્લોક ૩૯)

જેમ પનિહારી પાણીના ઘડામાં ચિત્ત રાખે છે (અર્થાત્ માથા પર પાણીનો ઘડો હોય છે ને હાથ છૂટા રાખી - હાથ હલાવતી પનિહારી વાતો કરતી ચાલી જાય છે પણ તેનું ધ્યાન ઘડામાં જ રહે છે.) તેમ (સર્વ વ્યવહાર કરતો હોવા છતાં અધિકારી પુરુષ) ભગવાન શ્રીહરિમાં ચિત્તને ધારણ કરીને મોક્ષ પામે છે.

એટલે તમે શું કરો છો એ મહત્ત્વનું નથી, તમારું મન શું કરે છે એ મહત્ત્વનું છે. પૂ. શ્રી દત્તદશકમાં લખે છે કે :

ગુરુ વિગ્ન (દ્રષ્ટિ) આપે અને ડિવિગ્ન (ભેદ)થી મુક્ત કરે.

(૪૦)

રસના નામ ભલે રટે ચિત્ત લક્ષ્યમાં હોય,  
ભવે ભાવથી ભવ મળે ભક્ત સ્વયં ભવ હોય.

મનનું મહત્ત્વ સમજાવતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

મનપૂર્વક જે થાય તે, થાએ સમ્યક્ જાણ;  
ના તેવું કાચિક કદી, નકી વેઠ એ માન.

(ગુ.લી.અ.૪૦ દો.૮)

સ્મરણ કેવું હોવું જોઈએ ? શ્રી કબીરજી કહે છે કે :

સુમરનકી સુધ યોં કરો, જેસે કામી કામ,  
એક પલક બિસરે નહીં, નિસદિન આઠોં પામ.

સુમરનકી સુધ યોં કરો જ્યોં સુરભિ સુત માંહિ,  
કહે કબીર ચારો ચરત, બિસરત કબહૂં નાહિ.

સુમરનકી સુધ યોં કરો જેસે દામ કંગાલ,  
કહ કબીર બિસરે નહીં પલ પલ લેય સમ્બાલ.

બેઠે લેટે ચાલતે, ખાન પાન વ્યોહાર ।

જહાં તહાં સુમિરન કરે, સહજો હિયે નિહાર ॥

થાસે થાસે સ્મરણ કરવું એનું નામ જ સદા સ્મરણ. સ્મરણની ઘેરી અસર વ્યક્તિ પર થાય છે.

વ્યક્તિ કોનું સ્મરણ કરે છે એ પણ મહત્ત્વનું બને છે કારણ કે એ જેનું સ્મરણ કરે એવો એ થાય. એટલે વ્યક્તિ જો સદ્ગુરુનું સ્મરણ કરે તો તે સદ્ગુરુના જેવો પૂજ્ય થાય તેમાં શો સંદેહ ? સદ્ગુરુ એટલે સત્ વસ્તુને પામેલી વ્યક્તિ જેને આપણે ગુરુ તરીકે સ્વીકારી છે.

સદ્ગુરુનું મહત્ત્વ વર્ણવવા જઈએ તો થાકી જવાય એટલું છે. ગુરુ શબ્દમાં 'ગુ' અંધકાર સૂચવે છે અને 'રુ' તેજ-પ્રકાશ સૂચવે છે. અંધકાર દૂર કરી પ્રકાશ પાથરે તે ગુરુ'.

૧. ગુકારઘાન્યકારો રુકારો તેજરુચ્યતે ।

જેનાથી અવિઘારૂપ હૃદયની ગાંઠ છૂટી જાય એને જ ગુરુ કહેવાય. આદિ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યજી લખે છે કે :

અવિદ્યા હૃદયર્ગથિ વિમોક્ષોઽપિ ભવેદ્યતઃ ।

તમેવ ગુરુતિત્યાહુર્ગુરુ શબ્દાર્થં વેદિનઃ ॥

(સર્વ વેદાંત સિ.સા.સંગ્રહ - શ્લોક ૨૫૫)

'ગુરુ'નું સ્મરણ કરનાર અંતે ગુરુનું સ્વરૂપ પામે છે.

(૪૧)



સદ્ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ એ અંગે માર્ગદર્શન મળે એવો શ્લોક શંકરાચાર્યજી જ લખે છે :

बंधमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं कृतकृत्यं भजेद्गुरुम् ।  
यस्य प्रसादात्संसार सागरो गोष्पदायते ॥

પોતે બંધનથી છૂટ્યા હોય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય એવા કૃતાર્થ ગુરુની સેવા કરવી કે જેમની કૃપાથી સંસાર સાગર ગાયનાં પગલાં જેવો (તરવો સહેલો) બને છે.

શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ મળે, એમાં એક નિષ્ઠા જાગે અને એનું સતત સ્મરણ રહે તો પછી મરણની બીક પણ જાય અને શિષ્ય પૂજ્ય બની જાય.

ગુરુનું સદા સ્મરણ કરવાનો સાચો અર્થ એ છે કે ગુરુને ગમે તે કરવું ને ગુરુને ના ગમે તે ના કરવું. પોતાના ગુરુના સદ્ગુણોનું અનુસરણ કરવું. ગુરુના સદ્ગુણો પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનો નિષ્ઠાપૂર્વકનો પ્રયત્ન એ જ સાચું સ્મરણ છે. ગુરુ મહારાજની સાચી સેવા - સાચું સ્મરણ એટલે જ એમના પથ પર ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સ્વામી રામસુખદાસજી લખે છે કે :

सन्त महापुरुषों के उपदेश के अनुसार अपना जीवन बनाना ही उनको सच्चो सेवा है ।  
सन्त महापुरुष की सबसे बड़ी सेवा है - उनके सिद्धांतों के अनुसार अपना जीवन बनाना । कारण कि उन्हें सिद्धान्त जितने प्रिये होते हैं, उतने अपने प्राण पि प्रिय नहीं होते ।

આપણા ગુરુ મહારાજ પણ એક ભજનમાં આવી જ ભાવના વ્યક્ત કરે છે :

બન જા અવધૂતા અવધૂતા!  
શોક મોહ અતીતા.... બન જા.

આપણે જેમને સદ્ગુરુ માનીએ, જેમનું સદા સ્મરણ કરીએ તેમને પરમ સંતોષ થાય એવું આપણું જીવન થવું જોઈએ. એમની વૃત્તિમાં આપણી વૃત્તિ ભળી જવી જોઈએ.

પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી (લીંચના પૂ. બચુભાઈ) જયારે બાપજીની સેવામાં હતા ત્યારે એમનું મન પૂ. શ્રીમાં એવું ઓતપ્રોત થયેલું કે પૂ. બાપજીને તરસ લાગે તો એમને તરત એવી ભાવના થાય કે બાપજીને પાણીનું પૂછી જોઉં. ગુરુનું સતત સ્મરણ કરવાથી, ગુરુ વિશે જ વિચારો કરવાથી શિષ્ય ગુરુમય બની જાય છે.

કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતાં થઈ ગોપી કૃષ્ણ સ્વરૂપ,  
ગુરુ ગુરુ કરતાં શિષ્યનું રહે ન પૂર્વ સ્વરૂપ.

ગુરુ એટલે ગણપતિ (ગ), વાળે (ર) અને વિષ્ણુ (ઉ).

ગુરુનામામૃતનું પાન કરવાથી મરણની બીક ટળી જાય છે. પોતાની પડખે ગુરુ મહારાજ ઊભા છે એવો અડગ વિશ્વાસ જેને હોય, અને જે સમર્થ ગુરુનો કૃપાપાત્ર હોય એનાથી તો કાળ પણ ડરે. એણે કાળથી ડરવાનું હોય નહિ. પૂ. શ્રી લખે છે :

“ગુરુ સ્મરણ જો ચિત્તમાં, કોણ બાપડી બીક ?  
કાલમૃત્યુ બાધે નહીં ! ક્યાં અપમૃત્યુ ધિક્ ?

જમડાં જોઈ થરથરે સદ્ગુરુભક્ત સુગાત્ર !  
ભીતિ મૃત્યુની નહીં, યવનબીક કુણ માત્ર ?

(ગુ.લી.અ.૧૯ દો.૩૧-૩૨)

પરંતુ સદ્ગુરુ મળે કેવી રીતે ? અનેક જન્મનાં સત્કર્મોના પરિણામરૂપ ઈશ કૃપા કરે તો સદ્ગુરુ મળે. પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય લખે છે :

जन्मानेकशतैः सदाऽऽदरयुजा भक्त्या समाराधितो  
भक्तैर्वैदिक लक्षणो न विधिना संतुष्ट इश स्वयम् ।  
साक्षाच्छ्रीगुरुरूपमेत्य कृपया दृग्गोचरः सन्धुः  
तत्त्वं साधु विबोध्य तारयति तान्संसारदुःखार्णवात् ॥

(સર્વ વૈ.સા.સં - શ્લોક ૨૫૪)

અર્થ : વેદમાં કહેલા લક્ષણવાળી અને સદા આદરયુક્ત ભક્તિથી, ભક્તોએ અનેક સેંકડો જન્મોથી ઈશ્વરને બરાબર આરાધ્યા હોય, તો એ પોતે જ સંતુષ્ટ થઈ શ્રીગુરુના સ્વરૂપે સાક્ષાત્ પધારી કૃપાથી પ્રત્યક્ષ દર્શન દે છે અને પછી એ પ્રભુ સારી રીતે તત્ત્વ વસ્તુ સમજાવી સંસારનાં દુઃખોરૂપ સમુદ્રથી ભક્તોને તારે છે. આ શ્લોક બે વાત સ્પષ્ટ કરે છે. એક તો અનેક વર્ષો થયાં વેદોક્ત ભક્તિ કરી હોવી જોઈએ અને પ્રભુ પ્રસન્ન કર્યા હોવા જોઈએ. અને બીજું એ પ્રભુ જ સદ્ગુરુરૂપે આવીને મળે છે.

સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ એ બહુ મોટી વાત છે. સદ્ગુરુ શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય, બંધનથી છૂટી ગયા હોય અને શિષ્યને છોડાવી શકે એવા હોય, અને એવી વ્યક્તિ આપણને સદ્ગુરુરૂપે મળે અને આપણને એનામાં એકનિષ્ઠ ભાવ જાગે તો પછી શું મેળવવાનું બાકી રહે ?

પરંતુ પૂ. રામકૃષ્ણ પરમહંસ લખે છે કે :

સદ્ગુરુ શોધવા જવાની જરૂર નથી. સત્ શિષ્ય થવાની જરૂર છે. શિષ્ય તરીકે લાયક થઈએ એટલે સદ્ગુરુ સામે ચાલીને આવી મળે છે.

ગુરુ ફળતા નથી, ગુરુમાં રાખેલી ભાવના - નિષ્ઠા ફળે છે.

આમ સદ્ગુરુ મિલન, સદ્ગુરુમાં એકનિષ્ઠ ભાવ અને સદ્ગુરુનું સંતોષ સ્મરણ એ ત્રિવેણી સંગમ થાય તો શિષ્ય પૂજ્ય થાય એમાં શી મોટી વાત? બાપજી તો ભજનમાં લખે છે કે ગુરુ એને પોતાનું સ્વરૂપ આપી દે છે.  
કરે લોહકા પારસ સોના નહિ પારસ કર જાના,  
આપ સમાન કરે શિષ્યનકો દેવે પદ નિર્બાના.

(સદા ભજે ગુરુદેવ - અવધૂતી અનંત)  
આપણે તો બડભાગી છીએ, પુણ્યશાળી છીએ કે આપણને ગુરુ મહારાજ તરીકે સમર્થ સંત રંગ અવધૂતજી મળી ગયા છે. હવે ફક્ત એમને એકનિષ્ઠ ભાવે સદા સ્મરીએ એ જ આ સંકેતની ફળશ્રુતિ.

### એકાંતનું આકર્ષણ

એકાંત દ્વારા માણસ પોતાની અંદર તલ્લીન થવાનું શીખતો જાય છે. મહાન પુરુષો એટલે જ એકાંતપ્રિય હોય છે. સાધ્યા એકાંતમાં એકનો પણ અંત હોય છે. એકાંતવાસ બહારથી લદાય તો વ્યક્તિ એકલો પડી જાય, એને એકલવાયું લાગે.

એક મુસ્લિમ ફિલસૂફ એકલતાથી કંટાળી ગયો હતો. તે એક રૂપસુંદરીના મોહમાં પડ્યો રોજ એકાંતમાં ખુદાની બંદગી કરીને આ રૂપસુંદરી મળે એવું માગવા લાગ્યો.

એક વર્ષના એકાંત પછી રૂપસુંદરી સામે ચાલીને આવી ત્યારે એકાંતને કારણે આ ફિલસૂફ એટલો આત્મ ચેતનાવાળો બની ગયો હતો કે તેને રૂપસુંદરી આફત લાગવા માંડી. તેણે ખુદાને બંદગી કરી “મેં વર્ષ દરમિયાન કરેલી આજીજીઓ પાછી આપી દે. મને એક વર્ષના એકાંતમાં ઘણું મળી ગયું છે.

ગુરુ સેવા પદ્ધતિ જાણો - તે ગુરુકૃપાથી બધું જ જાણો.

### સંકેત : ૮

પ્રથમ જબૂકે વીજળી, વૃષ્ટિ પછીથી થાય;  
ઠંડક આપે જગતને, લોક મેહુલા ગાય.

(ગુ.લી.અ.૪ દો.૮)

આ દોહરાને સમજવાથી સાધકના જીવનની પ્રગતિની રૂપરેખાનો ખ્યાલ આવશે. ઉનાળાના આકરા તાપ પછી ચોમાસામાં ધનધોર વાદળો ઘેરાય ત્યારે સૌ પ્રથમ વીજળી જબૂકે. વીજળી જબૂકે એટલે વરસાદ થવાનો એની એપાણી મળે. વીજળી એ વરસાદની પાયલોટ કાર જેવી છે.

વરસાદ થતાં જ ગરમીથી અકળાયેલા, ત્રાહિ-ત્રાહિ પોકારી ગયેલા જગતના જીવોને દિલની ટાઢક, ઠંડક થાય છે અને પછી લોકો વરસાદને વધાવતાં ગીતો ગાય છે, મેહુલિયાને આવકારે છે, તેની પ્રશંસા કરે છે.

આપણે બધા આપિ, વ્યાપિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપમાં તપી રહ્યા છીએ. જગત એ દુઃખની હાટડી હોવા છતાં એમાંથી સુખ શોધવાનાં ફાંફાં મારીએ છીએ.

માનવ જન્મ સફલ કરવાની આપણને ઇચ્છા પણ નથી અને ચિંતા પણ નથી. પૂ. શ્રી લખે છે કે થોડું દૂધ કે ઘી ઢોળાતાં વ્યક્તિ જેટલું દુઃખ કરે છે એટલું દુઃખ આયુષ્ય વીતી જવા છતાં નથી કરતો.

શું મૂર્ખત્વ મનુષ્યનું ! અલ્પ મૂલ્યનું જેલ,  
ધૃત દુઃખાટિક જો ઢળે, માને હાનિ તેલ.  
થાએ વિહ્વળ ખેદથી ! જાણે મૂઢ ન તેમ;  
અમૂલ્ય આયુષ્ય વ્યર્થ આ, જાય વહી ઝટ એમ !

(ગુ.લી.૫૧ દો.-૧૦૬ - ૧૦૭)

આ ત્રિવિધ તાપમાં અકળાતા જીવો માટે સંતો એ ધનધોર વાદળો છે. તેઓ સામેથી ભલું કરવા માટે શાશ્વતી વાતો કરવા આવે છે. પણ કમનસીબી તો એ છે કે સંતમ દિલના માનવને આ ઠંડકની જરૂર જ નથી જણાતી.

પૈસા અને પ્રમદા પાછળ પડીને પોતાની અકળામણ વધારવાનો પ્રયત્ન કરનાર અને એમાં રાજી થનાર સંસારી માટે શું કહેવું ?

આવા સંસારીઓની વચ્ચે કોઈને પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા જાગે એ પહેલું પગથિયું છે. પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય વિવેક ચૂડામણિમાં જણાવે છે કે ત્રણ વસ્તુ મળવી દુર્લભ છે. એક મનુષ્યત્વ, બીજું મુમુક્ષુત્વ અને ત્રીજું

જીવન પુષ્પ પ્રભુ ચરણે સમર્પિત કરવા માટે છે.



મહાપુરુષ સંશ્રય. આપણને મનુષ્યત્વ તો ભગવાને આપી દીધું. પૂ. બાપજી જેવા સમર્થ મહાપુરુષનો આશ્રય પણ આપી દીધો. હવે ફક્ત મુમુક્ષુપણ જગાવવાનું જ બાકી રહ્યું. લોકો મહાપુરુષ પાસે જતા નથી અને ભુલે-ચૂકે જતા તો આત્માના કલ્યાણની વાત પૂછતા નથી. એમને તો જગતના ધન-લેભ્યવમાં જ રસ છે. પૂ. બાપજી એક ભજનમાં આ વ્યથા વ્યક્ત કરતાં જણાવે છે કે :

દિલરૂબા દિલકી સૂનાઈ સૂનને વાલા કોન હૈ ?  
જામે હક ભર ભર પીલાઈ પીનેવાલા કોન હૈ ?

એશો ઈશરત મસ્ત દુનિયા આકબત સુખ ના ચહે,  
ચાહે તો હાજર દિખાઈ, ચાહનેવાલા કોન હૈ ?

વ્યક્તિ સાધનાના પંથે વળે, સત્સંગ કરે, સારું વાંચન કરે એટલે જાણવું કે એના જીવનમાં સાધનાની વીજળી ઝબૂકી. એ વીજળી થાય એટલે જગતની મારી - તારી મૂકીને સત્સંગમાં જવાનું શરૂ કરે. સાધુ સંત મળે તો એને આત્મ કલ્યાણ અંગે પ્રશ્નો કરે. સંત પાસે શું માગવું એનો પણ વિવેક હોવો જોઈએ. જેણે ભગવાનનાં દર્શન કર્યા હોય તેને તો ભગવાન કેવા હોય અને ભગવાન કેવી રીતે પ્રસન્ન થાય એવા પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ. એને બદલે આપણે તો ધરના અને ધંધાના પ્રશ્નો વિશે જ પૂછતા હોઈએ છીએ. દૂધની દુકાને જઈને દવા ન મંગાવ્ય એવો વિવેક રાખવો પડતો હોય તો આત્મ સાક્ષાત્કારી સંત પાસે જવાને માગવા અંગે વિવેક નહિ રાખવાનો ?

પૂ. પાગલ મહારાજ લખે છે કે જે દેડકાનું અધું શરીર સાપના મોંમાં જઈ ચૂક્યું છે એ દેડકો સાપની ચૂંચાલમાંથી છૂટવાને બદલે માખી મારી ખાવાના પ્રયત્નો કરે ત્યારે તે જેટલો મૂર્ખ અને દયાપાત્ર લાગે એટલો જ મૂર્ખ અને દયાપાત્ર પચાસ વર્ષનો માનવ સંસારના વિષયો ભોગવવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે લાગે. સાઠ વર્ષની ઉંમરે પણ “હું કોણ છું ? ક્યાંથી આવ્યો છું ? ક્યાં જવાનો છું ? મેં મારે શું કરવાનું છે ?” એવું ન વિચારે અને સંસારમાં ડૂબ્યો રહે તો એને શું કહેવાનું ?

જીવનમાં વીજળી ઝબૂકે એ પણ પુણ્યનું પ્રતીક છે.

“ભાગ્યહીન કો નહિ મિલે બડી વસ્તુકો ભોગ,  
દ્રાક્ષ પકે તબ કાગકે કંઠમેં નીકલે રોગ.”

આમ સત્સંગ પ્રતિ રુચિ જ ન થાય તો ? આત્મ કલ્યાણ વિશે વિચારવાની ઈચ્છારૂપ વીજળી જ ન થાય તો ? તો પછી વરસાદની તો વાત જ ક્યાં ?

ત્યાગનો અર્થ છે સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવું.

ગુરુલીલામૃત પાનની ઈચ્છા તુજને જેહ;  
બ્રહ્મ પ્રાપ્તિનું જાણ તું સૂચક મંગલ એહ.

(ગુ.લી.અ.૪.દો.૮)

કયો બહુ હું મિતિતલે, કોઈ ન પૂછે એમ,  
શિશ્નોદરરત જન સહુ, જીવે પશુઓ જેમ.

(ગુ.લી.અ.૪.દો.૧૦)

સંત તુલસીદાસજી લખે છે કે :

એક ઘડી આધી ઘડી આધિમેં પન આધ,  
તુલસી સંગત સંતકી કરે કોટિ અપરાધ.

સુત દારા અરુ લક્ષ્મી પાપીકે ભી હોય,  
સંત સમાગમ હરિકથા તુલસી દુર્લભ હોય.

પૂ. શ્રી લખે છે કે :

“જ્ઞાનસત્ર ખોલ્યું અહા ! લે બડભાગી લાભ;  
હતભાગી ખૂણે રડે, દેખી મિથ્યા ખ્વાબ.”

આત્માનું કલ્યાણ કરનારા સંતો કશું પણ લીધા વિના આપણું ભલું કરવા આમતેમ કરતા હોય અને આપણને એમનો સત્સંગ કરવાનું મન જ ન થાય એ કેવું ? એટલે આપણા જીવનમાં સૌ પ્રથમ વીજળી ઝબૂકવી જોઈએ. આમાં ઈશકૃપા અને આત્મકૃપા બન્ને જોઈએ.

વ્યક્તિ સત્પંથે ડગ માંડે અને થોડું ચાલે પછી તો એને એમાં આનંદ આવવા માંડે છે. સાધના પંથ પર નિષ્ઠાપૂર્વક પ્રયત્નો કરે એટલે યોગ્ય સમયે એને સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય અને એ સદ્ગુરુ એનામાં સદ્વૃત્તિનું - સદાયરણનું બીજ વાવે.

પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ એક ભજનમાં લખે છે કે “નેક કમાઈ કર લે ભાઈ ! ઈસમેં સબ કુછ આઈ.” એ દ્વારા પોતાના શિષ્યને પ્રામાણિકતાના રસ્તે ચાલવા પ્રોત્સાહિત કરે છે.

“કડવા મીઠા સબકા સૂનના મુખ અમૃત બરસાના” દ્વારા તિતિલાવૃત્તિ કેળવી કોઈને કડવું નહિ કહેવાની શિખામણ આપે છે અને એવું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે.

વાણી વર્તન વાક્યે સમતા, નિરહંકૃતિ ના જેને મમતા;  
વણમાગ્યે રંગ મળે પ્રભુતા એના સુખને ક્યાંયે વિરામ નથી.

વ્યક્તિના જીવનમાં ‘સત્પંથે ડગ માંડવાની’ તીવ્ર ઈચ્છા જાગે, એ ઈચ્છાને પોષે એવું માર્ગદર્શન આપનાર ગુરુ મળે એટલે વ્યક્તિ એ પ્રમાણેનું આચરણ

ત્યાગ એ શાન્તિની જનેતા છે.

કરે. વરસાદ લાવે એવી વીજળી જ ગરમીથી ત્રાસેલા માટે આનંદ આપનાર છે. ગમે તેટલી વીજળી થાય પણ જો વરસાદ ના આવે તો એનો શો અર્થ? એ જ રીતે ગમે તેટલું સદ્ વાંચન કરીએ કે ગુરુ સેવીએ પણ આચરણ ન સુધરે તો એનો શો અર્થ?

નિષ્કામ ભાવે સારાં કર્મો કરવાથી જ ચિત્તશુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્ત શુદ્ધિ થયા પછી જ ઉપાસના દ્વારા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવાની છે. જેના જીવનમાં સત્કર્મોનો વરસાદ થાય છે એના જીવનમાં પરિવર્તન જોવા મળે છે. સામાન્ય સંસારી અને સંતમાં ફેર જ એ છે કે સંત સાચું કરવા માટે બધું સહન કરે છે, બધું વેઠે છે. ભક્ત નરસિંહ, મીરાં, એકનાથ, તુકારામ જેવાં બધાં સત્યંથે ડગ માંડનારાં હતાં અને સંકટોનો સામનો કરીને, સંકટો સહીને પણ સત્યને વળગી રહેનારાં હતાં.

વીજળી પછી વૃષ્ટિ થાય એમ સાધકના જીવનમાં - આચરણમાં જાત ધસીને, દુઃખ વેઠીને પણ સાચું જ કરવાનો આગ્રહ આવે. એ સાચું હોય તે જ કરે. બીજાનું ભલું કરવું એ જ પુણ્ય અને બીજાને દુઃખ થાય એવું કરવું એ જ પાપ એ એના જીવન નાવને દોરનારી દીવાદાંડી.

સાચું કરવું, સહજતાથી કરવું અને સ્વાર્થ માટે કદી ખોટું ન કરવું એ જાણ્યા પછી એ પ્રમાણે આચરી બતાવવું એટલે જ વીજળી થયા પછી વૃષ્ટિ થઈ એવું કહેવાય.

સંસારી અને સંતોમાં, સંસારી જે કરે છે તેનાથી સંતો કંઈ જુદું નથી કરતા, પણ જુદી રીતે કરે છે. The great people do not do different things. They do differently.

આપણાં શાસ્ત્રોમાં એક વાત કેન્દ્રમાં રહે છે કે સંતો પારકાનું ભલું કરવાના આશયથી જીવન જીવે છે. એકદા નારદો યોગી પરાનુગ્રહકાંક્ષયા થી જ સત્ય નારાયણની કથાની શરૂઆત થાય છે એમ કહીએ તો ચાલે.

દત્તપ્રજ્ઞાતિમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

દૃષ્ટ્વા લોકાન્ શોકનિમગ્નાન્ કરુણામ્બો  
બદ્ધ્વા સેતું જ્ઞાનમયં યઃ ચિરજીવો ।  
નિન્દ્યે નન્દં નત સન્નાતાન્ દિગ્વસ્ત્રો  
દત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્તં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

લોકોને શોકમાં ડૂબેલા જોઈ જે કરુણાથી વ્યામ થયા અને જે ચિરંજીવી દિગંબરે જ્ઞાનરૂપી પૂલ બાંધીને ભક્તો, સત્પુરુષો અને આત્મો (દુઃખી)ને આનંદ આપ્યો તેવા હૃદયમાં વસનાર તે દત્તાત્રેયને હું નમન કરું છું.

પૂ. શ્રી એક ભજનમાં જીવન કેવું હોવું જોઈએ એ જણાવતાં લખે છે કે :

જીવનને ઘનથી નહિ, સાધન (સાધના)થી શણગારો.

“ચંદન સમ નિજ કાય જલાના, જગમેં મુગંધ ફેલાના,  
શીતલ વચનામૃત પારાસે, દુઃખિયન દુઃખ મિટાના.”

“જેના દિલમાં દીનની દાઝ નથી” એ ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ગંગાદિક તીર્થોમાં ન્હાયા, ડાઘા દિલના ન કદી ધોયા,  
દુઃખિયાનાં આંસુ ના લોહ્યાં, તેનું હરિપોથીમાં નામ નથી.

સાધુતા એ વેશ નથી, વૃત્તિ છે. બીજાનું ભલું કરવું, બીજા માટે ઘસાઈ છૂટવું, પોતાનું બગાડીને પણ બીજાનું સારું થાય એવું કરવું એનું નામ જ સંત. સંતનું જીવન એવું કરુણાસભર હોય છે કે તે બીજાનું દુઃખ જોઈ શકતા જ નથી. બીજાના દુઃખની સંવેદના પોતે અનુભવે છે. જીવનમાં વસંત લાવે તે સંત.

સંત બનવું એટલે ભગવાં પહેરવાં એમ નહિ પણ ત્યાગ સભર જીવન જીવવું. કીર્તીન પહેરવું એટલે સંયમ રાખવો. કમંડલુ રાખવું એટલે પોતાને અને બીજાને શાંતિ મળે એવું જીવન જીવવું.

તાપમાં જતાં અંધજનને દેખાતું ન હોવા છતાં રસ્તામાં ઝાડ આવે તો ખબર પડી જાય છે કે અહીં ઝાડ છે. કારણકે ઝાડની નીચે આવતાં જ ગરમીની અકળામણ જતી રહે છે, ઠંડક થાય છે. એમ સંતનો સમાગમ થતાં જ સંસારીજનને શાંતિ મળી જાય છે. સંતની વ્યાખ્યા, સમજ, પહેચાન જ આ છે.

શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએમાં વ્યક્તિ સાચું જીવીને અને બીજાને સાચું જીવવાની પ્રેરણા આપીને શાંતિ પામવાનો માર્ગ બતાવે છે.

કબીર મહારાજ લખે છે કે :

“કબીર શીતલ જલ નહીં, હીમ ન શીતલ હોય,  
શીતલ હૈ ઉક સન્ત જન, નામ સનેહી હોય.

આ વાતને સુભાષિતકાર બીજી રીતે રજૂ કરે છે :

ચન્દનં શીતલં લોકે ચન્દનાદપિ ચંદ્રમાઃ ।

ચન્દ્રચન્દનયોર્મધ્યે શીતલા સાધુ સંગતિઃ ॥

જગતમાં ચંદન શીતલ છે, ચન્દનથી ચન્દ્રમા વધુ શીતલ છે. ચન્દ્ર અને ચન્દનથી પણ વધારે શીતલ સાધુનો સંગ છે. આવો ભાવ આ શ્લોકનો છે.

ઘાસ ખાય અને દૂધ આપે તે ગાય - સંત.

દૂધ પીએ અને ઝેર ઓકે તે સાપ - દુર્જન.

આમ સાધનાની કેડી પર પગ મૂકતી વ્યક્તિ સદાચરણ દ્વારા પોતાના જીવનમાં શાંતિ લાવે છે અને બીજાને શાંતિ આપે છે. સંત ચંદન છે, ચંદ્રમા છે, મેઘ છે, વરસાદ છે એવી ઘણી બધી ઉપમાઓ આપવામાં આવી છે. પણ બધાનો સાર

વૃષ્ટા એ ભયંકર ફળવાળી ભયંકર લતા છે.



એ જ કે તે સદાયરણ દ્વારા બીજાને સદાયરણ કરવા પ્રેરે છે.  
જેમ વરસાદ આવવાથી લોકોનો ઉકળાટ જાય છે અને જગતને ઠંડક મળે છે તેમ વ્યક્તિ મુમુક્ષુપણને કારણે સદ્ગુરુ દ્વારા સદાયરણ કરતો થાય એટલે એને અને એના સહવાસમાં આવનારાને ઠંડક - શાંતિ મળે છે.

વરસાદની ઠંડકમાં પ્રસન્ન થયેલું ચિત્ત પછી વરસાદને વધાવતાં અને વરસાદને વખાણતાં ગીતો ગાય છે. વરસાદ કોઈને આવું ગાવાનું કહેતો નથી પણ એનું કર્મ જ એવું છે કે લોકોને આવાં વરસાદનાં ગીતો - “મેહૂલા” ગાવાનું મન થાય છે.

આજે આપણે પણ જે સંતોનાં ગુણગાન ગાઈએ છીએ તે ગુણગાન એ સંતોએ કરેલાં કામોની - જીવેલા જીવનની પ્રશંસા છે.

સંત પોતે કષ્ટ વેઠીને કંઈક પામે છે અને પછી એ પામેલી વસ્તુ લોકોના સુખ માટે વાપરી નાંખે છે. સંત માટે આખું વિશ્વ એનું કુટુંબ છે. આ મારો અને પેલો પારકો એ તો પામર વ્યક્તિની ગણતરીમાં આવે છે. સુભાષિતકાર તેથી જ કહે છે કે :

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघु चेतसाम् ।  
उदार चरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

પૂ. શ્રીએ કારમી તપશ્ચર્યા કરી, આકરાં સંકટો સહન કર્યા અને સત્યનું આચરણ કરી જે મેળવ્યું તે ભક્તોના કલ્યાણાર્થે વાપર્યું. “આપ્યું તેં તારાને આપી રાચું મન મોઝાર” એ પંક્તિનો આવો અર્થ પણ કરી શકાય.

જગતને વરસાદ આપવા માટે તો આકાશ સમુદ્ર પાસેથી જળ માગતો હોય છે ને ! લોકોને ખાવા માટે તો વૃક્ષો પોતાની ડાળી ઉપર ફળનો ભાર ઝીલતાં હોય છે ને ! લોકોને પીવાનું પાણી મળે અને એમનાં અન્ય કામો થાય એટલા માટે તો પર્વત - પિતાનું ઘર છોડીને અથડાતી - કુટાતી નદી વહેતી હોય છે. ખરેખર સંતજનોનું જીવન બીજા માટે જ હોય છે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને પણ સદાયરણ દ્વારા સંસારમાં જીવવાનો સંકેત આપે છે અને આપણું જીવન ઠંડકવાળું બને અને આપણા સંગથી બીજાનું જીવન પણ ઠંડકવાળું બને એવી અપેક્ષા રાખે છે.

જીવન અને ઘરની શાંતિ એ જ સાચી ભક્તિ છે એવો ભાવ જણાવતો પ્રેમ ચાલીસાનો અંતિમ દોહરો છે :

ભાવ ભક્તિ શ્રદ્ધા થકી રંગ - પ્રેમમાં ન્હાય,  
ઘર - જીવન તીરથ બને આનંદ મંગલ થાય.

જીવનમાં આનંદ મંગલનાં નગારાં વાગે એવી અપેક્ષા રાખતા આ દોહરાનો સંકેત ઝીલીએ અને એ પ્રમાણે જીવીએ.

સત્યાત્ર પર દયા કરવી. પણ આપણે દયાપાત્ર બનવું નહિ.

સંકેત : ૯

ગાતાં પ્રીતે જો ઊઠે ચિત્તે સાત્ત્વિક ભાવ,  
તો જ જન્મ સાફલ્ય છે, જાય દૂર ત્રિતાવ.  
ભાવ હૃદયમાં માય ના, થાય કંઠ ગદ્ગદ;  
રોમાંચિત તનુ પ્રેમથી, વહે અશ્રુ દૃઢદૃઢ.  
દેહભાન રહે નહિ, થાય વિદેહી ભક્ત,  
કીર્તનભક્તિ એ નકી, અન્ય દંભ અભક્ત.

(અ.૪ દો.૭૧ થી ૭૩)

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય અદ્વૈતમાર્ગના બેતાજ બાદશાહ છે અને તેથી લખે છે કે :

“બ્રહ્મ સત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ”

બ્રહ્મ એ જ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. જીવ બ્રહ્મ જ છે. એ બ્રહ્મથી જુદો નથી. તો ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા લખે છે કે :

“વેષ્ણવજન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જનમો જનમ અવતાર રે.” જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી, મોક્ષ નથી એ સાચું છે. તો બીજી બાજુ મુક્તિ એ ભક્તિની દાસી છે, ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી, ઓ લાલ ! ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી, એવું પૂ. શ્રીએ પણ ગાયું છે.

ભાગવતમાં વર્ણવ્યા મુજબ ભક્તિ એ માતા છે અને જ્ઞાન વૈરાગ્ય એનાં બે બાળકો છે. પૂ. શ્રી જણાવે છે કે :

“ભક્તિ માતા જ્ઞાનની કરે વિભક્તિ દૂર,  
કૃપા થતાં ગુરુદેવની થાય શુષ્ક ભવપૂર.”

(અ.૪ દો.૫૧)

‘ભક્તિ’ શબ્દ ‘ભજ સેવાયામ્’ ધાતુ ઉપરથી બન્યો છે. ભક્તિ કરનાર ભક્ત ભગવાન સાથે જોડાયેલો હોય છે. ભગવાનથી જુદો નથી, ભિન્ન નથી, વિભક્ત નથી તે ભક્ત. આમ ભક્તિ ભક્તને ભગવાન સાથે જોડી દે છે, એક બનાવી દે છે.

ભક્તિ શું છે એ જો સમજીએ તો આજે દેખાતી ઘેલણ ને વેવલાપણું સમાજમાંથી ઘટે એ ચોક્કસ.

ભક્તિસૂત્રમાં દેવર્ષિ નારદજી જણાવે છે :

सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा ।

તન ભાવ ભૂલાય એવું કીર્તન થવું જોઈએ.

એ પરમેશ્વરમાં અતિશય પ્રેમરૂપતા એ જ ભક્તિ છે.  
મહર્ષિ શારિત્ય જણાવે છે :  
સા પરતુર્તકરેશ્વરે । ઈશ્વરમાં પરમ અનુરક્તિ એટલે કે પરમ પ્રેમ એ જ ભક્તિ છે.

આવી પરમ પ્રેમરૂપતા - ભક્તિ કેવી છે ? નારદજી સૂત્ર આપે છે :  
અમૃત સ્વરૂપા ચ । આ ભક્તિ અમૃત સ્વરૂપ છે. ભક્તિનો અર્થ સેવા છે અને ફળ પ્રેમ છે. આ વાતને જણાવતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

“કહે અલખ: સૂણ બાળ હે ! ભક્તિ સ્વરૂપ અગમ્ય;  
સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રભુ પ્રેમ જે નિર્મળ, અનન્ય, રમ્ય;

ઈશ્વર ભક્તિ એ નકી ! તત્સંગે આનંદ,  
તદ્ વિરહે વ્યાકૂળતા, ભજે સતી જયમ કંઠ.

(અ. ઇ. દો. ૫૫-૫૬)

આ દોહરામાં કીર્તન ભક્તિનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. નવધા (નવ પ્રકારની) ભક્તિમાં કીર્તન એ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના સાતમા સ્કંધના પાંચમા અધ્યાયના ત્રેવીસમા શ્લોકમાં નવધા ભક્તિ વિષે પ્રહ્લાદજીની ઉક્તિ છે :

“શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।  
અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥

(ભાગ-૭/૫/૨૩)

કીર્તન ભક્તિમાં ભક્ત ભગવાનના જન્મની કથાનું ગાન કરે છે અને ભગવાનની લીલા (કર્મો)નું મોટેથી કીર્તન કરે છે. પહેલી ભક્તિમાં ભક્ત સાંભળે છે જ્યારે બીજી ભક્તિમાં ભક્ત પોતે સાંભળેલું, વાંચેલું, વિચારેલું, સમજેલું બીજા આગળ મોટેથી વર્ણવે છે.

આ કીર્તન ભક્તિ સાચી રીતે થાય તો ભક્ત આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિતાપમાંથી બહાર નીકળી જાય. પરંતુ એમાં દંભ પેસી જાય તો એ વ્યક્તિ ભક્ત રહેતો નથી, ભગવાન સાથે જોડાતો નથી.

અત્યારે સમાજમાં મંદિરોની સંખ્યા, કથા વાર્તાની સંખ્યા વધતી જાય છે, ત્યાં લોકોની ભીડ જોવા મળે છે છતાં સમાજમાં સુખશાંતિ કેમ નથી ? લોકોના જીવનમાં આનંદ કેમ નથી ? આ દોહરા સાચી પરિસ્થિતિ સમજાવે છે માટે એનું મહત્ત્વ ધણું છે.

**કલો કેશવ કીર્તનમ્ - કલિમાં કેશવ કીર્તન કરો.**

(૫૨)

નિરંજન ભગવતનું ‘ઘર’ વિશેનું કાવ્ય છે તેમાં એમણે સરસ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.  
તમે ઘર કોને કહો છો ?

જ્યાં ટપાલી આવીને કાગળ નાંખી જાય ?

તો ઘર અને મકાન વચ્ચેનો ભેદ જેમ આપણી પાસે સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ તેમ સાચી ભક્તિ અને વેવલાપણું કે પલાયનવાદી વૃત્તિ વચ્ચેનો ભેદ પણ સ્પષ્ટ થવો જ જોઈએ. પૂ. શ્રી આ દોહરા દ્વારા એ ભેદ સ્પષ્ટ કરી આપણને સાચી (કીર્તન) ભક્તિ તરફ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

અમૃત સ્વરૂપા - પ્રેમસ્વરૂપા ભક્તિમાં પડેલી વ્યક્તિ તો શાંત, નિર્મળ અને પ્રસન્ન જ હોવી જોઈએ. ભક્તિ કરનાર તો સદા આનંદમાં ડૂબેલો હોવો જોઈએ. આવું કેમ દેખાતું નથી ?

**કીર્તન ભક્તિનું સ્વરૂપ શું ?**

કીર્તન ભક્તિમાં ભગવાનના ગુણાનુવાદ મોટેથી ગાવાના છે. શ્રવણ ભક્તિ અને સ્મરણ ભક્તિની સરખામણીમાં કીર્તન ભક્તિમાં વ્યક્તિ બાહ્ય રીતે સક્રિય બને છે. કથા કરવી, ભજનો ગાવાં, વાર્તા કરવી, સંકીર્તન કરવાં એ કીર્તન ભક્તિનું જ સ્વરૂપ છે. કીર્તન ભક્તિમાં ભક્ત પ્રભુ પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ બધાંને પાવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને આ રીતે બધાંની આગળ ભગવાનના ગુણ ગાતાં ગાતાં એ પોતે પ્રભુ પ્રેમમાં ડૂબતો જાય છે. આમ “સ્વાન્તઃ સુખાય” માટે અને બીજાને પણ આનંદ થાય એ માટે આ કીર્તન ભક્તિ છે.

**કીર્તન ભક્તિનું પ્રયોજન શું ?**

શ્રી જયદયાલ ગોયન્કાજી ‘નવધાભક્તિ’ માં જણાવે છે કે :

કીર્તન ભક્તિ પ્રાપ્ત કરીને બધાંને ભગવાનમાં અનન્ય પ્રેમ થઈ જાય અને એ દ્વારા પ્રભુ પ્રાપ્તિ થઈ જાય એ પ્રયોજન રહેલું છે.

**કીર્તન ભક્તિનું ફળ શું ?**

કીર્તન ભક્તિ દ્વારા ભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાતાં ગાતાં દેહાભિમાન ટાળવાનું છે. ભગવાનના જન્મની કથા કરતાં કરતાં પોતાના જન્મનું બીજ (સંદેહ) ન રહે તે માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે. ભગવાનની લીલા(કર્મો)નું ગાન કરતાં કરતાં આપણી કર્મવાસના ના રહે એવું કરવાનું છે. આમ જન્મના બીજરૂપ સંદેહ અને કર્મવાસના ટળે એ કીર્તન ભક્તિનું ફળ છે.

**કીર્તન ભક્તિનું મહત્ત્વ શું ?**

કીર્તન ભક્તિમાં ભક્ત સમૂહમાં ઉચ્ચ સ્વરે ભગવાનના ગુણ ગાય છે. એ વખતે કરતાલ, મંજીરા, ઢોલક, હાર્મોનિયમ જેવાં વાજિંત્રોનો પણ સાથ લે છે

**ભાવ વિનાની ભક્તિ દંભ છે. ભક્તિદંભો વિના ભાવમ્ ।**

(૫૩)



એને કારણે નાદબ્રહ્મનું સુંદર વાતાવરણ ઊભું થાય છે. કીર્તન કરનારાઓ ભાવાવેશમાં આવીને ભગવાન સાથે તદ્દપ બની જાય છે. પોતાના મનમાંથી સંસારની ઉપાધિ દૂર થાય છે અને તેને સ્થાને ભગવાન વિરાજે છે.

મોટેથી બોલાયેલા શબ્દો - વૈખરી વાણી - નો નાશ થતો નથી એટલે કીર્તનને કારણે વાયુમંડળ લાંબા ગાળા સુધી શુદ્ધ અને સાત્ત્વિક રહે છે. કીર્તન પત્યા પછી પણ એ આંદોલનો ત્યાં આવનારી વ્યક્તિઓ ઉપર અસર કરે છે.

આમ કીર્તન કરનાર ભક્ત અને એની સાથે જોડાનારા ભક્તો કીર્તન દ્વારા પોતાનાં તન - મનને તો શુદ્ધ કરે જ છે પણ એક એવા વાયુમંડળની રચના કરે છે કે જેનો લાભ ત્યાર પછી પણ લાંબા સમય સુધી બીજાઓને પણ મળ્યા કરે છે. કીર્તન ભક્તિનું મહત્ત્વ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જણાવ્યું છે તે મુજબ :

નામ સંકીર્તનં યસ્ય સર્વપાપ પ્રજ્ઞાશનમ્ ।  
પ્રજ્ઞામો દુઃખ શમનસ્તં નમામિ હરિં પરમ્ ॥

(શ્રીમદ્ ભાગ. ૧૨/૧૩/૨૩)

જેનું નામસંકીર્તન સંપૂર્ણ પાપોનો સર્વથા સમ્યક નાશ કરનાર છે અને પ્રજ્ઞામ દુઃખનું શમન કરનાર છે તે પરમ તત્ત્વ સ્વરૂપ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરું છું.

કીર્તન ભક્તિ કોણ કરી શકે ?

ઈશ્વર ભક્તિમાં સર્વે જીવોનો અધિકાર હોવા છતાં માણસમાં જ જ્ઞાન અને સાધન શક્ય હોવાથી મનુષ્યેતર પ્રાણીમાં ભક્તિ અને તેમાં પણ કીર્તન ભક્તિ જોવા મળતી નથી.

ભક્તિની અને કીર્તન ભક્તિની વિશેષતા એ છે કે એ ભવરોગની દવા પણ છે અને પથ્ય પણ છે. એટલે સાચી કીર્તન ભક્તિથી સદ્ગુણ અને સદાચાર જીવનમાં દેખાવા જ જોઈએ.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા કીર્તન ભક્તિ માટે જણાવે છે કે :

સતતં કીર્તયન્તો માં યતન્તશ્ચ દંડવ્રતાઃ ।  
નમસ્યન્તશ્ચ માં ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥

(અ.૯ સ્લોક ૧૪)

એ દંડ નિશ્ચયવાળા ભક્તજનો નિરંતર મારા નામ અને ગુણોનું કીર્તન કરતાં કરતાં અને મારી પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરતાં અને મને વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરતાં, હંમેશા મારા ધ્યાનમાં યુક્ત થઈને અનન્ય પ્રેમથી મારી ઉપાસના કરે છે.

આમ દંડ નિશ્ચયવાળા ભક્તજન નિરંતર મારા નામ અને ગુણોનું કીર્તન કરતાં કરતાં અને મારી પ્રાપ્તિના હેતુથી ભગવાનનું વારંવાર કીર્તન કરે છે.

ભાવનો અભાવ ન થાય એવો સ્વભાવ હજો.

૫૪

છેલ્લે સૌથી મહત્ત્વનો પ્રશ્ન તે કીર્તન કેવી રીતે કરવું ?

કીર્તન કેવી રીતે કરવું ?

દરેક પ્રવૃત્તિ પાછળ કોઈ પ્રયોજન હોય છે. તે દ્વારા કશું પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે. જો ધ્યેયની પ્રાપ્તિ થાય તો પ્રવૃત્તિ સફળ ગણાય અને ધ્યેયની પ્રાપ્તિ ન થાય તો એ પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ ગણાય. આ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ? એ માટેનું સાધન શું ? અને એ સાધન કેવી રીતે વાપરવું જોઈએ જેથી ધ્યેય પ્રાપ્તિ થાય ?

કીર્તન ભક્તિ કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ સમજાવતાં આ ત્રણ દોહરા આપણને સાચી ભક્તિનો પંથ બતાવે છે.

પૂ. શ્રી કહે છે કે કીર્તન દ્વારા મનમાં સાત્ત્વિક ભાવ પ્રગટવો જોઈએ. હૃદયમાં ભાવ ઉભરાવો જોઈએ અને તે પણ એટલો બધો કે હૃદય પણ ભાવ તરબોળ થઈ જાય. કીર્તનમાં મોટેથી બોલવાનું હોય છે, ગાવાનું હોય છે એટલે ધીરે ધીરે કંઠ ગદ્ગદ થઈ જવો જોઈએ. સાત્ત્વિક ભાવ જાગે, હૃદયમાં ભાવ ઉભરાય એટલે એની અસર વૈખરી વાણી ઉપર થાય. શરીર ઉપર રોમાંચ અનુભવાય. ભાવથી રોમ ખડાં થઈ જાય અને પછી આંખમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવા માંડે.

કીર્તન ભક્તિ સાત્ત્વિક ભાવથી થાય તો છેવટે વ્યક્તિ પોતાના દેહનું ભાન ભૂલી જાય. એ ભાવ જગતમાં જઈને જીવે એટલે દુનિયામાં હોવા છતાં દુનિયાથી પર થઈ જાય. 'સ્વ'ને ભૂલી 'પર'માં ડૂબે એટલે જ પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ થાય. આમ કીર્તન ભક્તિ દ્વારા 'સ્વ'નું વિસ્મરણ થવું જોઈએ.

આ બધાં લક્ષણો પૈકી કેટલાંક લક્ષણો કીર્તનકાર પ્રયત્નપૂર્વક પણ લાવી શકે. દા.ત. કંઠને એવો કેળવે કે પોતે ગદ્ગદ થઈ ગયા હોય એ રીતનો અવાજ નીકળે. સિનેમાના સંવાદોમાં આવું કરાવવામાં ડાયરેક્ટર સફળ થતો હોય છે. આંખમાંથી આંસુ વહે એ માટે લીબુના ફૂલનો કે ગ્લીસરિનનો ઉપયોગ થઈ શકે.

લોકો ઉપર પ્રભાવ જમાવવા અને એ દ્વારા લોકોને આકર્ષી પ્રતિષ્ઠા કે પૈસો મેળવવા આ રીતનાં કીર્તન થતાં હોય છે. કીર્તન કરનારનો ભાવ સાત્ત્વિક છે કે નહિ એ તો કેમ ખબર પડે ? એને ખરેખર દેહનું ભાન છે કે કેમ એ માટે કોણ કસોટી કરે ? પરંતુ દંભી કીર્તનથી કોઈનું ભલું થતું નથી. આવા દંભી જીવનના ત્રિવિધ તાપો દૂર થતા નથી.

સાચી ભક્તિ અને ભક્તિનો દંભ એ બેનો ભેદ સમજ્યા પછી જ સાધકે ભક્તિના કીર્તનમાં જવું જોઈએ. ભાવ વગરની ભક્તિનો શો અર્થ ?

પૂ. શ્રી લખે છે કે :

રાગ, દ્વેષ ને ભય, જીવનમાં લાવે પ્રલય.

૫૫

ભક્તિદર્શનો વિના ભાવમ્ । ભાવ વગરની ભક્તિ એ દંભ છે. અને આવા દંભથી તો ભગવાન દૂર જ રહેતો હોય છે.

આ ભાવને પ્રભાતિયામાં પૂ. શ્રી આ રીતે રજૂ કરે છે :

“પ્રેમ ત્યાં નિત્ય પરમેશ હાજર ખડો  
દોંગથી ઢૂંકડો દૂર નાસે

નાટકી ઠાઠથી કાટ નવ નીસરે  
કામ ત્યાં રામ કદીએ ન ભાસે.

ઠાઠ ઉપર કર્યો, મેલ માંહે ભર્યો  
ખેલ ખેલાડીનો પેટ ભરવો,

હરિ હરિ રાત દિન મુખથી ઓચર્યો  
આંસુ પાડી મૂવો ભાંડ ભડવો,

કૂડ ને કપટ કુકર્મ માંહે ભર્યા  
બહારથી તિલક ને છાપ દીધાં,

માળને ટાળથી મૂઠ જન છેતર્યા  
મીઠી વાણીથી કવન કીધાં.”

આ પ્રભાતિયાની શરૂઆત આવી છે.

‘ભાવ વિણ ભક્તિ નવ કામ આવે કદિ,  
ભૂખ વિણ ભાખરી વ્યર્થ એરી.”

આ પ્રભાતિયાને કસોટીનો માપદંડ બનાવીને આજની કીર્તન ભક્તિ એટલે ભજન - કથા - વાર્તા - સંકીર્તનને તપાસીએ તો સાજ - સજવટ, ભપકો, દંભ વિગેરનું પ્રમાણ જ વધારે દેખાશે. કીર્તનકાર પણ શ્રોતાનું મનોરંજન કરવાના આશયથી જ વાતો કરશે. એની આંખમાં પ્રભુ પ્રેમને બદલે પૈસા - પ્રેમનાં દર્શન થશે. લોકોને મનોરંજન સાથે ઘરમાંથી ભાગી છૂટવા માટેનું સારું કારણ આપતી આજની ભક્તિ જીવનમાં ક્યાંથી શાંતિ, આનંદ અને મંગલતા લાવે ?

ભક્તિના નામે પૈસા, પ્રતિષ્ઠા અને પદવીનું પ્રદર્શન જોવા મળે છે. જ્યાં ભક્તિ દ્વારા પ્રભુનાં દર્શનને બદલે પ્રદર્શન કરવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થાય ત્યાં ભક્તિ એ પૈસા કમાવાનું સાધન બને. કથાકાર એટલે સામી વ્યક્તિને એની જ મંજૂરીથી ઘેનમાં નાંખીને લૂંટનાર. પૂ. શ્રીના જીવનમાં નાની ઉંમરે બનેલા પ્રસંગમાં “હિંદુ ધર્મ કે લૂંટેરે” જેવો સંવાદ સાંભળ્યા પછી એમને દુઃખ થયું પણ એમણે સ્વીકાર્યું પણ ખરું કે હિંદુ ધર્મમાં આ જ છે.

ભક્તિમાં પેટેલા દંભનો પર્દાકાશ કરવાના હેતુથી જ પૂ. શ્રીએ પૈસાને સ્પર્શ

**અહંકાર, અભિમાન અને દંભ, એ પતન કરા સ્થંભ.**

નહિ કરવાનો નિર્ણય લીધો હતો, પ્રવચન નહિ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું અને પ્રચાર તથા પ્રતિષ્ઠાવાળી પ્રવૃત્તિને તિલાંજલી આપી હતી.

આજે કથા - કીર્તન કરનારનું જીવન સંતાપરહિત નથી. એ પોતે જ વ્યથાથી વ્યગ્ર છે. કથા દ્વારા એકાગ્ર બનવાને બદલે એ વ્યગ્ર બને છે. એના જીવનમાં પ્રેમ અને ત્યાગના અત્તરની મહેક નથી. એના ઘરમાં આતિથ્યપણું નથી. આંખમાં માગણવૃત્તિ અને આપવામાં લાંઘણવૃત્તિ જોઈને સાચા ભક્તને દુઃખ થાય છે અને તેથી ભણેલો, સમજુ અને સાચા પંથને પકડવાની ઈચ્છા રાખનારો વર્ગ આવા કથા-વાર્તા, ભજન - કીર્તનથી દૂર ભાગે છે. કથાકાર વામણો લાગે છે. ભજન - કીર્તન કરનાર દંભી અને લોભી જણાય છે. “જલમેં મિન પિયાસી”ના જેમ આટલી બધી ધાર્મિકતા વચ્ચે પણ બધા દુઃખી છે.

કીર્તન ભક્તિ સાત્ત્વિક ભાવથી થાય તો એ સમાજને પોષક બને છે પરંતુ એ જ કીર્તન ભક્તિ દંભવાળી થાય તો એ સમાજની શોષક બને છે. ખોટાં કામો કર્યા પછી પુણ્ય રળવાની લાલચથી અને સંસાર તરી જવાના પ્રલોભનથી આવાં કીર્તન કોઈ કરે કે કરાવે એનો કોઈ અર્થ જ નથી. કથાથી થાક જવો જોઈએ, લાગવો ન જોઈએ. આશ્રમ શ્રમ હરે એવો જોઈએ. આશ્રમ ચલાવવા શ્રમ કરવો પડે એ શરમજનક છે.

કીર્તન સાત્ત્વિક ભાવથી થાય તો કીર્તનકારનું જીવન કીર્તનમય બને. કીર્તન શબ્દને ઉલટાવવાથી નર્તકી શબ્દ બને છે. જો કીર્તનમાં દંભ હોય તો કીર્તનકારમાં ને નર્તકીમાં ફેર નથી. પોતાના ભજન “કરની બીન કથનીકી કીમત”માં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

બાંચત નિશદિન પંડિત પોથી, દિલ ધોતીમેં બિગરો હૈ,  
માન લોભ છૂટા ના મનસે, કરત બોધ પરભારો હૈ.

વૃત્તિ બિન રૂપો કથવારો, દેહાધ્યાસ ભરારો હૈ,  
મ્યાઉં મીઠકી ગાવત મીઠો, ધ્યાવત મૂસા ચારો હૈ.

કર સત્સંગત સાધન સુમિરન, સાધન બિન અંધારો હૈ,  
રાગ દેષ ન છૂટે તબહુ, શાન પેટ ગુજારો હૈ.

**સાચું કીર્તન કયું ?**

જન્મ સફળ કરે, સંસારના ત્રિતાપમાંથી છોડાવે એવું કીર્તન થાય એ જરૂરી છે. કીર્તનકાર ભગવાનની લીલાનું ગાન કરે, વર્ણન કરે એટલે એના જીવનમાં પણ એની અસર થવી જોઈએ. સાચો કીર્તનકાર જેનું કીર્તન કરતો હોય તે

**ભક્તિ માતા છે, જ્ઞાન અને યેરાગ્ય ભાળકો છે.**



ભગવાનના ગુણો પૈકી એક એક ગુણ પોતાના જીવનમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરતો હોવો જોઈએ. કીર્તન એ અભ્યાસ છે અને સંસારમાં રહીને જિવાતું જીવન એ પરીક્ષા છે. પરીક્ષામાં પાસ થયા કે નહિ એનું નિરીક્ષણ કીર્તનકારે જાતે કરવાનું છે. અવધૂતના ત્યાગની, અહિંસાની, શિસ્તની, સમય પાલનની કે કરુણાની વાતો ભજન - કીર્તન, કથા કે પ્રવચનમાં કરનારે એ જોવું પડશે કે આ ગુણો એના જીવનમાં વિકસે છે કે નહિ? આ ગુણો વિકસે, એનું જીવન દૈવી સંપત્તિવાળું બને તો કીર્તન સાચું નહિ તો પૈસો - પ્રતિષ્ઠા રળવાનું અને ઘરમાંથી ભાગવાનું ઉત્તમ સાધન છે એમ ગણાય. જેમ લોભિયા હોય ત્યાં પૂતારા ભૂખે મરતા નથી તેમ જે સમાજમાં કશું કર્યા વગર અથવા ખોટું કર્યા છતાં પુણ્યનું ભાથું એકદંડે તેમ જે સમાજમાં કશું કર્યા વગર અથવા ખોટું કર્યા છતાં પુણ્યનું ભાથું એકદંડે કરવાની વૃત્તિવાળા હશે તે સમાજમાં કથાકાર અને ભજન - પૂજન કરનાર કે કીર્તન - યજ્ઞ કરનાર ભૂખે મરતા નથી. નાચનારી પગ નચવીને કમાય છે જ્યારે આ વિદ્વાનો જીભ નચવીને કમાય છે.

સાત્ત્વિક ભાવથી કીર્તન કરનાર કહેશે કે :

“આચરણમાં મૂકો તો જ સુખ શાંતિ મળશે.”

અને દંભપૂર્વક કીર્તન કરનાર કહેશે કે :

“આ ચરણમાં મૂકો તો જ સુખ શાંતિ મળશે.”

પૂ. શ્રી પ્રેમ અવધૂતની શિખામણની બે પંક્તિ સારી છે :

થોડું કરો પણ સાચું કરજો,

રંગ ગુરુને હૈયે ધરજો.

આપણે જગત સુધારવાની ઘેલણ છોડી, જાતને સુધારવાની પ્રવૃત્તિ કરીએ. ઘરમાંથી ભાગવાની વૃત્તિથી નહિ પણ ઘરનું સાચવીને સત્સંગ કરીએ. કથા સૂણી સૂણી ફૂટવા કાનને બદલે કથા સાંભળી જીવનમાં એનો બોધ ઉતારીએ એવી અપેક્ષા આપણી પાસે આપણા ગુરુ મહારાજ રાખે છે.

કીર્તન પ્રવૃત્તિમાં જોડાનારનું જીવન મહેકે, ઘર સુવાસિત બને અને એના ઘરમાં આવનાર વ્યક્તિનો શ્રમ પણ દૂર થાય એવું કીર્તન કરવાનો પૂ. શ્રીનો સંકેત છે. આવું જીવન જીવનાર માટે જ કહેવાયું છે કે :

ઘન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ।

ભાવ જોઈને ભગવાન ભક્ત સામે છાસ માટે પણ નાચે.

૫૮

સંકેત : ૧૦

જ્યારે ઈચ્છે શ્રીહરિ દેવા અપૂર્વ કળ -  
કર્મોનું, ત્યારે કરે લીલા આવી અકળ.  
અત્યનસૂયા ભક્તિનું દેવા કળ હરિ એમ,  
નિમિત્ત નારદને કરે, ભિન્ન શક્તિ પણ તેમ.

(અ. ૫ દો. ૧૩૩-૧૩૪)

“રંગ અવધૂતરે રંગ અવધૂત,

નારેશ્વરનો નાથ મારો રંગ અવધૂત.”

પૂ. શ્રીની દિવેરમાં પ્રથમ રંગજયંતી ઉજવાઈ ત્યારે આ ધૂન હાલ વડોદરામાં રહેતા પૂ. શ્રીના ભક્ત મુ. શિવરામભાઈ પાઠકે લખી હતી. આ ધૂનના એક કાર્યક્રમમાં આશીર્વાચન આપતાં પૂ. શ્રી પ્રેમ અવધૂતે કહ્યું કે : આપણે બાપજીને મારો રંગ અવધૂત કહીએ છીએ તે સારું છે પણ આ ધૂન આપણે એવી સાત્ત્વિકતાથી ગાઈએ અને એને અનુરૂપ એવું સાત્ત્વિક જીવન જીવીએ કે પૂ. શ્રી આપણને “મારો” કહે. કથાકાર કહે છે કે કોઈ પણ એક ભક્તિ સિદ્ધ થાય એટલે ભક્ત ભગવાનનો થાય, ભગવાનના ઘરે જાય. પરંતુ નવે ભક્તિ સિદ્ધ થાય એટલે ભગવાન ભક્તનો થાય, ભગવાન સામે ચાલીને ભક્તના ઘરે જાય. શ્રીમંત માણસના ઘરે જવાનું મળે એ સારું છે પણ શ્રીમંત માણસ આપણા ઘરે આવે એવું કરીએ એ વધુ સારું છે.

ભગવાન અને ભક્ત બે વચ્ચે જેનાથી અતૂટ સંબંધ બંધાય છે તે પ્રક્રિયાને જ ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. ભક્તિ એટલે ઈશ્વરમાં અનન્ય પ્રેમ.

પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ભક્તિ હરિ - પ્રેમ અજોડ, હો પંથી ! ભક્તિ હરિ.

હરિ વિણ દિલને બીજું ન ભાવે,

હરિગમ સઘળી દોડ...

સાચી ભક્તિ બિનશરતી હોય છે. ભગવાને શું કરવું જોઈએ એનો ભક્ત વિચાર કરતો જ નથી. ભક્તિમાં અનન્ય પ્રેમ છે અને પ્રેમમાં કદી અપેક્ષા હોતી નથી. ભક્ત ભગવાનને પ્રેમ કરતો નથી પરંતુ એનાથી પ્રેમ ઘઈ જાય છે. એ પ્રેમ કર્યા વગર રહી શકતો જ નથી.

નવધા ભક્તિનું છેલ્લું પગથિયું આત્મ નિવેદન - સર્વ સમર્પણ એ પ્રેમની જ પરાકાષ્ટા સૂચવે છે. આવો સર્વ સમર્પણ પ્રેમ કરનાર પોતે પણ દેવ સમાન જ બની જાય છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ભક્તિમાં વેવલાઈ વેડા ન પ્રવેશે એ માટે સભાન થજો.

૫૯

નિત્યમુક્ત નિઃસંગ હું, એ અભ્યાસ અખંડ;  
આત્મ નિવેદન શ્રેષ્ઠ એ, ભક્તિ તપ્ત પ્રચંડ,  
એ ઉપર બેસી થયા, સંત સર્વ પ્રતિદેવ!  
અત્રિ શિરોમણી સર્વના, યત્યુત થયા ત્રિદેવ!!”

(અ.૪, દો.૧૧૭-૧૧૮)

આ દોહરામાં પહેલી વાત તો એ કે અત્રિ અને અનસૂયાએ જે ભક્તિ કરી એનું ફળ આપવાની ઈચ્છા હરિને - ભગવાનને થઈ. બીજી વાત એ કે આ ફળ આપવાની ઈચ્છાને અમલમાં મૂકવા માટે કાંઈ નિમિત્ત તો જોઈએ ને આને માટે કોઈએ નિમિત્ત બનવું પડે. અને ત્રીજી મહત્વની વાત એ કે અહીં તો શ્રી હરિ કર્મોનું અપૂર્વ ફળ આપવા માગે છે એટલે લીલા પણ અપૂર્વ જ કરવી પડે.

આ દોહરો એક તો કરેલાં કર્મોનું મહત્વ પ્રગટ કરે છે. “કરેલું ફોગટ જતું નથી અને કર્યા વગર મળતું નથી” એ સ્વીકારવું જ રહ્યું. વ્યક્તિ કર્મ કરે ત્યારે ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે પણ કર્મનું ફળ તો મળશે જ. સારા કર્મનું ફળ સારું અને ખરાબ કર્મનું ફળ ખરાબ. માણસ જાણીને ગોળ ખાય કે અંધારામાં જાણ્યા વગર ગોળ ખાય પણ એને ગોળનું ગળપણ તો મળે જ. એટલે વ્યક્તિએ સારાં કર્મો જ કરવાં જોઈએ.

જો માગ્યા વગર મળવાનું જ હોય તો પછી માગવાની શી જરૂર? માગવાની વૃત્તિ એ હલકી વૃત્તિ છે. એ વ્યક્તિની પોતાનામાં રહેલી ઓછપની - ઊણપની ભાવનાને પ્રગટ કરે છે. માગણવૃત્તિ એ સંતોષનો અભાવ સૂચવે છે. જે ભક્ત છે, જેણે ભગવાનની અનન્ય ભાવે શરણાગતિ સ્વીકારી છે એ શું કામ માગે? એણે પોતાપણું જ ભગવાનમાં લુપ્ત કરી દીધું છે એટલે ભગવાન ભરોસે જ નિશ્ચિત બની રહે છે. “રામ રાખે તેમ રહીએ, ઓધવજી! રામ રાખે તેમ રહીએ.” ભગવાન કૃપા કરે ત્યારે આવી સાત્ત્વિક વૃત્તિ જાગે અને આવી સાત્ત્વિક વૃત્તિ જાગે તો માગણવૃત્તિ ભાગે. સાચા સંત પોતાની વૃત્તિ દ્વારા બીજાની વૃત્તિ ઘડે છે. માગણવૃત્તિ કાઢવી હોય તો પોતાના ઈષ્ટદેવમાં કે ગુરુમહારાજમાં અડગ વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે મને જે વસ્તુની જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે તે વસ્તુ મને મારો ગુરુ મહારાજ આપશે જ. માગવા કરતાં મરવું સારું અને માગણ કરતાં લાંઘણ સારું એ વાતને સમજાવતાં પૂ. શ્રી કહે છે કે:

“અહંનો અંચળો કેંકરી દઈ એક નિર્દોષ, નિરપેશ, નગ્ન બાળકની માફક નિર્દેભ દિંગબર ડિભની જેમ એની સમક્ષ ઊભા રહો. માગણની માફક હરગિજ નહિ! ‘આ આપ’ ‘તે આપ’ની વૃત્તિથી કદી નહિ..... બાળક થઈને રહો અને

હૃદય વગરની પ્રાર્થના એ મિથ્યા કાકલૂદી છે.

(૬૦)

એની અમર હુંફ અનુભવો! જગત કે જગદીશ કોઈની પાસે માગણની કશી જ કિંમત નથી. કદાચ બટકું મળે તો પણ તિરસ્કારથી, પરાયાની બુદ્ધિથી.

(અમર આદેશ. પૃ. ૫૪૪-૫, ૬૦ મી રંગ જખંતી)

જ્યારે ભક્ત અનન્ય ભાવે શરણાગતિ સ્વીકારીને ભગવાન ભરોસે જ જીવન જીવતો હોય છે ત્યારે ભગવાન જે કરે છે તે બરોબર છે એવું માને છે અને પછી તો તેનું અલગ વ્યક્તિત્વ જ રહેતું નથી. ભગવાન ભક્તની ચિંતા કરે છે એટલું જ નહિ પણ ભગવાન ભક્તને આધીન રહે છે. ભક્તને રાજી રાખવા ભગવાન એની ફિકરમાં ફરતો ફરે છે.

ભગવાનને આવો ભક્ત એટલો બધો વ્હાલો હોય છે કે એને કોઈ નારાજ કરે તો ભગવાન નારાજ થઈ જાય છે. પૂ. શ્રી દત્તપ્રજ્ઞાતિમાં લખે છે:

“ભક્તેચ્છા પરિપૂર્ત્યર્થમજ્ઞે ભવિનાશી”

ભક્તોની ઈચ્છા પરિપૂર્ણ કરવા માટે તે અજ અને અવિનાશી સગુણ થાય છે.

ભક્તિ એટલે પ્રભુમાં પરમ પ્રેમ. જ્યારે સંસારના પદાર્થોમાંથી રાગ હટે ત્યારે ભગવાનમાં પ્રેમ જાગે. એક માત્ર ભગવાનનું જ શરણ છે એવો ભાવ થવાથી ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ થાય છે. તપસ્યાથી ભગવદ્ પ્રેમ નથી જાગતો પરંતુ એવો પ્રેમ કરવાની શક્તિ મળે છે. ભગવાનમાં પોતાપણાનો ભાવ થવાથી પ્રેમ જાગે છે.

આમ અનન્ય ભાવે ભગવાનનું શરણ લેનાર ભક્ત પોતાની જાતનો ભગવાનમાં લય કરી દે છે ત્યારે ભગવાન પણ આવા ભક્તની સંભાળ રાખે છે. ગીતામાં ભગવાને કેટલીયે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે. “ન મે ભક્તઃ પ્રજ્ઞશ્યતિ” “યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્” જેવી વાતો દ્વારા ભગવાન ભક્તની ફિકરમાં જ ફરે છે એવું સૂચવ્યું છે.

દરેક જીવ પોતાનાં કર્મોનાં ફળ ભોગવે છે પરંતુ ભક્તની બાબતમાં ભગવાન નહિ કરવાનું પણ કરી નાંખે છે. સુદામાના પ્રારબ્ધમાં શ્રી કથ્ય: હતું. આ ગરીબી - સૂચક પ્રારબ્ધ ભગવાને પોતાની સત્તાના બળે ઉલટાવી નાંખ્યું અને શ્રીકથ્ય:નું યશ:શ્રી કરી નાંખ્યું.

ભગવાન તો કર્તુમ્ અર્કર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ સમર્થ: છે. એટલે એ ધારે તે કરી શકે અને તે પોતાના ભક્ત માટે તો આવું કરે જ છે.

કોઈ વ્યક્તિ કોઈનું ખૂન કરે અને એ દોષિત સાબિત થાય તો એને ફાંસીની સજા થાય. વ્યક્તિ સુપ્રિમ કોર્ટ સુધી લડે અને સુપ્રિમ કોર્ટ એ સજા ચાલુ રાખે તો

જે કામ કરે છે તે જ કામણ કરે છે.

(૬૧)



પણી એણે ફાંસીને માંચડે લટકવું જ પડે એવો કાયદો છે. પરંતુ કોઈપણ કારણસર એ રાષ્ટ્રપતિને દયાની અરજી કરે અને રાષ્ટ્રપતિ એને માફી આપે તો એની ફાંસીની સજા રદ થાય છે. જેણે દેશનું સર્જન નથી કર્યું પણ જે દેશનો બંધારણીય વડો છે એનામાં ફાંસીની સજા રદ કરવાનું સામર્થ્ય હોય તો જેણે આ જગતનું સર્જન કર્યું છે એ ભગવાનનું સામર્થ્ય તો કેવું હશે? આવા ભગવાનનું અંતર જે ભક્ત માટે પીગળતું હોય તેને માટે એ શું ન કરે? ભગવાન પાસે કાંઈ ન માગનાર ભક્તને ભગવાન બધું જ આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. એટલે જ કહેવાયું છે કે: “તમે ભગવાનને દિલ દેશો તો ભગવાન તમને દિલ દઈને દેશે.”

અન્યનસૂયાની અનન્ય નિષ્કામ ભક્તિનું અપૂર્વ ફળ આપવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે ભગવાને નારદને અને પોતાની પત્નીઓને-દેવીઓને-શક્તિઓને નિમિત્ત કર્યાં. નિમિત્ત બનીને નારદે સતીઓ આગળ અનસૂયાનાં વખાણ કર્યાં અને એને કારણે સાવિત્રી, લક્ષ્મી અને ઉમા ત્રણે બિન્ન થયાં, ઉદાસ થયાં. ઊંચા ભાવથી જોઈએ તો શ્રીહરિની અપૂર્વ ફળ દેવાની ઈચ્છાને સાકાર કરવા માટે મદદરૂપ બન્યાં. બાહ્ય રીતે સ્થૂળ અર્થમાં સ્ત્રી-સ્વભાવ-વશ સતીઓમાં ઈર્ષ્યા જાગી અને તેથી અનસૂયાનું સત્વહરણ કરવાની જીદ પકડી. “આજ કાલની છોકરી, કરે સર્વ વખાણ” એ પંક્તિ સતીઓનાં હૃદયમાં જાગેલી તેજોદેવની લાગણી સૂચવે છે. ભગવાને સતીને ખૂબ સમજાવ્યાં છતાં ન સમજ્યાં એટલે એમને પદાર્થ પાઠ મળે અને જગતને ભક્ત પ્રત્યેની ભગવાનની મમતા જાણવા મળે તેથી તેઓ નાના બાળકો બની ગયા. મા અનસૂયાના ઘરમાં આ બાળકો સ્વર્ગનો આનંદ પણ તુચ્છ જણાય એવો દિવ્ય આનંદ સતીને આપવા લાગ્યા.

છ માસ સુધી આવી રીતે માતૃસુખ આપ્યા પછી જ્યારે અકળાયેલી સતીઓ અનસૂયાના દ્વારે આવી ત્યારે ભગવાને જે લીલા કરી તે અકળ અને અદ્ભુત હતી. ત્રણે દેવો એક સરખા બાળ સ્વરૂપે રહ્યા હતા અને તેમણે આંખ મીચી દીધી હતી એટલે દેવીઓ પોતાના પતિને ઓળખી શકી નહિ. ભગવાનની ઈચ્છા હતી કે તેઓ અનસૂયાનું મહત્વ સ્વીકારી એને વીનવે તો જ અસલ રૂપ પ્રગટ કરવું.

ભગવાનનો દેવી સાથેનો સંબંધ એ લૌકિક સંબંધ હતો જ્યારે ભક્ત અનસૂયા સાથેનો સંબંધ એ અલૌકિક સંબંધ હતો અને તેથી આવી લીલા કરી પોતે આનંદ મેળવ્યો અને ભક્તને આનંદ આપ્યો. જગતને જાણ કરી કે ભગવાન ભક્તને વશ છે.

ખોબો ભરીને ફૂલો આપનારના હાથ સુવાસિત બને છે.

(૬૨)

રામાયણમાં તુલસીદાસ લખે છે કે :  
તિય બિરહી સુગ્રીવ સખા, લખિ પ્રાનપ્રિયા બિસરાઈ. સુગ્રીવની ચિંતા કરવામાં ભગવાન રામ પ્રાણપ્રિયા સીતાને પણ ભૂલી ગયા.

ભગવાન નારદજીને કહે છે કે :

નાહં વસામિ વૈકુણ્ઠે યોગીનાં હૃદયે ન ચ ।

મદ્ મક્તા યત્ર ગાયન્તિ તત્ર તિષ્ઠમિ નારદ ॥

હે નારદ ! હું વૈકુંઠમાં વસતો નથી કે યોગીના હૃદયમાં પણ રહેતો નથી. મારા ભક્તો જ્યાં ભજન - કીર્તન કરતા હોય ત્યાં હું ઊભો રહું છું.

ભગવાન અને ભક્તનો સંબંધ એવો અલૌકિક છે કે એનાં કર્મોનું ફળ અપૂર્વ ફળ તરીકે મળે છે. અંબરિષનો શ્રાપ ભગવાન પોતાના માથે લઈને અનેક યોનીમાં ભ્રમણ કરવાનું સ્વીકારે એનાથી વધારે તો શું થઈ શકે?

ગુરુ મહારાજમાં આપણે પણ આવી શ્રદ્ધા રાખીને ભક્તિ કરીએ તો તે પણ આવી જ લીલા કરે એ સંકેત ઝીલીએ.

પ્રાર્થના

હે ઈશ્વર !

હું હંમેશા મારા તન - મનને પવિત્ર રાખીશ, કારણ કે મને ખબર છે કે તારો જીવંત સ્પર્શ મારાં તમામ અંગોને લાગી રહ્યો છે.

મારા વિચારોમાંથી તમામ અસત્યોને દૂર કરીશ, કારણ તારા સત્યની જ્યોતિ મારા મનમાં પ્રગટી છે.

મારા હૃદયમાંથી હું તમામ અનિષ્ટોને દૂર કરીશ, કારણ કે મારા હૃદયના ઊંડાણમાં તું બેઠો છે.

મારા સંકલ્પો પાળવા મને એવું બળ આપ કે હું મને મળેલા આનંદને આનંદથી ભોગવી શકું અને આવી પડેલા સંકટોને સહન કરી શકું.

(ગુરુદેવ સ્વીચ્છાનાથ ટાગોર)

માનવી પોતાના કર્મો દ્વારા જ પોતાનું પ્રારબ્ધ ઘડે છે.

(૬૩)

અકારણ છળ અન્યનો કરતાં અનિષ્ટ થાય,  
કરતાં છળ સાધુતણો, નિશ્ચય કુલસથ થાય.  
સાધુ કોપ કરે નહિ, જતાં પ્રાણ પણ એમ;  
કર્મે દેવ પ્રકોપતાં, કોપે સાધુ તેમ.  
સાધુ કોપ નિવારવા કોઈ ન ત્યાં સમર્થ;  
માટે વિચાર કરો ફરી, નહિ તો ખોશો અર્થ.

(અ.દ.દો. ૨૫ થી ૨૭)

સતી અનસૂયાનું સત્વ હરણ કરવાની જીદ પકડીને બેઠેલી દેવીઓને ભગવાન ગંભીર ચેતવણી આપે છે. આ દોહરામાં શિખામણ અને ચેતવણી બંને છે.

પહેલી વાત તો એ કે કોઈનું પણ કારણ વગર છળ કરીએ તો આપણું જ અનિષ્ટ થાય. બીજી વાત જો સાધુ - સજ્જનનો છલ કરીએ તો કુળનો નાશ થાય. ત્રીજી વાત કે સાધુ કોપ કરે નહિ પણ ન કરે નારાયણ અને જો કોપ કરે તો એ કોપને નિવારવાની તાકાત કોઈનામાં નથી - દેવમાં પણ નથી.

જીવન ઘડવામાં અને એનું ઉદાત્તીકરણ કરવામાં આ દોહરા માર્ગદર્શક છે. આધ્યાત્મિક જીવનમાં ચિત્તશુદ્ધિ એ પહેલું અને ખૂબ જ મહત્વનું પગથિયું છે. નિષ્કામ કર્મ દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ થાય પછી જ ઉપાસના ફળદાયી નીવડે.

છળ અને કપટ એ ચિત્તને અશુદ્ધ બનાવે છે. પૂ.શ્રી જણાવે છે કે માણસ માત્રને ભવરોગ લાગુ પડ્યો છે. ભગવાનનું નામ તે ઔષધ છે. ગુરુ એ વૈદ્ય છે અને સાધુ સમાગમ એ પથ છે - ચરી છે.

જન્મમરણનો ફેરો ટાળવા, ભવરોગ નાબૂદ કરવા સારો વૈદ્ય શોધવો પડે, ઔષધિ લેવી પડે અને ચરી પાળવી પડે. ઔષધિ - દવા લઈએ પણ ચરી ન પાળીએ તો દવાની અસર તો ના થાય પણ અવળી અસર થાય. Reaction આવે.

સાધુ સમાગમની ચરી એટલે છળકપટ છોડીને સરળ જીવન જીવવાની વાત. બાપજીનાં કેટલાંક ભજનોમાં આ વાતનો ઉલ્લેખ થયો છે :

“મન ! છોડ દે કપટ, હરિપદ ભજ રે.”

હરિપદ ભજ રે એ ઔષધિ છે. હરિનું નામ સ્મરણ કરવું એ દવા છે પણ કપટ છોડવાની વાત એ ચરી છે.

કપટ કરનાર અંદરથી તો તે જ કાણે મૃત્યુ પામે છે.

બીજા એક ભજનમાં પૂ.શ્રી લખે છે :

મનુવા ! હરિ ભજના હરિ ભજના,

ફૂડ કપટ સબ ત્યજના.

આમ ફૂડકપટ ત્યજ્યા વિના હરિસ્મરણ કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. મનમાં છળ - કપટ રાખવાથી માણસનું મન બગડે છે અને આખરે તન પણ બગડે છે. રાલ્ફ વાલ્ડો દ્રાઈનનું પુસ્તક “In tune with Infinite” પૂ.શ્રીને ખૂબ જ ગમતું. એનું ગુજરાતી ભાષાંતર ‘પ્રભુમય જીવન’ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. લેખક જણાવે છે કે :

વિચારમાં પોતાના જેવા બીજા વિચારોને પોતા તરફ ખેંચવાનું બળ રહેલું છે. સમાન વસ્તુઓ એકબીજાને આકર્ષે છે.

તેઓ આગળ ચાલતાં જણાવે છે કે ખરાબ કર્મો કરવાથી ખરાબ તત્વો આપણા તરફ આકર્ષાય છે. એટલે આપણા પોતાના કલ્યાણને ખાતર પણ ખરાબ વિચારો કરતાં અટકીશું.

જેઓ દ્વેષ સહિત જીવે છે તેઓ દ્વેષમાં જ મરે છે. જેઓ તલવારથી જીવે છે તેઓ તલવારથી જ મરે છે. આમ જેઓ અન્યનો છળ કરે છે તેને પણ છળના ભોગ બનવું પડે છે અને વગર કારણે કોઈ વ્યક્તિ કોઈનો છળ કરે ત્યારે એનું ખરાબ જ થાય છે.

વ્યક્તિ છળ કરે, કપટ કરે, કોઈને છેતરે તો એને કારણે વિશ્વની પરમ સંવાદિતામાં ખલેલ પહોંચે છે, એમાં શોભ ઉત્પન્ન થાય છે. અને આ શોભનું નિવારણ કરવા એ વ્યક્તિ સાથે છળનો પ્રસંગ બને છે. આપણે કરેલો વિચાર કે કર્મ કરીને આખરે આપણી પાસે જ આવે છે. માટે અંતે આપણને જ મળવાનું હોય તો શું કામ સારું ન વિચારવું ?

વગર કારણે કોઈનું ખરાબ કરવાની વૃત્તિ એ વ્યક્તિના બગડેલા માનસનું સૂચન કરે છે. માણસ છળ કે કપટ કરીને પહેલું નુકસાન અને સૌથી વધુ નુકસાન પોતાની જાતને જ કરે છે. બીજા સાથે છળ કરવાથી બીજાને તો નુકસાન થાય કે ન પણ થાય પરંતુ પોતાને તો નુકસાન થાય જ છે.

સામાન્ય રીતે બધાંનું સારું જોઈને સુખી થવાની વૃત્તિ માણસે રાખવી જોઈએ. આને બદલે બીજાની સાથે છળ કરીને એનું ખરાબ કરવાની વૃત્તિ થાય એ જ માણસનું દુર્ભાગ્ય છે.

વગર કારણે છળ કરવું એ અનિષ્ટ છે એનો અર્થ એ નથી કે કારણ હોય તો છળ કરવું. માણસ સ્વાર્થ ખાતર છળ કરે તો તેની પામરતા સમજી શકાય પણ

કોઈ મૂર્ખતામાં શરૂ થાય છે અને પશ્ચાતાપમાં પરિણમે છે.



વગર કારણે છળ કરે તો એની હલકી વૃત્તિની કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. માખી પોતાનું અસ્તિત્વ ગુમાવીને પણ ચ્હાને બગાડે ત્યારે મગજ કામ કરતું બંધ થઈ જાય. બીજાની ચ્હા બગાડવા માટે માખી પોતાના જીવનને હોમી દે છે.

વગર કારણે કોઈનો છળ કરવાથી અનિષ્ટ થાય પણ બીજી વાત એ કે સાધુ પુરુષ સાથે છળ કરવાથી વધારે અનિષ્ટ થાય છે, કુલક્ષય થાય છે. સાધુ પુરુષ એટલે બીજાનું ભલું કરવામાં રત રહેનારો. પોતાનું જતું કરીને બીજાનું ભલું કરનાર આવી વ્યક્તિને જોઈને અન્યને પણ એવું જીવવાનું મન થવું જોઈએ એને બદલે કોઈ વ્યક્તિ એની સાથે પણ છળ કરે તો કેવું કહેવાય! એનું મન, એની વિચારવાની ઢબ કેટલાં હલકાં કહેવાય!

સાધુ સાથે છલ કરનારનો કુલક્ષય થાય એટલે શું? સત્યનારાયણની કથામાં આવે છે એમ સંતાનોનો નાશ થાય? અહીં કુલક્ષયનો શબ્દાર્થ ધ્યાનમાં નથી લેવાનો. એનો ભાવાર્થ - લક્ષ્યાર્થ ધ્યાનમાં લેવાનો છે. બાળકોમાં માતા - પિતાના અને બંનેની ત્રણ પેઢીના સંસ્કારો (રંગ સૂત્રોને આધારે) આવતા હોય છે. સાધુ સાથે છલ કરનારના સંતાનમાં આ ગુણ લોહીમાં જ ઊતરી આવે એવું બની શકે.

વળી બાળકો ઉપદેશથી શીખતાં નથી પરંતુ આચરણ જોઈને શીખે છે. એટલે સાધુ પુરુષ સાથે છળ કરનાર, કપટ કરનાર વડીલોને જોઈને તે પણ છળ કરતાં શીખે છે અને પરિણામે એ બાળકો મોટાં થઈને માત - પિતાની સેવા કરવાને બદલે તેમની સાથે છળકપટ કરશે. સ્વાર્થી અને મતલબી બાળકોના વર્તનથી મા - બાપને અતિશય દુઃખ થશે. “આના કરતાં તો સંતાનો ન હોત તો સારું થાત” એવી ભાવના થાય અને પાછલી ઉંમરમાં શરીર અશક્ત બને ત્યારે સંતાપ દેનારાં સંતાન વ્યક્તિને ખૂબ મૂંઝવે છે. આના કરતાં તો છોકરાં મરી ગયાં હોત તો સારું થાત એવી જ ભાવના થાય છે. આને જ કુલક્ષય કહેવાય. ટ્રકની પાછળ ખૂબ જ વિચાર માગી લે તેવું લખાણ જોવા મળે છે.

બૂરી નજરવાલે તેરે બચ્ચે જીએ ।

બડે હોકર તેરા ખૂન પીએ ॥

આમ હાથનાં કર્યા હૈયે વાગે અને ખાડો ખોદે તે પડે જેવો અનુભવ થાય.

સાધુ પુરુષ તો પોતાની સાથે છળ કરનાર માટે પણ ખરાબ વિચારતો નથી. ખરાબ માણસ સાથે પણ સારી રીતે વર્તે તે જ સાધુ કહેવાય.

ઉપકારિષુ યઃ સાધુઃ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ।

અપકારિષુ યઃ સાધુઃ સઃ સાધુ સદ્વિરૂઢ્યતે ॥

કોઈના કારણો કરતાં પરિણામો વધુ વેદનામય હોય છે.

સાધુ શાશ્વત મૂલ્યનું જતન કરે છે. એ શ્રેય સ્વીકારે છે અને શ્રેયને જતું કરે છે. સાધુ પુરુષ છળ કરનાર પર કેમ ક્રોધ કરતો નથી એનાં ઘણાં કારણો છે. પહેલું તો એને ખબર છે કે ક્રોધ એ આંતરિક મનનો શત્રુ છે અને એ બીજાને પછી નુકસાન કરે છે પણ ક્રોધ કરનારને તો તરત જ નુકસાન કરે છે. આમ પોતાને નુકસાન થાય એવી પ્રવૃત્તિ કોઈ પણ સમજી વ્યક્તિ ના કરે. બીજું, ક્રોધ કર્યા પછી પણ પરિણામ તો સુધરતું નથી, બદલાતું નથી. ક્રોધ હંમેશા ભૂતકાળને લગતી વાત અંગે હોય છે. જે થવાનું હતું તે તો થઈ ગયું. હવે ક્રોધ કર્યાનો શો અર્થ? ત્રીજું, સાધુ પુરુષને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાના કારણની ખબર છે. અન્ય પાસેથી રખાતી અપેક્ષાઓ ક્રોધનું મૂળ છે. “તારામાં આટલી પણ અકકલ નથી?” એ ક્રોધીનું મુખ્ય વાક્ય છે. ઘણી વાર સમજનો અભાવ, અણસમજ કે ગેરસમજ ક્રોધના મૂળમાં હોય છે. ચોથું, સાધુ પુરુષ સામી વ્યક્તિને છે તેવો સ્વીકારી લે છે કારણ કે સાધુ પુરુષમાં પ્રેમનું તત્ત્વ ઊંચું હોય છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

જેનામાં ગત જેટલી કરે તેટલું તેમ,  
મિત્ર મતિ લોકો બધા, સ્તવું નિંદુ કેમ ?

(અ.૯ દો.૫૭)

આમ સામી વ્યક્તિમાં સમજ ના હોય કે ઓછી સમજ હોય તો બિચારો આવું જ કરે ને ! આમ ન કરે તો શું કરે? આવું ચિંતન સાધુ પુરુષ કરે છે. એટલે ક્રોધને બદલે સામી વ્યક્તિ પ્રત્યે દયાભાવ જન્મે છે.

પાંચમું અને છેલ્લું કારણ એ છે કે સાધુ પુરુષ બધામાં પરમાત્માને જુએ છે, પોતાની જાતને જ જુએ છે. કોઈને પોતાની જાત ઉપર ક્રોધ કરવાનું ગમે ખરું? પોતાની જાત પર કોઈ ક્રોધ કરે ખરો? આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની પાકી સમજ હોવાને કારણે સાધુ પુરુષ અન્ય કોઈ પર ક્રોધ કરતો નથી. પાણીમાંથી વીછીને બહાર કાઢવા જતા સંતાને વીછીએ ડંખ માર્યો તો પણ સંતાને એને બહાર કાઢવાનું ચાલુ જ રાખ્યું અને અંતે એમાં સફળ થયા. કોકે પૂછ્યું ત્યારે સંતાને કહ્યું કે જો વીછી એનો ડંખ મારવાનો સ્વભાવ ના છોડે તો મારે મારો સાધુ સ્વભાવ શું કામ છોડવો?

પરંતુ શાસ્ત્રમાં તો દુર્વાસા, વિશ્વામિત્ર અને ખુદ વસિષ્ઠ મુનિએ પણ ક્રોધ કરીને શ્રાપ આપ્યાના પ્રસંગ છે. તો એનું રહસ્ય સમજાવતાં પૂ. શ્રી જણાવે છે કે સામી વ્યક્તિનું કર્મ એવું હોય કે એને અમુક પ્રકારનું ફળ મળવું જ જોઈએ તો એ પ્રારબ્ધ-દૈવ-અનુસાર એ કર્મનો લય કરવાના હેતુથી સાધુ પુરુષ નિમિત્ત બને છે.

ક્રોધ પર નિયંત્રણ રાખનાર જ સ્વર્ગનો સાચો અધિકારી છે.

“સાધુ કોપ કરે નહિ જતાં પ્રાણ પણ એમ” એ એની ગરિમા સૂચવે છે. સાધુ કોપ કરીને કાંઈ કરે તો એને પ્રભુ પણ નિવારવા પ્રયત્ન કરતા નથી. ભગવાન પણ પોતાની અસમર્થતા જાહેર કરી સાધુની ગરિમા સ્વીકારે છે. સાધુ એટલે સાધુતાની વૃત્તિવાળો. સર્વના સુખને માટે સ્વના સુખને જતું કરનારો. બીજાના દુઃખને પોતાનું ગણનારો અને સંવેદના અનુભવનારો. આવા પુરુષો માટે ભગવાનને પણ ખૂબ પ્રેમ છે અને તેથી એના કોપને નિવારવા પોતાની સમર્થતા દર્શાવતા નથી.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. બાપજી આપણને સાધુતા કેળવવાનો અને છળ કપટનો ત્યાગ કરવાનો સંકેત કરે છે. આધ્યાત્મિક માર્ગના પ્રવાસી માટે તો છળ કપટનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે. જેનાથી આપણને જ નુકસાન છે એવી પ્રવૃત્તિ આપણે ન કરીએ એવી પૂ.શ્રી ની શિખામણ અને અપેક્ષા પણ છે.

### શંકર અને કૃષ્ણ

એકલે મળવાનું મન થાય,	બીજાને ભેટવાનું મન થાય.
એકલે ફકીરીમાં ઐશ્વર્ય,	બીજાને ઐશ્વર્યમાં ફકીરી.
એકે કામદેવને બાળ્યો,	બીજાએ અનંગને ઉજાળ્યો.
એક ભેરવ અને રુદ્ર,	બીજો કોમળ અને રમ્ય.
એક ગંગાધારી,	બીજો ગોવર્ધન ધારી.
એકની લિંગપૂજા,	બીજો આલિંગન સાથે સંકળાયેલો
એક મૃત્યુંજય,	બીજો જીવનજય.
એકના કેન્દ્રમાં આત્મ કલ્યાણ,	બીજામાં લોક કલ્યાણ.
એક સ્મશાનનો દેવ,	બીજો વૃંદાવનનો રસિક.
એક જોગી,	બીજો ભોગી છતાં જોગી.
એકને યૈરાગ્ય વહાલો,	બીજાને અનુરાગ વહાલો.
એક કલાસિકલ,	બીજો રોમેન્ટિક
એક ગ્રેર પીએ,	બીજો ગ્રેરના કટોરાનું અમૃત કરે.
એકની તાંડવ લીલા,	બીજાની રાસલીલા.
એક હર,	બીજો હરિ.
શંકર વડીલ જેવા લાગે,	કૃષ્ણ દોસ્ત જેવા લાગે.

કોઈ કરવો એટલે મધપૂકામાં પથ્થર મારવો.

૬૮

### સંકેત : ૧૨

ભોગ રોગનું મૂળ છે, ભોગ મૂળ અવિચાર,  
યૌવન, ધન, સત્તા, મદે ઘાય નષ્ટ વિચાર.

(અ.૭ દો.૫૦)

આ દોહરામાં પૂ.શ્રી આપણને આપણા જીવન વિશે મહામંત્ર શિખવાડે છે. શ્રીગુરુલીલામૃતનો પહેલો દોહરો “આપો સન્મતિ મોરયા” સન્મતિનું મહત્વ દર્શાવે છે. આ દોહરામાં ખરાબ વિચારો રોગનું મૂળ છે અને આવા ખરાબ વિચારો આવવાના કારણોનું પણ સ્પષ્ટીકરણ છે. આ દોહરો આપણને ખોટે રસ્તે જતાં, ભાન ભૂલતાં અટકાવે છે.

શરીરમાં થતો રોગ એ માણસે ભોગવેલા ભોગોનું પરિણામ છે. માણસ વિષય ભોગ ભોગવતો હોય ત્યારે એને ખબર નથી કે એ વિષયો નથી ભોગવતો પણ વિષયો એને ભોગવે છે. શરીર મજબૂત હોય છે ત્યારે તો ભોગ ભોગવવાનો આનંદ મળે છે. પણ પછી સમય આવે જ્યારે શરીર નબળું પડે અને રોગ હુમલો કરે ત્યારે સમજાય કે ભોગવેલા ભોગો જ રોગનું મૂળ છે.

માણસની ઈન્દ્રિયોને ભોગ ભોગવતાં રોકી શકાય નહિ પણ એને નિયંત્રિત કરી શકાય. ભૂખ લાગે એટલે ખાવું તો પડે જ. ખાધા વિના તો નહિ જ ચાલે, પરંતુ શું ખાવું? કેટલું ખાવું? કેવી રીતે ખાવું? ક્યારે ખાવું? આવા બધા પ્રશ્નો વિચારીને વ્યક્તિ યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકે. શરીર અન્નથી પોષાય છે એટલે શરીર ટકાવવા માટે અન્નની જરૂર છે. પરંતુ એને માટે સ્વાદિષ્ટ પકવાનો કે તીખા તમતમતા ફરસાણની જરૂર નથી.

“વપુ પ્રારબ્ધ પોષે છે” એટલે કે પ્રારબ્ધવશ શરીર જ્યાં સુધી ટકવાનું હોય ત્યાં સુધી ટકે છે. આમ શરીરને ભાડું ચૂકવતા હોઈએ તે રીતે અન્ન ખાવાથી કોઈ રોગ થતો નથી. કુષ્ઠા એ રોગ છે અને ખોરાક દવા છે એમ માનીને ખાવાનું છે. “કુષ્ઠા વ્યાપિ માટે દવા ભેક્ષ આપી” એ યાદ રાખવાનું છે. ભોગ વિલાસને કારણે જ રોગ થાય છે.

સાત્ત્વિક અને થોડું અન્ન લેવાથી શરીર ટકે છે અને છતાં રોગ થવાની શક્યતા ઘટે છે અને તેથી દિવસમાં બે જ વાર જમવું એવો આગ્રહ છે.

આપણી ઈન્દ્રિયો એના વિષયો તો સંતોષશે જ પરંતુ આપણે વિવેક દ્વારા એના ઉપયોગની દિશા બદલી શકીએ. દા.ત. આંખને જોતાં ન રોકી શકાય

વિષયનો ઉપયોગ કરો, ઉપભોગ નહિ.

૬૯



પરંતુ ટી.વી. જોવું કે મંદિરે જઈ ભગવાનનાં દર્શન કરવાં તે નક્કી કરી શકાય. ટી.વી. જોવામાં પણ અનેક ચેનલો છે. તો ભગવદ્ કથા સાંભળવી છે કે પિક્ચરના સંવાદો સાંભળવા છે તે આપણે નક્કી કરવાના હોય છે.

આપણે જે કંઈ જોઈએ કે સાંભળીએ તેના સંસ્કાર મન ઉપર પડે છે તે યાદ રાખીને વિવેકપૂર્વક જીવન જીવીએ તો પ્રશ્ન નથી પરંતુ માણસ વિવેક છોડીને ભોગ ભોગવે છે એનું કારણ શું? એનું કારણ અવિચાર છે.

માણસના વિચાર એના જીવનનું ઘડતર કરે છે. સારા વિચારથી વ્યક્તિ સારાં કાર્યો કરી સુખી થશે અને ખરાબ વિચારથી દુઃખી થશે.

માણસ સારા વિચાર કરવાને બદલે ખરાબ વિચાર શા માટે કરે છે? કયા પરિબળો એને ખોટા રસ્તે જવા દબાણ કરે છે?

સામાન્યતઃ માણસ જ્યારે સુખી હોય છે ત્યારે તેને ભોગ પ્રત્યે વિશેષ આકર્ષણ થાય છે અને દુઃખમાં સાત્ત્વિક જીવન જીવવાની ઈચ્છા થાય છે. હસવામાં એવું કહેવાય કે જ્યારે માણસના મોંડો સીધા હોય ત્યારે તે વાંકો ચાલતો હોય છે અને જ્યારે મોંડો વાંકા (ખરાબ) હોય ત્યારે તે સીધો ચાલતો હોય છે.

યુવાની, શ્રીમંતાઈ, સત્તા અને અભિમાનને કારણે માણસ અવિવેકી બને છે અને એના વિચારો ભગડે છે. સુભાષિતકાર કહે છે કે:

यौवनम् धनसंपत्तिं प्रभुत्वम् अविवेकिता ।

एकैक अपि अनर्थाय किमुह्यत्र चतुष्टयम् ॥

યુવાની, ધનસંપત્તિ, સત્તા અને અવિવેકીપણું એ પૈકી કોઈ એક વસ્તુ પણ અનર્થ કરવા માટે પૂરતી છે તો જ્યાં આ ચાર ભેગાં હોય તો પૂછવું જ શું?

યુવાનીમાં વ્યક્તિને અનુભવ ન હોવાથી તે વાસ્તવિક દુનિયામાં જીવવાને બદલે પોતાની સ્વપ્નીલ દુનિયામાં જીવે છે. શક્તિ હોવાને કારણે આદર્શોમાં જીવે છે. પણ કોઈ વાર આડે રસ્તે પણ વિચરે છે. પોતે જે કરે છે અને કહે છે તે જ સાચું છે એવી માન્યતામાં તે કોઈને માનપૂર્વક સાંભળતો નથી. યુવાનીને ગદાપચીસી તરીકે ઓળખીએ ત્યારે અવિવેકી યુવાન એવો અર્થ થાય છે. આમ તો પ્રભુપ્રાપ્તિ પણ યુવાનીમાં જ થઈ શકે.

ધનસંપત્તિ - શ્રીમંતાઈ એ વિચાર બગાડનારું બીજું પરિબળ છે. શ્રીમંતાઈ પણ બે પ્રકારની છે. એક તો પ્રમાણિકતાથી કરેલી કમાણી દ્વારા મળેલી શ્રીમંતાઈ. આવી રીતે થયેલા શ્રીમંતને ગીતા શુચિનાં શ્રીમતાં તરીકે ઓળખે છે. પરંતુ વિચાર બગાડનારી શ્રીમંતાઈ એ બીજા પ્રકારની - ચેનકેન પ્રકારેણ અનીતિથી

વિષ કરતાં પણ વિષય વધારે ભયંકર છે.

પૈસા મેળવીને મેળવેલી શ્રીમંતાઈ છે. આવી શ્રીમંતાઈ વ્યક્તિમાં વિવેક જન્મવા દેતી નથી અને પરિણામે “હું કોઈક છું” એવા અભિમાનમાં જીવે છે. આવી વ્યક્તિ કોઈનું સાંભળતો નથી અને ગર્વિષ્ટ બને છે અને આ ગર્વને કારણે વિચાર નષ્ટ થાય છે.

પૈસો એ અનર્થનું મૂળ છે એ વાત સ્પષ્ટ કરતાં પૂ. શ્રી લખે છે:

પાડે વિત્ત અનર્થમાં વિષયમૂળ ધન એમ;

ગર્વ વધારે ધન નકી કરે ઘાત ધન તેમ.

(અ. ૩૨ દો. ૬૯)

મળતાં સોનું મન ચળે, થાય મત્ત નર તેમ;

રહે આંખ ઊંચી સદા, ના અચરજ ત્યાં એમ.

કનક નામ સોના તણું, કનક ધતૂરો જાણ;

ધત્સેવનથી મદ ચડે, જાણે સકળ સુજાણ !

(અ. ૪૧ દો. ૨૫-૨૬)

ધનના મદની જેમ સત્તાનો પણ મદ હોય છે. સત્તા - પ્રભુત્વ મળ્યા પછી કોણ અભિમાની નથી થતું? તુલસીદાસજી લખે છે કે:

બડ અધિકાર દરછ જબ પાવા અતિ અભિમાનું હૃદય તબ આવા ।

નહિ કોઈ અસ જનમા જગમાહી પ્રભુતા પાઈ જાહિ મદ નાહી ॥

(બાલકાંડ દો. ૭૧/ચોપાઈ ૭-૮)

દશને પ્રજાપતિ બનાવ્યા. સત્તા મળી એટલે તરત અભિમાની બન્યા અને શંકરનું અપમાન કરવા યજ્ઞમાં શંકરને અને પોતાની દીકરી સતીને આમંત્રણ ના આપ્યું. એના અભિમાનનું પરિણામ તો યજ્ઞનો ધ્વંસ થયો તે. આમ અભિમાનમાં વ્યક્તિ સારા નરસાનો વિવેક ભૂલી જાય છે.

યુવાની, ધનસંપત્તિ અને સત્તા દ્વારા સારા કામો પણ થઈ શકે અને ખરાબ કામો પણ થઈ શકે. માટે એ નકામાં જ છે એવું નથી પણ વ્યક્તિને એનો મદ હોય, ગૌરવને બદલે ગર્વ હોય તો એ મદાંધ બનીને ગમે તેમ વર્તે એવું બને છે.

યુવાની, ધનસંપત્તિ અને સત્તા દ્વારા વિકાસ પણ થઈ શકે અને વિનાશ પણ થઈ શકે. વ્યક્તિમાં વિવેક હોય તો એ સાધનો ભૂષણરૂપ બને પણ અવિવેક હોય તો દૂષણરૂપ બને. આ બધામાં મદ-અભિમાન ભળે, અવિવેક આવે એટલે વ્યક્તિ પતનના રસ્તે જ જાય.

દાન, ભોગ અને નાશ એ ઘનની ત્રણ ગતિ છે.

યોગબ્રહ્મનો જન્મ શ્રીમંતને ત્યાં થાય છે એમ ગીતા નથી કહેતી. ગીતા કહે છે:

શુચિનાં શ્રીમતામ્ ગેહ્યે યોગબ્રહ્મોડભિજ્ઞપતે ।

પવિત્ર શ્રીમંતને ત્યાં યોગબ્રહ્મ જન્મે છે. અનીતિ વગર લાખો રૂપિયા મળતા નથી અને અનીતિનો પૈસો શાંતિ આપતો નથી.

આમ વ્યક્તિમાં યુવાનીનું જોમ હોય, પૈસાનો અને સત્તાનો ગર્વ હોય અને તેમાં અવિવેકીપણું ભળે અને મદાંધ બને તો એના વિચારો બગડે. વિચાર બગડે એટલે એની રહેણીકરણી બગડે. ભોગવિલાસ વધે. કુદરતના નિયમોનું ખુલ્લું ખુલ્લા ઉલ્લંઘન કરે. ન કરવાનું બધું કરે અને કરવાનું હોય તે ના કરે, જેના પરિણામે વ્યક્તિ રોગી બને. “રાતકો ખાઓ પીઓ ગોર દિનકો આરામ કરો” એવી રાક્ષસી વૃત્તિ જન્મે.

જીવનમાં પ્રામાણિકતાથી કમાવું, સારા રસ્તે વાપરવું અને સત્તા મળે તો લોકોનું ભલું કરવા એનો ઉપયોગ કરવો. આવા વિવેક દ્વારા જ યુવાનીનો સદુપયોગ કરવો એ બાપજીનો સંકેત અને સંદેશો બને છે.

ગયું ખેલતાં બાલ્ય વીતી જુવાની,

વૃથા સંગતે મૂઠ હા કામિનીની.

બતાડે ભુટાપો અહા મૃત્યુવાટ,

સ્મરી લે પ્રતિશ્વાસ હે ચિત્ત દત્ત.

રહે ભૂમિમાં વિત્ત અશ્વાદિ ગોષ્ઠે,

ફરે મિત્ર માર્ગે, સ્મશાને સગાં તે.

તનુ દેવતામાં દુવારે કલત્ર,

જતાં શ્વાસ કોઈ ન આવે પરત્ર.

પેસાને ચાહવું એટલે પરમેશ્વરને તિરસ્કારવું.

૭૨

સંકેત : ૧૩

પ્રાણ પ્રિય નિજ મિત્રને, ગુણી ભૂત્યને તેમ;  
પતિવ્રતા સ્ત્રીને તથા, સાધુ સંતને એમ.  
ગુપ્ત વાત પોતાતણી, દુઃખ માનસિક જેહ,  
કહેવું શાસ્ત્રાશા કહે, સઘળું નિઃસંદેહ.  
દુઃખભાર ઓછો કરે, કરી ઉપાય સુતૂર્ણ;  
ધર્માશા તું એ લહે, દુઃખ માહરું પૂર્ણ.

(અ. ૭ શ્લો. ૭૯-૮૧)

આ દોહરામાં પોતાના મનના દુઃખનો ભાર હળવો કરવાનો રસ્તો ગુરુ મહારાજે બતાવ્યો છે. દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં સુખ-દુઃખના દિવસો તો આવવાના જ. દુઃખના દિવસોમાં વ્યક્તિની ધીરજની કસોટી થતી હોય છે. વ્યક્તિ પર દુઃખ આવે ત્યારે તે હળવું કરવા શું કરવું એનું માર્ગદર્શન અહીં મળે છે.

આપણામાં કહેવત છે કે “પૈસા મૂકવાની જગ્યા મળે, પણ વાત કરવાની જગ્યા ના મળે.” માણસની એ માન્યતા છે કે દુઃખ ભલે દૂર ન થાય પરંતુ કોઈ સાંભળનાર હોય તો એ દુઃખ કહેવાથી પણ હળવું થાય છે. ઘણી વાર સામી વ્યક્તિ દુઃખ દૂર ન કરે પણ સારી સારી વાતો કરી આપણી શ્રદ્ધા, હિંમત, ધીરજ વધારે. ઘણી વાર જેની સાથે મન મળી ગયું હોય એની સાથે એકાગ્ર થઈને વાત કરવાથી દુઃખની વાત ભુલાઈ જાય છે અને દુઃખ યાદ ન રહેતાં દુઃખ દુઃખ લાગતું નથી.

આમ તો સુખદુઃખ એ મનનાં માનેલાં છે પરંતુ સામાન્ય સંસારી ઉપર દુઃખની અસર રહે જ છે.

માણસ પાસે મનોવ્યથા વ્યક્ત કરવા યોગ્ય વ્યક્તિ અને યોગ્ય જગ્યા હોવી જોઈએ. ગમે તે વ્યક્તિ આગળ દુઃખની વાત કરવાની સલાહ આ દોહરાઓ નથી આપતા પરંતુ યોગ્ય વ્યક્તિ આગળ દુઃખની વાત કરીને હળવા થવાનું સુચવે છે.

સૌથી પહેલાં પ્રાણપ્રિય મિત્રને દુઃખની વાત અચૂક કરવી.

“A friend in need is friend indeed.” કામ પડે ત્યારે કામ લાગે તે મિત્ર. મિત્ર એ એક એવી વ્યક્તિ છે જેને ખભે બેસાડી શકાય અને જેના ખભે બેસી શકાય. મિત્રના ખોળામાં માથું મૂકી રડી શકાય અને આપણા ખોળામાં

સારા માણસોની મૈત્રી રોજ રોજ વધુ ને વધુ આનંદ આપે છે.

૭૩



માથું મૂકીને એ રડી શકે. "શરીર બે પણ દિલ એક" એવું જીગરી મિત્રો માટે કહી શકાય. નવધા ભક્તિમાં સખ્ય ભક્તિ આઠમા ક્રમે છે. આ ભક્તિ વિકસે એટલે વ્યક્તિ છેલ્લી-આત્મ નિવેદન ભક્તિ કરી શકે.

મિત્ર અને મિત્ર લડે તો પણ તેમનો પ્રેમ વધે છે. મિત્રમાં ત્યાગની, બલિદાનની ભાવના છે કારણકે એમાં શુદ્ધ પ્રેમ છે. મિત્રતા સરખે સરખાં વચ્ચે શક્ય બને છે અને શોભે પણ છે. આવા મિત્રને આપણા દુઃખની વાત કહેવી જોઈએ જેથી એ દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે અને દુઃખ કહેવાથી વ્યક્તિ હળવી બને. રામચંદ્રએ સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી તો સીતાજીની શોધમાં અને સીતાજીને પાછાં લાવવામાં એણે મદદ કરી.

દરેકને જીગરી દોસ્ત તો હોવો જ જોઈએ. મિત્ર આગળ જ વ્યક્તિ પૂરેપૂરો ખુલ્લો થઈ શકે છે અને પોતાની બધી જ અંગત વાતો કરી શકે છે.

પૂ. શ્રી લખે છે:

કલ્પે દુઃખ નિજ મિત્રને, બોજો હલકો થાય;  
ગણી દુઃખ પોતા તણું, બોધે મિત્ર ઉપાય.

(અ. ૨૯ દો. ૯૬)

મિત્ર માટે સંસ્કૃત શબ્દ સુહૃદ્ ખૂબ સૂચક છે. હૃદયને સારી રીતે સમજનારો સુહૃદ્ કહેવાય અને સારા હૃદયવાળો સુહૃદ્ કહેવાય.

બીજું, ગુણવાળો નોકર હોય તો એનાથી બનતું બધું જ કરી છૂટશે. સ્વામી અને સેવકનો સંબંધ એ અલૌકિક સંબંધ છે. સ્વામી એ મુખ્ય છે અને સેવક એ ઇન્દ્રિયો છે. સેવક સ્વામીના સુખનો જ વિચાર કરે છે. પોતે કષ્ટ વેઠીને સ્વામીનું જ સુખ ચહે છે. પગ જમવાના સ્થળે જાય છે પણ પોતે ખાતા નથી. હાથ ખાવામાં મદદરૂપ બને છે, પોતે ખાતા નથી, જ્યારે સ્વામીરૂપ મુખ બધાની સેવાનો લાભ મેળવે છે. અને એ જ મુખ ખાધા પછી એને પેટમાં મોકલે છે જ્યાં તેનું લોહી બને છે જે બધાં જ અંગોને પુષ્ટ કરે છે.

નવધા ભક્તિમાં પણ 'દાસ્ય' ભક્તિ પછી સખ્ય ભક્તિ આવે છે. જે વ્યક્તિ આપણને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હોય, આપણા સુખમાં રાજી રહેતી હોય તે વ્યક્તિને અંગત ગણીને દુઃખની અંગત વાતો કહેવી જોઈએ. માણસ શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, પ્રેમ વગેરેની હુંફથી જીવતો હોય છે. ઘણી વાર દુઃખ દૂર ન કરી શકે તો પણ દુઃખ દૂર કરવાનો એનો સંકલ્પ પણ રાહતરૂપ બને છે.

આવી દુઃખની વાત પોતાની પત્નીને પણ કહેવી જોઈએ. પત્ની પતિવ્રતા હોય તો પતિના સુખે સુખી અને પતિના દુઃખે દુઃખી થતી હોય છે.

**એકાંતમાં તમારા દોષ બતાવે તેને સાચો મિત્ર સમજવો.**

૭૪

પત્નીને દુઃખની વાત કહેવામાં જ લગ્ન જીવનની સંવાદિતા છે. પત્ની અર્ધાંગિની છે. એને ભાર્યા - ભાર વહન કરનારી-પણ કહેવામાં આવે છે. એ મનને આનંદ આપનારી - રમા - છે. લગ્ન પ્રથા પાછળનું એક કારણ પોતાની અધુરપ દૂર કરવાની વૃત્તિ છે. પતિ-પત્ની એક બીજાનાં પૂરક છે, એક બીજાની પૂર્તિ કરે છે અને અધુરપ જવાથી આનંદનું વાતાવરણ ઊભું થાય છે.

ધર્માવિરૂદ્ધ કામ (ધર્મથી અવિરૂદ્ધ-ધર્મ સાથે સુસંગત) હું છું એવું ભગવાન કહે છે એનો એક અર્થ એ પણ છે કે લગ્ન જીવન એ ગંદું જીવન નથી. નિષ્કળ લગ્ન જીવનવાળા સંસારથી ભાગીને ઉપદેશકો બન્યા એના કારણે પણ આવી ખોટી વિચારસરણી પ્રબળ બની હોય એવું બને.

કામાનંદ એ બ્રહ્માનંદનો એક નમૂનો માત્ર છે. જેમ ચિત્રકાર ચિત્ર ઘડે એ રીતે સંતતિની પ્રાપ્તિ માટે જ ફક્ત એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. અર્થ અને કામ ધર્મ અને મોક્ષથી રક્ષાયેલાં હોવાં જોઈએ. પૂ. શ્રી એક પ્રવચનમાં જણાવે છે કે ધર્મ એ પાયો અને મોક્ષ એનું છાપરું હોવું જોઈએ. આ બે વચ્ચે અર્થ અને કામ હોય તો એ પણ શોભારૂપ છે.

ભગવાન કૃષ્ણની અનેક પત્નીઓની કથાની મશ્કરી કરનારને કોઈ એટલું જ પૂછે કે તમે એક પત્ની સાથે સંવાદિતાભર્યું જીવન જીવી શકતા નથી અને ભગવાન અનેકની સાથે આનંદમય - સંવાદી જીવન જીવે છે એના પરથી પણ નથી લાગતું કે એ આપણા કરતાં વિશેષ છે?

લેખક અને વિવેચક શ્રીગુણવંત શાહ લખે છે કે આપણા સમાજે એક બાજુ 'કામ' ને ગંદો ચીતર્યો છે અને બીજી બાજુ એના પરિણામનાં માતૃદેવો ભવ કહીને વખાણ કર્યાં છે આ ચિંતન જ ખોટું છે એવું જણાય છે.

લગ્ન જીવનને-જાતીય જીવનને ગંદું કહેનાર સમાજ 'માતૃદેવો ભવ' અને 'પિતૃદેવો ભવ'ના આદર્શો આપે છે. બાળકની હાજરીમાં પત્નીને ચુંબન કરવામાં શરમ અનુભવતો પુરુષ બાળકની હાજરીમાં પત્ની સાથે લગાવડી કરવામાં શરમ અનુભવતો નથી એ સમાજની નાલેશી છે.

ભગવાને કીડીથી માંડીને કુબેર સુધી દરેક જીવમાં ત્રણ જરૂરિયાત જન્મથી જ મૂકી છે. પહેલી ખોરાક, બીજી આરામ અને ત્રીજી જાતીય વૃત્તિ. આ જન્મથી મળેલી વૃત્તિઓ હોવાથી એમાં ભણતર કે જ્ઞાનની જરૂર નથી. સમય આવ્યે આપોઆપ જીવને આનું ભાન થઈ જાય છે જ.

આવા ઉદાત્ત ગુણધર્મવશ લગ્નજીવન જીવતાં પુરુષે સતી સ્ત્રીને પોતાના દુઃખની વાત કરી જીવનની એકતાની પ્રતિતિ કરાવવી જોઈએ.

**મેત્રીમાં આનંદનો ગુણાકાર અને દુઃખનો ભાગાકાર હોય છે.**

૭૫

આપણા હિંદુધર્મની સતી સ્ત્રીઓએ પતિના સુખ માટે બધું જ કર્યું છે. નારી તું નારાયણી કે યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ એ અમરતુ નથી કહેવાયું. મિત્ર, સેવક અને સતી સ્ત્રી સાથેનો સંબંધ સાંસારિક સંબંધ છે, લૌકિક સંબંધ છે. એ પણ મર્યાદાવાળી વ્યક્તિઓ છે. કદાચ પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ આપણા દુઃખનો ભાર હળવો ન પણ કરી શકે. એટલે બાપજી છેલ્લે આધ્યાત્મિક સંબંધ તરફ, અલૌકિક સંબંધ પ્રતિ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે અને જણાવે છે કે આપણા દુઃખની વાત સાધુસંતને કહેવી જેથી આપણું માનસિક દુઃખ ઓછું થાય, હળવું થાય.

જે સચ્ચિદાનંદમગ્ન છે, સદા પ્રસન્ન રહે છે તેને દુઃખ કહેવાથી એ ઉપાય બતાવે, આશ્વાસન આપે અને દુઃખ સહન કરવાની સમજ પણ આપે. મિત્ર, સેવક અને પત્ની દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે જ્યારે સાધુસંત દુઃખનું કારણ, દુઃખનું મૂળ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

સીતાજીની શોધ માટે ભગવાને હનુમાનજીને જ કેમ પસંદ કર્યા ? પૂ. મોરારીબાપુ માર્મિક ભાષામાં જણાવે છે કે હનુમાનજી બ્રહ્મચારી હતા. એને પોતાના સંસારનું કોઈ દુઃખ ન હતું તેથી એવો માણસ જ આપેલો સંદેશો એના મૂળ સ્વરૂપમાં રજૂ કરી શકે. કોઈ દુઃખિયારો હોય તો તે પોતાના દુઃખની કથા જ શરૂ કરી દે એટલે મૂળ સંદેશો આપવાનું ક્યાં તો ભૂલી જાય અથવા તો વિકૃત રીતે આપી દે.

સાધુ અને સંત બીજાનું ભણું કરવાની ઈચ્છાથી જ જીવન જીવતા હોય છે. “પરાનુબ્રહ્મકાંક્ષા” એ જ એમનું એક માત્ર લક્ષ્ય હોય છે. જેમ તરસ્યા માટે પરબની વ્યવસ્થા હોય, ભૂખ્યાં ગરીબો માટે સદાપ્રતની વ્યવસ્થા હોય તેમ ત્રિવિધ તાપથી તપેલા સંસારી માટે જ સાધુ સંતોનું જીવન છે. દત્તાવતારી પ. પૂ. સ્વામી મહારાજને જીવનમાં એવું ક્યાં કશું દુઃખ હતું કે એમણે અઘોર કષ્ટ ઉદ્ભવ સ્તોત્ર લખવું પડે ? પરંતુ કવીશ્વર મહારાજ કહે છે તેમ આ સ્તોત્ર તો લોકોનું મંગલ કરવા માટે નહિ, પણ એમનું મંગલ વધારવા માટે લખ્યું છે. પ. પૂ. સ્વામી મહારાજ છેલ્લે લખે છે કે,

શ્લોક પંચકમેતથો લોકમંગલવર્ધનમ્ ।

કરુણાના સાગર, પર દુઃખે દુઃખી થનાર આવા સંતોને આપણું દુઃખ કહેવાથી એ મદદરૂપ બને છે એમ નહિ, કોઈવાર તો એનું દુઃખ પોતે લઈ લે છે. પૂ. હરિ ઝંઝોર મોટા કે પૂ. બાપજી જેવા સંતોના જીવનમાં આવા ઘણા પ્રસંગો છે. અન્ય સંતો પણ દયાના સાગર હોવાથી દુઃખીનું દુઃખ હળવું કરે છે.

આપતિની પારાશીશી મિત્રતાનું માપ દર્શાવે છે.

પહેલાંના સમયમાં દરેક વ્યક્તિ આવા કોઈ સંતને ગુરુપદે સ્થાપતી. પોતાનું દુઃખ સંસારીને કહેવાને બદલે સંતને કહેવાનો રિવાજ હતો. દુઃખ ગમે તેને કહેવું નહિ એ સાચું છે. એક ભિખારી પણ એટલી અક્કલ ધરાવે છે કે એ ભિખારી પાસે ભીખ માગતો નથી. એ ધનિક પાસે જ ભીખ માગે છે તો સંસારીએ પણ એના જેવા દુઃખી સંસારી સમક્ષ દુઃખની વાત કરવાને બદલે ધનિક એવા સંત સમક્ષ દુઃખની વાત કરવી જોઈએ.

રાજા દશરથ નિઃસંતાન હતા ત્યારનો પ્રસંગ છે. એક દિવસ રાજા દશરથ સંતાન વગરના જીવનના વિચારથી દુઃખી થયા ત્યારે સીધા ગુરુ વસિષ્ઠ પાસે ગયા. પોતાનું દુઃખ કહ્યું અને ગુરુ વસિષ્ઠે એનો ઉકેલ આપ્યો.

“મેં તો બેઠા ગુરુપદ પાસ, અબ ચિંતા કાહે” ભજનમાં ‘ગુરુ’નો અર્થ આવા નિઃસ્પૃહી સાધુસંતને પણ લાગુ પાડી શકાય.

સાધુસંતની સમક્ષ દુઃખ શું કામ કહેવું જોઈએ ? સંત ઉપર શ્રદ્ધા હોવાથી દુઃખ કહેવાથી ભાર હળવો થઈ જાય છે. સંત પ્રેસર કુકરના Safety Valve નું કામ કરી કુકરને ફાટવામાંથી બચાવી લે છે.

બીજું, સંત આપણને બોધ આપી આપણી દૃષ્ટિ બદલે છે. પરિણામે એ દુઃખ પછી દુઃખ જેવું ન લાગે, એટલે એ નવી સમજથી દુઃખની તીવ્રતા ઘટે છે.

ત્રીજું, સંત પોતાની શક્તિ વાપરીને આપણા દુઃખને હળવું કરી નાખે. તપશ્ચર્યા દ્વારા મેળવેલી શક્તિનો ઉપયોગ દુઃખ દૂર કરવા માટે વાપરે. સંકલ્પ શક્તિથી ભક્તને હળવો કરે.

મુંબઈના કાન્તિભાઈ મહાદેવીઆએ ઈ.સ. ૧૯૬૭માં જ્યારે પૂ. શ્રીને ખારમાં કહ્યું કે બાપજી ! મને બહુ બીક લાગે છે, મન હતાશ થઈ ગયું છે ત્યારે પૂ. શ્રીએ કહ્યું કે “મહાદેવીઆ ! તમે લોકો અમને ભલે દેવ ન માનો, પણ અમે દેવદૂત તો છીએ જ. ભગવાનમાં શ્રદ્ધા રાખજો. હવે બીક નહિ લાગે.”

આજે સને ૨૦૦૦માં પણ મુ. કાન્તિકાકા યુવાનને શરમાવે એવું જીવે છે અને આપણને પ્રેરણા મળે છે કે દુઃખની વાત સંતોને, ગુરુ મહારાજને કરવી જોઈએ.

પૂ. શ્રીએ તો આવા કેટલા ભક્તોનાં દુઃખ હર્યા હશે, ઓછાં કર્યા હશે, હળવાં કર્યાં હશે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી જીવનમાં લગ્નજીવનની સંવાદિતાની, મિત્રની, વફાદાર નોકરની અને સાધુસંતો સાથેના સંબંધની જરૂર છે એ વાત તરફ સંકેત કરે છે. સાચો મિત્ર, વફાદાર નોકર અને સતી સ્ત્રીની સાથે સાથે પૂ. શ્રી જેવા સંતોની અમી વર્ષા આપણા પર થયા કરે એવી પ્રાર્થના.

વિનય વાવો અને મિત્રતા લણો.



### સંકેત : ૧૪

બાર વરસ અંદર કરે, બાળક જે જે પાપ;  
તદ્ભાગી માતા પિતા, આપ્યો અસહ્ય તાપ.  
(અ.૮ દો. ૨૦)

માર્કન્ડ કૃષિના શિષ્ય માંડવ્યને ચોર માનીને પોલીસો પકડી લાવ્યા. રાજાએ એને શૂળી પર ચઢાવી દીધો. પતિને ખત્તે બેસાડીને લઈ જતી શાંડિલીની શૂળીના થાંભલા સાથે અથડાઈ. કૃષિએ શ્રાપ આપ્યો કે જેણે મને વ્યથા પહોંચાડી છે તેનું આવતી કાલે મૃત્યુ થશે. શાંડિલીને સૂર્યોદય અટકાવ્યો. દેવોએ અનસૂયા દ્વારા શાંડિલીની સમજાવી સૂર્યોદય કરાવડાવ્યો. કૃષિને શૂલી પરથી મુક્ત કરાવ્યા.

રાજા એ દિકપાલનો અંશ છે એટલે રાજાએ કરેલી ભૂલના સંદર્ભમાં માંડવ્ય કૃષિ યમરાજ પાસે ગયા અને ફરિયાદ કરી કે મને વગર કારણે કેમ શિક્ષા કરી? યમરાજે કહ્યું કે વગર કારણે શિક્ષા નથી કરી. નાનપણમાં રમતાં રમતાં તમે એક પંખીને કાંટો ઘોંચ્યો હતો તેની આ સજા છે. કૃષિએ કહ્યું કે નાનપણમાં કરેલા કાર્ય માટે બાળકનાં મા-બાપ જવાબદાર છે, બાળક નહિ. આ દોહરા દ્વારા માતા-પિતાની જવાબદારી વિશેનાં બહુ મોટાં સૂચન અને માર્ગદર્શન છે. બાળકો એ માતા-પિતાનાં ઘણી બાબતના પ્રતિનિધિ છે. “કોઈપણ વ્યક્તિનું લગ્ન જીવન કેવું ગયું તે જાણવું હોય તો તેનાં સંતાન જુઓ” એ વિધાન લગ્ન જીવનની સંવાદિતા અને બાળકોના ઉછેર પર એની અસર વચ્ચેના કાર્ય-કારણનો સંબંધ સમજાવે છે.

આપણું ધર્મશાસ્ત્ર એમ કહે છે કે પહેલું સંતાન એ પિતા પોતે જ હોય છે. Child is the Father of Man. બાળકો એ જીવતાં ટેપ રેકોર્ડર છે જે પતિ-પત્નીએ છૂપાવેલાં રહસ્યોને છતાં કરે છે, પ્રગટ કરે છે.

બાળકો વિશેની ચર્ચાને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય.

૧. ગર્ભાધાન પહેલાંનું લગ્ન જીવન
૨. ગર્ભાધાન સમયનું પતિ-પત્નીનું જીવન
૩. જન્મ પછી બાળક મોટું થાય તે દરમિયાન માતા-પિતાનું વર્તન અને વાતાવરણ.

૧ ગર્ભાધાન પહેલાંનું લગ્ન જીવન :

પતિ અને પત્ની વચ્ચે દેહ લગ્ન જ નથી થતાં, તેઓના આત્માનાં લગ્ન પણ થાય છે. જાતીય વૃત્તિ એ જન્મજાત વૃત્તિ છે. માણસે લગ્ન પ્રથા દ્વારા આ વૃત્તિ ઈશ્વરને માનવજાતમાં ઠજી શ્રદ્ધા છે તેનું પ્રતિક ભવજાત શિશુ છે.

સંતોષવાની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિ ઉપસાવી છે. શ્રીગુરુલીલામૃતના ૧૨૯માં અધ્યાયમાં ગર્ભાધાન પહેલાંના લગ્ન જીવન વિશેનું સુંદર સૂચન છે.

ભગવાન કપિલ કૃષિના જન્મ પૂર્વની આ પરિસ્થિતિ છે. કર્મ અને દેવદ્યુતિને નવ કન્યા છે. કૃષિએ હવે સંન્યસ્ત લેવો છે. પત્નીની અનુમતિ માગી. દેવદ્યુતિએ કહ્યું કે આપે વચન આપ્યું હતું કે એક દીકરો થશે પછી સંન્યસ્ત લઈશ તો મને દીકરો ઘાય પછી જજો. હજી દીકરાનો સંકલ્પ જ ઊઠ્યો છે. હવે પતિ-પત્નીના લગ્નની સંવાદિતા જુઓ: પૂ. શ્રી લખે છે કે:

કરી પ્રતિજ્ઞા જે સ્વયં નાથ વિચારો તેહ;  
લો સંન્યાસ પછી ભલે ! પ્રથમ કન્યકા એહ-  
પરણાવો નવ જોઈને નવશા યોગ્ય સુજાણ;  
પછી શોક મુજ જે હરે એવો પુત્ર પ્રમાણ-  
બ્રહ્મજ્ઞાની દો મને, માગુ એ જ કૃપાળ!  
સૂણી વચન એ કૃષિ વદે: પ્રિયે પ્રથમ નિર્ધાર  
નિર્ગુણધ્યાને ઈશનું કર ચિંતન સપ્રેમ;  
કૃપાપ્રસાદે એહના બ્રહ્મજ્ઞાની તેમ.  
થશે પુત્ર તુજને નકી, મા શંકા કર આન!  
સૂણી દેવદ્યુતિ તથા પરમેશ્વરનું ધ્યાન-  
ધરે એકનિષ્ઠા થકી; જોઈ તપસ્યા એહ,  
થયા ચક્રપાણિ તદા પ્રસન્ન મધુરિપુ તેહ.

(અ. ૧૨૯ દો. ૬૦-૬૫)

આ વર્ણન પતિ-પત્ની વચ્ચેની નિખાલસતા અને એકમ સૂચવે છે. બ્રહ્મજ્ઞાની અને શોક હરે એવો પુત્ર (સંતાન) જોઈતો હોય તો માનસિક ભૂમિકા એ રીતની હોવી જોઈએ. કેવું સંતાન જોઈએ છે એ નક્કી કર્યા પછી એ માટે શી પૂર્વ તૈયારી કરવી જોઈએ એ વિચારવું જોઈએ. બ્રહ્મજ્ઞાની પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે નિર્ગુણ ઈશનું ધ્યાન કરો. એક નિષ્ઠાથી પરમેશ્વરનું ચિંતન કરો. આ વસ્તુ એમ સૂચવે છે કે બાળકનો વિકાસ જન્મ્યા પછી કે ગર્ભાધાન પછી નહિ પણ એ પહેલાંથી વિચારણા માગી લે છે.

સંતાનપ્રાપ્તિ માટે કામવાસના સંતોષવામાં કશું ખોટું નથી. એક મૂર્તિકાર મૂર્તિ ઘડતાં પહેલાં એના મનમાં મૂર્તિ વિશેના ખ્યાલો સ્પષ્ટ કરે તે રીતે જ પતિ-પત્નીએ સંતાન વિષેના ખ્યાલો સ્પષ્ટ કરવા જોઈએ. પૂ. શ્રી આ વાતને રજૂ

બાળકો ઈશ્વરની સહુથી નજીક હોય છે.

કરતાં લખે છે કે.

વ્યાધિગ્રસ્ત દરિદ્રી વા, હીન અલ્પાયુ તેમ;  
માટે જાણી મૈથુને, ધાવું પ્રવૃત્ત એમ.  
કારીગર ચિત્રો ઘડે તેમ સંતતિ જાણ  
જાણી નિપજાવે સ્વધર્મ, તે જ ધન્ય નર માન.

(અ. ૩૯ દો. ૧૩-૧૪)

આમ ગર્ભાધાન પહેલાંની પતિ અને પત્નીની માનસિક ભૂમિકા સંતાનના વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

ગર્ભાધાન પૂર્વેની આ માનસિક ભૂમિકાની અસરનો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરીએ તો પણ એનો સ્વીકાર કરવો પડે.

૨ ગર્ભાધાન સમયનું પતિ-પત્નીનું જીવન :

સ્ત્રી ગર્ભવતી બને એટલે એના તનમાં અને મનમાં ફેરફાર થાય છે. સ્ત્રી વધુ સોહામણી બને છે. એના મનમાં આનંદ હોય છે અને પતિની ફરજ છે કે પત્ની વધુ ને વધુ આનંદમાં રહે એવા એણે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. ગર્ભાધાન દરમ્યાન ગર્ભ વિકાસ ઉપર બહારના વાતાવરણની થતી અસર અંગે સર્વેશણ હાથ ધરાયું છે અને સ્વીકારાયું છે કે આ સમય દરમ્યાન ગર્ભવતી સ્ત્રી સારું જુએ, સારું સાંભળે અને સારું વિચારે એ ઈચ્છનીય છે. એની ગર્ભ ઉપર સારી અસર થાય છે.

અભિમન્યુ ગર્ભમાં છ ક્રોડા શીખીને આવ્યો હતો એ વાતને હવે વૈજ્ઞાનિકો ગમ્ય માનતા નથી. ગર્ભાધાન દરમ્યાન સ્ત્રી જે પ્રવૃત્તિ કરે તેની અસર બાળક ઉપર થાય જ છે.

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ કેવો ખોરાક ખાવો, કેવો ખોરાક ન ખાવો વગેરેની ચર્ચા પણ ધર્મશાસ્ત્ર કરે જ છે. ટૂંકમાં આ સમય દરમ્યાન પણ પતિપત્ની વચ્ચેના પ્રેમનું વાતાવરણ ગર્ભના વિકાસને અસર કરે છે.

૩ જન્મ્યા પછી બાળક મોટું થાય તે દરમ્યાન માતાપિતાનું વર્તન અને વાતાવરણ :

આ સૌથી મહત્વનો તબક્કો છે. શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર 'દામ્પત્ય જીવન' નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે બાળકના જન્મ સમયે એટમોસ્ફીયર ધડાકા થાય તો એ અવાજની વિપરીત અસરમાં એ વ્યક્તિ ધાડપાડુ બની શકે એ શક્ય છે.

બાળક નાનું હોય છે ત્યારે તેની નિરીક્ષણ શક્તિ ખૂબ જ પ્રબળ હોય છે. તે સમજે પણ છે પરંતુ ફક્ત બોલી શકતું નથી. એટલે ઘણા લોકો નાના બાળકને

**બાળક એ કુદરતે માણસને બક્ષેલું અણમોલ રત્ન છે.**

(૮૦)

કેમેરા સાથે સરખાવે છે. કેમેરા દ્વારા ફોટા પાડીએ ત્યારે શું થાય છે તે સામાન્ય માણસને સમજાતું નથી, પણ રોલ ધોવરાવ્યા પછી ફોટા જોઈએ ત્યારે આપણે કરેલી પ્રવૃત્તિનો ખ્યાલ આવે છે. નાનું બાળક બધાના વર્તનની નોંધ લે છે અને મોટા થયા પછી ફોટાની જેમ એના બાહ્ય વર્તન દ્વારા એને થયેલી અસરનો પરિચય આપે છે.

'બાળ ઉછેરમાં ડોકિયું' પુસ્તકના લેખક જણાવે છે કે :

“નાનું બાળક કશું સમજતું નથી એવું જે સમજે છે તે જ કશું સમજતા નથી.”

નાના બાળક પાસેથી આપણે પસાર થઈએ અને એની સાથે વાતો ન કરીએ, એની હાજરીની નોંધ ના લઈએ તો એને ખોટું લાગે છે અને થયેલા અપમાનની એનું મન નોંધ લે છે.

આચાર્ય રજનીશજી તો ત્યાં સુધી કહે છે કે ગુલાબનું ફૂલ આપણને જોઈને હસતું હોય તો આપણે એને પ્રતિભાવરૂપે હાસ્ય આપવું જોઈએ. અભિજ્ઞાન શકુંતલ નાટકમાં કવિ કાલિદાસે વૃક્ષ લતા અને હરણ જેવામાં રહેલી લાગણીની કરેલી અભિવ્યક્તિ એ કલ્પના નથી પણ વાસ્તવિકતા છે. જો વૃક્ષો અને પશુ સાથેનું આપણું વર્તન અસર ઉપજાવતું હોય તો બાળક સાથેનું માતાપિતાનું વર્તન કેમ અસર નહિ કરતું હોય ?

વિજ્ઞાન કહે છે કે વ્યક્તિનો માનસિક વિકાસ ત્રણ વર્ષમાં જ થઈ જતો હોય છે. વ્યક્તિને મળેલાં રંગ સૂત્રો અને તેના આધારે મળેલા ગુણોનો વિકાસ કરવા માટેનો માનસિક વિકાસ ત્રણ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં થઈ જતો હોય છે.

પંચવર્ષની લાઙ્ગેત્ । દશવર્ષની તાઙ્ગેત્ ।

પોઙ્ગવર્ષે પુર્વમિત્ર સમાચેત્ ॥

આમ પાંચ વર્ષ સુધી કેવળ લાડ-પ્રેમ આપવા પાછળનો આશય બાળકના મનનો પૂરો વિકાસ કરવાનો છે.

બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ એ એની પાસે રહેનાર વ્યક્તિનું વર્તન જોતું રહે છે. બાળકને સમજતાં અને બોલતાં વાર લાગે છે, પણ વર્તનની નોંધ લેવામાં કોઈ વાંધો આવતો નથી. એવું કહેવાય છે કે બાળકો ઉપદેશનીય નથી, આચરણીય છે. બાળકને ઉપદેશથી શીખવવાનું નથી, અને તે શીખતું પણ નથી. એને જે પ્રકારનો ઉપદેશ આપવો હોય એ પ્રકારનું આચરણ આપણે પોતે જ કરવું પડે છે. એક મણ ઉપદેશ કરતાં અધોળ આચરણ વધુ અસરકારક છે. વ્યક્તિની સમક્ષ આદર્શભર્યું વર્તન કરવાથી એને કશું કહેવાની જરૂર પડતી નથી. આપોઆપ એ એવું વર્તન કરવા પ્રેરાય જ છે.

**બાળક એ જીવતું ટેપેરકોર્ડર છે, જે સાંભળેલું બોલે છે.**

(૮૧)



આવી તો અનેક વાર્તાઓ છે અને એના આધારે જ સત્સંગનો મહિમા ગાવામાં આવે છે. જ્ઞાનદેવ પાસે એક માતાએ આવીને કહ્યું કે “સ્વામીજી ! મારો બાળક ખૂબ ગોળ ખાય છે. એને ઉપદેશ કરો કે જેથી ગોળ ખાવાનું છોડી છે.” જ્ઞાનદેવે માતાને કહ્યું કે એક અઠવાડિયા પછી આવજો. એક અઠવાડિયા પછી માતા બાળકને લઈ જ્ઞાનદેવ પાસે ગઈ અને પગે પડીને પાછી એ જ વિનંતી કરી. જ્ઞાનદેવે બાળકને પોતાની પાસે બોલાવી, માથે હાથ મૂકીને એટલું જ કહ્યું કે “બેટા ! હવે ગોળ ન ખાઈશ” અને છોકરાએ ગોળ ખાવાનું બંધ કરી દીધું. થોડા દિવસ પછી માતાએ જ્ઞાનદેવને પૂછ્યું કે આપે એક જ વાર કહ્યું અને છોકરાએ ગોળ ખાવાનો છોડી દીધો. તો તમે મને એક અઠવાડિયા પછી બોલાવી એને બદલે તે જ દિવસે બાળકને કહી દીધું હોત તો ? જ્ઞાનદેવે કહ્યું કે “બહેન ! તે દિવસે મેં જ ગળી વસ્તુ ખાધી હતી. એટલે હું કેવી રીતે ઉપદેશ આપું ? મેં બીજે દિવસથી ગળ્યું ખાવાનું છોડી દીધું અને પછી બાળકને ઉપદેશ કર્યો તેથી જ તે ઉપદેશની અસર થઈ.”

માતાપિતાને વાંચતાં જોઈને બાળકને વાંચવાના સંસ્કાર પડે છે. માતા-પિતા ભગવાન પાસે બેસી પૂજા કરે તો બાળકોને પૂજાના સંસ્કાર પડે. ટૂંકમાં આપણે બાળક જેવો બનાવવો હોય એવું વર્તન જાતે કરવું પડે. આનો બીજો અર્થ એ થાય કે બાળકનું વર્તન જોઈને માબાપ કેવી રીતે વર્ત્યા હશે તે પણ જાણી શકાય. આમ કુમળા છોડને જેમ વાળીએ તેમ વળતો હોવાથી એનાં સારાં-નરસાં કાર્યો માટે જો કોઈ જવાબદાર હોય તો તે માબાપ છે.

બાળકના વર્તનમાં દોષ દેખાય તો માતાપિતાએ પોતાનું જીવન તપાસવું જોઈએ. પોતાની ભૂલો શોધીને એને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. બાળક એ પિતાના તપ અને માતાના પતિવ્રતાપણાનું ફળ છે. પૂ. શ્રી દત્તપ્રજ્ઞાતિમાં જણાવે છે કે:

પ્રાદુર્ભૂતં હ્યત્રિ તપઃ કિં જગદર્થે  
કિં હ્યનસૂયા પાતિવ્રત્યં ફલિતં તત્ ।  
મૂર્તામૂર્તાતીતમજાતમ્ હ્યજમેનં  
વ્રત્તાત્રેયં તં હૃદિ સન્નં પ્રણતોઽસ્મિ ॥

દત્ત ભગવાનને જોઈને થાય છે કે આ કોણ છે ? અત્રિ ઋષિનું તપ પ્રગટ્યું છે કે માતા અનસૂયાનું પાતિવ્રત્ય કળ્યું છે ?

આ દોહરા દ્વારા સારાં સંતાનોની ઈચ્છા રાખતા સંસારીને પોતાનું જીવન આદર્શમય બનાવવાનો સંકેત અને ઉપદેશ ગુરુ મહારાજે આપ્યો છે.

વસુંધરાને સ્વર્ગથી જોડનાર શિશુ છે.

#### સંકેત : ૧૫

સ્મરણમાત્રે જે હરે કષ્ટ સકળ તત્કાળ-  
દર્શન આપી ભક્તને, એવો કોણ દયાળ ?  
કેવળ દેખે ભાવને, નવ દેખે અવગુણ;  
નિર્ગુણ ભક્તિવશ થયો, દેવ જેહ સગુણ !

(અ. ૮ દો. ૧૧૫-૧૧૬)

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી ભગવાનની વિશિષ્ટતા અને મહાનતા દર્શાવે છે. ભગવાન શબ્દનો અર્થ થાય છે શક્તિવાળો. ભગ એટલે શક્તિ. એને વત્ પ્રત્યય લગાડવાથી શબ્દ બને - ભગવત્ = શક્તિવાળો. પછી એનાં રૂપો થાય. ભગવાન ભગવન્તો ભગવન્તઃ આમ શક્તિ પરાવનારને ભગવાન કહેવાય. સંસ્કૃતમાં મત્ અને વત્ પ્રત્યય લગાડવાથી “વાળો” એવો અર્થ થાય. શ્રી+મત્=શ્રીમત્ (લક્ષ્મીવાળો), એનું જ રૂપ છે શ્રીમાન્ કે શ્રીમતી.

ભગવાન એટલે કર્તૃમ્, અર્કર્તૃમ્ અન્યથા કર્તૃમ્ સમર્થ. આમ કરવાનું કરે, ન કરવાનું પણ કરે અને એ સિવાયનું પણ પારે તે કરે. ટૂંકમાં ભગવાન સર્વશક્તિમાન છે.

જીવ અને શિવ પૈકી અલ્પજ્ઞ અને અલ્પશક્તિમાન એવો જીવ સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન શિવની ભક્તિ કરે છે. જીવે શિવમાં ભળવું છે.

ભગવાનની પહેલી વિશિષ્ટતા એ છે કે એ ભક્તનાં દુઃખ સ્મરણમાત્રે હરે છે. ભક્તે ફક્ત ભગવાનનું સ્મરણ જ કરવાનું હોય છે. પ્રેમથી અને ભક્તિ-ભાવથી ભક્ત ભગવાનનું સ્મરણ કરે એટલે ભગવાન રાજી થઈને એનાં દુઃખ હરે છે.

ભગવાને માનવ-ભક્તનાં તો દુઃખ હર્યાં જ છે પણ પ્રાણીને અને પક્ષીને પણ મદદ કરી છે. ગજેન્દ્રમોક્ષનું આખ્યાન ભગવાને હાથીને કરેલી મદદનો ઉલ્લેખ કરે છે અને તે પણ છેક છેલ્લી ઘડીએ કેવળ સુંદરી કમળ ચઢાવીને ભગવાનને યાદ કર્યા એટલે જ. પક્ષીમાં જટાયુની ભગવાને કરેલી સેવા અને એને આપેલી સદ્ગતિ ભગવાનની કરુણા સૂચવે છે. કર્મસંજોગે મરતા જટાયુને ભગવાન પોતાના ખોળામાં લઈ પંપાળે છે અને છેલ્લે સદ્ગતિ આપે છે, પરંતુ એ જ ભગવાન રાજા દશરથના મૃત્યુ સમયે કશું જ કરી શકતા નથી. ભગવાન પિતાનું માથું ખોળામાં લઈને પંપાળી શક્યા નથી.

ભગવાન ગીતામાં પણ કહે છે કે:

પનં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

ભગવાનના નામનો જપ ભાવને જાગૃત રાખે છે.

જે ભક્ત ભાવનાથી પત્ર, પુષ્પ કે પાણી જે કંઈ અર્પે છે તેનો હું સ્વીકાર કરું છું, ખાઉં છું.

ભગવાનને વશ કરવા માટે ધનવૈભવની જરૂર નથી. ફક્ત એના સતત સ્મરણની જ જરૂર છે.

ભગવાન ભાવ અને ભક્તિથી જ વશ થાય છે અને શણમાં ભક્તનાં દુઃખ હરે છે. ધ્રુવજીએ કરેલી સ્તુતિ એ ઉત્તમ સ્તુતિ ગણાય છે. “યોન્તઃ પ્રવિશ્ય મમ વાયુમિમાં પ્રસુમા” સ્તુતિ એ કેવી રીતે કરી શક્યા? કેવળ હરિકૃપાથી.

ભગવાન શંકરે જે શિકારીને દર્શન આપી કૃતાર્થ કર્યો તેણે તો અજ્ઞાતામાં જાગરણ કર્યું અને બીલીપત્રો ફેંક્યાં તેથી પૂજા થઈ એવું ભગવાન શંકરે સ્વીકારી લીધું. અજ્ઞાતામાં થતા કાર્યને પણ પૂજા ગણે એ ભગવાનનું દયાળુપણું કેવું? વ્યક્તિ હાગમેન હતોડસ્મિ - કોઈ હરામખોર દ્વારા મરી ગયો એવું બોલે તો એમાં પણ ‘રામ’ શબ્દ આવવાથી એ તરી જતો હોય તો બીજાની તો વાત જ ક્યાં?

ભગવાન કાર્ય કે વ્યક્તિના બાહ્ય સ્વરૂપને મહત્ત્વ આપતા નથી. એ તો એના ભાવને - અંદરની વાતને જ મહત્ત્વ આપે છે. ભગવાન રામ નીચે બેઠા હોય ત્યારે વાનરો ઝાડ ઉપર ચઢીને ઊંચે બેઠા હોય તો પણ ભગવાને તેને કદી અવિવેકવાળું વર્તન ગણ્યું નથી.

ભગવાન ભક્તનાં બધાં જ સંકટો હરે છે એ બીજી વાત અને ત્રીજી વાત એ કે તરત જ હરે છે, એમાં વિલંબ કરતા નથી. વિલંબ દેખાતો હોય તો એમાં બોલાવનારના પક્ષે, સ્મરણ કરનારના પક્ષે દોષ છે એમ માનવું રહ્યું, કારણકે શ્રીહરિ આવવા માટે તૈયાર જ હોય છે. “પુકારનેકી દેર હૈ, આને કી દેર નહિ હૈ” એ યાદ રાખવું.

દ્રૌપદીએ મોંમાં પાલવ દબાવી રાખીને પોતાનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યાં સુધી ભગવાને વસન(વસ્ત્ર)રૂપ લીધું નહિ, પરંતુ જેવું ‘હે કૃષ્ણ’ બોલતાં દબાવેલો પાલવ છૂટી ગયો કે તરત જ વસનરૂપે ભગવાને લાજ રાખી. ભગવાન કરુણાનો સાગર છે. એવું બને કે એની કૃપાની રીતને આપણે કદાચ ન સમજી શકીએ. આપણા પર ભગવાન કૃપા કરતા હોય પણ આપણને પહેલાં અવકૃપા જેવું લાગે, પરંતુ લાંબે કાળે એ કૃપા જણાય એવું બને છે.

નિર્ગુણ બ્રહ્મને સગુણ બનવાની ઇચ્છા કરાવનાર ભક્તનો ભાવ જ છે. ભગવાન ભક્તને માટે બધું જ કરવા તૈયાર છે.

દુર્વાસા મુનિએ અંબરિષ રાજાને શાપ આપ્યો તો ભગવાને કહ્યું કે આ શાપ એને નહિ, મને આપો. ભક્તને દુઃખી ન જોઈ શકનાર ભગવાન પોતે દુઃખ

નામ સ્મરણ જ મરણના ભયનું વિસ્મરણ કરાવી શકે.

વેઠવા તૈયાર હોય છે.

પૂ.શ્રી ‘સાયં સ્મરણ’માં લખે છે કે:

યો નિર્ગુણોડપિ વિમલોડપિ નિરીહ આત્મા

ભક્તાનુકંપનપિયા સગુણો ભભૂવ ।

દત્ત ભગવાન કેવા છે? બાપજી લખે છે કે એ પરમાત્મા નિર્ગુણ છે, વિમલ છે, એને કોઈ ઇચ્છા નથી છતાં ભક્ત પર દયા કરીને તે સગુણ બન્યા છે. આવી કૃપા કરવાનું કારણ ભગવાનનો દયાળુ સ્વભાવ અને ભક્તની ભાવના.

ભગવાન બધાં પર દયા કરે પણ ભક્ત પર વિશેષ દયા કરે. જેમ ભક્તમાં અર્થાર્થી, આર્ત, જિજ્ઞાસુ અને જ્ઞાની બધા જ ભક્ત ભગવાનને વ્હાલા છે પણ જ્ઞાની વિશેષ વ્હાલો છે તેમ ભક્ત પ્રત્યે ભગવાન સવિશેષ દયાળુ છે.

બીજું, ભગવાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા-ભરોસો રાખવાથી વ્યક્તિનું પોતાનું આત્મબળ-વિશ્વાસ વધે છે અને તેની દુઃખનો સામનો કરવાની શક્તિ પણ વધે છે. ભગવાન પ્રત્યેની ઊંડી શ્રદ્ધાથી ભક્તનું અંતઃકરણ પણ શુદ્ધ બને છે, શુદ્ધ બનવું જોઈએ.

નિષ્કામ કર્મ દ્વારા મનની ચંચળતાનો નાશ થાય એટલે પરમ તત્ત્વની સંવાદિતા સાથે ભક્ત જોડાઈ જાય છે. આ સંવાદિતામાં શોભ ઉત્પન્ન થાય એવું એ વિચારતો નથી, બોલતો નથી કે એવું કોઈ કાર્ય કરતો પણ નથી.

આવી વ્યક્તિની પરમ તત્ત્વ સંભાળ લે તેમાં શી નવાઈ? એ વ્યક્તિનાં સઘળાં સંકટો દૂર કરવાનું કાર્ય ભગવાન માટે તો લીલા માત્ર છે અને શણ માત્રમાં જ થઈ જાય છે.

ભક્તિનો અર્થ થાય છે ‘જોડાવું’. ભક્તિ એટલે ભગવાન પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ. ભક્તને ભગવાનના સર્જન પ્રત્યે પણ અનન્ય પ્રેમ હોય છે. જગતમાં જગદીશને અને જગદીશમાં જગતને જોવાની દૃષ્ટિવાળા ભક્ત માટે બધું જ આનંદમય હોય છે અને કંઈ આપત્તિરૂપ હોય તો પ્રભુના સ્મરણ થકી જ એ દૂર થાય છે. ભગવાન કૃષ્ણે અર્જુનનાં કરેલાં કામો અને અર્જુનની કરેલી સેવા કેવળ એના ભાવનું જ પરિણામ હતું.

પૂ. બાપજી એટલે પરબ્રહ્મનું મૂર્ત સ્વરૂપ. અનેક ભક્તોના શુદ્ધ સંકલ્પને પરિણામે જ ભગવાન પોતે ‘પાંડુરંગ’ નામ પરી આવ્યાં અને ‘રંગ અવધૂત’તરીકે પૂજાયા.

સાત્ત્વિક ભાવ જન્માવવા માટે સાત્ત્વિક જીવન જીવવું પડે. દૈવી ગુણો વિકસાવવા પડે. આવા ગુણો વિકસાવીને જન્મ સફળ કરીએ એવા પૂ.શ્રીના સંકેતને ઝીલીએ. એમનામાં વિશ્વાસ રાખી સ્મરણ કરતાં રહીએ એ જ અભ્યર્થના.

લોભીને વ્હાલા દામ, ભક્તને વ્હાલા રામ.



વિષયેચ્છુને સર્વદા, પીડે રાગ દ્વેષ;  
મોહ શોક શ્રમાદિથી થાય અંતરે કલેશ.  
ભયશંકાથી ના કટી, આવે નિદ્રા એમ;  
અનવસ્થિત મન જેહનું, સદા અસુખી તેમ.

(અ.૯ દો.૩૭ - ૩૮)

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જણાવે છે કે :

બ્રહ્મ સત્ય જગન્મિથ્યા । જીવો બ્રહ્મૈવ નાપર: ॥  
બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત મિથ્યા છે. જીવ એ બ્રહ્મ જ છે. જીવ બ્રહ્મથી જુદો

નથી. આમ જીવનું સ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ છે. આનંદ સ્વરૂપ હોવા છતાં આપણે  
આનંદની શોધમાં નીકળેલા પ્રવાસીઓ છીએ. અને તેમ છતાં આનંદ તો મળતો  
નથી અને જીવનભર સદા દુઃખી રહીએ છીએ, સદા અસુખી રહીએ છીએ.  
આનું કારણ બાપજી આપણને તર્કબદ્ધ રીતે આ દોહરા દ્વારા સમજાવે છે.

સૌ પ્રથમ તો પૂ. શ્રી એમ કહે છે કે વિષય-ભોગ સંતોષવાની ઇચ્છા  
રાખનારને રાગ અને દ્વેષ પીડે છે, દુઃખી કરે છે. બીજું, વ્યક્તિને મોહ, શોક  
અને શ્રમ પડવાથી અંતરમાં કલેશ થાય છે. ત્રીજું, વિષયેચ્છુને ભય અને શંકા  
રહે છે તેથી એને નિદ્રા આવતી નથી અને છેલ્લે જેનું મન સ્થિર નથી તેને સુખ  
મળતું નથી. એ વ્યક્તિ કામ્ય અસુખી રહે છે, દુઃખી રહે છે.

કાન, ત્વચા, આંખ, રસના અને નાક એ જ્ઞાનેન્દ્રિયના અનુક્રમે વિષય છે  
શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ.

શ્રવણેન્દ્રિય આકાશના સત્ત્વગુણમાંથી ઊપજી છે અને આકાશનો ગુણ છે  
શબ્દ એટલે કાનનો વિષય શબ્દ છે.

એ જ રીતે ત્વચાનો વિષય સ્પર્શ, આંખનો વિષય રૂપ, રસના-જીભનો  
વિષય સ્વાદ અને નાકનો વિષય ગંધ છે.

આપણી આંખ બહારનું જોવા ટેવાયેલી છે. નાક બહારની વસ્તુ સુંઘવાનું  
કામ કરે છે. આ દરેક જ્ઞાનેન્દ્રિય પોતાના વિષયોમાં રમે એ સ્વાભાવિક છે પણ  
એનાથી બંધન ઊભાં થાય છે.

આનંદની શોધ કરતાં જીવને એમ લાગે છે કે વિષય કામના સંતોષવાથી  
આનંદ મળે છે. આ એની ભ્રમણા છે. આમાંથી રાગદ્વેષનો જન્મ થાય છે.  
અમુક વસ્તુ કે વ્યક્તિની હાજરી એ મારા સુખનું કારણ છે અને એની ગેરહાજરી  
એ મારા દુઃખનું કારણ છે એવી ગેરસમજમાંથી રાગ જન્મે છે. એ વ્યક્તિ

ભય પામવા જેવો નથી, સમજવા જેવો છે.

મળવાથી આનંદ થાય છે, એના વિયોગથી દુઃખ થાય છે. આનાથી વિરુદ્ધ અમુક  
વ્યક્તિની હાજરી મારા દુઃખનું કારણ છે અને એની ગેરહાજરી મારા સુખનું  
કારણ છે એ ગેરસમજમાંથી દ્વેષ જન્મે છે. અને એવી વ્યક્તિનો વિયોગ સુખદ  
અને મિલન દુઃખદ બને છે.

જેણે સતત આનંદ મેળવવો હોય તેણે ભોગદષ્ટિ - વિષયોને લૌકિક રીતે  
સંતોષવાની વૃત્તિ - પ્રવૃત્તિ છોડવી પડશે. વિષયો એ વિષયથી પણ ખતરનાક છે.  
વિષ તો લેવાથી મૃત્યુ લાવે છે જ્યારે વિષયો તો ચિંતનમાત્રે મૃત્યુ લાવે છે.

ગીતા કહે છે :

ધ્યાયતો વિષયાન્નુસઃ સંગસ્તેષ્પજાયતે ।

સંગાત્ સંજાયતે કામઃ કામાત્ ક્રોધોઽભિજાયતે ॥

ક્રોધાત્ ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।

સ્મૃતિભ્રંશાત્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણશ્યતિ ॥

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે :

મોક્ષો વિષય વૈરસ્યં વંધો વિષયિકો રસઃ ।

एतावदेव विज्ञानं यद्येच्छसि तथा कुरु ॥

મોક્ષ એટલે વિષયાટિકમાં વિરસતા (રસ ન હોવો તે) અને બંધ એટલે  
વિષયાટિકમાં પ્રીતિ. આ બંનેને યથાર્થ જાણીને જેમ ઇચ્છા આવે તેમ કરો.

પૂ. શ્રી લખે છે કે :

વિષય પાંચ પંચેન્દ્રિયે સેવે અખંડ જેહ;

મૃતપ્રાય એ જાણવો, એમાં ના સંદેહ.

(અ.૫૪ દો.૩૨)

પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય લખે છે કે :

વિષયમ વિષયમાર્ગે ગચ્છતો ડનચ્છબુદ્ધે :

પ્રતિપદમભિયાતો મૃત્યુરપ્યેષ વિદ્ધિ ।

(વિવેક ચુડામણી શ્લોક ૮૩)

વિષયરૂપી વિષય માર્ગ પર ચાલનાર મલિન બુદ્ધિવાળાને ડગલે ને પગલે  
મૃત્યુ આવે છે એમ જાણો.

કુરંગ એટલે હરણું, માતંગ એટલે હાથી, પતંગ એટલે પતંગિયું, ભૂંગ એટલે  
ભમરો અને મીન એટલે માછલી. આ બધાં એક એક વિષયના સેવનથી મૃત્યુને  
વશ થયાં. કુરંગ નાદમાં આસક્ત થવાથી પારખિના બાણથી મરે છે. હાથી સ્પર્શ  
સુખમાં આસક્ત થવાથી લાકડાની હાથણીનો સંગ કરવા જાય છે ત્યાં ઊંડા

ભેદમાં ભય છે, અભેદમાં અભય.

ખાણમાં પડીને પકડાય છે. પતંગિયું દીવાના રૂપમાં બળી મરે છે. ભમરો સુવાસમાં આસક્ત થવાથી કમળમાં પુરાય છે અને માછલી જીભમાં આસક્ત થવાથી ગલ ખાવા જતાં મૃત્યુ પામે છે. સુભાષિતકાર કહે છે કે એક એક વિષયમાં આસક્ત થનારની આ દશા થઈ તો પાંચે વિષયોને પોષનાર માનવીની શી હાલત થાય ?

આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિયોને વિષયોમાં જતી અટકાવી શકાય નહિ પરંતુ એને વળાંક તો જરૂર આપી શકાય. આંખને જોતાં કેવી રીતે રોકી શકાય ? પરંતુ T.V. જોવાને બદલે ભગવાનની મૂર્તિ જોવા તરફ આંખને વાળી શકાય. કાનને સિનેમાના ગીતને બદલે ભજન સાંભળવામાં વાળી શકાય.

વિષયની ઈચ્છા રાખનારને હંમેશા રાગ દ્વેષ પીડે છે. વળી એમાંથી આંતરિક ક્લેશ જન્માવનાર મોહ, શોક, શ્રમ વગેરે જન્મે છે. મોહ થવાથી બધા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના કેન્દ્રમાં મોહનો નાશ જ છે. પહેલા અધ્યાયમાં મોહયુક્ત થયેલો અર્જુન જ્યારે છેલ્લે ન્હો મોહઃ સ્મૃતિલંઘ્યા કહે છે ત્યારે જ ભગવાનનો ઉદ્દેશ બર આવે છે. આમ મોહરૂપી કેફ ચઢવાથી વ્યક્તિ ભાન ભૂલી પોતે બ્રાહ્મણ (સચ્ચિદાનંદ) હોવા છતાં પોતે ચાંડાળ (જીવ) છે એવું બોલીને દુઃખી થાય છે.

અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ અને અભિનિવેશ એ વિવિધ પ્રકારના કલેશો છે જે અંતરને દૂષિત કરે છે. આવા આંતરિક કલેશવાળી વ્યક્તિનું મન અસ્થિર રહે છે. એના મનમાં ભય અને શંકાની લાગણીઓ જન્મે છે. એ બિનસલામતિની લાગણી અનુભવે છે. આવી લાગણીને કારણે મન અશાંત રહે છે. મન વિચારના ચક્રોળે ચઢી જાય છે અને પરિણામે ઊંધ આવતી નથી.

માણસને ઊંધ ન આવે એ ખૂબ ચિંતાજનક છે. ખોરાક, ઊંધ અને જાતીય વૃત્તિ આ ત્રણ દરેક જીવને જન્મથી મળેલી વૃત્તિ (Instinct) છે. એમાં જાતીય વૃત્તિની સમજ અને તેને સંતોષવાની જરૂરિયાત અમુક ઉંમર પછી ઊભી થાય છે પરંતુ ખોરાક અને ઊંધ તો જન્મથી જ સંતોષવાં પડે છે અને એનું જ્ઞાન પ્રાણી માત્રને જન્મથી જ હોય છે.

ખોરાકથી શરીર ટકે છે. ખોરાકની જેમ જ પછી જરૂર છે આરામની - નિદ્રાની. ખોરાક અને ઊંધ કેટલાં મહત્વનાં છે તે આપણે જાણીએ છીએ. ડૉક્ટર પણ દર્દીને આ બે સવાલ જ પૂછે છે. પહેલો સવાલ : ભૂખ લાગે છે ?

વ્યગ્ર મનને એકાગ્ર કરે તે સાધના.

૮૮

બીજો સવાલ : ઊંધ આવે છે ? જો માણસને ભૂખ ન લાગે અને ઊંધ ન આવે તો એ સ્વસ્થ નથી એમ કહી શકાય. માણસ જો સ્વસ્થ હોય તો એને ભૂખ પણ લાગે અને ઊંધ પણ આવે.

ઘણી વાર તો ઊંધનું મહત્વ ખોરાકથી પણ વિશેષ બની જાય છે. અઠવાડિયાનો ઉપવાસ કરનાર પણ ઊંધ તો લે છે જ અને તો જ તેને સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભય, શંકા વગેરેને કારણે નિદ્રા આવે નહિ. માણસને ઊંધ ક્યારે આવે ? જ્યારે બુદ્ધિ વિચાર કરવાનું બંધ કરે ત્યારે જ ઊંધ આવે. મન અને બુદ્ધિ પ્રાણમાં લીન થઈ જાય ત્યારની અવસ્થા એ નિદ્રા અવસ્થા છે.

જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ (નિદ્રા) આ ત્રણ અવસ્થા પૈકી છેલ્લી અવસ્થામાં મન - બુદ્ધિના વ્યાપારો અટકી જાય છે. સુષુપ્તિમાં - ગાઢ નિદ્રામાં વ્યક્તિને કશી ખબર પડતી નથી. એને સુખદુઃખની કોઈ લાગણી હોતી નથી. એ કેવળ આનંદનો અનુભવ કરે છે. આવો અનુભવ એ બ્રહ્માનંદના અનુભવ જેવો છે, પરંતુ અજ્ઞાનના કારણે થતો આ આનંદ વ્યક્તિ જાગ્રત થાય ત્યારે જતો રહે છે.

જે માણસનું મન અસ્થિર હોય છે તે સદા અસુખી - દુઃખી રહે છે. સુખ અને દુઃખ એ મનનાં સ્વપ્નાં છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સુખ દુઃખ મનનાં સોણલાં જન્મ મરણ તન ગંધ,  
બની રમકડું ઈશનું ખેલ રંગ નિર્લઘ.

સુખ અને દુઃખ પ્રારબ્ધવશ - કર્મોને આધારે મળે છે. પરંતુ એને કેવી રીતે લેવાં તે વ્યક્તિએ નક્કી કરવાનું છે. સુખદુઃખ એ કર્મના ફળરૂપે આવી મળે છે, પણ આવેલા દુઃખને ભગવાનનો પ્રસાદ માની એને દુઃખ ન ગણવું કે પછી દુઃખનાં રોદણાં રડવાં એ માણસે પોતે નક્કી કરવાનું છે.

સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોઠપિ દાતા  
પરો દદાતીતિ કુબુદ્ધિરેષા ।

કોઈ કોઈને સુખ કે દુઃખ આપતું નથી. બીજો માણસ સુખ દુઃખ આપે છે એવું કુબુદ્ધિવાળો માને છે. પરંતુ આવી પડેલા સુખને કે દુઃખને કેવી હળવાશથી લેવું એ માણસે નક્કી કરવાનું છે. ભોગવવું તો પડવાનું છે જ.

કોઈ વ્યક્તિને કારણે આપણે દુઃખી થયા એવું માનીને દુઃખનાં રોદણાં રડવાં એ નકારાત્મક વલણ છે. દુઃખ અંગેનું હકારાત્મક વલણ એવું છે કે દુઃખ આવે ત્યારે પહેલી આનંદની વાત એકે આપણા ખરાબ કર્મોનું ફળ દુઃખરૂપે ભોગવી

સુરજમુખી જેવો દિવસ ને રાતરાણી જેવી રાત મળે તે સુખી.

૮૯



લેવાથી એ કર્મોનો નાશ થાય છે. આમ ખરાબ કર્મનું ફળ ભોગવી લેવાથી કર્મભય થયો એ એક સારી વાત થઈ.

બીજું, પાપકર્મનો નાશ કરનારું દુઃખ જેને કારણે આવી મળ્યું તેનો આપણે ઉપકાર માનવો જોઈએ. આવી વિચારણા કરવાથી વ્યક્તિને દુઃખ દુઃખ નહિ લાગે. ઉજ્જગરો અને જાગરણ બંનેમાં ઊંઘવાનું નથી હોતું પણ જાગરણ પુણ્ય આપનારું છે, ઉજ્જગરો દુઃખ આપનારો છે. સ્વેચ્છાએ ઊંચા ધોય માટે ઊંઘ જતી કરીએ તો તે જાગરણ કહેવાય જ્યારે ઇચ્છા વિરુદ્ધ ઊંઘ જતી કરવી પડે તો તે ઉજ્જગરો કહેવાય.

જેનું મન સ્થિર હોય, જે સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય તે આવું વિચારી શકે. મનને સ્થિર કરવાનું કામ અઘરું છે. આને માટે મનને ધીમે ધીમે વિષયોમાંથી વાળવું રહ્યું, મનને સમજાવવું રહ્યું. જ્યારે આપણે વિષયો ભોગવતા હોઈએ ત્યારે ખરેખર તો વિષયો જ આપણને ભોગવે છે એવું જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે.

મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારે શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એવી ચત્ત્વરિસંપત્તિ મેળવવાની હોય છે. તેમાં શરીરની ઈન્દ્રિયો ઉપરના કાબુને દમ કહેવામાં આવે છે જ્યારે મન ઉપરના કાબુને શમ કહેવામાં આવે છે. જેમ કહેવામાં આવે છે જ્યારે મન ઉપરના કાબુને શમ કહેવામાં આવે છે. જેમ બુદ્ધિયોને પણ વિષયોમાં રમવા દેવાથી એ વધુ પ્રબળ બને છે અને વ્યક્તિને હેરાન કરે છે. ભોગ એ રોગનું મૂળ છે એ ભૂલવું જોઈએ નહિ.

આમ વિષયવાસના, ભોગવાસના ધીરે ધીરે ઘટાડતા જવી અને એને સાત્ત્વિક રસ્તે વાળતા જવી જેથી રાગ, દ્વેષ, ભય, શંકા, મોહ વગેરે જન્મે નહિ. મન સ્થિર થતું જાય અને વ્યક્તિને આનંદનો અનુભવ થતો જાય.

ઘર, પરિવાર કે સંસ્થાના ઝઘડાના મૂળમાં વિષયેચ્છુ વ્યક્તિની ભોગવાસના જ હોય છે. આપણે જો ખરેખર સેવાભાવી હોઈએ તો આપણામાં પ્રેમ અને ત્યાગની ભાવના જાગે જ અને આવી ભાવના જાગે તેને તો આનંદ આનંદ જ હોય. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી આનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે.

ગુરુ મહારાજ આપણને વિષયો અને રાગદ્વેષ છોડવાનો સંકેત કરે છે અને તે દ્વારા સુખી થવાનું સૂચન કરે છે.

ભયને પંખાળવાથી ભયભીત થવાય.

(૯૦)

સંકેત : ૧૭

જેનામાં ગત જેટલી, કરે તેટલું તેમ;  
ભિન્નમતિ લોકો બધા સ્તવું નિહુ કેમ?  
શ્રેય સર્વનું સર્વદા, ઈચ્છું અખંડ જાણ;  
આત્મરૂપ ગણી બધા, કરું ન કદિ અપમાન.

(અ.લ. દો. ૫૭-૫૮)

આ દોહરા બાના પૂ. શ્રીએ આપણને વિષેયાત્મક વિચારસરણી તરફ લઈ જવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. સામાન્ય રીતે સંસારી અને સંતની દૃષ્ટિમાં રહેલો ભેદ અહીં સ્પષ્ટ કર્યો છે.

સૌ પ્રથમ તો જેનામાં જેટલી ગત હોય, સમજ હોય, જ્ઞેવડ હોય તેટલું અને તેવું જ કરે એ વાત સ્વીકારવી જોઈએ. સંસારીમાં અને સંતમાં આ મહત્વનો ફેર છે. સંત સામી વ્યક્તિને જેવી હોય તેવી જ સ્વીકારી લે છે. એની શક્તિનું માપ કાઢીને તે પ્રમાણેની જ અપેક્ષા રાખે છે જ્યારે સંસારી પોતાના માપે સામી વ્યક્તિને માપવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને એ રીતે અપેક્ષા રાખે છે અને એમાંથી જ પ્રશ્નો ઊભા થાય છે.

આપણે પાણીમાંથી માખણ મેળવવાનો પ્રયત્ન નથી કરતાં કારણ કે આ બાબતમાં આપણી સમજ પાકી છે. પાણી પાસેથી માખણની અપેક્ષા રાખવી વ્યર્થ છે એવી સમજ હોવાથી પાણીને વલોવતાં નથી અને એમાંથી માખણ ના નીકળ્યું એનું દુઃખ અનુભવતાં નથી. એ જ રીતે દરેક વ્યક્તિને વંશવારસામાં રંગસૂત્રો અનુસાર સમજ, બુદ્ધિનાં વર્તુળો મળ્યાં હોય છે. આ મળેલી શક્તિમાં ઊંડા જઈ શકાય (Intensive) પરંતુ એનો વ્યાપ ન વધારી શકાય. જે નથી મળ્યું તે નહિ જ મળે અને જે મળ્યું છે તેમાં ઊંડા ઊતરી શકાય. આ વસ્તુનો સંત સ્વીકાર કરે છે, સંસારી કરી શકતો નથી, અને દુઃખી થાય છે. કેટલાક પ્રશ્નોના જવાબ હોતા નથી એ પ્રકારનો આ પ્રશ્ન જ નથી. માતાપિતા ખૂબ વિદ્વાન હોય અને છતાં એનો પુત્ર મંદ મતિવાળો હોઈ શકે. કારણ કે બુદ્ધિનાં વર્તુળો દાદા - દાદી, નાના - નાની કે એનાથી આગળની પેઢીનાં કોઈનાં પણ હોઈ શકે. કુદરતની આ બાબતનો સ્વીકાર કર્યો જ છૂટકો. જોડકાં બાળકો કે જેમનું બધું જ સાથે જ થયું છે અને જેના જન્મમાં પણ એક - બે મિનિટનો જ ફેર હોય તેમની બુદ્ધિમત્તામાં પણ ઘણો ફેર હોય છે. એમની ટેવ, સ્વભાવ, સમજ, ચિંતનશીલતા વગેરે જુદાં હોય છે. સામી વ્યક્તિ જેવી હોય તેવી ને તેવી આનંદથી સ્વીકારી લેવી એ બહુ

દયાની ભાષા બહેરા સાંભળી શકે, મૂંગા સમજી શકે.

(૯૧)

મોટી વાત છે. જે આ કરી શકે તે સંત. સંત સુખી થાય અને બીજાને સુખી કરે. ખોટી અપેક્ષા એ દુઃખનું મૂળ બને છે. બીજી વાત એ કે લોકોની મતિ જુદી જુદી હોય છે. હવે એમાં હું વખાણ શું કરું અને નિંદા પણ શું કરું? માણસનું વર્તન નક્કી કરનારું પરિબળ બુદ્ધિ - મતિ છે. ચિત્ત ચિંતન કરે, મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરે અને બુદ્ધિ નિશ્ચય કરે. મતિ જુદી જુદી હોવાના કારણે નિશ્ચય પણ જુદા જુદા જ થવાના. ખોટા નિર્ણયો કરનારની દૃષ્ટિથી તો એનો નિર્ણય સાચો જ છે. આમ આપણે કોઈનાં વખાણ કરીએ કે એની નિંદા કરીએ ત્યારે તેની મતિ અને તેની મર્યાદાને ભૂલી જઈએ છીએ.

જાનામિ ધર્મમ્ ન ચ મે પ્રવૃત્તિ ।  
જાનામ્યધર્મમ્ ન ચ મે નિવૃત્તિ ॥

દૂર્યોધનનું ઉપરનું કથન એની મતિની અસરકારકતા અને પોતાની પરવશતા રજૂ કરે છે. શું કરવું, શો ધર્મ છે તે હું જાણું છું પણ એ પ્રમાણે વર્તી શકતો નથી અને અધર્મને છોડી શકતો નથી.

વ્યક્તિ પોતાની તાકાતથી સાચા નિર્ણયો લે છે એવું નથી. પોતાના પુરુષાર્થ ઉપરાંત દેવ - નસીબ પણ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. સમય બળવાન હોય છે, માણસ પોતે બળવાન હોતો નથી.

જુગદું રમ્યો નળ સુજ થઈ નિજ બંધુ પુષ્કરથી અરે !  
તેને સૂઝે અવળું જ જેની દુર્દશા માથે કરે.

માણસની મર્યાદા અને લાચારીનાં અનેક ઉદાહરણો છે. દરેકની રુચિ, સ્વભાવ, મતિ જુદાં જુદાં હોય છે અને બધા તે પ્રમાણે વર્તે છે એટલે એમાં કોઈનાં વખાણ કે વખોડ કરવાનાં રહેતાં નથી.

ત્રીજું, સંતપુરુષ સામી વ્યક્તિની મર્યાદા સ્વીકારી, એ મર્યાદા તરફ આંખ આડા કાન કરીને તેના પ્રત્યે કરુણા દર્શાવે છે. આકાશમાં બધાં જ પંખીઓ ઊડે છે પણ પોતપોતાની તાકાતથી. ચકલી ચકલીની રીતે ઊડે, સમડી સમડીની રીતે ઊડે અને ગરુડજી એની રીતે ઊડે. આવું વિચારીને સંત બધાંનું શ્રેય ઈચ્છે છે અને હંમેશા શ્રેય ઈચ્છે છે. આમ અન્યનું ભલું થાય, શ્રેય થાય એવી સદા સર્વદા ઈચ્છા સંત રાખે છે. આ વિધેયાત્મક વલણ છે. અહીં પૂ. શ્રીએ 'શ્રેય' શબ્દ હેતુપૂર્વક વાપર્યો છે.

શ્રેય અને પ્રેયમાં પસંદગી શ્રેયની થવી જોઈએ. પ્રેય એટલે ગમે તેવું, આનંદ

દયાશીલ ચંતઃકરણ પ્રત્યક્ષ સ્વર્ગ છે.

(૯૨)

આવે તેવું અને શ્રેય એટલે જેમાં વ્યક્તિનું લાંબાગાળાનું સાચું હિત હોય, કલ્યાણ હોય, શાશ્વત હિત હોય એવું. સંત સહુનું શ્રેય ઈચ્છે છે. શ્રેયની પસંદગી કરવી એ સરળ નથી. જેનામાં વિવેક જાગ્રત થયો હોય તે જ શ્રેયની પસંદગી કરી શકે. ટૂંકી દૃષ્ટિવાળા તો પ્રેયની પસંદગી કરે છે.

આ અર્થમાં જોઈએ તો આપણે બધા જ ઉત્તાનપાદ રાજા છીએ. ઉત્તાનપાદ રાજાને બે રાણી હતી. એક સુનીતિ (શ્રેય) અને બીજી સુરુચિ (પ્રેય). જીવનો જ્યારે જન્મ થાય છે ત્યારે તેનું માથું નીચે હોય છે અને પગ (પાદ) ઉંચે (ઉત્તાન) હોય છે. આમ જન્મ લેનાર દરેક વ્યક્તિ ઉત્તાનપાદ છે. ઉત્તાનપાદ રાજા (જીવ)ને સુનીતિ કરતાં સુરુચિ વધારે વ્હાલી લાગે છે. સુરુચિ માનીતી છે જ્યારે સુનીતિ અણમાનીતી છે. સુનીતિ 'શ્રેય' પંથે લઈ જાય છે. સુનીતિનું સંતાન ધ્રુવ - કાયમનું સુખ આપે છે. સુરુચિ 'પ્રેય' પંથે લઈ જાય છે અને આ સુરુચિનો પુત્ર ઉત્તમ છેવટે માણસને દુઃખી કરે છે. આમ દુઃખરૂપી અંધારા (ઉત્તમ) તરફ લઈ જનારા પ્રેયને છોડીને શ્રેયની પસંદગી કરવી જોઈએ.

વ્યક્તિ બધાંનું કાયમ માટે કલ્યાણ ઈચ્છે એ વૃત્તિ પરમ તત્ત્વની સંવાદિતાને જાળવવામાં બહુ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. આપણા વિચાર, વાણી અને વર્તન કલ્યાણકારી હોય તો બીજાને તો કાયદારૂપ નીવડશે જ પણ સૌથી પહેલાં તો એ આપણને જ કાયદારૂપ છે. પૂ. શ્રી એ પોતાની દૃઢમી જન્મજયંતી ઉપર કણભા ગામે કરેલા પ્રવચનમાં જણાવ્યું હતું કે:

“આપણે ઈશ્વરને જોઈ શકતા નથી, પણ એ આપણને જુએ છે. એની હસ્તી બધે છે. આપણે જે ધરતી પર ઊભા રહી કર્મ કરીએ છીએ, જે આકાશ નીચે મનસુબા ધડીએ છીએ, જે હવામાં હાલચાલ કરીએ છીએ તે ધરતી, તે આકાશ, તે હવા આપણા કર્મનાં સાક્ષી છે ને ઈશ્વરની પાસે આપણી વિરુદ્ધ કે તરફેણમાં સૂર ઉઠાવે છે. માટે એક પણ ડગલું એવું ન ભરો કે જેથી એની વિશ્વ માંગલ્યની યોજનામાં વિશોભ ઉત્પન્ન થાય, એવો એક પણ શ્વાસ ન લો કે જેથી એની વિશ્વોત્ક્રાંતિની ગતિમાં અવરોધ પેદા થાય, એવો એક પણ શબ્દ ન ઉચ્ચારો કે જેથી એની વિશ્વકલ્યાણની અખંડ પારામાં વમળ ઉત્પન્ન થાય.”

નારેશ્વરમાં ઉજવાયલી દોમી રંગજયંતી વખતે પણ તેમણે આવું જ કહ્યું હતું. અવધૂતજીએ કહ્યું કે :

“એક શબ્દ પણ એવો ન ઉચ્ચારો કે જેથી એના વિશ્વ સંગીતમાં શોભ ઉત્પન્ન થાય. એક કદમ પણ એવું ના ઉઠાવો, કે એક કર્મ પણ એવું ન કરો, જે એની

નિંદા અને સ્તુતિની બાદબાકી કરનાર જાતે મુક્ત બને છે.

(૯૩)



સમક્ષ ન કરી શકો. એક વિચાર પણ એવો ન ઊઠવા દો - એક શ્વાસ પણ એવો ન લો, જેથી એની વિશ્વશાંતિમાં તલપૂર પણ વિશેષ ઊભો થાય !  
સર્વનું શ્રેય ઇચ્છવાથી આપણું પણ શ્રેય તો થાય જ છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે આવા સારા વિચારો, સારા સંકલ્પો ખૂબ જ જરૂરી છે. મનમાં કપટ રાખવાથી ચિત્ત અશુદ્ધ બને છે અને વ્યક્તિ કદી પણ આધ્યાત્મિક પંથે પ્રગતિ કરી શકતો નથી.

સહુનું અખંડ શ્રેય ઇચ્છીને અટકી જવાનું નથી. વાણી અને વર્તનમાં એનો પડધો પડવો જોઈએ. અહિંસા એટલે શારીરિક હિંસા નહિ કરવી એટલું જ નહિ પણ કોઈનું અપમાન નહિ કરવું, કોઈની સાથે ગમે તે રીતે વર્તવું નહિ અને ગમે તેવું બોલવું નહિ એ પણ અપેક્ષિત છે.

**"નિર્મળ હૈયું નિર્મળ વાણી,  
નયને પ્રેમ તણી સરવાણી."**

સંતનું પ્રથમ લક્ષણ સરળતા છે તો મહત્વનું લક્ષણ બધા પ્રત્યે રહેલો પ્રેમ પણ છે. વ્યક્તિની દૃષ્ટિ ભેદવાળી હશે તો એનાથી ભેદવાળી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થશે. દરેક વ્યક્તિને પોતાનો આત્મા ખૂબ જ વ્હાલો છે અને તેથી દરેકે જીવવું છે. કોઈ વ્યક્તિ પોતાનું ખરાબ ઇચ્છતો નથી. પોતાને માન મળે, આવકાર મળે તો રાજી થાય છે. તો એણે પણ બીજાને માન આપવું જોઈએ, અપમાન ન કરવું જોઈએ.

બીજી વ્યક્તિનું આપણે અપમાન કેમ કરીએ છીએ ? આનો શાંતિથી વિચાર કરીએ તો આપણને જણાશે કે જેને આપણે પારકો ગણીએ છીએ તેના પ્રત્યે આપણને પ્રેમ થતો નથી. જ્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં સામી વ્યક્તિની ભૂલને કે ગુનહાને ક્ષમાદૃષ્ટિથી જોવાની ઇચ્છા થતી નથી. જ્યારે વ્યક્તિ પોતાના વિષે વધુ પડતું ઊંચું વિચારે અને અન્ય માટે એને પ્રેમ ના હોય ત્યારે અભિમાનમાં આવી જઈને એ વ્યક્તિ ગમે તેમ બોલે છે અને બીજાનું અપમાન પણ કરી નાખે છે. અભિમાન તો નામ, દામ, કામ કે ચામ - ગમે તેનું હોઈ શકે. અભિમાન એ પાપનું મૂળ છે એ પણ આ અર્થમાં જ છે. દરેક વ્યક્તિમાં એક જ આત્મા રહેલો છે, અરે પોતે જ આત્મ સ્વરૂપે બધાનામાં રહેલો છે એવી સાચી સમજ આવી જાય તો ભેદદૃષ્ટિ દૂર થાય અને એ કોઈનું પણ અપમાન નહિ કરે. મારું અને તારું એવી પરાઈ દૃષ્ટિ એ જ ભેદદૃષ્ટિ છે.

પૂ. શ્રી એક પ્રભાતિયામાં લખે છે કે :

**નિંદા અને કપટ કરનાર માટે મોક્ષના દ્વાર બંધ છે.**

(૯૪)

**ભેદમાં ભેદ, અભેદ નિર્વાણ છે,  
ભક્તિમાં શક્તિ સઘળી પ્રકાશે.**

આમ ભેદનું પરિણામ ભેદ છે, અભેદનું પરિણામ નિર્વાણ છે, મોક્ષ છે. આ મારો અને પેલો પારકો એવી વિચારપારા સંકુચિત મનના માનવીની છે. ઉદાર મનવાળા તો પૃથ્વીને પોતાનું કુટુંબ માને છે. સુભાષિતકાર કહે છે :

**અયં નિજઃ પરો વેતિ ગણના લઘુચેતસામ્ ।  
ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ॥**

માણસની અણસમજ, ગેરસમજ, ઓછી સમજ કે ઊંધી સમજને કારણે આવો ભેદ ઉત્પન્ન થાય છે અને વ્યક્તિ દુઃખી થાય છે. સંતોને તો બધે પોતે જ વિચરતા હોય છે એવું લાગે છે. બધાં સ્વરૂપો મારાં જ છે એવો આત્મભાવ જાગે છે. આવો ભાવ જાગ્યા પછી એ કોઈનું અપમાન કરે જ શાના ? પૂ. શ્રી પોતાના ભજનમાં જણાવે છે કે :

**"જો આપકો દેખે, ન ઉસકો દૂસરા દિખતા કહી ।  
જો દૂસરા નજરો ભરા, ના આતમા દિખતા વહી."**

અવિદ્યાને કારણે માણસમાં દ્વેષની ગ્રંથિ જન્મે છે અને એને કારણે જ બધા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. આ દેવભાવના જ "મામકાઃ પાણ્ડવાઃ" - મારા ને પાંડુના એવો ભેદભાવ ઊભો કરે છે. પરિણામે મારા માટે રાગ અને પાણ્ડવો (પારકા) માટે દેષ જન્મે છે.

યોગની અંદર પણ કરુણા, મુદિતા, ઉપેક્ષા, મૈત્રી જેવા સદ્ગુણો આટલા માટે જ જરૂરી માન્યા છે.

પૂ. શ્રી આ દોહરા દ્વારા આપણને બીજાને જેવો છે તેવો સ્વીકારી લેવાનો અને બીજાનું ભલું, કલ્યાણ ઇચ્છી એનું માન સાચવવાનો અને અપમાન નહિ કરવાનો સંકેત આપે છે. બધાં પ્રત્યે આત્મીયતા કેળવીને આધ્યાત્મિકતા વિકસાવીએ એવી પ્રાર્થના.

**વાદળ પોતાનું શરીર નીચોવી બીજાને બચાવે છે.**

(૯૫)

મર્મતોડ ન બોલવું, સહેવાં અન્ય વચન;  
અનુદિગ્ન રહેવું સદા, કરી દંદ્ર સહન.  
સત્ય પ્રિય મિત્ર બોલવું, ધર્મ્ય હિત પણ એમ;  
પરછિદ્ર જોવું નહીં, બોલવું નહીં તેમ.

(અ.૯ દો. - ૯૯ અને ૧૦૨)

આદર્શ જીવન ઘડવા માટેની કેટલીક પાયાની બાબતો પૂ. શ્રી આપણને આ દોહરામાં બતાવે છે. સાદી, સીધી અને સરળ છતાં ખૂબ મહત્વની બાબતો પ્રત્યે આપણે ધ્યાન નથી આપતાં તેથી એનાં સારાં પરિણામોથી આપણે વંચિત રહીએ છીએ.

સૌ પ્રથમ પૂ. શ્રી આપણી વાણી અંગે માર્ગદર્શન આપે છે અને કહે છે કે :  
“મર્મતોડ ન બોલવું”. બીજાને દુઃખ થાય એવું મર્મીલું વાક્ય કદી નહિ બોલવું.  
વાણીનો અને પાણીનો સંયમથી ઉપયોગ કરવો.

યદા યદા મુંચતિ વાક્યઘાણં ।

તદા તદા જાતિ કુલપ્રમાણં ॥

માણસ કયા કુળનો છે, કપી જાતિનો છે એનો પડઢો એની વાણીમાં પડે છે. એટલે કે વાણી ઉપરથી કુળ અને જાતિનો ખ્યાલ આવે છે. એક વાર્તામાં આનો ઉલ્લેખ આ રીતે આવે છે : એક રાજા એના વજીર અને સિપાઈઓને લઈને શિકાર કરવા જંગલમાં ગયો. ગાઢ જંગલમાં બધા એક બીજાથી છૂટા પડી ગયા અને રસ્તો ભૂલી ગયા. રાજાની શોધ કરતાં કરતાં સિપાઈઓએ એક અંધ ઋષિને જોયા અને રાજાને વિશે પૂછ્યું. ઋષિએ કહ્યું કે રાજા અહીં આવ્યા નથી. પછી રાજાનો વજીર (દિવાન) આવ્યો. એણે રાજા વિશે પૂછ્યું ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે અહીં રાજા નથી આવ્યા પરંતુ તમારા સિપાઈઓ તપાસ કરવા આવ્યા હતા. છેલ્લે રાજા આવ્યો અને તેણે ઋષિને પગે લાગીને પૂછ્યું કે “ઋષિ મહાત્મા ! અહીંથી કોઈ ગયું ?” ઋષિએ કહ્યું કે હા રાજા ! અહીંથી પહેલાં સિપાઈઓ ગયા અને પછી તમારા દિવાન ગયા. એ પછી આપ આવ્યા.

રાજાએ જોયું કે ઋષિ મહાત્મા તો અંધ છે. તો એમણે પોલિસ આવી ગયા અને વજીર આવી ગયા એ કેવી રીતે જાણ્યું ? રાજાએ પૂછ્યું ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે :

હે રાજા, હું જોઈ શકતો નથી પણ એમની વાણી ઉપરથી આ જાણી શક્યો છું. વ્યક્તિની જાતિ કે એની પદવીની અસર એની વાણીમાં દેખાય છે. “એ

વાણી ને પાણીનો સંયમથી ઉપયોગ કરો.

અંધ” એવું બોલનાર સિપાઈ હોવો જોઈએ એવું મેં અનુમાન કર્યું. તમારા દિવાનની વાણીમાં તો છાપાપણું ઓછું હતું પરંતુ વિવેક પણ ઓછો હતો. એણે પ્રજામાં કર્યા વિના જ પૂછ્યું : “બાબાજી! યહાંસે કોઈ ગુજરા ક્યા ?” એની વાણી ઉપરથી આ કોઈ ઉચ્ચ અધિકારી છે એવો ખ્યાલ આવ્યો. જ્યારે આપે તો આવી પ્રજામાં કર્યા અને ખૂબ નમ્ર સ્વરે કહ્યું કે “ઋષિ મહાત્મા” એટલે એમ થયું કે આ રાજા હોવા જોઈએ. આવો વાણીનો પ્રભાવ છે.

મર્મતોડ બોલવાનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે તે મહાભારત વાંચવાથી ખબર પડશે. યુધિષ્ઠિરે જ્યારે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો ત્યારે મયદાનવે મંડપની એવી માયાવી રચના કરેલી કે જમીન હોય ત્યાં જળ દેખાય અને જળ હોય ત્યાં જમીન દેખાય. જ્યારે દુર્યોધન પોતાના ભાઈઓ સાથે આવ્યો ત્યારે પાણી માનીને જ્યાં કપડાં ઊંચાં કર્યા ત્યાં તો જમીન હતી અને તેથી કપડાં ઊંચાં કરવાની વાતથી ખિસિયાણો પડ્યો. અને જ્યાં જમીન જણાઈ ત્યાં કપડાં ઊંચાં ન કર્યા તો ખરેખર ત્યાં પાણી હતું તેથી કપડાં ભીનાં થયાં. આ જોઈને દ્રૌપદી એવું કટુવચન બોલી કે : “આંધળાના દીકરા પણ આંધળા જ હોય ને !” આ વાક્યબાજ દુર્યોધનને એવું વીંધી ગયું કે એ જીવનભર એને ભૂલી શક્યો નહિ. આમાંથી મહાભારતના બીજ રોપાયાં. મર્મતોડ વાણી એ પણ એક પ્રકારની હિંસા જ છે.

મર્મતોડ વાણીથી - કટુ વચનથી બીજાની લાગણી દુભાય છે, એનું અપમાન થાય છે અને એને માનસિક પીડા પહોંચે છે. આમ અન્યને દુઃખવવાની વૃત્તિ એ પણ હિંસા જ છે. વાણી એ બીજું પગથિયું છે. પહેલું પગથિયું વિચાર છે. આમ કટુ વાણી એ ખરાબ વિચારોનો પુરાવો છે. આવા વિચારો કરનારને અને વાણી બોલનારને પણ નુકસાન જ થાય છે.

મર્મતોડ ન બોલવું એ પહેલી વાત. બીજી વાત, અન્ય વ્યક્તિ આવું કંઈ બોલે તો સહન કરવું. આમ આપણે કડવું બોલવું નહિ અને બીજો કોઈ કડવું બોલે તો શાંતિથી સહન કરવું. પૂ. બાપજી એક ભજનમાં લખે છે :

“કડવા મીઠા સબકા સૂનના મુખ અમૃત બરસાના.” અન્ય વ્યક્તિ કડવાં વાક્યો બોલે તો પણ આપણને ઉદ્વેગ ન થાય, દુઃખ ન થાય એ ત્રીજી વાત. આમ માન - અપમાન, સુખ - દુઃખ વગેરે દ્વંદ્વો સહન કરવામાં સાચી સાધક વૃત્તિ છે. ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે જે પરિસ્થિતિ સામે આવે તેને તું સહન કર. તિતિશા એ સાધક માટે ખૂબ જરૂરી ગુણ છે.

માત્રા સ્પર્શાન્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણાસુખદુઃખદા ।

આગમાપાયિનો ડિનિવાસ્તાંતિતિક્ષસ્વ ભારત ॥

(અ. ૨, સ્લોક-૧૪)

આજે વિચારો ને આવતી કાલે ભોલો.



આમ ઠંડી - ગરમી, માન - અપમાન, સુખ - દુઃખ આવી પડે તે તું સહન કર. સહન કરતી વખતે પ્રસન્નતા પણ જળવાઈ રહેવી જોઈએ. ખરેખર તો આધ્યાત્મિક કેડી પર આગળ વધેલો માણસ માનને ઝેર ગણી, માન મળે તો દુઃખી થાય અને અપમાન મળે તો આનંદ અનુભવે.

ભગવાન શંકરાચાર્ય લખે છે કે :

**સાધનેષ્વપિ સર્વેષુ તિતિક્ષોત્તમ સાધનમ્ ।**

(સર્વ વેદાંત સિદ્ધાંત સાર સંગ્રહ શ્લોક ૧૪૨)

સર્વ સાધનોમાં પણ તિતિક્ષા ઉત્તમ સાધન છે.

તિતિક્ષા એટલે પ્રારબ્ધના વેગથી આધ્યાત્મિક આદિ જે દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હોય, તેનો વિચાર કર્યા વિના તેને સહન કરવું.

“રામ રાખે તેમ રહીએ, ઓધવજી ! રામ રાખે તેમ રહીએ.

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ, ઘટ સાથે રે ઘડિયાં, ટાળ્યાં તે કોઈના નવ ટળે, રઘુનાથનાં જડીયાં.”

પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિને પણ પ્રભુપ્રસાદ માનીને આનંદથી સહન કરી લેવાની વૃત્તિને તિતિક્ષા કહે છે. તિતિક્ષાને કારણે વ્યક્તિ ફરિયાદ કરતો નથી, દુઃખી થતો નથી કે આનંદ જવા દેતો નથી.

હવે ચોથી વાત એ કે માણસે સાચું, પ્રિય, માપસરનું, ધર્મ પ્રમાણે હિતકારક વચન બોલવું જોઈએ. માણસે કેવું ન બોલવું એ કહ્યા પછી કેવું બોલવું એ પણ પૂ. બાપજી જણાવે છે. વ્યક્તિએ હંમેશાં સત્ય બોલવું. સત્ય શબ્દ એ મૂળ સત્ શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે. સત્ય ત્રિકાલાભાષિત હોય છે એટલે કે ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં હશે. પરંતુ સત્ય બોલનારે બીજાને દુઃખ ન થાય એ જોવાનું રહે છે. સુભાષિતકાર કહે છે :

**સત્યં બ્રુયાત્ પ્રિયં બ્રુયાત્  
સત્યમપિ અપ્રિયં ન બ્રુયાત્ ।**

માણસે સાચું અને પ્રિય બોલવું. સાચું પણ અપ્રિય બોલવું નહિ. અનુભવી સંતો કહે છે કે : “સત્ય કદી કડવું હોતું નથી, સત્ય કહેવાની રીત કડવી હોય છે.” પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી પોતાના જન્મ દિવસે અજ્ઞાતવાસમાં ક્યાંક જતા રહે. પોતાની રીતે તે દિવસ તેઓ એકલા ગાળે. પોતે ક્યાં જઈ રહ્યા છે એની વિગત પોતાના ઘરનાં માણસોને અચૂક આપે. એમના ગયા પછી નજીકના માણસો આવીને પૂછે કે “બાપજી ક્યાં ગયા ?” તો “અમને ખબર નથી.” એવું જૂઠું પણ નહિ બોલવાનું અને “અમુક સ્થળે ગયા છે” એવું પણ નહિ કહેવાનું. જૂઠું

**વાણી અંતરતમ પ્રદેશમાંથી ફૂટે છે.**

(૯૯)

બોલવાનું નહિ અને રહસ્ય જાળવવાનું કેવી રીતે શક્ય બને ? એમણે શિખવેલો જવાબ આવો હતો કે “બાપજી ક્યાં ગયા છે એ અમને કહી ગયા છે પરંતુ એ માહિતી કોઈને નહિ આપવાનું કહી ગયા છે એટલે અમે તમને કશું કહી શકીએ એમ નથી.”

આ જવાબમાં સાચી આધ્યાત્મિકતા રહેલી છે. સાચું બોલવું એ આવશ્યક છે પણ કોઈને દુઃખ ન થાય એ જોવાનું અતિ આવશ્યક છે. સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, ખપ પૂરતું બોલવું, વગેરે વાણીના તપનાં લક્ષણો છે. ગીતામાં ભગવાન કહે છે કે :

**અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતં ચ યત્ ।  
સ્વાધ્યાયાધ્યાસેનં ચૈવ વાઙ્મયં તપ ઉચ્ચતે ॥**

(અ. ૧૭ શ્લોક ૧૪)

ઉદ્વેગ ન કરે એવું, સાચું, પ્રિય અને હિત કરનારું જે વાક્ય હોય તે તથા સ્વાધ્યાય તે વાણીનું તપ કહેવાય છે. આમ વાણીનો સંધર્મ અત્યંત જરૂરી છે. મીઠી વાણીથી કોઈને મરતાં અટકાવી શકાય અને કડવી વાણીથી કોઈને આપઘાત કરવા પ્રેરી શકાય. લોક કવિ કહે છે :

**કાગે કિસકા ધન હરા ? કોયલ કિસકો દેત ?  
મીઠી બાની સુનાયકે જગ અપના કર લેત ॥**

કાગડો કોઈના પૈસા લઈ લેતો નથી પણ કડવી વાણીથી લોકો એને ઉડાડી મૂકે છે અને કોયલ કોઈને કશું આપતી નથી પરંતુ મીઠી વાણીથી જગતને વશ કરી લે છે.

વાણી સત્ય, પ્રિય, મિત અને ધર્મ અનુસાર હોવી જોઈએ. અને એ હિતકર હોવી જોઈએ. ટૂંકમાં આપણે જ્યારે પણ બોલીએ ત્યારે સાચું અને સારું બોલવું જોઈએ.

**જબ અપના મૂંહ ખોલો તુમ ।  
મીઠી બાની બોલો તુમ ॥**

બીજું, વાણીથી આગળ વધીને કોઈનું છિદ્ર, કોઈની ક્ષતિ જોવી નહિ. કોઈના અવગુણ, દોષ કે છિદ્ર જોવાને બદલે ગુણગ્રાહી થઈને બધામાંથી સારું સારું સ્વીકારવું જોઈએ. બીજાનાં છિદ્રો જોવાની ટેવ એ વ્યક્તિને પોતાને માટે જ નુકસાનકારક છે.

સજ્જન અને દુર્જનમાં ફેર એટલો જ છે કે દુર્જન બીજાના રાઈ જેવડા અવગુણને પર્વત જેવા કરીને જુએ છે અને પર્વત જેવા સદ્ગુણને રાઈ જેવા

**મર્મતોડ વાણી પણ ઢિંસા જ છે.**

(૯૯)

કરીને જુએ છે જ્યારે સજ્જન લોકોના રાઈ જેવડા સદ્ગુણને પર્વત જેવડા કરીને જુએ છે અને પર્વત જેવડા દુર્ગુણને રાઈ જેવડા કરીને જુએ છે. બીજાના દોષની ઉપેક્ષા કરવી, મર્મતોડ નહિ બોલવું, બીજાનાં કટુ વચન સહન કરવાં વગેરે બાબતો ચિત્તની ચંચલતા દૂર કરવા માટે જરૂરી છે. માનની ઈચ્છા ન રાખવી, અપમાન થાય તો સહન કરી લેવું, અપમાન કરનાર પ્રત્યે પણ સદ્ભાવ કેળવવો એ બધું જીવનની પ્રગતિ માટે જરૂરી છે.

મંદિરમાં જવું, ભજન - કીર્તન કરવાં, કથા વાર્તા સાંભળવી વગેરેમાં આધ્યાત્મિકતા આવી જતી નથી. આધ્યાત્મિકતા તો વ્યક્તિના જીવનમાં - આચરણમાં દેખાવી જોઈએ. આધ્યાત્મિકતાની કેડી ઉપર ચાલનારો સદા પ્રસન્ન હોવો જોઈએ. આચરણમાં સદ્ગુણો પ્રગટ ન થતા હોય તો એ વ્યક્તિ ગમે તેટલી માળા કરે કે કથાવાર્તા સાંભળે તેનો કાંઈ અર્થ નથી.

સાચી ભક્તિની કસોટીએ છે કે વ્યક્તિનું જીવન અને ઘર બંને મહેકવાં જોઈએ. ઘરનું વાતાવરણ સ્વર્ગ સમું હોય તો વ્યક્તિ ઘરથી ભાગતો ના ફરે. ઘણી વાર ભક્તિના નામે “પલાયન વાદ” (Escapism) પોષાય છે.

સંગઠનની દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો આ દોહરા ખૂબ ઉપકારક છે. જે નેતા છે, જેણે બધાંને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવાનું છે અને સંગઠન રચવાનું છે એને માટે આ બધી શિખામણો ખૂબ સહાયક છે.

“રુચિનાં વૈચિત્ર્યા ઋજુ કુટિલ નાના પથજૂથાં” પ્રમાણે દરેક માણસની રુચિ, મતિ, વિચારવાની પદ્ધતિ જુદી જુદી હોય છે. બરોબર નહિ વિચારી શકતી વ્યક્તિ પણ પોતે તો એવું જ માને છે કે પોતે વિચારે છે તે જ બરાબર છે. આ બધી વ્યક્તિઓને સાથે રાખી, તેમની શક્તિનો સદુપયોગ કરવો હોય તેણે વાણી ઉપર સંયમ રાખવો જ પડશે. ઘણી વાર કોઈ ગમે તેમ બોલે તો ગળી જવું પડે. બીજાના અવગુણો જોવાને બદલે તેનામાં રહેલી શક્તિ, ગુણો વિગેરે જોઈને તેનો બધાના ભલા માટે ઉપયોગ થઈ શકે એ માટે નેતાએ આ બધી બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી પડશે.

આદર્શ નેતાનાં મોટા ભાગનાં લક્ષણો ભગવાન ગણપતિમાં દેખાય છે અને તેથી જ તેમણે પોતાનું વાહન ઉંદર જ પસંદ કર્યું છે, કારણ કે ઉંદર ગરીબ અને શ્રીમંત બંનેના ઘરમાં જઈ શકે છે. વળી એ બેડરૂમ, ડ્રોઈંગરૂમ કે રસોડામાં એમ બધે ફરી શકે છે. આનો અર્થ એ થાય કે નેતા પાસે બધાની બધી માહિતી લાવનાર સેવકો હોવા જોઈએ.

વાણીનો ઘા કદી રૂઝાતો નથી.

(૧૦૦)

ગણપતિના મોટા કાન ફરિયાદો સાંભળવાની ક્ષમતા સૂચવે છે. હાથીની ઝીણી આંખ દૂર સુધી જોવાની તાકાત દર્શાવે છે. સાચો નેતા બધી જ વાત બધાંને કહી દેતો નથી. એના ચાવવાના અને બતાવવાના દાંત જુદા હોય છે એ વાત ગણપતિમાં તદ્દન સાચી પડતી જણાય છે.

આ દોહરો બીજાને સુધારવાની જરૂર નથી પણ પોતે સંયમપૂર્વક વર્તે, દુઃખ, અપમાન સહન કરી તિતિશાનો ગુણ અપનાવે, બધા સાથે હળીમળીને રહે, બધાના ગુણો જુએ અને દોષની ઉપેક્ષા કરે અને હંમેશા પ્રસન્ન રહે એવો સંકેત આપે છે.

“પ્રભુકો જગમેં જગકો પ્રભુમેં ઇક્તાર નિહાર ફિરો મનવા” કે “સીયારામમય સબ જગ જાની, કર હુ પ્રનામ જોરી જુગ પાનિ” ની શિખામણ પણ ઉપર જણાવેલા સદ્ગુણો કેળવવા માટે મદદરૂપ બને છે. પૂ. બાપજીએ તો આવું જીવન જીવી બતાવ્યું. આપણે પણ એવું જીવવાનો પ્રયત્ન કરીએ એવો સંકેત છે.

#### ઉત્તમ દાન

કોઈપણ જાતના બદલાની ઈચ્છા વગર, સ્વપ્નમાંયે કીર્તિનો લોભ રાખ્યા વગર ભૂખ્યાંને ભોજન, પ્યાસાને પાણી, નંગાને વસ્ત્ર, મૂર્ખને જ્ઞાન, દુઃખીને દિલાસો, નિરાશ્રિતને આશરો વગેરે અપાય એ સાચું દાન છે. ને એવું દાન કરનાર કદી દુઃખી થતો સાંભળ્યો નથી. ભગવાન દત્તનો આ જ સનાતન ઉપદેશ છે. અને વાદળાંના ગડગડાટ દ્વારા પ્રભુ એ જ વારંવાર સંભળાવે છે કે, હે જનો ! તમે દાન કરો, ઇંદ્રિયદમન કરો, દયાભાવ કેળવો.

દેવનો કે દેવપુરુષોનો ઉપદેશ હંમેશાં સૂચક અને સૂત્રાત્મક હોય છે. તેઓ વાણીનો વ્યર્થ વ્યથ કરતા નથી.

(રંગ અવધૂત)

જીવનની મુખ્ય ભેટ બે - સત્ય અને સૌંદર્ય.

(૧૦૧)



વિદ્યુચ્ચલ લક્ષ્મી બધી, જીવન શણ બંગુર;  
જ્યાંનું ત્યાં રહે સગું, આખર કાળે દૂર.  
કોની સ્ત્રી? કોના સુતો? કોનો આ પરિવાર?  
કોનાં કિંકર દાસીઓ? શણિક રાજ્યભંડાર!

(અ.૧૨ દો.૭૦-૭૧)

જીવનની નશ્વરતા અને લક્ષ્મીની ચંચલતા અંગેની સાચી અને સ્થિર સમજ આવી જાય તો માનવીનું જીવન જ પલટાઈ જાય. માણસના વિચારો દિવસો વીતે તેમ બદલાતા જાય છે. એની ઉંમર જેમ વધતી જાય તેમ એના અનુભવને કારણે એનામાં સાચી સમજ આવતી જાય છે. ઘણી વાર સમજ આવે છે ખરી પણ ખૂબ મોડી આવે છે જેથી તેનો કોઈ લાભ મેળવી શકાતો નથી.

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી એવી ત્રણ વાતો વિષે સાચી સમજ આપે છે કે જેના વિષે મોટે ભાગે અજ્ઞાનસમજ કે ગેરસમજ હોય છે.

સૌ પ્રથમ ધન વિશે, લક્ષ્મી વિશે કહે છે. પૂ. શ્રી એને વીજળીના ચમકાર સાથે સરખાવે છે. વીજળીનો ચમકારો જેમ શણિક હોય છે તેમ લક્ષ્મી પણ આજે છે ને કાલે નથી એવી શણિક છે.

બીજું, જીવન શણબંગુર છે, નશ્વર છે, અને મરતી વખતે કોઈ કોઈની સાથે જવાનું નથી.

ત્રીજું અને છેલ્લું કે પત્ની, પુત્રો કે પરિવાર બધા પોતપોતાને સ્થાને જ રહે છે. કોઈ કોઈનું હોતું નથી.

માણસની વિચારસરણી આ ત્રણ બાબત પર જ નિર્ભર હોય છે. “હું અને મારું” આ બે જ બધી સમસ્યા ઊભી કરે છે. “મારું” માં લક્ષ્મી અને પરિવાર બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

દેહ - અહંતા બંધ છે, મોદા અહંતા - ત્યાગ;

થતાં સ્વાત્મબુદ્ધિ બધે, શમે ‘અહં - મમ’ આગ.

જતાં અહં - મમ ના નડે માનાપમાન જાણ;

વિષયવાસના ના કદી ઊઠે નિશ્ચય માન.

ફૂલ મચડતાં શ્રમ બહુ, એથી પણ ત્યાં લેશ,

અહંકાર ત્યાગે નકી, ના જરીએ ત્યાં કલેશ.

(અ.૧૬ દો. ૧૫૫ - ૧૫૬ અને ૧૬૭)

લક્ષ્મી આવે ત્યારે પણ અને જાય ત્યારે પણ લાત મારે છે.

જીવ પોતે જ બ્રહ્મ છે પરંતુ એને એવો ભ્રમ થયો છે કે હું અલ્પજા હું, અલ્પજીવી હું, અસમર્થ હું વગેરે. પોતે આનંદ સ્વરૂપ જ છે છતાં તે બહારથી આનંદ શોધવા ફાંફાં મારે છે. એનું આખું જીવન આ ભ્રમણામાં જ વીતે છે અને મોંઘો માનવ જન્મ વેડફી નાંખે છે.

માણસ પોતે આનંદ સ્વરૂપ છે પરંતુ અવિદ્યાને કારણે તે આ વાત ભૂલી ગયો છે અને એના પરિણામે તે એમ માને છે કે મને પત્ની, બાળકો, રાજ્ય, ધનસંપત્તિ વગેરેમાંથી આનંદ મળે છે. આ વાતને સમજાવવા માટે વેદાંતીઓ એક મઝાનું પણ સચોટ ઉદાહરણ આપે છે.

એક કૂતરું હાડકું લઈને ભાગતું હતું. ભાગવાનું કારણ એ કે રખેને કોઈ આ લઈ લે તો? હવે ખરેખર તો હાડકામાં લેવા જેવું છે જ શું? હાડકામાં નથી માંસ કે નથી લોહી, પરંતુ જેમાં કશું જ નથી એવા હાડકામાં બધું જ છે એમ કૂતરું માને છે અને તેથી કોઈ લઈ ન લે એ માટે ભાગે છે.

કૂતરું ભાગીને એક ઝાડની નીચે બેઠું અને હાડકું ચાવવા લાગ્યું. હાડકાની ધાર કૂતરાના જડબામાં વાગવાથી એના અવાળામાંથી લોહી નીકળવા લાગ્યું. કૂતરાના મોંમાંથી નીકળતું આ લોહી હાડકા ઉપર પડતું હતું. એટલે એ લોહી હાડકાનું લોહી છે એમ માની કૂતરું આનંદથી એ લોહીનો સ્વાદ માણતું હતું. પોતાનું જ લોહી કૂતરું ચાટતું હતું પણ તેને એવી ભ્રમણા હતી કે આ તો હાડકામાંથી નીકળે છે. આવી જ ભ્રમણા અજ્ઞાન માનવીને છે. એ પોતે જ આનંદ સ્વરૂપ છે, પરંતુ એનું એને ભાન નહિ હોવાથી એ આનંદનો અધ્યારોપ પત્ની, પુત્ર કે સંપત્તિ પર કરે છે. એ એવું માને છે કે મને આ બધામાંથી આનંદ મળે છે. આ બધાં આનંદ આપનારાં સાધનો છે. હકીકતમાં આપણે આપણું સાચું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા છીએ તેથી “આપણને જે મળ્યું છે તે મેળવવા”જ પ્રયત્ન કરવાના છે - સાધના કરવાની છે જેને “પ્રાપ્તિ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. માણસને પોતાનો દેહ શણબંગુર છે એ વાત બરોબર સમજાતી નથી. બધાંને મરતાં જુએ છે છતાં પોતાની જાતને તે અમર માને છે. આ દેહ એ હાડ - માંસ - રૂપિરનો બનેલો છે, ગંદો છે છતાં એને શણગારવાની બુદ્ધિ રાખે છે. આ શરીર અને આત્મા જુદા છે છતાં એ પોતાના શરીરને જ પોતે છે, આત્મા છે એવું માને છે. ટૂંકમાં એનામાં આત્મા - અનાત્માનો વિવેક નથી.

માણસની બુદ્ધિ સાચી દિશા ન બતાવે ત્યારે વ્યક્તિ હાથે કરીને દુઃખી થાય છે. એને પોતાનું લક્ષ્ય શું છે એનું ભાન નથી. આ જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવાની

મરણ એ આઘાત સિંહ છે, આંસુ પૂર્ણ વિરામ.

એને ચિંતા નથી. પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાની એને લગની નથી.

પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજનો એક વિનોદી સંવાદ જાણવા જેવો છે. સત્સંગ કરવાની દૃષ્ટિથી આવેલા ભક્તોએ વાતવાતમાં પૂ. પ્રકાશાનંદજીના ત્યાગનાં વખાણ કર્યાં. અને આપ મહાન ત્યાગી છો એમ કહીને પ્રણામ કર્યાં. પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજે કહ્યું કે મહાત્યાગી તો આપ છો. એટલે એ દૃષ્ટિએ તો તમે પ્રણામને લાયક છો. ભક્તોએ કહ્યું કે બાપજી ! અમે તો સંસારી છીએ અને જગતના ભોગો ભોગવીએ છીએ. અમે ક્યાંથી ત્યાગી કહેવાઈએ ? અમે ત્યાગી જ નથી તો મહા ત્યાગી ક્યાંથી થયા ? પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજે પૂછ્યું કે કોઈ રૂા. ૧૦૦ નો ત્યાગ કરે અને કોઈ રૂા. ૧૦૦૦નો ત્યાગ કરે તો એમાં કોનો ત્યાગ મોટો કહેવાય ? બધા ભક્તોએ કહ્યું કે જેણે વધુ રકમનો ત્યાગ કર્યો હોય તે મોટો ત્યાગી કહેવાય. એટલે પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજે કહ્યું કે જુઓ મેં તો નશ્વર જગતનો ત્યાગ કર્યો છે પરંતુ તમે તો જગન્નાથનો ત્યાગ કર્યો છે. જગત કરતાં જગન્નાથ મોટો છે. જગત નાશવંત છે જ્યારે જગન્નાથ તો શાશ્વત છે. તમને ભગવાન મળ્યા નથી એનું કદી દુઃખ થયું છે ? તમે કેટલી સહજતાથી અને સરજતાથી ભગવાનને છોડી દીધા છે ? એ રીતે તમે મોટા ત્યાગી છો.

સંતને જગત ખારું લાગે છે. સંસારીને જગત સારું લાગે છે. સંત ભગવાન માટે રહે છે. સંસારી રડવાનું આવે ત્યારે ભગવાનને યાદ કરે છે કે જેથી રડવાનું ટળે અને પાછો સંસારનાં સુખ ભોગવે.

સંસારી પૈસા પાછળ પાગલ બને છે. એ માને છે કે :

“પૈસો મારો પરમેશ્વર ને બૈરી મારી ગુરુ,  
છેયાં છોકરાં શાલિગ્રામ, હવે સેવા કોની કરું ?”

આ જ વાત પૂ. શ્રી બીજી રીતે મૂકે છે :-

જર જગદીશ્વર નિશ્ચયે, પ્રમદા પેગંબર;  
માને વિધયે મસ્ત એ, માતા વેરી બળ!  
શાસ્ત્રો ગપ્પાજક બધાં, સંતો પગની ધૂળ;  
માની મસ્ત ફરે સદા, આખલા સમ શૂર!

(અ. ૧૫ દો. ૧૦૩ - ૧૦૪)

પૈસાથી સુખ મળે છે એ માન્યતા બરાબર નથી. સચ્ચિદાનંદમાં મગ્ન રહેનારા સંતો પાસે ક્યાં પૈસા છે ? કરોડો રૂપિયા ધરાવનારાને ઘણા પ્રશ્નો છે અને મોટા પ્રશ્નો છે. પૈસો એ સઘળા અનર્થનું મૂળ છે. માણસ મરી જાય છે ત્યારે સારાં

**ઘન એ સગવડનું સાધન બને, શાંતિનું નહિ.**

(૧૦૪)

નરસાં કર્મો સિવાય જીવની સાથે કશું જ જતું નથી. સુભાષિતકાર કહે છે :

ધનાનિ ધૂમૌ પશવશ્ચ ગોષ્ઠે  
ધાર્યાં ગૃહદ્વારિ જનઃ સ્મશાને ।  
દેહશ્રિતાયાં પરલોક માર્ગે  
કર્માનુગો ગચ્છતિ જીવ એકઃ ॥

માણસ મરી જાય છે ત્યારે એનું ધન (દાટ્યું હોય તો) જમીનમાં રહી જાય છે. પશુઓ ગભાણમાં રહી જાય છે. પત્ની ઘરના બારણેથી પાછી વળે છે. સગાં સંબંધી સ્મશાન સુધી આવે છે. પોતાનો દેહ ચિત્તા સુધી સાથ આપે છે. પરંતુ પરલોક માર્ગે તો જીવ એકલો જ સારાં - નરસાં કર્મોનું પોટલું ઊંચકીને જાય છે. જો આ સત્ય હોય તો નશ્વર દેહનો કે સંયળ લક્ષ્મીનો શીદને ભરોસો કરવો ?

માણસે શાશ્વત વસ્તુની શોધ કરવી જોઈએ. જન્મ મરણનો ફેરો ટળે એવું કરવું જોઈએ. ખોટાં કર્મો બંધ કરીને સાચાં અને સારાં કર્મો કરવાં જોઈએ. નારાયણ સ્વામી કહે છે કે :

“દો ભાતનકો ભૂલ મત જો ચાહત કલ્યાણ

નારાયણ ઈક મોતકો દૂજે શ્રીભગવાન.”

જેણે પોતાનું કલ્યાણ કરવું હોય તેણે ભગવાન અને મોત બંનેનું સતત સ્મરણ રાખવું. જે મોતને સતત યાદ રાખે છે તે નશ્વર વસ્તુમાં કદી ફસાતો નથી, ખોટું કરતો નથી.

આ માનવ જન્મ પ્રભુ દર્શન માટે અને મોક્ષ પામવા માટે મળ્યો છે એ યાદ રાખી જીવન જીવવું જોઈએ. દેહ નશ્વર છે અને પત્ની, પુત્ર કે લક્ષ્મીમાંથી સુખ મળવાનું નથી એવી પાકી સમજ થાય તો માણસના જીવનમાં દેવી સંપત્તિ ઉભરાવા માંડે.

મોંઘો મનખા દેહ મળ્યો છે, નાવિકરૂપે શ્રીગુરુ મળ્યા છે અને અનુકૂળ પવનરૂપે ભગવાનની કૃપા થઈ છે પછી પણ જો માણસ સંસાર સાગર તરવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તે આત્મધાતી છે એવું શ્રીમદ્ ભાગવત કહે છે.

નૃદેહમાદ્યં ધર્મસાધનમ્

પ્લવં સુકલ્પં ગુરુકર્ણધારમ્ ।

મયાનુકૂલેન નભસ્વતેરિતં,

પુમાન્ ભવાશ્ચિ ન તરેત્ સ આત્મહા ॥

(ભાગવત ૧૧/૨૦/૧૭)

સંસારીને આ વાત ખૂબ મોડી સમજાય છે જ્યારે સંતને આ વાત નાની ઉમરે

(૧૦૫)



સમજાય છે. આત્મકૃપા, ગુરુકૃપા અને ઈશકૃપા ભેગી થાય તો વ્યક્તિ ચાલુ ચીલા ચીતરવાનું છોડીને નવા ચીલા પાડવાનું શરૂ કરે.

માણસ સૌ પ્રથમ દેહ સાચવે છે. પછી તે સલામતી ઝંખે છે. તે એવું માને છે કે પરિવાર અને પૈસો તેને સલામતિ આપી શકશે. પૈસાના સંગ્રહ પાછળ આ બિનસલામતિની લાગણી છે. ગીતા અભયત્વની વાત કરે છે. કશાથી બીવું નહિ. આમ બિનસલામતિ દૂર કરવાનો રસ્તો જ શાસ્ત્રો અને સંતો બતાવે છે. જ્યારે મૃત્યુ આવે છે ત્યારે કોઈ બચાવી શકતું નથી. કેવળ હરિનું નામ જ કામ આવે છે.

લક્ષ્મી, પત્ની, પુત્ર કે પરિવાર સુખ કે સલામતિ આપી શકે જ નહિ અને આપે તો પણ તે ક્ષણિક. આવા ક્ષણિક સુખ માટે માનવ જીવન વેડફાય ખરું? પદયાત્રામાં નીકળેલો માણસ રાત્રે ખાટલા પર સુવાનું મળે એટલા માટે આખો દિવસ માથે ખાટલો ઊંચકીને પદયાત્રા કરે તો કેવો લાગે? સાચાં સગાં તો તે કહેવાય કે જે જરૂર પડે ત્યારે આવીને દુઃખમાં મદદ કરે. અંત ધડીની કપરી વેળા આવે ત્યારે પરિવાર કે પૈસો કોઈ કામ લાગતું નથી. સામે ઊભેલાં સગાં સંબંધીને લાચાર અને નિરૂપાય જુએ છે ત્યારે જીવ વસવસો કરે છે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને ભગવદ્ દર્શન અને મોક્ષની પ્રાપ્તિને ધ્યેય બનાવવાનો અને પરિવાર તેમ જ લક્ષ્મીમાંથી આસક્તિ ઉઠાવી લેવાનો સંકેત કરે છે. “જર, જમીન ને જોર, એ કજ્યાનાં છોરું” પ્રમાણે જીવનના પ્રશ્નોનું મૂળ આ જ છે. વળી વ્યક્તિ દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનીને ભ્રમણ પરંપરામાં અટવાય છે. એવું ન થાય એવું પણ પૂ. શ્રી ઈચ્છે છે અને તેથી આ દેહ હું નથી, આ દેહ નશ્વર છે, ધન - લક્ષ્મી પણ ક્ષણિક છે, રાજ્ય, રાજ્યનો ભંડાર, સ્ત્રી, પુત્રો વગેરે ક્ષણજીવી છે એ સમજાઈ જવું જોઈએ. સ્વપ્નમાં જોયેલું જેમ વાસ્તવિક જગતમાં જોવા મળતું નથી તેમ જગતમાં સુખનું સાધન મનાયેલી વસ્તુમાંથી સુખ મળતું નથી.

માતંગ મોક્ષ એ આનું સુંદર દૃષ્ટાંત છે. સરોવરમાં સ્નાન કરવા ગયેલા હાથીને જ્યારે મગરે પકડ્યો ત્યારે એણે બધાંને મદદે ચઢવાની વિનંતી કરી પણ કોઈ મદદે આવ્યું નહિ. છેલ્લે પ્રભુને સંભાર્યા ત્યારે પ્રભુએ સુંદર ન ચકથી મગરને મારીને હાથીને બચાવ્યો. જ્ઞાનરૂપી ચક્ર દ્વારા મોહરૂપી મગરની પકડમાંથી આપણે છૂટીએ એવો પૂ. શ્રીનો સંકેત છે.

ગરીબો માટે વાપરવાથી લક્ષ્મી પવિત્ર થાય.

(૧૦૬)

સંકેત : ૨૦

કળ લઙ્કવત્ ગૌણ એ, મુખ્ય મોક્ષ આરોગ્ય;  
રોગી ભવાત્ બાળવત્, શ્રુતિ માતૃવત્ યોગ્ય.  
ના શાસ્ત્રો સ્વર્ગાર્થ એ, વશીકરણાર્થ તેમ;  
ના કામ ભોગાર્થ વા, શત્રુધાતાર્થ એમ.  
બુદ્ધિ શુદ્ધ કરી કરે, શાસ્ત્ર ભાંતિને દૂર  
યુક્તિથી; દ્રષ્ટાંત આ સાંભળ, પંચમ, શૂર.

(ભ. ૧૪ લો. ૧૪૧ થી ૧૪૩)

આપણી ઉપાસના - ભક્તિ પ્રત્યેની દ્રષ્ટિ કેવી હોવી જોઈએ એ અંગે આ દોહરાઓ સારો પ્રકાશ ફેંકે છે. પૂ. બાપજી આ દોહરામાં આપણને કેટલીક બાબતો સમજાવે છે. સૌ પ્રથમ તો આપણે બધાં ભવરોગથી પીડાતાં બાળકો જેવાં છીએ. ‘બાળવત્’ શબ્દ ખૂબ સૂચક છે. આપણાં શાસ્ત્રો - વેદ - વેદાંત (શ્રુતિ) આપણી માતા છે એ બીજી વાત. ત્રીજી વાત એ કે દરેક રોગીનું મુખ્ય ધ્યેય આરોગ્યની પ્રાપ્તિ હોવું જોઈએ. ભવરોગીનું ધ્યેય મોક્ષની પ્રાપ્તિ હોવું જોઈએ. મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ મુખ્ય કળ છે. અને અન્ય સુખો એ ગૌણ ધ્યેય છે, ગૌણ કળ છે એ ચોથી વાત. છેલ્લી વાત એ કે શાસ્ત્રોનું કાર્ય બુદ્ધિને શુદ્ધ કરી, ભાંતિ દૂર કરવાનું છે.

પૂ. બાપજી બોધમાલિકામાં જણાવે છે કે :

ઔષધી ભગવન્નામ વૈદ્યો કારુણિકો ગુરુઃ ।  
ભવરોગનાશાય પથ્ય સાધુ સમાગમઃ ॥

આપણે કેટલાંય વર્ષો થયાં જન્મ મરણના ચક્રમાં અટવાયા છીએ. અનેક વાર જન્મ લીધા અને અનેક વાર મૃત્યુ થયું. આપણને આ જન્મ - મરણનો રોગ - ભવરોગ લાગુ પડ્યો છે. પરંતુ ભગવાનની માયા એવી છે કે એ રોગ આપણને ત્રાસદાયી લાગતો જ નથી. દરેક જીવના - ખાસ તો મનુષ્યના દુઃખને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી શકાય. એક જન્મનું દુઃખ. બીજું મરણનું દુઃખ અને ત્રીજું જન્મ અને મરણ વચ્ચેના જીવન દરમ્યાનનું દુઃખ.

જન્મની પીડા અસહ્ય ત્રાસદાયક હોય છે. માતાને થતી પ્રસૂતિની પીડા ઉપરથી જન્મ લેનાર બાળકને થતી પીડાનો અંદાજ લગાવી શકાય. ગર્ભવાસના નવ માસની પીડા અને પછી જન્મની પીડા ભારે ભયંકર છે. પરંતુ એ પીડા જીવને યાદ રહેતી નથી. જીવ એ પીડા ભૂલી જાય છે એટલે એ દુઃખને દુઃખ ગણતો નથી.

દોર્ય એ સોથી મોટી પ્રાર્થના છે.

(૧૦૭)

મરણનું દુઃખ પણ ભારે છે. પરંતુ મરણ પછી એનું શું થાય છે એની આપણને જાણ થતી નથી. જીવન અને મરણ વચ્ચે આવતું દુઃખ એ જન્મ - મરણના દુઃખ સામે કશું જ નથી. આપણને આ વચગાળામાં પડતા દુઃખની જાણકારી છે પરંતુ જન્મ - મૃત્યુના દુઃખની યાદ નથી.

આપણને ભવરોગ લાગુ પડ્યો છે. તો આ રોગ દૂર કરવો જોઈએ - જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો જોઈએ. કોઈ સારા દાક્તરને બતાવીએ તો એ નિદાન કરે, દવા આપે અને સાથે જ કઈ પરેજી પાળવાની તે પણ બતાવે. આપણા ગુરુ એ વેદરાજ છે. આ ગુરુમાં ભારોભાર કરુણા છે. કરુણા એ દયાથી ઊંચી એ વેદરાજ છે. આ ગુરુમાં ભારોભાર કરુણા છે. કરુણા એ દયાથી ઊંચી વૃત્તિનું સ્વરૂપ છે. ભગવાનનું નામ એ ઔષધ છે - દવા છે. સત્સંગ અને શાસ્ત્રોનું વાચન અને એ પ્રમાણેનું વર્તન એ પથ્ય છે. જો આપણે પથ્ય(પરેજી) ના પાળીએ અને ઔષધ (દવા) લઈએ તો દવાની સારી અસર થવાને બદલે એની ઊંધી અસર થાય - Reaction આવે.

આપણે બાળક જેવા છીએ એટલે શાસ્ત્રોનું વાચન, તેનું મનન અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતા નથી. નાનું બાળક દવા લે એ માટે શું કરવું? સંસારીનો ભવરોગ જાણ એ માટે શું કરવું?

આનો ઉપાય શ્રુતિ એટલે વેદો બતાવે છે. આપણા ધર્મગ્રંથો - શાસ્ત્રો આપણને મોક્ષ માટેના ઉપાયો બતાવે છે. સાર વેદ, છ દર્શન અને અઢાર પુરાણ આપણને જીવનનું માર્ગદર્શન આપે છે અને ભવરોગ દૂર કરવાના ઉપાયો બતાવે છે. શ્રુતિ એ માતા છે. જેમ મા બાળકને લાલચ આપી દવા પીવરાવે છે તેમ આપણા શાસ્ત્રો અને શ્રુતિ આપણને લાલચ આપી સદ્વર્તન કરવા પ્રેરે છે.

નાનો બાળક દવા ન પીએ ત્યારે માતા શું કરે? 'મા' એને લાલચ આપે છે કે જો તું દવા પી જાય તો તને લાડુ આપીશ. મા એમ વિચારે છે કે લાડુની લાલચે પણ દવા પીશે તો રોગ જશે. બાળક લાડુ માટે કડવી દવા પી જાય એટલે 'મા' એને લાડુ હાથમાં આપે છે. પરંતુ એ લાડુ એને ખાવા દેતી નથી. માતા યુક્તિથી એનો લાડુ એના હાથમાંથી ખૂંચવી લે છે. કારણ કે લાડુ ખાવાથી રોગ વકરે એવી શક્યતા છે. એ જ રીતે આપણાં શાસ્ત્રો, શ્રુતિ આપણને ફળની લાલચ આપી આપણને સત્કાર્ય કરવા પ્રેરે છે. તમે અમુક યજ્ઞ કરાવશો તો તમને અમુક પ્રકારનું સુખ મળશે. સ્વર્ગની લાલચ બતાવીને શાસ્ત્રો જીવને સત્કાર્ય કરવા પ્રેરે છે. સત્કાર્ય કરવાથી વ્યક્તિનું ચિત્તન, મનન વગેરે સાત્ત્વિક બને એ સ્વાભાવિક છે. સ્વર્ગ માટે કે કોઈને મારવા માટે કે વશીકરણ માટે શાસ્ત્ર - પુરાણો લખાયાં જ નથી.

પુરાણોની રચના સામાન્ય જનતા માટે છે. બાળક જેવા સંસારીને ફળની લાલચ આપીને સન્માર્ગે વાળવામાં આવે છે. એને ત્યાગના, સહનશીલતાના,

શબ્દ જેટલા ઓછા તેટલી પ્રાર્થના ઉત્તમ.

(૧૦૮)

પ્રેમના પાકો શીખવા મળે છે. પુરાણોમાં બધી વાર્તાઓની રચના એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે સામાન્ય લોકોને વાંચવાનું - સાંભળવાનું ગમે અને એમાંથી સારું અને સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા પણ મળે.

શાસ્ત્રો બુદ્ધિ શુદ્ધ કરીને બાંતિ દૂર કરે છે. બધા પ્રશ્નોનું, બધાં દુઃખોનું મૂળ આ બાંતિ જ છે. બુદ્ધિ શુદ્ધ થાય તો બાંતિ જાય. આપણા શરીરરૂપી રથને ઈન્દ્રિયરૂપી ઘોડા ખેંચે છે. આ ઈન્દ્રિયો ઉપર મનરૂપી લગામ છે. આ મનરૂપી લગામ બુદ્ધિરૂપી સારથિના હાથમાં છે, અને જીવ પોતે આ રથમાં બેઠેલો રથી છે.

રથમાં બેઠેલો રથી ક્યાં જશે એનો આધાર સારથિ રથને ક્યાં લઈ જશે એના પર છે. રથને ખેંચનાર ઘોડા છે. ઘોડાને કાબૂમાં રાખનાર લગામ છે અને આ લગામ સારથિના હાથમાં હોય છે. આમ શાસ્ત્રોનું કાર્ય વ્યક્તિની બુદ્ધિ શુદ્ધ કરી તેને સન્માર્ગે લઈ જવાનું છે.

હિંદુધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન ચિત્તશુદ્ધિ માટે નિષ્કામ કર્મોનું સૂચન કરે છે. ચિત્ત શુદ્ધિ એ પહેલું અને ખૂબ જ મહત્વનું પગથિયું છે. જો પાત્ર ગંદું હશે તો એમાં રેડેલું સારું દૂધ પણ કાઢી જશે. ચિત્તશુદ્ધિ નહિ હોય તો વ્યક્તિના વિચાર, વર્તન બધું નુકસાનકારક બની રહેશે.

શાસ્ત્રો આપણને નિષ્કામ કર્મ કરવા પ્રેરે છે. આપણે ભક્તિ કે ઉપાસના દ્વારા સાંસારિક સુખ કે ધન વૈભવ મળે એવી માન્યતા ધરાવતા હોઈએ છીએ તેથી અંતે દુઃખી થઈએ છીએ.

સૌથી મહત્વની વાત એ છે કે બુદ્ધિ શુદ્ધ કરી સારા વિચારો અને સારા કાર્યો કરવાથી આપણા મનને જ શાંતિ મળે છે. એટલે પોતાના સુખ માટે પણ વ્યક્તિએ શાસ્ત્ર એ દર્શાવેલા માર્ગે ચાલવું જોઈએ. શાસ્ત્રોનો દુરુપયોગ કરવામાં આવશે તો અંતે એ વ્યક્તિ જ દુઃખી થવાનો છે. સ્વર્ગ તો આકાશમાં કે પાતાળમાં ક્યાંય નથી. આવી સ્વર્ગની કલ્પના તો વ્યક્તિને સારાં કાર્યો કરવા માટે આપવામાં આવતી લાલચ છે અને નર્ક એ વ્યક્તિ ખોટાં કામો કરતાં અટકે એ માટે બતાવેલી બીક છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

મોક્ષ ન સ્વર્ગે ના કદિ પાતાળે એ જાણ;  
ભૂમંડળ આકાશમાં ના એ નિશ્ચય માન.

(અ.૧૫. દો. ૧૯૫)

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને દૈવી ઉપાસના કરવાનો સંકેત કરે છે અને લાડુ જેવા સુલ્લક લાભ - જગતનાં સુખ - વૈભવ છોડીને મોક્ષરૂપી સાચો લાભ લેવાનો સંકેત કરે છે.

દે પ્રભુ ! ભુદ્ધિને શુદ્ધ કર, વાણીને મધુર કર.

(૧૦૮)



### સંકેત : ૨૧

મોક્ષ ન સ્વર્ગે ના કદિ પાતાળે એ જાણ;  
ભૂમંડળ આકાશમાં ના એ નિશ્ચય માન.  
અહંકાર મારી રહે, તચ્ચિત્તે એ જાણ;  
અહંકારશય મોક્ષ એ, ના બીજો તું માન.  
ફૂલ મચડતાં શ્રમ બહુ, એથી પણ ત્યાં લેશ,  
અહંકાર ત્યાગે નકી, ના જરીએ ત્યાં કલેશ.

(અ. ૧૫ દો. ૧૯૫ થી ૧૯૭)

જન્મ મરણના ચક્રમાંથી જીવ મુક્ત થાય તો તેને મોક્ષ કહે છે. મોક્ષ એ માનવનો પરમ પુરુષાર્થ છે એટલે કે પ્રયત્નો દ્વારા મેળવવાની વસ્તુ છે. પૂ. શ્રીના લખાણમાં આ વાત ઘણી વાર કેન્દ્રવર્તી વિચાર તરીકે જોવા મળે છે.

ભવભયહારક શ્રીહરિ પ્રણમું વારંવાર  
જન્મ મરણ ટાળી વિભો કરો શીઘ્ર ભવપાર.  
(દત્તદશક)

જય જય જય ગુરુદેવ  
વન્દે અત્રિકુમારં ત્રિભુવન ભર્તારમ્  
જનિમૃતિ સંસૃતિ કાલં તાપ ત્રય હારમ્ ।  
(દત્તાર્તિકમ્)

જટાધરં જગદ્ગુરુ કાલકાલં મહાનલમ્ ।  
ભવરોગહરં શર્વ સિદ્ધવૃદ્ધેઃ સુસેવિતમ્ ॥  
(શ્રીદત્તસ્તોત્રમ્)

ઔષધં ભગવન્નામ વૈદ્યો કારુણિકો ગુરુઃ ।  
ભવરોગનાશાય પથ્ય સાધુ સમાગમઃ ॥  
(ભોધમાલિકા)

જે છે તે છે, ના તે ના કદુ, નિરાકાર સાકાર  
રં ગરૂપ વિજ્ઞ એક દિગંબર !  
જનિમૃતિસંશય ટાળ... વંદુ દત્તપદાંબુજ.  
(અવધૂતીઆનંદ)

સૌ પ્રથમ તો બાપજી આપણને મોક્ષ એટલે શું તે સમજાવે છે. સાદી ભાષામાં કહેવું હોય તો મોક્ષ એટલે સર્વકલેશ વિનિર્મુક્તિ. કેટલાક મોક્ષ એટલે મોહનો ક્ષય એવો અર્થ પણ આપે છે. મોક્ષ એટલે છૂટકારો, બંધનમાંથી મુક્ત થવું.

સ્વમાનને 'આવકાર' અને અહંકારને 'આવજો' કહેતાં શીખો.

૧૧૦

હવે પૂ. શ્રી આપણને એ સમજાવે છે કે જીવને બંધન જ નથી, એ બંધાયો જ નથી તો પછી મુક્તિનો પ્રશ્ન જ ક્યાં છે ? આપણને એવી ભ્રાંતિ થઈ છે કે હું જીવ છું, અલ્પજ્ઞ છું, વગેરે. હકીકતમાં તો જીવ પોતે પણ બ્રહ્મ જ છે.

પ. પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય લખે છે :

બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા, જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ।

જો આપણને બંધન જ નથી તો પછી બંધન છે એવી ભ્રમણા થઈ કેવી રીતે ? અને એ ભ્રમણા જાય કેવી રીતે ?

આ વાતને સમજવામાં પૂ. શ્રીનું ગુરુલીલામૃત મદદરૂપ બને. પૂ. શ્રી જ્ઞાનકાંડની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે કે :

મૂળે ઐ બ્રહ્મ નિર્ગુણ, ન થઈ, તિહાં અહં સ્ફુરણ,  
એ જ માયા પ્રકૃતિ ત્રિગુણ । તદધ્યક્ષ શ્રીદત્ત ।

બ્રહ્મ પોતે નિષ્ક્રિય છે. એમાં ન થવા છતાં અહં સ્ફુરણ થઈ અને એ જ માયા કહો તો માયા અને પ્રકૃતિ કહો તો પ્રકૃતિ.

આ પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મિકા છે. એટલે કે પ્રકૃતિમાં સત્ત્વ, રજસ અને તમસ ત્રણ ગુણ છે.

શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિ એટલે વિદ્યા. આ શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડ્યું તે શિવ - ઈશ્વર કહેવાય છે અને મલિન સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિ એટલે અવિદ્યા. આ મલિન સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે જીવ કહેવાય છે. આમ શિવ અને જીવ કે ઈશ્વર અને જીવ બંને બ્રહ્મના જ પ્રતિબિંબ છે. ફેર એટલો જ કે એક પ્રતિબિંબ શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિમાં પડે છે અને બીજું મલિન સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિમાં પડે છે.

આ મલિન સત્ત્વ ગુણ પ્રકૃતિ એટલે કે અવિદ્યામાં પડેલા પ્રતિબિંબ - જીવને ભ્રાંતિ થાય છે, મોહ થાય છે અને એમાંથી આ હું કરું છું, હું ભોગવું છું એવો કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ ભાવ જાગે છે. આ કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ ભાવ જ બંધન ઊભું કરે છે.

અજ્ઞાનને કારણે જીવમાં અહંકાર જન્મે છે. (અહં=હું અને કાર=કરનાર) આ બધું હું કરું છું અને આ મારું છે એવી ભાવના જન્મે છે. આ દેહ એ હું છું એવી દેહાત્મ ભુદ્ધિ જન્મે છે. અવિદ્યા અનાદિ છે અને તેથી આ ભ્રમણા પણ અનાદિ છે. આ ભ્રમણાને કારણે 'હું અને મારું' એવી ભાવના જન્મે છે જે બંધન ઊભાં કરે છે.

માણસના સર્જન પછી ઈશ્વરને શાંતિમંત્રની જરૂર પડી.

૧૧૧

માયા કે પ્રકૃતિની બે શક્તિ છે. એક આવરણ અને બીજી વિશેષ. આવરણ એટલે ઢાંકવું. આવરણને કારણે મૂળ વસ્તુ એના મૂળ સ્વરૂપે દેખાતી નથી અને વિશેષ એટલે વિપરીત જ્ઞાન. આવરણ શક્તિ જીવનું મૂળ સ્વરૂપ ઢાંકે છે. વિશેષ શક્તિને કારણે વિપરીત જ્ઞાન થાય છે.

શિવ પોતે આવી ભાંતિમાં નથી, જીવ આવી ભાંતિમાં પડે છે અને તેથી આ હું કરું છું એવો ખોટો ખ્યાલ જન્મે છે અને એમાંથી આ બંધન આવે છે. સુષુપ્તિમાં આવરણ હોય છે પણ વિશેષ હોતો નથી તેથી દુઃખ નથી. સુખ અને દુઃખ વિશેષને કારણે જ ઊભાં થાય છે.

આ અહં (હું) અને મમ (મારું) ને દૂર કરવાથી ભાંતિ જશે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

દેહ અહંતા બંધ છે, મોક્ષ અહંતા ત્યાગ.

યતાં સ્વાત્મબુદ્ધિ બધે શમે 'અહં - મમ' આગ.

જતાં 'અહં - મમ' ના નડે માનાપમાન જાણ,

વિષય વાસના ના કદી ઊઠે નિશ્ચય માન.

(અ. ૧૬ દો. ૧૫૫ - ૧૫૬)

૫. પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યજી લખે છે :

અન્તઃકરણમેતેષુ ચક્ષુરાદિષુ વર્ષ્મણિ ।

અહમિત્યભિમાનેન તિષ્ઠત્યાભાસ તેજસા ॥

(વિવેક ચૂડામણી ૧૦૫)

શરીરની અંદર આંખ વગેરે ઈન્દ્રિયોમાં ચિદાભાસના તેજથી વ્યાપ થયેલું અન્તઃકરણ 'મારાપણા'નું અભિમાન કરતાં સ્થિર રહે છે. આને જ અહંકાર કહેવામાં આવે છે.

દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાનું કારણ અજ્ઞાનતા છે. આ અજ્ઞાનતા અનાદિ છે એટલે આ ભ્રમણામાં જીવવાની જીવને ટેવ પડી ગઈ છે. જેમ કેફમાં પડેલો માણસ પોતે બ્રાહ્મણ હોય તોપણ હું ચાંડાળ છું એવો ગમે તેમ લવારો કરે એવી સ્થિતિ સંસારીની છે.

અહંકારને કારણે હર્ષ - શોક, સુખ - દુઃખ, માન - અપમાન જેવી લાગણીઓ જન્મે છે. આ બધું હું કરું છું - હું ભોગવું છું એવી ભાવનાને કારણે યતાં કર્મો બંધનરૂપ નીવડે છે. કર્મ સારું કરીએ તો પુણ્ય મળે અને ખરાબ કર્મ કરીએ તો પાપ મળે. પરંતુ આ પુણ્ય અને પાપ બંને બંધનરૂપ છે. પુણ્યથી સુખ મળે તો એ સોનાની બેડી કહેવાય અને પાપથી દુઃખ મળે તો એ લોખંડની બેડી કહેવાય. હાથમાં પડેલી બેડી - સોનાની હોય કે લોખંડની - બંધન ઊભું કરે છે.

મોક્ષ એટલે મોહનો કાય.

૧૧૨

૫. શ્રી લખે છે કે :

કર્તૃત્વાદ્યભિમાનથી રહે દૂર જે એમ;

સારું નરસું એહને નડે ન કદિએ તેમ.

હેમ લોહ બંનેયની સાંકળ સમાન આંધા ;

બંધનકારક પ્રાણીને, શંકા લેશ ન ત્યાંય.

(અ. ૧૨૧ દો. ૧૭-૧૮)

ટૂંકમાં અહંકાર જ બંધનરૂપ છે. અહંકાર જન્મવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. જો આ અજ્ઞાન દૂર થાય અને જ્ઞાન થાય તો અહંકાર જાય. અહંકાર જાય એટલે આ દેહ હું છું એ ભાંતિ જાય. "હું અને મારું" જાય એટલે બધાનામાં એને એક જ આત્મભાવ થાય. મારું - તારું ના ભેદ નાશ પામે અને વ્યક્તિ ભ્રમણામાંથી મુક્ત થાય એટલે મોક્ષ થયો કહેવાય.

જેમ સ્વપ્નાનો વાઘ સાચો હોતો નથી છતાં સ્વપ્ન દરમ્યાન માણસમાં બીક જન્માવે છે અને વ્યક્તિને ધ્રુજાવી દે છે, એ રીતે ભાંતિને કારણે યતો અહંકાર બંધનરૂપ છે અને બધા પ્રજ્ઞોના મૂળમાં છે.

અહંકારનો કાય એ જ મોક્ષ છે. અહંકાર એ અજ્ઞાનને કારણે જન્મે છે અને અજ્ઞાનનો નાશ જ્ઞાન દ્વારા કરવાનો છે. આમ વ્યક્તિને જ્ઞાન થાય તો જ મુક્તિ મળે.

જેને જ્ઞાન નિરામય બુદ્ધી જડી, તેને પરમારથની સૂઝ પડી.

(અવધૂતી આનંદ)

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સાધન ચતુષ્ટય સાધ્ય કરવાં પડે. સાધન ચતુષ્ટય એટલે ચાર સાધનોનો સમૂહ. આ સાધન છે : (૧) વિવેક (૨) વૈરાગ્ય (૩) ષટ્સંપત્તિ અને (૪) મુમુક્ષુપણું.

વિવેકમાં આત્મા અનાત્માનો ભેદ સમજી હું આત્મા છું એમ યાદ રાખી અનાત્મ વસ્તુ હું નથી એ સ્પષ્ટ અને દૃઢ કરવાં પડે.

વિવેકમાંથી વૈરાગ્ય આવે છે, આવવો જોઈએ. વિવેકપુક્ત વૈરાગ્ય એ જ સાચો વૈરાગ્ય છે.

૫. પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે કે :

ऐहिकामुष्मिकार्येषु ह्यनित्यत्वेन निश्चयात् ।

नैस्मृह्यं तुच्छबुद्ध्या यत्तद्वૈરાગ્યમિતીર્યતે ॥

આ લોકના તથા પરલોકના વિષયો અનિત્ય છે એવો નિશ્ચય થવાથી તેના પર તુચ્છ બુદ્ધિ થાય અને તેથી તેમના ઉપરની સ્મૃહા નીકળી જાય, તેને વૈરાગ્ય કહે છે.

મોક્ષ એટલે સર્વકલેશ વિનિમુક્તિ.

૧૧૩



શમ (મન ઉપર કાબુ), દમ (ઈન્દ્રિય પર કાબુ) ઉપરતિ, તિતિશા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ સંપત્તિને પદ્મસંપત્તિ કહેવામાં આવે છે.

અને છેલ્લે મુમુક્ષુત્વ એટલે મોક્ષ પામવાની - મુક્ત થવાની તીવ્ર તાલાવેલી. પાણીમાંથી માછલીને બહાર કાઢીએ અને તે જેમ તરફડે તેમ જીવ મોક્ષ માટે તરફડે તો તેને મુમુક્ષુપણું કહેવામાં આવે છે.

આ ચાર જ્ઞાનનાં સાધનો છે એટલે કે સાધ્ય તો જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે. સાચું જ્ઞાન થાય તો અજ્ઞાન જાય. અજ્ઞાન જાય તો ભ્રમણા જાય અને ભ્રમણા જાય તો સાચી પરિસ્થિતિ સમજાય કે હું બંધન છોડવા પ્રયત્ન કરતો હતો પણ ખરેખર હું તો બંધનમુક્ત જ છું.

અહંકારનો ક્ષય જ્ઞાનથી જ થાય. અને એનો નાશ થતાં તો મોક્ષ છે. અહંકારનો નાશ એ જ મોક્ષ છે.

બધાં ધર્મશાસ્ત્રો અને ધર્મપુરુષો આ અહંકારને જ મારવાનું કહે છે, પણ એ મારવાનું કાર્ય ખૂબ કપરું છે. સદ્ગુરુનું શરણ અને ભગવન્નામ સ્મરણ જ અહંકારનો નાશ કરી શકે.

ગુરુ મહારાજની કૃપાથી આપણે ઝઘડાના અને બધા પ્રશ્નોના મૂળ સમા અહંકારને ઓછો કરવાનો પ્રયત્ન કરી શકીએ તો પણ ઘણું. હું એટલે કોણ? 'મી મંજે કાય' જેવાં અહંકારથી ભરેલાં વાક્યો આપણને ઓછાં સ્પર્શે કે ન સ્પર્શે એવી ગુરુ મહારાજને પ્રાર્થના.

#### ચારિત્ર્ય

સદગુણો વગરનું ચારિત્ર્ય પ્રાણ વગરના દેહ જેવું છે. ગુણ વગરનું ચારિત્ર્ય સંભવિત જ ન ગણાય. ચારિત્ર્યની આધારશિલા સત્યલક્ષી સત્કર્મ જ હોય ! ચારિત્ર્યવાન પુરુષ લોક સમુદાયનો આધાર સ્થંભ ગણાય છે. ચારિત્ર્ય કેળવવું પડે છે, આપોઆપ પેદા થતું નથી. સંયમ અને નિયમ એ ચારિત્ર્યની બે પાંખો છે. ચારિત્ર્ય વડે સોળે કળાએ પ્રતિભા ખીલતી રહે છે. ચારિત્ર્ય એટલે સારી દેવોનો સમૂહ.

અહંકારનું વાદળું ખસે તો ચૈતન્યનો સૂર્ય દેખાશે.

#### સંકેત : ૨૨

મૂઠ જીવ સંસારમાં, નવ રાખે વિશ્વાસ  
શાસ્ત્રો પર, તેથી કરે દેવ અવકૃપા ખાસ.

રાજાશા પાલન થકી, થાય તુષ્ટ નૃપ જેમ;  
શાસ્ત્રાશા પાલન થકી, થાય તુષ્ટ પ્રભુ એમ.

(અ.૧૬ દો. ૫-૬)

શ્રી ગુરુલીલામૃત એ દેવે લખાવેલો અને દેવપુરુષે લખેલો ગ્રંથ છે. પૂ. શ્રીની સમાધિભાષા સમજવી સરળ નથી. જો જાગૃત અને સાવધાન રહીને ન વાંચીએ તો સમજાય નહિ કે ઊંધું સમજાય. આ સંકેતની પહેલી લીટી વાંચતાં ભ્રમ જાગે છે કે સંસારમાં વિશ્વાસ ન રાખે તેને મૂઠ જીવ કેમ કહેવાય? પણ પછી બીજી લીટી વાંચતાં થોડો ખ્યાલ આવે છે.

પૂ. શ્રીની સાહિત્યની સમજ અને એના પરની હથોટી કેવી અદ્ભુત છે તેનો આ દોહરો નમૂનો છે. “મૂઠ જીવ સંસારમાં” પછી અલ્પવિરામ (:) છે અને પહેલી લીટી પછી વાક્ય પૂરું નથી થયું એ સૂચવતી આડી લીટી (-) છે. એટલે આ દોહરો આમ સમજવાનો છે. સંસારમાં મૂઠ જીવ શાસ્ત્રો પર વિશ્વાસ નથી રાખતો તેથી એના પર દેવ ખાસ અવકૃપા કરે છે.

પૂ. શ્રી આપણને શાસ્ત્રની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું કહે છે. શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવવાથી દેવ રાજ થાય છે, તુષ્ટ થાય છે. અને શાસ્ત્રો પર વિશ્વાસ નહિ રાખવાથી દેવ અવકૃપા કરે છે.

ભગવાન કૃપા કરે તો શું કરે? અને અવકૃપા કરે તો શું કરે? જો દેવ કૃપા કરે તો વ્યક્તિને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, એનામાં દેવી ગુણોનો વધારો થાય. એનું જીવન નંદનવન બને અને સંસારને મહેકતો કરી એનું જન્મમરણનું ચક્ર ટળી જાય એવું જીવી જાય. કદાચ એની સાધના અપૂરી રહી હોય તો એ યોગભ્રષ્ટ આત્મા બીજે જ્યાં જન્મે ત્યાં જ્યાંથી સાધના અટકી હોય ત્યાંથી સાધના શરૂ કરી જન્મ મરણનો ફેરો ટાળે. આ વાતને ગીતાનું સમર્થન છે.

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાં લોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।  
શુચીનાં શ્રીમતાં ગૌરે યોગભ્રષ્ટોઽભિજાયતે ॥  
અથવા યોગિનામેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।  
એતદ્ધિ દુર્લભતરં લોકે જન્મ યદીદૃશમ્ ॥

(ભગવદ્ગીતા અ.૬ શ્લોક ૪૦-૪૧)

શાસ્ત્રો એ ભગવાનના ધ્યાસ છે.

સૌ પ્રથમ તો શાસ્ત્રો કહે તેમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ હોવાં જોઈએ. પરંતુ ભગવાન કૃપા કરે તો જ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ જાગે અને પછી વ્યક્તિ એમાં એકનિષ્ઠ બને. શ્રદ્ધાવાનુ લભતે જ્ઞાન અને સંશયાત્મા વિનશ્યતિ એવું ભગવાન ગીતામાં ચોથા અધ્યાયમાં કહે છે જ. તુલસીદાસજી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની સરખામણી જગતના માત - પિતા ભગવાન શંકર પાર્વતી સાથે કરે છે.

**ભવાની શંકરૌ વંદે શ્રદ્ધા વિશ્વાસ રૂપિણૌ ।**

ભગવાન અવકૃપા કરે તો વ્યક્તિની બુદ્ધિ વિપરીત થાય, કુમતિ થાય. શાસ્ત્રોમાં શ્રદ્ધા - વિશ્વાસ જ ન બેસે. શાસ્ત્રોમાં શંકા - કુશંકા થાય, માનવ જન્મનો સદુપયોગ ન થાય અને એ મહામૂલો અવસર એળે જાય.

તુલસીદાસજી કહે છે કે :

**જહાં સન્મતિ તહાં સંપત્તિ નાના ।**

**જહાં કુમતિ તહાં વિપદ નિધાના ॥**

પૂ. શ્રી દત્તભાવનીમાં લખે છે તે લીટીનો પણ આવો અર્થ કરી શકાય. અનુભવ તૃપ્તિનો ઉદ્દગાર, સૂણી હસે તે ખાશે માર. આમ સારી વસ્તુ હાથમાં આવે છતાં એનો ઉપયોગ ન કરીએ એ જ દેવની અવકૃપા. શાસ્ત્રો આપણને જે કહે છે કે 'તે આપણે માનવું જોઈએ કે જેથી દેવ આપણા પર રાજ થાય અને એની આપણા પર કૃપા ઊતરે ?

શાસ્ત્રો આપણને નિષ્કામભાવથી કર્મ કરવાનું શીખવે છે. કર્મ બંધનરૂપ છે. સારું કર્મ પુણ્યરૂપે અને ખરાબ કર્મ પાપરૂપે બંધન ઊભું કરે છે. પણ નિષ્કામભાવે કરેલું કર્મ બંધનરૂપ થતું નથી. તારી ફરજના ભાગરૂપે અને કશું મેળવવાની અપેક્ષા વગર પ્રભુ પ્રીત્યર્થે કર્મ કર જેથી તારી ચિત્તશુદ્ધિ થાય અને કર્મ બંધનરૂપ નહિ નીવડે.

ગીતા કહે છે :

**ત્યક્ત્વા કર્મફલાસંગં નિત્ય તૃપ્તો નિરાશ્રયઃ ।**

**કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તાંઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ।**

(અ.૪ શ્લોક ૨૦)

ભગવાન વેદવ્યાસ કહે છે કે મારાં અઢાર પુરાણનો સાર એટલો જ છે કે બીજાનું ભલું કરવું એ પુણ્ય છે અને બીજાને પીડા કરવી એ પાપ છે. પોતાને જે ગમે તેવું બીજા સાથે આચરણ કરવું અને પોતાને ના ગમે તેવું વર્તન બીજા સાથે નહિ કરવું. દૂકમાં બીજાનું ભલું કરો. ભલું ન થાય તો કંઈ નહિ, પણ ખૂરું તો ના જ કરો.

**ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ**

(૧૧૬)

શાસ્ત્ર કહે છે કે પ્રાણી માત્રના સુખદુઃખનું કારણ તેનાં સારાં - નરસાં કર્મો જ છે.

"કર્મે વ કારણં તાત જીવાનાં સુખદુઃખયોઃ ।"

માણસ પોતાનાં જ ખરાબ કર્મોના ફળરૂપે દુઃખ મેળવે ત્યારે રડે અને એને માટે બીજાને દોષિત ઠેરવે તો એ એની ભૂલ છે. માણસની બુદ્ધિ ભગદેલી હોય છે ત્યારે બીજાને કારણે એ દુઃખી થાય છે એવું માને છે, પરંતુ શાસ્ત્ર સમજાવે છે કે આ જન્મ કે પેલા જન્મનાં કર્મો જ તને દુઃખી કરે છે. એ તું પ્રસન્નતાથી સહી લે. કોઈ બીજાને એને માટે દોષિત ન માનીશ.

શાસ્ત્ર કહે છે કે જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી. ઉપાસના વિના વિશેષ દૂર થતો નથી અને નિષ્કામ કર્મો વગર મનની ચંચળતા જતી નથી.

માતૃ દેવો ભવ ।

પિતૃ દેવો ભવ ।

આચાર્ય દેવો ભવ ।

અતિથિ દેવો ભવ ॥

જો વ્યક્તિ માત - પિતાને દેવ માને તો વૃદ્ધ મા - બાપની સેવાના લાભને એ જતો નહિ કરે. નાનપણમાં મા-બાપ બાળકને બાળમંદિરે લઈ જાય અને ઘડપણમાં બાળક મા-બાપને મંદિરે લઈ જાય એ કલ્પના કેવી દિવ્ય છે ? ઘરડા-ઘરને ઘટાડવાનો એક માત્ર સારો માર્ગ શાસ્ત્રોનું કહ્યું કરવામાં જ છે.

પૂ. વિનોબાજી લખે છે કે માતામાં અને સંતોમાં પ્રત્યક્ષ ચૈતન્ય પ્રગટ થયેલું હોય છે. શાસ્ત્રો આપણને દેવની પૂજા કરવાનું કહે છે પરંતુ એ જ શાસ્ત્રો એ બાહ્ય - સ્થૂળ પૂજાનું ઊર્ધ્વીકરણ કરીને સદ્ગુણોનો વિકાસ કરવાનું અને સદાચરણ એ જ સાચી પૂજા છે એવું પણ શિખવાડે છે.

યાજ્ઞવલ્કય કહે છે :

યેનકેન પ્રકારેણ યસ્ય કસ્યાપિ દેહિનઃ ।

સંતોષં જનયેત્ પ્રાજ્ઞઃ તદેવેશ્વર પૂજનમ્ ॥

આપણને મળેલી કોઈ પણ સંપત્તિથી કોઈ પણ જીવની આંતરડી ઠારવી એને જ ડાહ્યા માણસો (જ્ઞાની પુરુષો) સાચું ઈશ્વર પૂજન કહે છે.

પૂજાવિધિને સૂક્ષ્મતાથી સમજાવતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

હૃદયમંચક કરી સાક રાખ્યો હરિ

પ્રેમ જલ પાઘથી પગ ધોઈ,

સત્ય શોચાદિ પુષ્પે કરું અર્ચના

બાળીને કામ કુધ ધૂપ દેઈ

(અવધૂતી આનંદ)

**ધર્મ એ માનવીના હૃદયમાં રહેલું અનંતનું સંગીત છે.**

(૧૧૭)



વિશ્વંભર ! નમીએ તને, કરીએ શું અર્પણ?  
સકળ રૂપ તારું બધું, કરીએ શું પૂજન?  
સામગ્રી તુજ વિશ્ન નહીં, સર્વ તાહરું રૂપ;  
શુદ્ધ ભાવના એ જ છે, પૂજા તારી અનૂપ.

(અ.૭ દો. ૨૦-૨૧)

શાસ્ત્રોનું કલું માનવું એટલે સુખી થવા માટે શાસ્ત્રોએ બતાવેલી વાતોને આચરણમાં મૂકવી. પરમ્પરદેવો ધર્મ એવું પૂ. બાપજીએ કહ્યું તો એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવથી વર્તો એવું સમજી પરમ સંવાદિતાને જાળવવા માટે યોગ્ય રીતે જીવવાનું. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી કહે છે તેમ જાણેલું કામ નહિ આવે, જીવેલું કામ આવશે.

જીવ ધોતે આનંદ સ્વરૂપ હોવા છતાં આનંદની શોધમાં કરતો કરે છે. શાસ્ત્રો એને સદ્ગુણોના સેવન દ્વારા, સદાચરણ દ્વારા આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કબીર મહારાજ કહે છે :

ભૂખે કું અગ, નંગે કું વસ્તર,  
પ્યાસે કો પાની દીજે,  
સાધો ! રામ ભજન કર લીજે.

મહાભારતનું યુદ્ધ એ આપણી જીવન કથા છે. કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ તો થયું ત્યારે થયું પણ આપણા દરેકના જીવનમાં આ યુદ્ધ તો ચાલ્યા જ કરે છે. પાંડવોની સંખ્યા ઓછી છે અને કૌરવોની સંખ્યા વધુ છે. પરંતુ જે પણ ભગવાનને સાથે રાખીને ચાલે છે તે પણ જીતે છે. આપણા હૃદયમાં સદ્વૃત્તિરૂપ પાંડવ અને અસદ્વૃત્તિરૂપ કૌરવો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યા જ કરે છે. જો આપણે શાસ્ત્રોનું કહેલું માનીએ એટલે કે ભગવાનને સાથે રાખીને ચાલીએ તો વિજય આપણો છે જ. આપણને જીવનમાં પરમ સંતોષ મળશે. સારું કર્યાનો અતિ આનંદ થશે. સંયમ, તિતિશા, પ્રેમ, સેવા, અમાનીપણું, નિરહંકારિતા, બીજાનું ભલું ઇચ્છવું, ભલું કરવું જેવા અનેક સદ્ગુણોનો વિકાસ થતાં અંતરમાં આનંદ ઉછાળા મારશે અને એ જ ભગવાનની કૃપા છે.

રામાયણમાં તુલસીદાસજી લખે છે :

કહત બિભિષન સુનુ હનુમંતા  
રામકૃપા બિનુ મિલે નહિ સંતા.

રામકૃપા વગર સંતો મળતા નથી. અને સાધુતા એ વૃત્તિ છે, વેશ નથી. એટલે ભગવાન કૃપા કરે તો સદ્વૃત્તિ પ્રમાણે આચરણ કરવાનું મન થાય.

સાચો ધર્મ એ હૃદયની કવિતા છે.

(૧૧૮)

રાજાના હુકમનું પાલન કરવાથી રાજા રીઝે છે. તેમ શાસ્ત્રોની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી દેવો રીઝે છે. શાસ્ત્રો એ પ્રભુના નિઃશ્વાસ છે. પૂ. શ્રી દત્તભાવનીમાં લખે છે :

વંદું તુજને વારંવાર, વેદ શ્વાસ તારા નિર્ધાર. દત્ત પ્રજ્ઞાતિમાં પૂ. શ્રી જણાવે છે :

एकोडहं स्यां बह्विंशति भूतोऽनेको यो  
भक्ताधिनो भावनरूपो गुरुराद्यः ।  
यन्निःश्वसितं शास्त्रमखंडं निगमादि  
दत्तात्रेयं तं हृदि सन्तं प्रणतोऽस्मि ॥

આપણે આપણા વેદ અને શાસ્ત્રોમાં શ્રદ્ધા રાખી, તેમાં જણાવેલા નિયમો પાળી શુદ્ધ જીવન જીવવાનો પ્રયત્ન કરીએ એ જ પૂજાનું લક્ષ્ય છે અને ભગવાન આપણા પર કૃપા કરી આપણને આનંદભર્યું જીવન બક્ષે છે.

સંતો અને મહંતો આ શાસ્ત્રોની આજ્ઞાને સાચા અર્થમાં સમજી સમાજ સામે મૂકે તો સમાજમાં દુઃખ ઘટતું જાય, સુખ વધતું જાય. ધર્મનું કાર્ય બધાને સંગઠિત કરવાનું છે. સંતો પોતાના અનુભવને આધારે આપણને શાસ્ત્રની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની પદ્ધતિ દર્શાવે છે.

આપણા ગુરુમહારાજ પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજે પૈસાને સ્પર્શ કરવો નહિ, સીધું કે આડકતરું કોઈની પાસે માગવું નહિ, પ્રવચનો કરવાં નહિ, પ્રતિષ્ઠા મળે એવા પ્રયત્નો કરવા નહિ, કોઈનું પણ ભૂરું ઇચ્છવું નહિ જેવા આદર્શો જીવનમાં આચરી બતાવ્યા અને દેવને રીઝવી, દેવકૃપાથી પોતે દેવ બની ગયા. પૂ. શ્રી દત્તાત્રેયના અવતાર હતા એટલે શું ? દત્તાત્રેયના ગુણોનું પોતાનામાં પ્રગટીકરણ કરી બતાવ્યું એવો અર્થ થાય.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને આપણું જીવન આનંદમય અને મંગલમય બનાવવાની ગુરુ ચાવી (Master Key) બતાવે છે. પૂ. શ્રીનો ૫૯ મી રંગ જયંતીનો અને ૬૦મી રંગ જયંતીનો સંદેશો અનુક્રમે અમર આદેશ અને નારાયણનો નાદ જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો આપણા પર પણ આપણા ગુરુ મહારાજની, આપણા દેવની કૃપા થશે.

પ્રેમ ભરી ભાષા એ જ ધર્મની ખરી ભાષા છે.

(૧૧૯)

સિદ્ધ કરી સાધન સુખે જવું સદ્ગુરુ શરણ;  
સેવા કરી સદ્ભાવથી કરવું વાક્યવિવરણ.  
સદાચારરત જે સદા, પૂરો જ્ઞાને તેમ;  
નિજાનંદમાં મસ્ત જે, બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ એમ.

(અ.૧૭ દો. ૧૩-૧૪)

જીવ પોતે બ્રહ્મ જ છે છતાં એ અવિદ્યાવશ પોતાને અલ્પજ્ઞ, અસમર્થ માને છે. એની આ બાંતિ દૂર કેવી રીતે થાય? જો બાંતિ દૂર થઈ જાય તો પછી એ સદા સચ્ચિદાનંદમાં રહેલો રહે અને જીવન મુક્તિ અનુભવે.

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી એ બાંતિ દૂર કરવાનો રસ્તો બતાવે છે. આ દોહરામાં સૌ પ્રથમ સાધન સિદ્ધ કરવાનું કહે છે. ત્યાર પછી બીજું પગથિયું છે સદ્ગુરુ શરણ ગમન. ત્રીજી વાત સદ્ગુરુની સેવા કરવી તે. ચોથી વાત આ સેવા સદ્ભાવથી કરવી તે છે. આટલું કર્યા પછી વાક્ય વિવરણ દ્વારા બાંતિને દૂર કરવાની છે તે છેલ્લી વાત છે.

શિષ્યે શું કરવાનું તે જણાવ્યા પછી ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ તે જણાવતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે ગુરુ સદાચારરત હોવા જોઈએ. બીજું જ્ઞાનમાં પૂરા હોવા (શ્રોત્રિય) જોઈએ. નિજાનંદમાં મસ્ત હોવા જોઈએ અને બ્રહ્મનિષ્ઠ (બ્રહ્મજ્ઞ નહિ) હોવા જોઈએ.

બાંતિ દૂર કરવાનું કામ પારીએ એટલું સરળ નથી. આ બાંતિ જીવને એવી કોઠે પડી ગઈ છે કે તે બાંતિને જ સત્ય માને છે. બાંતિને કાયમ માટે દૂર કરવાની પ્રાથમિક જવાબદારી શિષ્યની છે.

સૌ પ્રથમ સાધન સિદ્ધ કરવાનું છે. વિવેક, વૈરાગ્ય, પદ્મસંપત્તિ અને મુમુક્ષુત્વ એ ચાર સાધનને જ સાધન ચતુષ્ટય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. બાંતિ દૂર કરવા માટે ઈચ્છનારે સૌ પ્રથમ પોતાના જીવનને પરિશુદ્ધ કરવું પડશે. જો વ્યક્તિ દેવી સંપત્તિથી જીવનને શણગારે નહિ તો પછી ગુરુ એની બાંતિ દૂર કરી શકે પણ નહિ. માણસે પોતે જ પોતાનું જીવન સદાચારથી મઢવાનું છે. સદાચરણ વિના ધ્યેય પ્રાપ્તિ શક્ય જ નથી.

દેહ અનિત્ય, વિનાશી અને અપવિત્ર છે એટલે એની ચિંતા કરવા જેવી નથી. એને સાચવવાનું ખરું, સંભાળવાનું પણ ખરું પરંતુ એમાં આસક્ત થવાનું નથી, એને લાડ લડાવવાનું નથી. આત્મા નિત્ય છે, અવિનાશી છે અને પવિત્ર છે. આવી સમજ, આવી બુદ્ધિને વિવેક બુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે.

ઈશ્વરનું સરલામું હૃદય છે, મળ નહિ.

(૧૨૦)

વૈરાગ્યમાં વિષયોમાંથી મનને હટાવી લેવાનું છે. વિષયોમાં આનંદ નથી જ એટલે તે ત્યાજ્ય છે એવી જાગૃતિ તે વૈરાગ્ય છે. વિરાગી પુરુષ પણ ભોજન લે અને વિષયી પણ ભોજન લે, પરંતુ બેમાં ફેર છે. વિરાગી પુરુષ શરીર ટકાવી રાખવા પૂરતું શરીરને ભાડું ચૂકવે એ રીતે ભોજન કરે છે. જીભના રસાસ્વાદની વૃત્તિને પોષતો નથી. જ્યારે વિષયી જમે છે ત્યારે એને આ રસાસ્વાદનું જ મહત્ત્વ રહે છે. વિવેક દ્વારા વૈરાગ્ય જન્મે પછી એમાંથી પદ્મસંપત્તિ સિદ્ધ થવી જોઈએ. શમ, દમ, તિતિશા, ઉપરતિ, શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ ગુણોને પદ્મ (છ) સંપત્તિ (ગુણો) કહેવામાં આવે છે.

વિવેક અને વૈરાગ્ય એ માનસિક સ્તર ઉપર છે જ્યારે બાકીના બે જીવનના વ્યવહારમાં દેખાય છે.

મન ઉપર કાબુ એ શમ છે, ઈન્દ્રિય ઉપર કાબુ એ દમ છે. વિષયમાંથી મનને વાળી લેવું, મનનું શાંત થવું એ ઉપરતિ છે. ઠંડી - ગરમી જેવાં દંભો સહન કરવાં તે તિતિશા છે. ગુરુવચનમાં વિશ્વાસ એ શ્રદ્ધા છે અને જે કાંઈ મળે તેમાં સંતોષ માનવો એ સમાધાન છે. વિવેક એ વૈરાગ્યનું સાધન છે અને વિવેક તેમ જ વૈરાગ્ય એ આ પદ્મસંપત્તિનાં સાધન છે.

છેલ્લું સાધન છે મુમુક્ષુત્વ. મુમુક્ષુત્વ એટલે મોક્ષની તીવ્ર ઈચ્છા. મુક્ત થવાની તાલાવેલી. મુક્તિ સિવાય બીજું ગમે નહિ અને બીજું ખપે નહિ એવી મનોવૃત્તિ. આ તીવ્ર ઈચ્છાનું વર્ણન શ્રીગુરુલીલામૃતના પ્રથમ અધ્યાયમાં ગુરુમહારાજ આ રીતે કરે છે.

વ્યાકુળ ચિત્તે અતિ થયો, કર્યું દેહદમન;  
આજસ નિદ્રા પરિહરિ, કરે ઉગ્ર સાધન.  
આંખો ઊંડી અતિ ગઈ, પૂલિધુસર ગાત;  
મારે પથ્થર છોકરાં, ફોડી નાંખ્યુ પાત.  
વસ્ર બહુ ફાટી ગયાં, જયમ ત્યમ ઊડે કેશ !  
ખાવા ધાન મળે નહિ, ડગે ન તોએ લેશ.  
ફરે ભૂત સમ બાવરો, આવ્યો ગિરિ ગિરનાર;  
દત્ત દિગંબર જ્યાં વસે ! થયા કડાકા ચાર !!

(અ.૧ દો. ૧૧૮, ૧૨૫ થી ૧૨૭)

મોક્ષની તીવ્ર ઈચ્છા એટલે શું ?

એક શિષ્યે ગુરુને પૂછ્યું કે “ગુરુજી ! તીવ્ર ઈચ્છા એટલે કેવી ઈચ્છા ?” ગુરુજીએ કહ્યું કે જ્યારે એમ લાગે કે હવે આના વિના જીવાશે જ નહિ ત્યારે એવા તલસાટને તીવ્ર ઈચ્છા કહેવાય. ગુરુજીએ સમજાવ્યા છતાં શિષ્યને સમાધાન

ગુરુનું મોન શિષ્યના સંશય દૂર કરે છે.

(૧૨૧)



થયું નથી એની ગુરુને જાણ થઈ.

એક દિવસ ગુરુ અને શિષ્ય નદીએ સ્નાન કરવા ગયા. ગુરુએ શિષ્યને ડૂબકી મારવાનું કહ્યું. શિષ્યે જેવી ડૂબકી લગાવી કે તરત જ ગુરુજીએ એના હાથથી શિષ્યનું માથું પાણીમાં દબાવી રાખ્યું. શિષ્ય પાણીની અંદર ગૂંગળાવા લાગ્યો. પાણી બહાર માથું કાઢવા ખૂબ ધમપછાડ માર્યા, બધી શક્તિ અજમાવી. થોડી વારે ગુરુએ હાથ લઈ લીધો એટલે શિષ્ય પાણી બહાર નીકળ્યો. પોતે મરતાં મરતાં માંડ બચ્યો એવી લાગણી એના મોં પર હતી. ગુરુજીએ હસીને કહ્યું કે પાણી બહાર નીકળવાની તારી જે તીવ્ર ઇચ્છા હતી તેવી તીવ્ર ઇચ્છા મોક્ષ માટેની થાય તો તેને મુમુક્ષુપણું કહેવાય.

મોક્ષ માટેની તીવ્ર ઇચ્છા જાગે તો પછી લૌકિક વિષયમાં રસ રહે જ નહિ. “મોહે દત્ત દરશકી આસ, કોઈ મિલાવો રે...” કે “તનકી સુધી ન જિસકો, જનકી કહાંસે પ્યારે” જેવી રચના ગુરુ મહારાજે કરી હશે ત્યારે એમની મનઃસ્થિતિ કેવી હશે? વિષાદ અને વ્યાકુળતા વિના પ્રયત્નોમાં તીવ્રતા આવતી નથી. અર્જુનના વિષાદે ગીતા આપી, નિરંજનની વ્યાકુળતાએ શ્રીગુરુલીલામૃત આપ્યું. આ સાધન સારી રીતે સિદ્ધ કરવાનાં છે. આટલું કર્યા પછી સદ્ગુરુને શરણે જવાનું છે. શ્રીગુરુલીલામૃતના પહેલા અધ્યાયનો છેલ્લો દોહરો ખૂબ સૂચક છે.

સદ્ગુરુ શોધે શિષ્ય હા ! કરે કષ્ટ અપાર,  
સુજતાં શ્રદ્ધા ભક્તિથી, થાશે જય જયકાર.

(અ. ૧ દો. ૧૩૦)

શિષ્ય સદ્ગુરુને શોધે છે એ અર્થ તો સમજાય એવો છે જ પણ બાપજી બીજો અર્થ પણ સૂચવે છે કે સદ્ગુરુ શિષ્યને શોધવા માટે અપાર કષ્ટ ઉઠાવે છે. પ. પૂ. રામકૃષ્ણ પરમહંસજી કહે છે કે સદ્ગુરુ શોધવાની જરૂર નથી, સચ્ચિદાનંદ (સત્ + ચિદ્) બનવાની જરૂર છે. વ્યક્તિ વિવેક, વૈરાગ્ય, યત્નસંપત્તિ અને મુમુક્ષુત્વ એવાં ચાર સાધન સિદ્ધ કરે એટલે એને સામેથી જ સદ્ગુરુ આવી મળે છે.

સદ્ગુરુને શરણે જવું એટલે અનન્ય ભાવે શરણાગતિ લેવી. આ શરણાગતભાવ કેળવવાનું કાર્ય બહુ કાર્ડું છે.

“હું ગુરુનો, ગુરુ છે મમરશક એહ ભરોસો જાય નહિ,  
ગુરુ કરશે તે મમ હિતનું, એ નિશ્ચય બદલાય નહિ.

અનન્ય શરણાગતિ એટલે માછલી જે ભાવથી પાણીનું શરણ સ્વીકારે છે તે ભાવ. જો માછલીને પાણીની બહાર કાઢવામાં આવે તો પાણી વિના એ જીવી શકતી નથી. પાણીની બહાર એ જે રીતે તરફડિયા મારે છે અને પાણીમાં જવાથી શાંતિ પામે છે તે રીતે શિષ્ય પણ ગુરુ વિના ટળવળે અને ગુરુના સાંનિધ્યથી

ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય ત્યારે તે ગુરુ સ્વરૂપે મળે છે.

(૧૨૨)

શાંતિ પામે તો એવી દશાને અનન્ય શરણાગતિ કહેવાય.

પૂ. બાપજીએ મોદીકાકાને લખેલા ‘શરણગમન’ શીર્ષક હેઠળના પત્રમાં જણાવ્યું છે કે :

જે પરિચર્યા કરે ભાવે, પ્રમાદાલસ્ય મૂકી નેવે  
ગુરુ ચરણ પ્રીતે સેવે, નામ નાવે ચઢે જે.  
ભજે ત્યજી અન્ય વિચાર ! તે જ પામે કવચિત પાર,  
બીજું સર્વ જાણ નિઃસાર, ભવતાર ભજન એક.

(અવધૂતી આનંદ)

“મैं तो बेठा गुरुपद पास, चिंता अब काहे”

કે “ગુરુ ગુરુ કરતા આ જાઓ મારા પ્રાણ” જેવી મનોવૃત્તિથી ગુરુને શરણ જવાનું છે. કૌંચે ચર્ચન તવ - હું તમારા કલા પ્રમાણે જ કરીશ એવો ભાવ શિષ્યના શરણગમનમાં હોવો જોઈએ.

ગુરુને શરણે જઈને ગુરુની સદ્ભાવથી સેવા કરવી એ ત્યાર પછીનું મહત્ત્વનું પગથિયું. સેવા કરવાની અને તે પણ સદ્ભાવથી. સેવા એ પ્રેમનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે એવું પૂ. શ્રી વિનોબાજી લખે છે.

ભક્તિ શબ્દ ‘ભજ સેવાયામ્’ થાતુ ઉપરથી બન્યો છે, એટલે સેવાધર્મ દ્વારા ભક્તિ કરવાની છે. ઈશ્વરમાં અનન્ય પ્રેમ એટલે ભક્તિ. આમ ગુરુમાં અનન્ય પ્રેમ છે એ દર્શાવવાનું સાધન સદ્ગુરુ સેવા છે. પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી સેવાનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે.

“ગુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ” એવું બોલવું સહેલું છે, પણ એને પરબ્રહ્મ માનીને પોતાનો જીવન વ્યવહાર એ રીતે ગોઠવીને વર્તવાનું અધરું છે. જો ગુરુ મહારાજ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ હોય તો આપણે પણ તેની પાસેથી પરબ્રહ્મ બનવાની વિદ્યા જ શીખવી જોઈએ ને !

વૃત્તિથી વૃત્તિ ધડાય એ આપણા બાપજીનું સૂત્ર. એમની સેવામાં રહેનાર જો સતત બાપજીનું જ ચિંતન કરતો હોય અને ભૌતિક વસ્તુની ઇચ્છા ન રાખતો હોય તો બાપજી ધીરે ધીરે એને પોતાના જેવો બનાવતા જાય. બાપજીથી દૂર લીંચમાં રહીને પણ પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી પૂ. શ્રીનું ચિંતન એવું સતત કરે અને સખત કરે કે પોરમાં પૂ. શ્રી ને કેસર સ્નાન કરાવ્યું હોય તો એમને પૂ. શ્રી દર્શનમાં પીળા દેખાય.

ગુરુસેવાની પદ્ધતિ જો હાથમાં આવી ગઈ તો પછી બેડો પાર જ સમજો. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ગુરુ શબ્દમાં બંને અક્ષર લઘુ છે તેથી જ તે ભારે (ગુરુ) છે.

(૧૨૩)

ગુરુ સેવા પદ્ધતિ લહે તે જાણો સહુ વેદ,  
મંત્ર તંત્ર ક્રિકર સહુ ન રહે કાંઈ ખેદ. (અ.૭૦ દો. ૩૯)

ગુરુનું સતત સ્મરણ અને અનન્ય શરણ શિષ્યને ગુરુનું સ્વરૂપ આપે છે.  
પૂ. શ્રી પોતે જ લખે છે :  
કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરતાં થઈ ગોપી કૃષ્ણ સ્વરૂપ,  
ગુરુ ગુરુ કરતાં શિષ્યનું રહે ન પૂર્વ સ્વરૂપ. (અ.૧૦૬ દો.૨)

શિષ્યે તો ગુરુ સિવાય બીજા કશાનો વિચાર જ નથી કરવાનો. પરંતુ આવી વૃત્તિ કરવાનું કાર્ય પૂર્વ જન્મની પુણ્યઈ, આ જન્મનો પ્રયત્ન અને પ્રભુકૃપા હોય તો જ થાય.

ગુરુની સદ્ભાવે સેવા કરવી એટલે સેવા ખાતર સેવા કરવી જોઈએ. મેવા માટે સેવા ન હોવી જોઈએ. સેવા કરનારે પોતાની બધી વૃત્તિ સ્વામીની વૃત્તિને અનુરૂપ રાખી, જેમાં સ્વામી રાજી રહે તેમાં જ સેવક પણ રાજી રહે એવું વર્તન કરવું પડે.

ગુરુ પ્રસન્ન થાય એટલે શિષ્યને મહાવાક્યનું વિવરણ કરી આત્મ સ્વરૂપનાં દર્શન કરાવી દે. વાક્ય વિવરણ એટલે 'તત્ત્વમસિ' વાક્યનું વિવરણ. તત્ (તે) પરબ્રહ્મ, - ત્વમ્ (તું - જીવ) છે. ગુરુ એને ઉપદેશ કરે છે તેમાં તું પરબ્રહ્મ થા એવું નથી કહેતા કે એવું પણ નથી કહેતા કે જા તું હવેથી પરબ્રહ્મ થઈ ગયો. એ તો એવું સમજાવે છે કે તું પરબ્રહ્મ છે જ.

પૂ. શ્રી લખે છે કે :  
તુષ્ટ થતાં ગુરુ સહેજમાં ધાય નર સર્વજ,  
અષ્ટ સિદ્ધિ વશ શણ મહી, ધાય સર્વશાસ્ત્રજ. (અ.૭૦ દો. ૪૦)

ગુરુની સેવા કરનાર શિષ્ય સર્વ સમર્પણ ભાવે શરણ ગ્રહે એટલે અંતરથી રાજી થયેલા ગુરુ માટે વાક્ય વિવરણ કરીને જે જ્ઞાન આપવાનું હોય તે તો સહેજમાં જ પતી જાય. પૂ. શ્રી તો લખે છે કે - તુષ્ટ થતાં ગુરુ સહેજમાં ધાય નર સર્વજ.

પરંતુ જેમ શિષ્ય સાત્ત્વિક વૃત્તિનો, અનન્ય ભાવે શરણ લેનારો, સદ્ભાવથી સેવા કરનારો હોય એ જરૂરી છે તેમ ગુરુ પણ સદાચારરત, જ્ઞાનમાં પૂરા, નિજાનંદમાં મસ્ત અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવા જોઈએ. આપણા બાપજીમાં જે લક્ષણો હતાં તેનું વર્ણન પૂ. ભવાનીશંકર શાસ્ત્રીજીએ ખૂબ જ સરસ રીતે કર્યું છે. શાન્તી

આચાર એ જ સાચો ઉપદેશ.

(૧૨૪)

યોગીન્દ્ર વર્ચસ્વલોકમાં પંદર વિશેષણો મુક્યાં છે. શ્રોત્રિય એટલે શ્રુતિ (વેદ) ને જાણનારા અને બ્રહ્મનિષ્ઠ એટલે બ્રહ્મમાં સ્થિર રહેનારા. પોતે પરબ્રહ્મ છે એવું જાણે તે બ્રહ્મજ્ઞાની છે પણ એ જ્ઞાનને દંઢ કરી એમાં સ્થિર રહે તે બ્રહ્મનિષ્ઠ છે. આવા ગુરુ સદાચારમાં જૂબેલા હોય છે. દેવી ગુણોથી એનો જીવન વ્યવહાર શણગારાયલો હોય છે. શ્રીરંગલીલામૃતમાં એવા અનેક પ્રસંગો છે કે જેમાં પૂ. બાપજીના સદાચરણનો ઈતિહાસ છે. પરમ તત્ત્વને પામી ગયેલા સંતને દુન્યવી વસ્તુનું કશું જ આકર્ષણ ન હોય. એક ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

પ્રભુ પરખ્યા હદે જેણે કરે ભમતો જગે શાને?  
પીધું આકંઠ અમૃત તે કરે કાંજ વૃથા શાને?

સંતને નાણી જોવાની એક કસોટી આ પણ છે કે દુનિયાના લોકો જેની પાછળ ગાંડાં - ઘેલાં કાઢીને દોટ મૂકતા હોય એની પાછળ આ વ્યક્તિ દોટ ન મૂકતી હોય તો એ કાંઈ વિશેષ કહેવાય.

સાધુ ભૂખા ભાવકા ધનકા ભૂખા નાહિ,  
ધનકા ભૂખા જો ફિરે વો તો સાધુ નાહિ.

પૂ. શ્રી પ્રશ્નોત્તર માલામાં જે પ્રશ્નો પૂછે છે અને ઉત્તરો આપે છે તે ધ્યાનથી વાંચવા જેવા છે.

ક: સાધુ: । સાધુ કોણ ? આ પહેલો પ્રશ્ન.

સાધનવાન્ માલામુદ્રાદિ શોભિતો નૈવ । સાધનવાળો, માળા મુદ્રા વગેરેથી શોભે તે તો નહિ જ. આ પહેલા પ્રશ્નનો જવાબ. કિં સાધન ? સાધન શું છે ? એ બીજો પ્રશ્ન. વિવેકો વૈરાગ્યઘ્ન શમાદિપદકં ચ । વિવેક, વૈરાગ્ય વગેરે અને શમ વગેરે ધટ્સંપત્તિ. બીજા પ્રશ્નનો આ જવાબ.

આ જ પ્રશ્નમાલામાં પૂ. શ્રીએ ગુરુ અને શિષ્ય બન્નેની લાયકાતો વિશે પણ પ્રશ્નો પૂછીને ઉત્તર આપ્યા છે.

પ્રશ્ન : કો ગુરુ: । ગુરુ કોણ ?

જવાબ : આગમવેત્તા વહ્વાનંદે નિમગ્ન ઉપદેશ ।

જે (આગમ) - વેદ (અને શાસ્ત્ર) ના જાણકાર છે, બ્રહ્માનંદમાં નિમગ્ન છે અને ઉપદેશક છે.

પ્રશ્ન : શિષ્ય: કો । શિષ્ય કોણ ?

જવાબ : ગુરુવાક્યે રક્તો મત્તસ્ત્વનન્યશરણો ય: ।

જે ગુરુવાક્યમાં અનુરાગવાળો હોય, ભક્ત હોય અને અનન્ય શરણવાળો હોય.

પૂ. શ્રી જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય ગુરુ વિશે લખે છે કે :

ગુરુ રીઝે તો દૃષ્ટિ બદલે, સૃષ્ટિ નહિ.

(૧૨૫)



બંધનું ક્ષેત્ર ક્ષણિક કૃતકૃત્યં ભજેત્ ગુરુમ્ ।  
 વસ્તુ પ્રસાદાત્સંસાર સાગરો મોષપદાયતે ॥  
 પોતે બંધનથી છૂટ્યા હોય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય એવા કૃતાર્થ ગુરુની સેવા કરવી, કે જેમની કૃપાથી સંસાર સાગર ગામનાં પગલાં જેવો (તરવો સહેલો) બને છે.

સાચા ગુરુ મળવા એ પરમ ભાગ્ય છે. જે ગુરુ પોતે જ બંધનથી મુક્ત ન હોય તે બીજાને એ શું મુક્ત કરવાનો ? આંધળાની પાછળ પાછળ જવાથી તો આંધળો પડે અને બીજાને પાડે પણ ખરો. પૂ. શ્રી “ઔપચિ કોન પીલાવે” ભજનમાં લખે છે કે :

“આપ ભૂલા જગ સબ ભૂલાવે એસો કામ ન આવે.” આપણે તો સદ્ભાગી છીએ કે આપણને સમર્થ ગુરુમહારાજ મળ્યા છે. તો હવે એવું જીવન જીવીએ, એમનું એવું શરણ લઈએ કે એ આપણા પર રાજ થાય, પ્રસન્ન થાય અને આપણને લભ્ય સિદ્ધિ પ્રતિ દોરી જાય.  
 એમના વિચારોને સમજીએ અને આદર્શોને જીવી બતાવીએ તો એમના સાચા ભક્ત, શિષ્ય કે બાળક કહેવાઈયું.

### નીચ કોણ?

કેચિદ્ વદન્તિ ધનહીનજનો જઘન્યઃ

કેચિદ્ વદન્તિ ગુણહીનજનો જઘન્યઃ ।

વ્યાસો વદત્યચ્છિલ વેદવિશેષવિજ્ઞો

નારાયણ સ્મરણ હીનજનો જઘન્યઃ ॥

વિત ન પામ્યો આવી અહીંયા,

લોકદ્રષ્ટિથી નીચ ગણાયો.

ગુણ-સુગંધને કિંમતી માને,

ગુણહીન ત્યાં નીચ મનાયો.

જે નારાયણ સ્મરણહીન તે,

વેદ વ્યાસને નીચ જણાયો.

ગુરુ અનેક, સદ્ગુરુ એક.

(૧૨૬)

### સંકેત : ૨૪

તૂટે હૃદયગ્રંથિને થાય છિન્ન સંશય;  
 ફીણ થાય કર્મો સહુ, ટળે શોક ને ભય.  
 સંચિત ક્રિયામાણો બળે જ્ઞાને તત્ક્ષણ જાણ;  
 યોગી પ્રારબ્ધ ભોગવે, જીવ-મુક્ત પ્રમાણ.  
 સર્પ કાંચળીનું કદિ પડે ન ઉર અભિમાન,  
 જ્ઞાની તેમ શરીરનું, આત્મારામ સુજાણ.

(અ.૧૯ દો. ૬૮ થી ૭૦)

આ દોહરામાં પૂ. બાપજીએ જ્ઞાનીની સ્થિતિનું વર્ણન કર્યું છે. આપણામાં જાત જાતની ગ્રંથિઓ છે. ગ્રંથિ એટલે ગાંઠ. આ ગ્રંથિ (Complex) ને કારણે આપણું વિચારવાનું અને વર્તવાનું પૂર્વગ્રહિત બની જાય છે અને તેથી વસ્તુ કે વ્યક્તિ જેવી હોય તેવી આપણને દેખાતી નથી.

શ્રીગુરુલીલામૃતના પ્રથમ અધ્યાયના પ્રથમ દોહરામાં પૂ. શ્રીએ ગ્રંથિ તોડવા માટે જ સન્મતિની માગણી કરી હતી. વ્યક્તિને જ્ઞાન થાય એટલે અજ્ઞાનનો નાશ થાય. અજ્ઞાન જ બધા કલેશનું મૂળ છે. અજ્ઞાનને કારણે હું - મારું, રાગ - દ્વેષ, શંકા - ભય - મોહ વગેરે જન્મે છે. વ્યક્તિ કર્મોમાં દોડ્યા જ કરે છે, કર્મઠ બને છે. જો વ્યક્તિને વિવેક થાય અને વિવેક, વૈરાગ્ય, વગેરે દ્વારા જ્ઞાન મેળવે તો આ કર્મો પણ બંધ થાય.

કર્મો બંધ થાય એટલે કર્મ પાછળની દ્રષ્ટિ બદલાઈ જાય. નિષ્કામ કર્મ બંધનરૂપ નથી. પરંતુ કશું મેળવવાની વૃત્તિથી થતાં કર્મ બંધનરૂપ છે. જે ચાવીથી તારું ખૂલે તે જ ચાવીથી તારું બંધ પણ થાય. ચાવી ફેરવવાની દિશા બદલવી પડે. ચાવી છોડી દેવાની જરૂર નથી, પણ ફેરવવાની દિશા બદલવાની જરૂર છે.

મળ, વિશેષ અને આવરણને કારણે જીવ પોતાનું સાચું સ્વરૂપ ભૂલીને ભ્રાંતિમાં પડી જાય છે અને આ ભ્રાંતિ બધી તકલીફો ઊભી કરે છે.

મળ એટલે દોષ - પાપ. નિષ્કામ કર્મો દ્વારા આ મળનું નિવારણ થાય એટલે ચિત્તશુદ્ધિ થાય, અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય.

પૂ. શ્રી પ્રભાતિયામાં લખે છે કે :

દોડ સદ્ગુરુવર રૂર હવે તો ત્વરા

મૂળ પુરુષ વૃત્તિથી ના ચળે તો સામાના સંકલ્પો ફળે.

(૧૨૭)

આવી આખર જરા કાળ દૂતી,  
રંગ શિરનો ફર્યો, ચિત્ત મળ ના ગળ્યો,  
વ્યર્થ દોડી મર્યો કરમ ફૂટી.

(અવપ્રતી આનંદ)

પૂ. વિનોબાજી કર્મ, વિકર્મ અને અકર્મ સમજાવતાં લખે છે કે : “કર્મ જ્ઞાનને ચેતાવનારી આંચ છે. કર્મમાં વિકર્મ રેડવાથી કર્મ દિવ્ય દેખાવા માંડે છે. કર્મ સાથે વિકર્મની જોડી બંધાવાથી શક્તિ સ્ફોટ થાય છે અને તેમાંથી અકર્મ નિર્માણ થાય છે. કર્મમાં વિકર્મ રેડવાથી અકર્મ નીપજે છે તેનો અર્થ શો ? એનો અર્થ એટલો જ કે કર્મ કર્યા જેવું લાગતું નથી. ચિત્ત શુદ્ધિથી કરેલું કર્મ નિર્લેપ હોય છે. તેનું પાપ કે પુણ્ય કંઈ બાકી રહી જતું નથી.”

(ગીતા પ્રવચન)

પૂ. શ્રી રંગ અવપ્રત મહારાજે મુરબી શ્રી કામતજીને લખેલા પત્રમાં જણાવ્યું હતું કે કર્મોપાસના અકાળે છોડી ન જ દેવી જોઈએ. પણ સ્વાભાવિક જ્ઞાનમાં રૂપાંતર થાય ત્યાં સુધી તેનું ઉપાસન - પાલન કરવું જોઈએ. ઝાડને ફળ આવે એટલે ફલ પોતાની મેળે નાશ પામે છે તે જ રીતે કર્મોપાસનનો પરિપાક જ આખરે જ્ઞાનોદય માટે કારણરૂપ બને છે, પણ ફળ આવતાં પહેલાં અથવા ફલ દેખાતાં પહેલાં જ વૃક્ષ કાપનારને ફૂલોની સુગંધ કે ફળના રસથી વંચિત રહેવું પડે છે અને ઝાડની શીતળ છાયાનો પણ તે ઉપભોગ લઈ શકતો નથી.

(અમર આદેશ પાન. ૧૮૯ - ૧૯૦)

કર્મ વિશે ભગવાન ગીતામાં કહે છે કે :

તસ્માદસક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર  
અસક્તો હ્યાયરન્કર્મ પરમાપ્રોતિ પૂરુષઃ

(અ.૩ શ્લોક - ૧૯)

વ્યક્તિ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતી જ નથી. નિષ્કામ ભાવથી કરેલું કર્મ બંધનરૂપ નીવડતું નથી પણ આ કર્મ હું કરું છું એવા અહંકાર ભાવથી કરેલું કર્મ બંધનરૂપ નીવડે છે. જે ચાવીથી તાળું ખૂલે છે એ જ ચાવીથી તાળું બંધ પણ થાય છે. ચાવી કેવી રીતે ફેરવો છો તેના ઉપર પરિણામનો આધાર છે. આમ કર્મરૂપી ચાવી નિષ્કામભાવથી ફેરવો તો કર્મ બંધનરૂપ બને નહિ, તાળું ખૂલી જાય પણ

ઉપગ્રહ છોડવા સરળ છે, પૂર્વગ્રહ છોડવા કઠણ છે.

(૧૨૮)

એ જ કર્મ અહંકારયુક્ત ભાવનાથી કરવાથી તાળું બંધ થાય - પાપ પુણ્યનું બંધન લાગું પડી જાય છે.

નિષ્કામ કર્મ દ્વારા મળનો નાશ કરી, ચિત્તશુદ્ધિ કરી ઉપાસના દ્વારા વિશેષ દૂર કરવાનો છે. વિશેષ એટલે વિપરીત (વિપ્ર) જ્ઞાન. પૂ. શ્રી વંદનામાં વિશેષ દૂર કરવાની જ પ્રાર્થના કરે છે.

ગુરુદેવ દત્તા દયાળ સ્વામી ! વંદના તુજને હજો,  
વિશેષ દૂર થઈ બધા અમ ચિત્ત સ્થિર તુજમાં થજો.

ચિત્તને સ્થિર કરવા માટેની આ ઉપાસના ખૂબ જ મહત્વની છે. ભગવાનની નજીક (ઉપ) બેસવાની (આસન) પ્રક્રિયા કરવાથી સુખ-દુઃખ કે ભય - શંકાનો નાશ થાય છે. સુખ અને દુઃખ એ ચંચલ મનની નીપજ છે. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનની પ્રક્રિયા દ્વારા વ્યક્તિની બુદ્ધિ સાત્ત્વિક અને શુદ્ધ થતાં તેને પોતાના સાચા સ્વરૂપનું ભાન થવા માંડે છે. બાંતિઓનો નાશ થતાં એની દષ્ટિ જ બદલાઈ જાય છે. જ્ઞાન દ્વારા આવરણનો નાશ કરવાનો છે. આવરણ હટી જાય એટલે વ્યક્તિને સાચું સ્વરૂપ સમજાય, સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય એટલે ખબર પડે કે આત્માને તો કોઈ બંધન જેવું છે જ નહિ. હું તો શુદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત જ છું.

પૂ. શ્રી એક ભજનમાં લખે છે કે :

જેને જ્ઞાન નિરામય બૂટી જડી,  
તેને પરમારધની સૂઝ પડી.

આ પરમાર્થ એટલે જ મુક્તિ, મોક્ષ. આમ જ્ઞાની પુરુષને પછી અક્ષય શાંતિ અને સદા સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે. તે સચ્ચિદાનંદમાં નિમગ્ન રહે છે. પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી પણ જ્ઞાની પુરુષનું જીવન તો અન્યના જેવું જ લાગે છે. એ જાગે છે, ઊઠે છે, હરે છે, ફરે છે, ખાય છે વગેરે. આપણા જેમ થાસ લે છે. પરંતુ આ બધા તરફની વૃત્તિ અને દષ્ટિ નિરાળી હોય છે એ બધાને ખ્યાલમાં આવતું નથી. જ્ઞાન થયા પછી શરીરની રચનામાં કે શરીરના વ્યવહારમાં ફેર ના દેખાય તેથી જ્ઞાની અને અજ્ઞાની સરખા ઘોડા ગણાય ?

કર્મના ત્રણ પ્રકાર છે : સંચિત, ક્રિયમાણ અને પ્રારબ્ધ. આપણું શરીર પ્રારબ્ધને આધીન છે. જ્યાં સુધી પ્રારબ્ધ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી શરીર પડતું નથી. “વપુ પ્રારબ્ધ પોષે છે” એવું આ અર્થમાં જ પૂ. શ્રી ભજનમાં લખે છે.

જાલાગ્નિ સળગતાં જ કર્મો ભસ્મ થઈ જાય છે.

(૧૨૯)



જ્ઞાન થવાથી ક્રિયામાત્ર અને સંચિત કર્મો નાશ પામે છે પરંતુ જે કર્મફળ ભોગવવા માટે આ શરીરનો જન્મ થયો છે તે કર્મો - પ્રારબ્ધ તો ભોગવ્યે જ છૂટેકો. એ પ્રારબ્ધ ભોગવી લઈએ પછી જ શરીર પડે એવો નિયમ છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ઘતાં પ્રાપ્ત શાસ્ત્રાદિથી જ્ઞાન વિજ્ઞાનપૂર્ણ;  
બળે અજ્ઞાન કાર્ય સહ, ઘતાં જ્ઞાન દ્રઢ તૂર્ણ.  
કરે નાશ એ જ્ઞાનનો, એવું પ્રબળ પ્રમાણ  
બીજું ના, માટે ન એ નાસે સ્વાત્મજ્ઞાન-  
ફાવે તેવું વર્તતાં, ઘાએ નષ્ટ ન એહ;  
નાશ કરે પ્રારબ્ધનો, એનું કામ ન તેહ.  
ઘાએ આત્માવરણનો એથી નિશ્ચય નાશ,  
માટે પ્રારબ્ધ ભોગવે, જીવન્મુક્ત અગ્રાસ!

(અ.૨૦ દો. ૧૦૭ થી ૧૧૦)

જે બનાવોથી આપણે ગભરાઈ જઈએ, દુઃખ અને આફતની લાગણી અનુભવીએ એ જ બનાવોને જ્ઞાની શાંત ચિત્તે સ્વીકારી લે કારણ કે એને સમજ છે કે પોતે શરીર નથી, અને આત્માને કોઈ ઉપાધિ નથી. આત્મા બળતો નથી કે મરતો નથી.

પૂ. શ્રીના શરીરે લકવો પડી ગયો હતો છતાં કાયમ આનંદમાં રહેતા હતા. આપણને લકવો પડે તો રોદણાં રડવામાંથી ઊંચા જ ન આવીએ. બ્રહ્મજ્ઞાનીને તનની - શરીરની પડી હોતી નથી. એ શરીરને ટકાવવાનો વિશિષ્ટ પ્રયત્ન કરતા નથી. જ્યારે પૂ. શ્રીની રેટિના રિટેય થઈ ગઈ અને દેખાતું બંધ થયું તો પણ ઓપરેશન કરાવવાની ના જ કહી. ભગવાને મારી પાસે કામ લેવું હશે તો દષ્ટિ આપશે એવી શ્રદ્ધા. જો કદાચ દષ્ટિ ન આપે તો હવે જગત જોવાની મારી ઇચ્છા પણ નથી. પોતાના નાનાભાઈ નારાયણનું અવસાન થયું તો ભડભડ બળતી ચિતા સામે બેસીને ભજન લખ્યું :

ના દોસ્ત દુરમન કોઈ હમારા હમ સદા નિઃસંગી હૈ,  
સચ્ચિદાનંદ હમ હી પ્યારે, બ્રહ્મ કેવલ હમ હી હૈ.

(અવધૂતી આનંદ)

પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતે પણ હરિદ્વાર ગયા અને સ્વસ્થતાપૂર્વક શરીર છોડ્યું. નાદુરસ્ત તબિયત જોતાં ડૉ. રતિભાઈએ બધાને બોલાવવાની વાત કરી

જ્ઞાની કૃતાકૃતથી પર થઈ જગતને જુએ છે.

(૧૩૦)

તો એમણે સીધી જ ના કહી દીધી. હું ન હોઉં ત્યારે નારેશ્વરનું આમ કરજો અને નારેશ્વરમાં તેમ કરજો એવી કોઈ વાત નહિ. રેવાતટે જીવન ગાળ્યા પછી મરણ વખતે ગંગા કિનારાનો કોઈ આનંદ પણ નહિ કે શોક પણ નહિ.

સામાન્ય માણસમાં અને સિદ્ધ પુરુષમાં શો ફેર હોય છે તે આવા પ્રસંગે જોવા મળે છે.

યોગી પુરુષ તટસ્થ ભાવે પ્રારબ્ધવશ જે થાય તે જોયા કરે છે. એમાં એને હર્ષ કે શોક કંઈ નથી. મોતની બીક નથી અને જીવવાનો તલસાટ નથી. ભગવાન જેમ રાખે તેમ આનંદથી રહેવું એ જ એમની વૃત્તિ.

ન શોધે મોર ચિતારો, કદિ પિક રંગ તંબૂરો,  
કૃતાકૃતથી પરે બેસી નિહાળે ખલ્કની રો રો.  
ખુશામત માળીની કદિ ના કરે વસંત વનમાળી ।  
નિજાનંદે ફરે અવધૂત દઈને મોતને તાળી.

(અવધૂતી આનંદ)

જીવન્મુક્ત પુરુષને મન શરીર એટલે એક મૂઠી રાખ અને પૈસા એટલે માટીનાં ઠીકરાં. પોતે આત્મ સ્વરૂપ હોવાથી “હું શરીર છું” એવી બાંતિ તેને થતી જ નથી. શરીર પડે ત્યાં સુધી જીવવાનું છે બાકી એમને કોઈ ઈચ્છા નથી.

સાપ પોતાના શરીર ઉપરથી કાંચળી ઉતારે છે ત્યારે એટલી સહજતાથી એ કાંચળી છોડી દે છે કે એને એ કાંચળી પ્રત્યે કોઈ આસક્તિ કે અભિમાન કશું જ નથી. કાંચળી છોડ્યા પછી સાપ એના તરફ જોતો પણ નથી. જ્ઞાની પુરુષો માટે શરીરનો ત્યાગ આવો સહજ હોય છે. મનથી તો એઓનું શરીર છૂટી જ ગયું હોય છે. લૌકિક દષ્ટિથી તેમનું શરીર આપણને દેખાતું હોય છે.

જ્ઞાન પામવાની ક્રિયા એવી છે કે શરીર ભાવ છૂટી જ જાય છે. પૂ. બાપજી પગે ચાલીને જતા હોય તો આંખ ખુલ્લી હોય. આપણને એમ લાગે કે બાપજી જૂએ છે પણ સાથેનો સેવક સભાન હોય એટલે કહે કે બાપજી ખાડો છે, બાપજી પગથિયાં ચઢવાનાં છે. કોઈ જોનારાને નવાઈ લાગે પણ સાચું એ હોય કે બાપજીને દેહભાન જ ના હોય.

જ્ઞાનીની શરીર તરફની દષ્ટિ કેવી હોય છે તેનો ખ્યાલ પૂ. શ્રીએ મદાલસા દ્વારા ગવાયેલા હાલરમાં આપ્યો છે :

જે બીજને જાણે તે શિક્ષિત, પોતાને જાણે તે જ્ઞાની.

(૧૩૧)

માની દેહ પોતાને રડે ? એ તો તૂત જ છેક;  
નહોતો મૂળે નહીં હશે, મિથ્યા તેથી એ દેખ.  
હાડ માંસનું પૂતળું, માની નિજનું રૂપ;  
અહં મમત્વથી કાં મરે, પડે હાથે ભવકૂપ?

પંચભૂતનું આ તો ખોખું, જડ અગમ્ય સાવજ લૂખું;  
તું તો ચેતન એથી નોખું, અંદર ભાળ.  
દેહ શોકનું ગેહજ મોઢું, મૂળે એનું નામે નહોતું;  
વધે, ઘટે, નિશ્ચય એ ના તું ! ફૂટે કાં ભાલ ?

(અ. ૩૧ નાં શ્લોક)

આપણો દેહાધ્યાસ એટલો તીવ્ર છે કે આપણે શરીર જ છીએ એવું માનીને જ જીવીએ છીએ. આપણને રત્નો કરતાં રત્નની પેટી પર વધુ પ્રેમ છે. ગીતા પણ શરીરનું વિનાશીપણું અને આત્માનું અમરપણું જ સમજાવે છે ને ! બાપજી જેવાને જોઈએ ત્યારે આ પ્રકારનું જીવન શક્ય છે એવું ભાન થાય છે. ગુરુ મહારાજ કૃપા કરે અને આપણે પણ દેહાધ્યાસમાંથી બહાર આવીએ એવી પ્રાર્થના.

ઘટનાથી સ્થિતપ્રજ્ઞ રહેવાનું હોય છે,  
દીવાલે ફક્ત જોવાનું હોય છે.  
ઊઘડે ને બંધ થાય, આવે ને જાય લોક,  
બારણાએ ક્યાં કશું બોલવાનું હોય છે?

નકુચાને વીંધવો સાંકળને ભીડવી,  
તાળાએ ઘરને સંભાળવાનું હોય છે.

ઈન્તજાર નયનોમાં પાનીઓમાં વેદના,  
બારસાખે જોબન પંખાળવાનું હોય છે.

જ્ઞાન જેવી પવિત્ર વસ્તુ નથી.

(૧૩૨)

### સંકેત : ૨૫

મમત્વ સ્વપ્ને ના લહે, અંતર્નિષ સદાય;  
આત્મતૃપ્ત આત્મશ એ, કરી કરે ન કાંય?  
કર્મે આગ્રહ ના ધરે, ના અકર્મે તેમ;  
કર્મા-કર્માતીત એ, રહે નૈષ્કર્મ્યે એમ.  
શ્રેષ્ઠો જે જે આચરે, અન્ય લોક પણ તેમ;  
માની પ્રમાણ એમને, કરે અનુકરણ એમ.

(અ. ૨૦ શ્લોક, ૩૪, ૩૫, ૩૭)

જે જગતમાં જીવીને આપણે દુઃખી દુઃખી થઈએ છીએ એ જ જગતમાં જીવીને બ્રહ્મનિષ પુરુષો સદાકાળ આનંદમાં રહે છે. જે ગામમાંથી દૂર્યોધનને એક પણ સારો માણસ ના મળ્યો એ જ ગામમાંથી યુધિષ્ઠિરને એક પણ ખરાબ માણસ ના દેખાયો. આપણે મૃત્યુની બીકથી રોજ મરીએ છીએ ત્યારે પૂ. શ્રી જેવા સંતો સાત ગામની સ્માશાન ભૂમિમાં ધૂણી ધખાવીને વનને નંદનવન બનાવે છે. પૂ. શ્રી ભજનમાં લખે છે:

વાંચ વાંચ વિશ્વ અંધ વાંચવા જો ચાહના,  
વાંચવું ન અન રહે, મિટે સમૂળ વાંછના.  
દષ્ટિ ફેરવી વિલોક રંગ એહ અવનવા,  
મેઘધનુષ સમમૂળ એક, રૂપ જજવાં.

આ જગતમાં રહેવામાં વાંધો નથી, જગતને મનમાં રાખવામાં વાંધો છે. નાવડી પાણીમાં રહે એનો વાંધો નથી પણ નાવડીમાં પાણી રહે એનો વાંધો છે.

આપણે જગતને અનુકૂળ કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ અને તેથી દુઃખી થઈએ છીએ. સંતો જે પ્રકારની પરિસ્થિતિ સર્જાય તેનો સહજ સહર્ષ સ્વીકાર કરી લે છે અને તેને પ્રભુની પ્રસાદી માની તેને અનુકૂળ જીવન વ્યવહાર ગોઠવે છે, જ્યારે આપણે ઈચ્છીએ તેવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એમાં નિષ્ફળ નીવડીએ છીએ એટલે પછી દુઃખી થઈએ છીએ.

સંતોનું જીવન પાકા ખરી પડેલા પીળા પાંદડા જેવું છે. એને પોતાની કોઈ ઈચ્છા હોતી નથી. પવન એને લઈ જાય ત્યાં એ ઊડી જાય છે. નવાગામે ઉજવાયેલી રંગ જયંતીમાં પ્રવચન કરતાં પૂ. બાપજીએ કહ્યું:

મામકાની વૃત્તિ જ કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધનું મૂળ છે.

(૧૩૩)



“ગંગાજીને પોતાનું એવું કંઈ જ સાધવાનું નથી. માત્ર ઐં ઐં નું મધુર આત્મગીત ગાતાં ગાતાં મૂળ સીત મહાસાગરને મળવાનું છે. સાચા સંત કે સાધુનું પણ તેમ જ છે. પોતાની બધી ઊર્મિઓ રામાવી દઈ એ શાન્તિ બ્રહ્મ બનેલો હોય છે-હોવો જાઈએ. એને કંઈ જ કરવાનું હોતું નથી.”

આગળ વિસ્તાર કરતાં પૂ.શ્રી જણાવે છે કે:  
“એ કર્મ નોતરતો નથી, છતાં સહજ ભાવે સામે આવી પડે તો તેનાથી દૂર પણ ભાગતો નથી, કર્તવ્યજ્ઞાના અહંભાવ વગર, નિષ્કામતાથી ફળની સ્વપ્રેય ઇચ્છા રાખ્યા વગર નિયતિએ મોકલેલ કર્મ કર્યે જાય છે ને એનું અનુસ્મરણ ઊઠતાં પહેલાં જ એ વિસારી આત્મલીન થઈ જાય છે. સૂર્ય આમ તો કંઈ જ કરતો નથી અને છતાંય સર્વ કાંઈ નથી કરતો શું? એમ જ સંત પણ પોતાની આજુબાજુની સૃષ્ટિમાં અનેક અકર્મ-કર્મનું પ્રેરણાસ્ત્રોત છે.”

આપણને ભગવાને આપેલી ઈંદ્રિયો બહિર્મુખી છે. આંખ બહારનું જોવા ટેવાયેલી છે. કાન બહારનું સાંભળવા ટેવાયેલા છે. આ આંખને બંધ કરીને અંદરનું જોવાની ટેવ પાડીએ તો આપણને જુદો જ અનુભવ થશે. કાન બંધ કરીને અંદરનો નાદ સાંભળીએ તો કંઈ જુદો જ આનંદ આવશે. આપણે ફોતરા-છોતરામાં મઝા માણીએ છીએ અને ફળનો અંદરનો ગર કે માવો તો પામતા જ નથી.

જેમ કાચબો પોતાનાં અંગોને સંકેલી લે છે તેમ સંત પણ પોતાની ઈંદ્રિયોને વિષયોમાંથી સંકેલી લે છે. સંસારી ખાય છે, તો સંત કે જ્ઞાની પણ ખાય છે જ. સંત સાત્ત્વિક ખોરાક, અલ્પ પ્રમાણમાં મળે તો ખાય. સંસારી જીભને મઝા પડે એવું, બહુ પ્રમાણમાં ખાય છે અને ન મળે તો ધમપછાડ મારે છે.

નાના બાળકને રાજી રાખવા માટે લખોટી રમતા બાળક સાથે દાદા લખોટી રમે છે પણ એ ફક્ત બાળકને રાજી રાખવા. બાળકને જિતાડી, હું તો હારી ગયો એવું બોલે છે પણ એને હારથી દુઃખ થતું નથી આમ બાળક માટે લખોટી સર્વસ્વ છે. લખોટીની રમત તરફની બાળકની દષ્ટિ જુદી છે અને દાદાની દષ્ટિ જુદી છે.

‘દારકાના ડિમ ડિમ’માં સુખની વ્યાખ્યા આપતાં પૂ.બાપજી જણાવે છે કે “સુસ્થાનિ અન્તર્મુખાનિ આત્મ કેન્દ્રાણિ ખાનિ ઈન્દ્રિયાણિ યસ્મિન્

જ્ઞાની પુરુષ લોકસંગ્રહવૃત્તિથી જીવન વ્યવહાર ગોઠવે છે.

તત્ સુખમ્”. જેમાં મન સહિત ઈન્દ્રિયો વિષયાદિથી પરાઈશ્રમુખ થઈ આત્માભિમુખ થાય-ઈશ્વર તરફ વળે-તે સુખ- ઈન્દ્રિયોનો પ્રવાહ સામાન્ય રીતે બહિર્મુખ જ હોય છે અને તેથી જ તે સર્વ સુખ નિધાન આત્માને જોઈ શકતી નથી. પણ એનો પ્રવાહ એટલે તદનુગમન કરતી ચિત્તની વૃત્તિઓ ચિત્ તરફ-ચૈતન્ય સાગર પ્રભુ તરફ વળી એમાં લીન થાય કે જીવાત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપ આનંદ સ્વરૂપ જ બની જાય છે. ચિત્ત (ચિત્ + ત)માંથી તકાર એટલે વિષયાધ્યાસ નીકળી જાય અને વિષયને બદલે એ સર્વ વિષયનું અધિષ્ઠાન વિશ્વનાથનું ચિંતન કરવા લાગે કે એ તદ્દપ જ થઈ જાય છે ને એ અનાદ્યનન્ત આનંદ સાગરમાં ભળી જતાં દુઃખ એને શોષ્યુંયે જડતું નથી. (અમર આદેશ પાન નં. ૪૦-૪૧)

આત્મજ એટલે આત્માને જાણનારો, આત્મરતિ એટલે આત્મામાં પ્રેમ કરનારો, આત્મક્રીડ એટલે આત્મામાં રમનારો અને આત્મતૃપ્ત એટલે આત્મામાં તૃપ્તિ અનુભવનારો. સંસારી આનંદની શોધ બહાર કરે છે, સંત પોતાની અંદર કરે છે. આત્મા પોતે આનંદ સ્વરૂપ છે. આ આનંદ સ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન ન હોવાથી જીવ ધમપછાડા કરે છે. રાગદ્વેષ, કલેશ, મોહ, શોક, શ્રમ જેવી લાગણીઓ અનુભવી દુઃખી થાય છે. પરંતુ આત્માને જાણનાર તો આનંદમાં ડૂબ્યો રહે છે. એને શરીર એટલે હું એવો દેહાધ્યાસ નથી. એ પોતાની અંદર જ રમમાણ છે. એને હું કે મારું એવું કોઈ વળગણ નથી. એનામાં કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ ભાવ નથી અને તેથી એ જે કંઈ કરે છે એ નિષ્કામ ભાવે જ કરે છે. એટલે કોઈ બંધન નથી. એણે કશું મેળવવાનું નથી એટલે કશું કરવાનું નથી, છતાં લોકો સત્પંથે ચાલે એ હેતુથી સદાયરણ કરી ચીલો પાડે છે. સામાન્ય લોકો મોટા માણસો જેવું કરે તેનું અનુકરણ કરી એ રસ્તે ચાલે છે. એટલે આવા અંતર્નિષ્ઠ પુરુષે કશું કરવાનું હોતું નથી તો પણ બીજા એ રસ્તે ચાલે એ હેતુથી સત્કાર્ય કરે છે. પ્રાધ્યાપકને વાંચવાની જરૂર હોય કે ના હોય પણ એણે લાયબ્રેરીમાં જઈને વાંચવા બેસવું જોઈએ કારણકે એનું જોઈને વિદ્યાર્થીઓ લાયબ્રેરીમાં જાય.

આપણા ગુરુમહારાજ દત્તાવતારી હતા છતાં એમણે એમનાં માતાજીની જે રીતે સેવા કરી તે આદર્શ સમાજ માટે ઉપકારક છે. પોતે અવધૂત હતા. કેવળ કૌપિન પહેરી કામળો ઓઢતા હતા તોપણ પૂ. માજીના મૃત્યુ સમયે ધોતીયું પહેરી અગ્નિની હાંડલી લઈ થોડું ચાલ્યા.

મહાન પુરુષો આપણાથી જુદું નથી કરતાં, જુદી રીતે કરે છે.

પૂ. માજીની શ્રાદ્ધક્રિયા કરવા મોરટકા ગયા. પૂ. માજીએ જેઠ સુદ અગિયારસે (ભીમએકાદશીએ) દેહ મુકેલો. પ્રથમ પુણ્યતિથિએ લોકો જમવા તૈયાર ન થાય એ સ્વાભાવિક છે કારણકે આ મોટી અગિયારસે લોકો પાણી વગર (નિર્જળા) રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય છે. ઉપવાસ કરે છે. અનાજ તો કોઈ ન જ લે. પૂ. બાપજીએ બધા ભક્તોને કહ્યું કે આજે મારી “મા”ની પુણ્ય તિથિ છે એટલે તમે બધા જમો અને અગિયારસે જમવાનું જે પાપ લાગે તે બધું અવપૂતના માથે. બસ! ત્યારથી લોકો જમતા થયા. મારી મા મારે માટે સુપ્રિમ કોર્ટ છે એવું કહ્યું અને જીવનમાં આચરી બતાવ્યું.

સમાજને સાચા રસ્તે લઈ જવા માટે આવા મહાપુરુષો કમ કરતાં હોય છે. દત્ત જયંતી ઉપર પૂ. બાપજી પોતે કાવડમાં પાણીના ઘડા લાવતા. સાચા નેતા, સાચો વડીલ, સાચો સંત આચરણ દ્વારા પોતાની પાછળ ચાલનારને માર્ગદર્શક બને છે.

ભગવાન કૃષ્ણ પોતે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ હતા છતાં તેમણે રાજસુય યજ્ઞમાં બધાના પગ ધોવાનું કાર્ય કરી સમાજને ઊંચો આદર્શ બતાવ્યો.

નિષ્કામ ભાવથી, જન સમાજના કલ્યાણ માટે અને લોકોને સારું કરતા કરવા માટે જરૂર ન હોવા છતાં કમી કરતા આવા અંતર્નિષ્ઠ દેવ પુરુષોનાં ચરણકમળમાં આપણી વંદના હજો.

### કરેલું નકામું જતું નથી

ધીરે ધીરે રે મના ધીરે સબ કુછ હોય,  
માલી સીંચે સો ઘડા, અતુ આએ ફલ હોય.

(૭૭૧૨)

કોઈ પણ પુરુષાર્થનું કળ તુરંત મળતું નથી.  
તુરંત મળતા હોય તેવા લાભથી માણસે ચેતવું જોઈએ.  
મહેનત કે પરસેવો કદી અફળ જતો નથી, તે ફળે જ છે.

પ્રામાણિકતાથી અને નિષ્ઠાથી દુર્વૃત્તિ અને દુર્વ્યવહાર સાથે સંઘર્ષ કરી ભ્રષ્ટાચારથી દૂર રહેનારનું વ્યક્તિત્વ ચંદન જેવું સુગંધી બને છે.

न हि कल्याणकृतं कश्चित् दुर्गतिं तात गच्छति । (गीતા)

સંતોષ જેવું સુખ નથી, વૃષ્ટા જેવું દુઃખ નથી.

(૧૩૬)

### સંકેત : ૨૬

હવે લગ્ન કર તું સુખે, માની માઠું એમ;  
ગૃહાશ્રમ પૂરો કરી, પછી સેવ વન તેમ.  
પુગવદન જોઈ સુખી, થઈ પિતૃઋણમુક્ત;  
કર સંચાર જને વને, જીવનમુક્ત વિયુક્ત!

(અ.૨૨ દો.૨૨-૨૩)

આપણા ઋષિમુનિઓનું જીવન જીવનના સત્ત્વને જાળવનારું હતું. એમાં પણ લગ્ન વિષયક ખ્યાલો તો ખુબ ઉદાત્ત હતા. જાતીય વૃત્તિનો માનભેર સ્વીકાર થયો હતો. ‘કામ’ નો વિરોધ નો’તો થયો, નિરોધ માટે જરૂર ભલામણ હતી. “ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ” આદર્શ લગ્ન જીવનને એક અનિવાર્ય આદર્શ તરીકે સ્વીકારે છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ જેમ સ્તુત્ય છે તેમ ગૃહસ્થાશ્રમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ પણ પ્રશંસનીય છે. પરાશર મુનિને સત્યવતી (મત્સ્યગંધા)થી થયેલા પુત્ર વેદવ્યાસનું આપણે સન્માન કરીએ છીએ. વળી સત્યવતી સાથે પરાશરે લગ્ન કર્યા ન હતાં. અંબા અને અંબાલિકાને પતિ દ્વારા સંતાન થતાં ન હતાં તો વેદવ્યાસે સંતાન થાય એ હેતુથી લગ્ન કર્યા સિવાય દેહ સંબંધ કર્યો હતો અને એના પરિણામે ધૃતરાષ્ટ્ર અને પાંડુનો જન્મ થયો હતો. એ રાણીની દાસીએ વિનંતી કરી તો વેદવ્યાસે એની માંગણી સ્વીકારી અને પરિણામે વિદૂરનો જન્મ થયો. આવી નિયોગ પદ્ધતિનો સમાજમાં સહજ સ્વીકાર થયો હતો.

લગ્નજીવન નિંદનીય નથી. માણસ પોતાની અપૂરપ પૂરી કરવા લગ્ન કરે છે. લગ્નમાં એક આત્માનું બીજા આત્મા સાથે મિલન થાય એવી ભાવના છે. ભગવાન શંકર પાર્વતીજીને વામાંગે ખોળામાં બેસાડતા હતા એ યાદ રાખવું જોઈએ. લગ્નજીવન દ્વારા પણ વ્યક્તિ મુક્તિ પામી શકે છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

પતિપત્ની આનંદથી, કીડે બંને તેમ,  
ચક્રવાકસમ પ્રેમથી, શોભે જોડું એમ.  
મન-વાણી જાણે નહીં, સુખ આત્મ્યંતિક જેહ,  
આત્માવસ્થિતિ પ્રાપ્ય જે, નિત્ય નિરતિશય એહ.  
મનુષ્યની તો વાત શું ? સુખ બ્રહ્માનું જેહ,  
તેથી પણ શતગુણ કહ્યું, આત્મ સૌખ્ય જે તેહ.

(અ.૧૩ દો.૭૨ થી ૭૪)

લગ્ન એ બે આત્માનું મિલન છે.

(૧૩૭)



વિપ્ર કામશાસ્ત્ર એ, રત્નપાપિથી એમ,  
જાણી બ્રહ્માનંદમાં થયો નિમગ્ન તેમ.  
જાણી પતિનું ચિત્ત એ, રાજસુતા પણ જાણ,  
માની બ્રહ્મ એને રમે સુમતિ ધન્ય સુજાણ.  
સ્વપ્ને પણ ના અન્યને ઈચ્છે કદીએ એહ,  
પતિચરણ સેવે સદા, આનંદે નત દેહ.  
બંનેએ પાતક કહિ, કીધું અલ્પ ન માન,  
સ્વપ્ને પણ દેખ્યું નહીં, દુઃખ શોક નિશાન.  
એકચિત્ત બંને સદા, પાળે ગૃહસ્થધર્મ,  
યથાકાળ યથાવિધિ કરે નિર્લેપ કર્મ.  
જે સુખ દેવો ના લહે, તે સુખ બંને એમ,  
અનુભવે પતિ-પત્ની એ, અખંડ અભિન્ન પ્રેમ !  
(અ. ૧૩ દો. ૮૧ થી ૮૬)

લગ્ન જીવનનો જાતીય આનંદ એ બ્રહ્માનંદનો નમૂનો છે. પરંતુ લગ્નની  
અંદર શરીર-શરીરને પરણે એવી નહીં પણ આત્મા આત્માને પરણે એવી લાગણી  
થવી જોઈએ.

શ્રી યુરુલીલામૃતમાં ત્રણ-ચાર વાર લગ્નજીવન કે 'કામ'ની ચર્ચા આવી છે  
જ્યાં પૂ. બાપજીએ કામની નિંદા નહીં કરવાની સલાહ આપી છે. આ કુદરતી  
જાતીય વેગ વિશે ખુલ્લા મને રચનાત્મક વલણ અપનાવવામાં આવ્યું છે.  
જમદગ્નિ અને રેણુકાના પ્રસંગમાં ચિત્રરથની કીડા જોવામાં આસક્ત રેણુકા  
પોતાની એક આગવી શક્તિ ગુમાવે છે. હવે તે વસમાં પાણી બાંધીને લઈ જઈ  
શક્તી નથી.

પૂ. શ્રી લખે છે કે:

માટે કામ ન નિંદવો, કરી સ્તુતિ જાણ,  
કૃપા પ્રાપ્ત કરી એહની, રહેવું સાવધ માન.

(અ. ૨૩ દો. ૩૦)

મદાલસા બ્રહ્મવાદિની અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હતી છતાં પતિની આજ્ઞાવશ અને  
લોકસંપ્રદાયે વર્તે છે અને વિકાંત, સુબાહુ, શત્રુમર્દન અને અલર્ક એવા ચાર  
પુત્રોને તે જન્મ આપે છે. હાલરડામાં જ અદ્વૈતવાદનું પાન કરાવવાની તાકાત  
પરાવતી મદાલસામાં લગ્ન-જીવનને કારણે કોઈ દોષ કે ઊંજાપ આવેલી જણાતી  
નથી.

આપણા મોટા ભાગના ઋષિઓ પરિણીત છે અને અનેક સંતાનોના પિતા

લગ્ન એ ગૃહસ્થાશ્રમનું પ્રવેશ દ્વાર છે.

(૧૩૮)

પણ છે. લગ્ન જીવન એ સમગ્ર જીવનનો એક સહજ ભાગ હોય એ રીતે જવાય છે.  
સમાજ શાસ્ત્ર લગ્ન-જીવનનાં ત્રણ કારણો દર્શાવે છે.

(૧) ધર્મ (૨) રતિ (૩) સંતાન પ્રાપ્તિ.

યજ્ઞ જેવું ધર્મ કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે પત્નીની જરૂર પડે. પત્નીને કારણે  
પુરુષમાં ખુટતું તત્ત્વ, અધુરપ દૂર થાય છે. વ્યક્તિ પૂર્ણતા પામે છે.

કર્દમ ઋષિ અને દેવહૂતિના પ્રસંગમાં નવ દીકરી થયા પછી જ્યારે ઋષિ  
સંન્યસ્ત લેવાની વાત કરે છે ત્યારે દેવહૂતિ ખુલ્લા મનથી પુત્રની માંગણી કરે છે.  
મને એક દિવ્ય દીકરો આપીને પછી સંન્યસ્ત લ્યો. કર્દમ ઋષિ પણ દેવહૂતિને  
કહે છે કે તમે નિર્ગુણ બ્રહ્મનું ધ્યાન પરો અને એવા એકનિષ્ઠ અનુષ્ઠાન પછી  
દેવહૂતિને પુત્ર થયો છે તે જ કપિલ ભગવાન.

આપણા ધર્મોએ લગ્ન જીવનને નકામું કે ગંદું ગણ્યું જ નથી. અરે ! કેવળ  
સંતાન પ્રાપ્તિ માટે જ સ્ત્રી સુખ ભોગવનારને પણ બ્રહ્મચારી જ કહ્યો છે. ઉપવાસી  
એટલે ખાવું નહિ એટલું નહિ, જીભમાંથી એ પ્રત્યેનો રસ જતો રહેવો જોઈએ.  
કુર્વાસા થયું બધું જમ્યા પછી પોતાને નિત્ય ઉપવાસી તરીકે ઓળખાવી શકે એ  
જ ઉપવાસીની સાચી વ્યાખ્યા છે.

ક્યારથી આ વિચારમાં પ્રદૂષણ ઘૂસી ગયું તે લગ્નજીવનની નિંદા અને બ્રહ્મચર્ય  
જીવનની વાહ વાહ થવા લાગી. કોઈ વ્યક્તિ એની ઈચ્છાનુસાર ન પરણે, એને  
જરૂર ન લાગે તો એ ખોટું નથી. પરંતુ એક માત્ર લગ્ન જ ન કરવાને કારણે તેને  
શુક્રદેવજી મહારાજ કહેવા એ ભુદ્ધિનું દેવાળું ફુંકવા જેવું છે. જાણીતા સાહિત્યકાર  
શ્રી ગુણવંત શાહ આ બાબતમાં જણાવે છે કે :

પ્રકૃતિની રચના જ એવી છે કે પ્રત્યેક નરને એક માદા મળી રહે છે. જે રીતે  
પુષ્પના પુંકેસરને સ્ત્રી કેસર મળી રહે તે રીતે પ્રત્યેક પુરુષને સ્ત્રી અને પ્રત્યેક સ્ત્રીને  
પુરુષ મળી રહે છે. સ્ત્રી પુરુષના સંબંધોને આવી વિશાળ યોજનાના સંદર્ભમાં  
જોવા જોઈએ.

તંદુરસ્ત સેક્સને હડે હડે કરનારા સમાજમાં ગંદી અને ભયાનક પ્રતિક્રિયાઓ  
ન જન્મે એ શક્ય જ નથી. આ દેશમાં તો "કામ" ને પણ દેવતાપદે સ્થાપવામાં  
આવ્યો છે અને એને કામદેવ કહેવાનું યોગ્ય ગણાયું. છે. અહીં બ્રહ્મસૂત્ર પણ  
લખાયું અને કામસૂત્ર પણ લખાયું.

શું સાધુએ કે ધર્મ-ગુરુએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એવું ખરું ? મરજિયાત  
પણે કોઈ મનથી એકલપડે જીવે એ જુદી વાત છે, પરંતુ કહેવાતા બ્રહ્મચર્યને  
નામે માણસ સતત પોતાના સ્વ સાથે બાખોડિયાં ભરતો રહે એ કેવું ! રામ,  
કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને મહાવીર પરણેલા હતા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર પરણેલાં

પતિ અને પત્નીએ સંસાર રચના પેંડા છે.

(૧૩૯)

હતા. સાધુઓ તો પરણેલા જ સારા. જેમને ન પરણવું હોય તે ન પરણે, પરંતુ અવિવાહિત હોવાને કારણે જ કોઈ સાધુને અમથી વધારે પ્રતિષ્ઠા થા માટે આપવામાં આવે છે? આપણે કેટલો દંભ નભાવી લેવો છે તે વિચારી લેવાનું છે. જે સમાજ નિર્વ્યજિ અને નિર્દોષ પ્રેમને ગુનો ગણે છે એ સમાજે ગુનાને જ પ્રેમ કરવો પડે છે.

શ્રી ગુણવંત શાહ વધુમાં જણાવે છે કે :  
"સેક્સ માણસની મૂળભૂત જરૂરિયાત છે. સેક્સથી એક યા બીજા કારણે વંચિત રહી જનારા આદમીના જીવનમાં સ્મિત ખૂટી પડે છે. સાધુ અને સ્મિત વચ્ચે અણબનાવ હોઈ જ ન શકે."  
ભૂખમરો ગેરલાજર હોય એવા સમાજમાં ઉપવાસ શોભે. તંદુરસ્ત સેક્સનો મહિમા હોય એવા સમાજમાં બ્રહ્મચર્ય શોભે.

લગ્ન જીવનને ગંદુ ગણીએ તો આપણે દંભી અને મૂર્ખ ઠરીએ એવું છે. લગ્ન જીવનને ભલે અનિવાર્ય ન ગણીએ પરંતુ એની અવહેલના પણ ન કરીએ. આપણી પૂજામાં લગ્નજીવનમાં પ્રવેશેલા પ.પૂ.સ્વામી મહારાજ છે અને બ્રહ્મચારી જીવન જીવેલા પ.પૂ.રંગ અવધૂત મહારાજ પણ છે. પોતાના લક્ષ્યસ્થાને પહોંચેલા છે. પ.પૂ.પ્રકાશાનંદજી મહારાજના ગુરુ લલ્લુભાઈ પણ પરિણીત હતા અને ડેપ્યુટી કલેક્ટરની નોકરી કરતા હતા.

સાધુતા એ વૃત્તિ છે, વેશ નથી, તેથી જીવતાં આવડે તો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને જીવતાં ન આવડે તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પણ લાંછનરૂપ છે. સ્ત્રીનું મોં ન જોવાથી મનમાંથી સ્ત્રી જાય ખરી? અને સ્ત્રીને મા કે દેવી માની તેનાં દર્શન કરીએ તો પછી એવી ભાવનાથી તેનું મોં જોવામાં કોઈ વાંધો ખરો?

આત્મવંચના અને દંભથી ભરેલાં જીવન જીવવાને કારણે અને પગે લાગીને પુણ્ય કમાવાની જુગારી ઘેલછાને કારણે આવો ધર્મ અને આવા ધર્મપુરુષો લગ્ન જીવનને કંગાળ બનાવે છે.

મુ. ગુણવંતભાઈ લખે છે કે : જે સમાજમાં છેતરપિંડી અને આત્મવંચના સહજ બની જાય તે સમાજમાં અધ્યાત્મ કદી ઉદય ન પામે. એ સમાજમાં ધર્મ પણ પતિંગનો પર્યાય બની જાય.

આ દોહરામાં ભુગુરુપિ પોતાના પુત્રને પરણવાનું કહે છે, અને પુત્રનું મુખ જોઈ પિતૃરૂપમાંથી મુક્ત થવાનું કહે છે. પરંતુ આટલું જ નથી કહેતા, ગૃહસ્થાશ્રમ પછી વનમાં જઈને જીવનમુક્ત થવાનું પણ કહે છે.

આપણા પર પિતૃઓનું ઋણ છે. પરણીને સંતાન થાય એટલે વંશવેલો ચાલુ

પતિની શ્રેય - પ્રવૃત્તિને જ રૂંધે તે અરૂંધતિ.

૧૪૦

રહે એવું વાતાવરણ સર્જીને પછી આપણે વાનપ્રસ્થ અવસ્થા તરફ જઈએ એવી અપેક્ષા છે.

અભિપ્રેરણ (Motivation) નો સિદ્ધાંત આપનારા પૈકીના અબ્રાહમ માર્સલો માનવીની વિવિધ જરૂરિયાતોનું પાંચ વિભાગમાં વર્ગીકરણ કરે છે. માનવીની પ્રવૃત્તિ પાછળનું પ્રેરક બળ આ જરૂરિયાતો છે. આ પાંચ પ્રકારમાં સૌથી પહેલો પ્રકાર કે જે પાયાની જરૂરિયાત છે, અથવા મૂળભૂત જરૂરિયાત છે તેમાં જન્મ જાત ત્રણ વૃત્તિનો સમાવેશ કરે છે. આ ત્રણ વૃત્તિ તે ખોરાક (Food), આરામ (Rest) અને જાતિય વૃત્તિ (Sex). આ વૃત્તિ માણસથી માંડીને નાનામાં નાના જંતુમાં જોવા મળે છે. આ વૃત્તિ જન્મજાત હોવાથી તરતના જન્મેલા બાળકને પણ ભૂખ અને આરામની સમજ પડે છે. જાતિય વૃત્તિ હોય છે જ પણ તેની પૂરી સમજ અને તેનો ઉપયોગ અમુક ઉંમરે થાય છે. એ પણ કુદરતની લીલાનો જ એક ભાગ છે. કુદરતી જીવન જીવતા માણસ માટે પાપનો પ્રશ્ન જ નથી. ગામડાની ભલી, ભોળી અને નિર્દોષ સ્વભાવની ડોસી ઉપનિષદના અભ્યાસ વિના પણ મૃત્યુની આગાહી કરી શકે છે. ઋષિમુનિઓની વિનંતી છતાં એમને બોધ ન આપનારા રામચંદ્ર ભગવાન અભણ શબરીને નવધા ભક્તિ સંભળાવે છે તે શું શબરી સમજી હશે ખરી? અરે! ખરેખર તો એણે એના જીવનમાં આ ભક્તિ ઉતારી જ હતી.

હકીકતમાં પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ જ સાચી આધ્યાત્મિકતા છે. સાચા સંતને બધા સાથે પ્રેમભાવ હોવાથી મીઠો સંબંધ રહે. એની વાણીમાં મીઠાશ અને વર્તનમાં સરળતા હોય. ભૂખ્યા પેટે સુનારાને જોઈને એનું હૃદય કકળી ઊઠે એટલે એના પેટને ઠારવાનો પ્રયત્ન કરે. પોતે સાદું જીવન ગુજારે ઊંચું, વિચારે અને એનું, આચરણ કરે. આ બધામાં વ્યક્તિ પરણેલો છે કે બ્રહ્મચારી એ વાત જ નથી આવતી. ઊંડી પ્રેમસગાઈને લોહીની સગાઈની ગરજ નથી હોતી.

છેલ્લે લગ્નજીવન વિષે શ્રીગુણવંત શાહનું એક વિધાન મૂકું. રેતી કાઢવા માટે કમરપૂર પાણીમાં પડનારા મજૂર અને મોતી કાઢવા સમુદ્રને તળિયે પહોંચનારા મરજીવા વચ્ચે જે તફાવત રહે તેવો તફાવત કેવળ 'સેક્સ' (Sex) માં પ્રેમને પરિમિત કરનારા અને 'પ્રેમસગાઈ' માટે મથનારા માનવીઓ વચ્ચે હોય એમ બને.

લગ્નજીવન દ્વારા આદર્શ જીવન જીવવું અને જીવનના આદર્શને પામવો એવો સંકેત ઝીલીએ તો પણ ઘણું અને જેને નથી પરણવું તેને માટે પણ શિવાસ્તે પચ્ચાન: ની શુભેચ્છા પાઠવીએ તો પણ પૂરતું બને.

પ્રેમની સાંકળથી પતિ પત્ની બંધાય છે.

૧૪૧



સંકેત : ૨૭

કહે, સંત નિશ્ચય તમે ! જુઓ ન મારા દોષ,  
લેશ કોષ ન આપમાં, હું તો દુર્ગુણ-કોષ.  
રાગ દ્રેષ ન આપમાં, નિર્ભય નિર્મલ તેમ,  
વર્તા આનંદે સદા ! હું અપરાધી એમ.

(અ.૨૨ દો.૧૩૧-૧૩૨)

આ દોહરામાં 'સંત' કેવો હોય તે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. વિશ્વામિત્ર -  
શત્રિયકુળમાં જન્મેલા હતા તેથી એ ગમે તેટલા મહાન હોય તો પણ તેને રાજર્ષિ  
કહેવાય, બ્રહ્મર્ષિ તો ના જ કહેવાય. બ્રહ્મર્ષિ થવાની ઘેલછા પૂરી કરવામાં  
વસિષ્ઠ મુનિએ સહકાર ન આપ્યો ત્યારે એક રાત્રે વસિષ્ઠ મહારાજને મારવાના  
હેતુથી તેઓ તેની ઝૂંપડીએ સંતાઈને ઊભા હતા. વસિષ્ઠના સાઠ પુત્રો માર્યા  
પછી વસિષ્ઠને મારવા આવ્યા હતા. શરદપૂર્ણિમાની રાત્રે વસિષ્ઠજી અને મા  
અરુંપતી વાતો કરતાં હતાં. અરુંપતીએ પૂછ્યું કે શરદપૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવી શોભા  
પરાવનારું બીજું કોઈ ખરું ? વસિષ્ઠ મહારાજે કહ્યું કે "હા ! આવું વિશુદ્ધ તપ  
કરનાર છે અને તેનું નામ છે વિશ્વામિત્ર," આ સાંભળીને પશ્ચાત્તાપ અને પસ્તાવો  
અનુભવતા વિશ્વામિત્રજી વસિષ્ઠનાં ચરણોમાં પડીને આ નિવેદન કરે છે.

ખુશામત તો મિત્રની પણ ન કરવી જોઈએ અને પ્રશંસા તો દુશ્મનની પણ  
કરવી જોઈએ. આવું વિધેયાત્મક વલણ જ વ્યક્તિને મહાન બનાવે છે. કલાપી  
કહે છે કે "તું પાપ સાથે નવ પાપી મારતો." કોઈ વ્યક્તિના વિચાર સાથે  
આપણને મતભેદ હોઈ શકે પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ સાથે શું મતભેદ હોય ? અરે !  
મતભેદ હોય તો પણ ચાલે પરંતુ મનભેદ ન હોવો જોઈએ. There may be  
difference of opinion but not of mind.

વિશ્વામિત્રના મુખ દ્વારા પૂ. શ્રીએ સંત કોને કહેવાય તેની વિસ્તૃત સમજ  
આપી છે.

સન્ત કે સાધુ થવું એટલે ભગવાં કપડાં પહેરવાં એવી આપણી સમજ છે જે  
ખોટી છે. સાધુના એ વૃત્તિ છે, વેશ નથી. સાધુ તો સરળ હોય. સરળ હોય તે  
સાધુ, ભાવ ભૂખ્યો હોય તે સાધુ. ટૂંકમાં દેવી ગુણોથી પોતાના જીવનને શણગારે  
તે સંત. શાંતિ પમાડે તે સંત. સંતની હાજરીમાં આપણે આપણું દુઃખ ભૂલી જઈ  
આનંદ સાગરમાં ડૂબી જઈએ તેવી અપેક્ષા છે.

સાધુ કે સંત સૌ પ્રથમ તો સામી વ્યક્તિના દોષ જોતા નથી. એના દોષ પ્રત્યે

જીવન મટેકાવે તે સંત. સંત જીવનમાં લાવે વસંત.

૧૪૨

ઉપેક્ષાવૃત્તિ કેળવે છે. સંત સામેની વ્યક્તિ જેવી હોય તેવી જ સ્વીકારી લે છે. જે  
કોઈ બને છે તે પ્રારબ્ધવશ બને છે, સામી વ્યક્તિ તો નિમિત્ત માત્ર છે એવી  
સમજથી એના પ્રત્યે કરુણા જન્મે છે. વળી દરેકના કદવ્યમાં એક જ ભગવાન  
ભિરાજમાન છે એવી સમજથી એનું ખોળિયું ન જોતાં એનામાં રહેલું ચેતન તત્ત્વ  
જુએ છે. એના પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખવાથી શમાવૃત્તિ તરત જ આવી જાય છે.  
Forget and foregived ભૂલવાનું કાર્ય કઠણ છે. માતાને બાળક પ્રત્યે  
અખૂટ પ્રેમ હોવાથી બાળકના દોષ ભૂલી જઈને તેને તરત જ માફ કરી શકે છે.  
મહાન પુરુષોની વિચારધારા કેવી ઉદાર અને ઉત્કૃષ્ટ હોય છે તેનું ઉદાહરણ  
રામાયણમાંથી મળે છે. રાવણે વિભિષણને ભરી સભામાં લાત મારી પછી તે  
રામના શરણે આવ્યા.

"કુટુંબ તજી શરણ રામ! તેરી આયો" એ તુલસીદાસજીનું ભજન જાણીતું  
છે. શરણે આવેલા વિભિષણને રામે "પધારો લંકેશ" એ રીતે આવકાર્યા. હજી  
યુદ્ધ થયું નથી, રાવણ મરાયો નથી અને વિભિષણને લંકેશ કહ્યું.

અનુજ સહિત મિલિ ઢિંગ ભેઠારી, બોલે બચન ભગત ભયહારી,  
કહુ લંકેસ સહિત પરિવારા, કુસલ કુઠાહર બાસ તુમહારા.

(સુંદરકાંડ દોહા ૪૬ ચોપાઈ ૪)

ભગવાન રામે વિભિષણને લંકેશ કહ્યું એટલું જ નહિ પણ વિભિષણને  
રાજતિલક કરી રાજ તરીકે ઘોષિત કરી દીધા.

અસ કહી રામ તિલક તેહિ સારા ।

સુમન બૃષ્ટિ નભ ભઈ અપારા ॥

(સુંદરકાંડ)

બધા સેવકો મુંઝાયા કે વિભિષણને લંકાનું રાજ આપી તો દીધું પણ ન કરે  
નારાયણ અને રાવણને સન્મતિ સૂઝે અને સીતા પાછા આપી દે અને યુદ્ધ ન  
થાય તો? ભગવાનને આ પ્રશ્ન ક્યો ત્યારે ભગવાન રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે હું  
રાવણને માડું અપોધ્યાનું રાજ આપી અપોધ્યા-પતિ બનાવીશ.

આમ જે રાવણ સીતાનું હરણ કરી ગયો છે અને ભગવાન રામને હેરાન -  
પરેશાન કરી રહ્યો છે એવું લાગે તો-પણ એ જો બુરાઈ છોડે તો અપનાવી લેવાની  
કેવી તૈયારી ?

સંત - ભગવાનનો ભક્ત કેવો હોય છે તેનું સુંદર વર્ણન તુલસીદાસજી  
કરે છે.

શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ.

૧૪૩

નિર્મલ મન જન સો મોહિ પાવા, મોહિ કપટ છલ છિદ્ર ન ભાવા ।  
તજિ મદ મોહ કપટ છલ નાના, કરઈ સદ્ય તેહિ સાધુ સમાના ।  
દુનિયાની દૃષ્ટિ અને સંતનો સ્વભાવ છે. દુઃખીના દુઃખને જોઈને કંટુણાથી  
પણ ઉપકાર કરવો એ સંતનો સ્વભાવ છે. દુઃખીના દુઃખને જોઈને કંટુણાથી  
પીગળી તેનું દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો એ સંતનો સહજ સ્વભાવ છે.  
માખણ તો પોતાને ગરમી મળે ત્યારે પીગળે છે જ્યારે સંત તો બીજાનું દુઃખ જોઈ  
પીગળે. સંતનું જીવન બીજા માટે જ હોય છે. સંત કેવા હોય ? બીજાના માટે  
ધસાઈ છૂટે તેવા.

તરવર સરવર સન્ત જન ચૌધે વરસે મેહ ।  
પરમારથકે કારણે ચારો પારે દેહ ॥

સન્તખિટપ સરિતાગિરિ પરની, પરહિત હેતુ સબન્ધકર કરની ।  
તરુવર કબહુ ન ફલ ભાખે, નદી ન પીવે નીર ।

પરમારથકે કારણે સન્તન પરે શરીર ॥

ઉપકાર કરનાર પર તો સહ ઉપકાર કરે. અપકારી પર જે ઉપકાર કરે તેને જ  
સત્યુરુપો સાધુ કહે છે.

उपकारिषु यः साधु साधुत्वे तस्य को गुणः ।  
अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्गुरुच्यते ॥

એટલે સંત સામેની વ્યક્તિના દોષ જોતા નથી એ પહેલી વાત. બીજું,  
એનામાં કોષ નથી. કોષ એ અંતરમનનો અંતર શત્રુ છે. જેનામાં વિવેક નથી તે  
કોષ કરે છે. કોષ કરવાથી પોતાને શું નુકશાન થાય છે એની જેને ખબર હોય તે  
કોષ ન કરે. નિર્મળ આંખ ને નિર્મળ વાણી સંતના સંતત્વની સાક્ષી છે. કોષ તે  
કરે છે જે સામી વ્યક્તિને સમજવાનો પ્રયત્ન નથી કરતો. જે પોતાની જાત વિષે  
વધુ પડતો ઊંચો ખ્યાલ ધરાવે છે તે વારે ઘડીએ કોષ કરવાની વૃત્તિ ધરાવે છે.

ત્રીજું, ઋષિ - સંતમાં રાગ અને દ્વેષ હોતાં નથી. જે ભ્રાંતિમાં જીવે છે,  
“અહં-મમ”ના સર્કજમાં સપડાયલો છે તેને રાગ દ્વેષ જન્મે છે. જે વિષય વાસના  
સંતોષવાની પ્રવૃત્તિમાં પડેલો છે તેને રાગ દ્વેષ પીડે છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

विषयेऽस्तु सर्वदा पीडे राग द्वेष  
मोह शोक श्रमादिथी धाय अंतरे क्लेश.

(મ.૯ ઘો.૩૭)

જો વ્યક્તિને ખરેખર જ્ઞાન થયું હોય તો રાગ અને દ્વેષ નાશ પામે. જ્ઞાનની  
વાતો કરે પણ રાગ - દ્વેષ ગયા ન હોય તો જ્ઞાન પેટ ભરવાનું સાધન ગણાય.

સંતનો પ્રેમ વિશુદ્ધ હોય છે.

(૧૪૪)

“કરની બીન કથનીકી કીમત” ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે:

કર સત્સંગ સાધન સુમિરન, સાધન બિન અંધારો હે,  
રાગ દ્વેષ ન છૂટે તબલુ જ્ઞાન પેટ ગુજારો હે.

સંતનું ચોથું લક્ષણ નિર્ભયપણું. જ્યાં દ્વેષ છે ત્યાં ભય છે. અદ્વૈતમાં ભય  
નથી. ભય હંમેશા બીજાનો હોય, વ્યક્તિને કદી પોતાનો ભય હોતો નથી. જેની  
જ્ઞાનદૃષ્ટિ કામ કરે છે તેને તો સઘળે પોતે જ વિલસી રહેલો દેખાય છે. પૂ. શ્રી  
લખે છે કે :

જો આપકો દેખે, ન ઉસકો દૂસરા દિખતા કહીં,  
જો દૂસરા નજરો ભરા, ના આતમા દિખતા વહીં.

કપરા દુઈકા ફેંક કર, કીરે દીવાના બાવરા,  
રોતા કભુ હંસતા કભુ, અલમસ્ત ખુદ મસ્તી ભરા.

“ઘરની ઘરની ઘરની રે, મૂળ શોધ કરો અસલી ઘરની” ભજનમાં છેલ્લે  
પૂ. બાપજી જણાવે છે.

જ્યાં દેખે ત્યાં રાજ તિહાડું,

વાત પછી કાં રંગ ડરની રે...

સંતમાં અભયત્વ દેખાવું જોઈએ. વ્યક્તિની આંખ વ્યક્તિ ભયવાળી છે કે  
નિર્ભય છે તે જાણવામાં મદદરૂપ બને છે. સંત નિર્મળ હોવા જોઈએ એ પાંચમી  
વાત. મળ વગરના એટલે દોષ દૃષ્ટિ વિનાના, કપટ વિનાના, છલ વિનાના.  
માણસ નિર્મળ ન હોય તો એ ગમે તેટલું હરિભજન કરે કે માળા-પૂજા કરે પણ  
એનો કંઈ અર્થ નથી. કપટી વ્યક્તિ ભગવાનને પ્રિય થતો નથી.

કપટ કરનારનું મન દૂષિત હોય છે. એવા પાત્રમાં ભજન-ભક્તિ રહે નહિ.

‘મન છોડ દે કપટ, હરિપદ ભજ રે’ ભજનમાં હરિપદ ભજરે એ દવા છે  
પણ છોડ દે કપટ એ પહેલું છે. કપટીનું મન ભરોસાપાત્ર નથી. એવાનો સંગ  
નુકસાનકારક છે. જેણે પોતાનું મન નિર્મળ કર્યું છે તેને જ ભયે સારું લાગે.

છઠ્ઠી અને છેલ્લી વાત, સંત સદા આનંદમાં રહે છે. આત્માનું સ્વરૂપ જ  
આનંદ સ્વરૂપ છે. જે સંત છે, જ્ઞાની છે એ પોતાને દેહ માનતો નથી. પોતે કાંઈ  
કરે છે કે ભોગવે છે એવો કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ ભાવ નથી. મારું-તારું એવી ભેદ  
દૃષ્ટિ નથી. રાગ-દ્વેષ નથી એટલે એને કારણે જન્મતા મોહ, શોક, શ્રમ, ભય  
વગેરે નથી. સંત પ્રભુના લાડીલા છે કારણકે પ્રભુને ગમે એવા ગુણો એણે  
પોતાનામાં વિકસાવ્યા છે. સંત પરાનુશ્ચલકાંક્ષી હોય છે. બીજાનું ભલું કરીને,  
બીજાને સુખી કરીને સુખી થાય તે સંત. સંતના જીવનમાં કાયમની

સાધુતા એ વૃત્તિ છે, વેશ નથી.

(૧૪૫)



વસંત હોય છે.

“બોલે તેનાં બોર વેચાય એ ખરું, પણ ન બોલે તેનાં સંતરાં ન વેચાય?” એવું એક પત્રમાં પૂ.શ્રી લખે છે. સંતરાને પોતાની સુગંધ છે. સંત અને સંતરાં પોતાની સુગંધથી લોકોને પોતા તરફ આકર્ષે છે.

શાસ્ત્રોની વાતો કરવી, કથા-કીર્તન કરવાં એ જ્ઞાનનો પુરાવો નથી, એ સંતનું લક્ષણ નથી. પરંતુ એણે જ્ઞાન પચાવ્યું હોય તો એનું આચરણ મહેકવાળું હોય. સંતનાં ચરણમાં માથું મૂકતી વખતે ભવ્યતા નહિ પણ દિવ્યતા જોવી જોઈએ. સંતના જીવનમાંથી ભપકો અને ઠપકોની બાદબાકી થયેલી હોવી જોઈએ. પ્રેમથી ભીંજવનારી વ્યક્તિ સંત જ છે. સંત સમક્ષ શાંતિ મળે, વ્યગ્રતા ટળે અને એકાગ્રતા ફળે. સંત બધામાં ભળે અને છતાં બધાથી નિર્લેપ રહે.

જે પીએ તે કરી નવ આવે, બીજું કંઈ નવ ભાવે રે,  
દુનિયામાં દુનિયાથી ન્યારો, કો તોલે નવ આવે રે.

(અવધૂતી આનંદ)

સંત કહેવરાવવું સહેલું છે, સંત થવું અઘરું છે. સરળ થવું કઠિન છે પણ કઠિન થવું સરળ છે. સંતમાં સાચી ભક્તિ હોય છે. ભક્તિ એટલે સર્જનહારમાં ખોવાઈ જવાની કળા.

સંત પ્રેમનો સાગર છે તેથી જ તેની પાસે જનારો તેની દોષ દૃષ્ટિ છોડી, અંતર નિરિક્ષણ દ્વારા જીવન સુધારી લે છે. મહાકવિ કાલિદાસના નાટક વિક્રમોર્વશીયમ્ માં લતા બની ગયેલી ઉર્વશીને પુરુરવા સંગમનીય મણિની મદદથી પાછી ઉર્વશીના રૂપમાં ફેરવે છે. પરિશુદ્ધ પ્રેમ એ સંગમનીય મણિ જ છે ને!

પરમ તત્ત્વને પામી જનાર સંતમાં પ્રેમનું તત્ત્વ ઊંચું હોય છે. એને પોતામાં બધા અને બધામાં પોતે દેખાતો હોય છે. આપણા બાપજી પણ એવું ઈચ્છતા અને ઈચ્છે છે કે આપણે પણ ધીરે ધીરે અવધૂત થઈએ. એટલે તો એમણે ભજન લખ્યું કે :

બનજા અવધૂતા અવધૂતા.  
શોક મોહ અતીતા રે...બનજા.

આપણે અવધૂત ના બની શકીએ તો પણ અવધૂતના તો બનીએ જ.

સંત ધન પ્રિય ન હોય, સાધન પ્રિય હોય.

૧૪૬

સંકેત : ૨૮

હણે વિપ્ર ગુરુ સંતને, કરે ન ચિત્તે એમ,  
યશો કુળશય એમનો, વિના વિલંબે તેમ.  
તુણ જળ સંતોષે રહે, મૃગ, મીન, દ્વિજ એમ,  
તોએ લુબ્ધક પીવરો પીડે દુર્જન તેમ !

(ભ.૨૬ દો. ૯૯-૧૦૦)

વ્યક્તિને જેમ જીવવાની અદમ્ય ઈચ્છા હોય છે તેમ તેને એના સંતાનો દ્વારા વંશવેલો ચાલુ રહે એવી પણ ઈચ્છા હોય છે. સ્ત્રી પરણીને પતિના ઘરનો ભાર વહન કરે ત્યારે ‘ભાર્યા’ બને. પરંતુ સ્ત્રી તરીકેની પૂર્ણતા તો એ જ્યારે સંતાનને જન્મ આપીને ‘જાયા’ બને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે. સર્જનનો એક અનેરો આનંદ હોય છે. અને તેથી સંતાનનું મૃત્યુ એ વ્યક્તિ માટે સૌથી વધુ આઘાતજનક બને છે. મા-બાપની હાજરીમાં પુત્ર કે પુત્રી મૃત્યુ પામે તો એની વેદનાનું વર્ણન થઈ શકતું નથી.

બાલ્યે ય-માતા મરે, તારુણ્યે સ્ત્રી જાણ,  
વાર્ધક્યે પુત્રો મરે, પાપી ન તત્સમાન.

(ભ.૨૯ દો. ૪૫)

પુત્ર શોક સહુ શોકથી અધિક કારમો જાણ,  
માત પિતા ભયકારી હા રાજ્યલક્ષમા માન.

(ભ.૭૫ દો. ૫૮)

સકલ દુઃખથી પુત્રનો શોક મહાનલ એમ,  
કરે ભસ્મ જીવતાં નકી માત પિતાને તેમ.

(ભ.૧૦૪ દો. ૧૩૯)

સંતાનનું મૃત્યુ મા-બાપને જીવતા બાળે એવું દુઃખ જનક હોય તો કુળનો ભય થઈ જાય એ દુઃખ તો કેવું કારમું હશે ?

આ દોહરામાં પૂ.શ્રી કુલશયના કારણો દર્શાવે છે અને આપણને સારું અને સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન આપે છે.

બ્રાહ્મણ, ગુરુ અને સંતને જે હણે અને એ અંગે કોઈ રીતે બીએ નહિ એવા દુષ્ટ માણસનો કુલશય વિના વિલંબે થાય છે એવું આ દોહરામાં પૂ.શ્રી જણાવે છે.

અહીં કુલશય એટલે સંતાનો મૃત્યુ પામે એવો સ્થૂળ અર્થ કરવાને બદલે નાલાયક અને ખરાબ ચરિત્રવાળા સંતાનો પાકે એવો ભાવાર્થ લેવો વધુ યોગ્ય

નડવા - કનડવાની વૃત્તિથી સંબંધો વણસે.

૧૪૭

ગણાશે. ઘણીવાર ખરાબ સંતાનોથી ત્રાસેલા મા-બાપ એવું પણ બોલતા હોય છે કે, “આના કરતાં તો મરી ગયા હોત તો સારું થાત.” આમ ખરાબ સંતાનિ તો મૃત્યુ પામેલા સંતાન કરતાં પણ વધુ પીડાકારી છે.

કુલશય - કુળનો ક્ષય - ઘવાનો ઉલ્લેખ શ્રીગુરુલીલામૃતમાં એકથી વધુ વાર થયો છે. સતી અનસુયાના સત્વહરણ માટે ત્રણે દેવીઓ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવને કરજ પાડે છે ત્યારે દેવો દેવીને ચેતવણી આપતાં કહે છે કે :

અકારણ છળ અન્યનો કરતાં અનિષ્ઠ થાય,  
કરતાં છળ સાધુ તણો, નિશ્ચય કુલશય થાય.

(અ.૬ દો. ૨૫)

બ્રહ્મહત્યા ના કરો ઘશો કુલશય એમ,  
ત્યજી કોષ પાછા વળો, ઘશો સુખી સહુ તેમ.

(અ.૨૫ દો. ૬૪)

સાધુ પુરુષ સાથે છળ કરવાથી કુળશય થાય છે એ નક્કી છે એમ કહ્યું છે જ્યારે વિપ્ર, ગુરુ અને સંતને ડર્યા વગર હણવાથી એનો કુલશય તરત જ - વિના વિલંબે - થાય છે એમ કહ્યું છે. જો દુકમાં એમ જણાવ્યું છે સત્પુરુષ સાથે છળ કરવાનો ન હોય તો તેમનો નાશ કરવાનો તો વિચાર થાય જ ક્યાંથી ? પરંતુ આવો વિચાર આવે અને એ પ્રમાણેનું વર્તન થાય તો એ વ્યક્તિ કેટલી નીચલી કક્ષાએ પહોંચી ગયો ગણાય!

વિપ્ર, ગુરુ અને સંત એ પૂજનીય છે. એનું સન્માન થવું જોઈએ. સમાજની પ્રગતિમાં આ ત્રણે મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. આવા સત્પુરુષોનું સમાજે રક્ષણ કરવું જોઈએ.

વિપ્રનું કાર્ય ભણવું અને ભણાવવું, યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો, દાન લેવું અને આપવું એ છે, પરંતુ આ બધી પ્રવૃત્તિ ઊંચા ધ્યેય સાથે કરવાની છે. વિપ્રનું મહામુલ્યુ ધન સંતોષ છે અને સંતોષ એ કલ્પવૃક્ષ છે, કલ્પતરુ છે એમ પૂ. શ્રી વંદનામાં કહે છે. સંતોષ એ વિપ્રનું ભૂષણ છે. સંતોષ એટલે જે કાંઈ આવી મળે તે બરોબર જ છે એવી ભાવના કે વૃત્તિ. જો સંતોષરૂપી ધન મળી જાય તો પછી બીજું ધન એકદુ કરવાની ઈચ્છા જ ન થાય.

ગોધન, ગજધન, વાજધન, ઓર રતનધન ખાન,

જબ આવે સંતોષ ધન, સબ ધન પૂરિ સમાન.

આવા સંતોષી વિપ્ર - બ્રાહ્મણની પૂજા થવી જોઈએ એવું ભાગવત અને રામાયણ પોકારી પોકારીને કહે છે. વિપ્ર - બ્રાહ્મણ એ તો ભગવાનનું દેવત છે. વિષ્ણુ ભગવાન પોતે બ્રાહ્મણને પૂજે છે. વિપ્ર - બ્રાહ્મણ વિશે અને એના પ્રત્યેના પૂજ્યભાવ વિશે પૂ. શ્રી લખે છે કે :

આશાનો દાસ તે સમગ્ર જગતનો દાસ છે.

(૧૪૮)

પૂર્વે બ્રાહ્મણનું બપે હતું મહત્ત્વ ને માન,  
પૂજ્ય દેવવત્ દિજવરો, ભૂસુર એ અભિમાન.  
રાજાઓ પણ વિપ્રને પૂજે પૂર્વે એમ,  
આપે સર્વસ્વ અહા ! ના લે તે પણ તેમ.  
એવા નિઃસ્પૃહ ભૂસુરો ! દાન અર્કિચન ધન્ય,  
સ્વાચારે રત સર્વદા, સ્વાત્મતુષ્ટ સુધન્ય.  
વેદ વિભૂષિત વિપ્રને વિષ્ણુ પોતે એમ,  
પૂજે વેદપ્રભાવથી ગણી સ્વદેવત તેમ.  
'દેવાધીન જગત બધું, દેવત મંત્રાધીન,  
મંત્રો વિપ્રાધીન એ, વિપ્ર દેવ મમ' કિલત.

(અ.૮૧ દો. ૧૧૦ થી ૧૧૨, ૧૧૫-૧૧૬)

જગત દેવોને વશ છે. દેવો મંત્રને આધીન છે અને આ મંત્રો વિપ્રને આધીન છે. આવા વિપ્રો એ પૃથ્વી (ભૂ) પરના દેવો (સુર) છે તેથી એ બ્રાહ્મણને ભૂસુર નામે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

ગુરુ અને સંતનું મહત્ત્વ તો આપણે જાણીએ જ છીએ. ગુરુ જન્મ મરણનો નાશ કરે છે. સંત જીવનમાં શાંતિ સ્થાપી આપણને સત્પંથે જવાની પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન આપે છે. બીજાનું ભલું કરવાની (પરાનુકૂળકાંક્ષા) એકમાત્ર ઈચ્છાથી જે લોકો જીવન જીવતા હોય અને સમાજનું ભલું કરી સમાજમાં શાંતિ સ્થાપવા માગતા હોય તેનું રક્ષણ સમાજે કરવું પડશે. જો ગુંડાની ગલીમાં સજ્જનોએ એકદમ ધસી ન જવું એ સાચું હોય તો એ પણ એટલું જ સાચું છે કે ગુંડાની ગલીમાં પોલીસે હિંમતપૂર્વક ધસી જવું જોઈએ.

ખરાબ કાર્ય કરનાર દુષ્ટો જેટલા સંગઠિત છે તેટલા જ અસંગઠિત સજ્જન પુરુષો છે. “હું તો મારાથી થાય તેટલું કરીશ” એવું બોલનાર સંગઠિત નથી થતા તેથી દુષ્ટોને કાવે તેમ વર્તવાનો છૂટો દોર મળે છે. સમાજની દુર્દશા માટે સંગઠિત દુષ્ટોની જેમ અસંગઠિત સજ્જનો પણ જવાબદાર છે.

સત્ય જન વિરોધાય અને અસત્ય જન રંજનમૂની સ્થિતિ સમાજમાં દેખાય છે. મૂગ, મીન અને દિજ કોઈને હેરાન કરતાં નથી. મૂગ તૂણથી - ઘાસથી, મીન જળથી અને બ્રાહ્મણ સંતોષથી જીવન ગુજારે છે છતાં શિકારી, માછીમાર અને દુર્જનો અનુક્રમે મૂગ, મીન અને વિપ્રને હેરાન કરે છે, મારી નાંખે છે. આવું કરનારા આખરે તો પોતાના કુળનો ક્ષય જ નોતરે છે. જે કોઈનું બગાડતા નથી, જે સમાજનું ભલું કરે છે અને શાંતિથી જીવે છે તેને હણનારાની મનોવૃત્તિ ખૂબ જ હલકી ગણાય. ‘જીવો અને જીવવા દો’ ની વૃત્તિને બદલે જીવવા માટે બીજાને

લોભ દુઃખ લાવે, સંતોષ આનંદ લાવે.

(૧૪૯)



મારી નાંખવાની વૃત્તિ એ વ્યક્તિનું અધઃપતન સુચવે છે. રામ અને રાવણ કે પાંડવ અને કૌરવ એ માણસમાં રહેલી સારી અને નરસી વૃત્તિના જ સૂચક છે. 'સુખી કરી સુખી થાઉં' એ રામવૃત્તિ છે. 'દુઃખી કરી સુખી થાઉં' એ રાવણ વૃત્તિ છે. 'બધાને ભેગા કરી ખાઉં' એ પાંડવ વૃત્તિ છે. 'બધાનું ભેગું કરી ખાઉં' એ દુર્યોધન વૃત્તિ છે. વિષ્ણુ, સંત, ગુરુ જેવી વ્યક્તિ કે જે બહુજન હિતાય અને બહુજન સુખાય જીવતી હોય એવી વ્યક્તિને હજવાની વૃત્તિ પણ વિશ્વસંવાદિતામાં શોભ ઉત્પન્ન કરે છે અને અંતે એવી હલકી વિચાર સરણીવાળી વ્યક્તિનો અને તેનાં કુળનો નાશ થાય છે. પોતાને માટે તો સહુ કોઈ જીવે, બીજાને માટે જીવે તે સંત. બીજાને સુખ આપવામાં જેને આનંદ મળે તેને માટે કલ્યાણ ઘર આંગણે આવીને ઊભું રહે છે. આ સૂર્યનો તાપ સહન કરે છે પરંતુ એની નીચે બેસનારને છાંયો ઊભું રહે છે. આ સૂર્યનો તાપ સહન કરે છે જ્યારે સાપ દૂધ પાનારને જ કાપનારને પણ રસોઈ બનાવવામાં મદદરૂપ બને છે જ્યારે સાપ દૂધ પાનારને જ ડંખે છે, માખી પોતાનું જીવન હોડમાં મૂકીને પણ બીજાની 'ચા' બગાડે છે. આવી હલકીવૃત્તિવાળાના સંતાન પણ આવા જ નિકળશે અને પછી ઘડપણમાં એનું ભારે દુઃખ થશે.

ભૂરી નજરવાલેં તેરે બરચે જાએ,  
બડે હોકર તેરા ખૂન પીએ.

કુલશયનો ભાવાર્થ ધ્યાનમાં રાખીને, આપણે આપણા જીવનને સદવૃત્તિથી અને સત્કાર્યોથી નવ પલ્લવિત કરીએ એવો ગુરુ મહારાજનો સંકેત છે.

ધન ક્ષેત્ર દારા ન પુત્રાદિ સ્થાયી,  
મરે ચિંતન એ વૃથા કંમ ભાઈ,  
ગણે કાળમાં દુઃખ દે એ સમસ્ત  
સ્મરી લે પ્રતિશ્વાસ હે ચિત્ત દત્ત.

પ્રાપ્ત થતી વસ્તુ પૂરતી છે એનું નામ જ સંતોષ.

(૧૪૦)

**સંકેત : ૨૯**

સર્વ એક સમ ના કદિ, દિવસ કોઈ ના જાય,  
રેંટમાળ સમ માનવી દશા યંત્ર પલટાય.

(અ.૨૮ દો. ૧૬૭)

આ દોહરો આપણા માટે ચેતવણીરૂપ પણ છે અને આશ્વાસનરૂપ પણ છે એ એની વિશિષ્ટતા છે. પરિવર્તન એ સંસારનો નિયમ છે. કુદરતને એક સરખી પરિસ્થિતિ સ્વીકાર્ય નથી. આપણા શરીરમાં હર ક્ષણે કેટલા કોષો (Cells) મરે પણ છે અને સાથે સાથે પેદા પણ થાય છે. દુનિયામાં રોજ અનેક વ્યક્તિ મૃત્યુ પામે છે તો બીજા બાજુ નવા જીવો પરતી પર આકાર લે છે. આમ પરિવર્તન એ સંસારનો નિયમ છે.

જન્મ, બાળપણ, જુવાની, ઘડપણ, મૃત્યુ અને ફરી જન્મનું ચક્ર ચાલ્યા જ કરે છે. આવી જ રેંટમાળ સુખ અને દુઃખની છે. સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ એમ આવ્યા જ કરે છે. માણસ સુખ માગે છે અને દુઃખ નથી ઈચ્છતો તો પણ જેમ ઈચ્છા વગર દુઃખ મળે છે તે જ રીતે ઈચ્છો કે ન ઈચ્છો પણ સુખ પણ મળે જ છે.

સુખના અને દુઃખના દિવસો કાયમ નથી રહેતા એ વાત સુખના દિવસમાં જીવન સારી રીતે જીવવા માટે ચેતવણીનું કામ કરે છે, અને દુઃખના દિવસ પસાર કરવામાં આશ્વાસનનું કામ કરે છે.

માનવ યોનિ એ અન્ય પ્રકારની યોનિઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. માણસને ભગવાને બુદ્ધિ આપી છે અને સારા - નરસાનો વિચાર કરીને વિવેકથી પોતાના જીવનને શ્રેષ્ઠ બનાવવાની સુંદર તક આપી છે. જીવનને વન બનાવવું કે નંદનવન બનાવવું તે માણસે પોતે નક્કી કરવાનું છે. જીવન નંદનવન કેવી રીતે બને અને જીવન વન કેવી રીતે બને એ સમજવામાં અને યોગ્ય રીતે જીવવામાં આ દોહરો ખૂબ જ મદદરૂપ બને એમ છે. જ્યારે માણસ સુખી હોય છે ત્યારે એનામાં અભિમાન આવવાની પૂરી શક્યતા છે. જુવાની, ધન, સત્તા અને મદ આ ચાર ભેગા થાય તો માણસ દેવ પણ બની શકે અને દાનવ પણ બની શકે. ધનનો ઉપયોગ દાન માટે થાય અને અભિમાનથી છુટી જઈ બીજાને હેરાન કરવા માટે પણ થાય. માણસને ખબર નથી કે આ સુખ - સંપત્તિ કાયમ રહેવાની નથી એટલે એનો ગર્વ ન કરવો જોઈએ. તુલસીદાસ કહે છે કે :

દયા ધર્મકા મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન,  
તુલસી દયા ન છાંડીઓ, જબ લગ ઘટમેં પ્રાણ.

તુલસી હાય ગરીબકી કબૂ ન ખાલી જાય,  
મૂએં દોર કે ચામસે લોહાભિ ભસ્મ હો જાય.

ધીરજ એ અધીરાઈ છૂપાવવાની કળા છે.

(૧૪૧)

પરંતુ સુખના દિવસમાં વ્યક્તિ ગર્વિષ્ઠ થઈને છકી જતો હોય છે અને તેને સારા નરસાનું ભાન રહેતું નથી. પોતે કહે તે સાચું અને પોતે કરે તે સાચું એવું માને છે અને બીજાને માનવા દબાણ કરે છે. આવું ન બને એ માટે ઓછો યાદ રાખવું જોઈએ કે સુખના આ દિવસો પણ કાયમ રહેવાના નથી. આ દિવસો પણ એક દિવસ જતા રહેશે. આવો વિચાર કરવાથી વ્યક્તિ અભિમાની બનતો અટકશે. રાવણ, કંસ કે દુર્યોધન શક્તિશાળી હતા પરંતુ અભિમાનને કારણે પોતાનો સર્વનાશ નોતર્યો. અભિમાન એ પાપનું મૂળ છે. સુખના દિવસોમાં વ્યક્તિ અભિમાની થઈને બધા પ્રકારના પાપ કરતો હોય છે. અભિમાન એ સુરાપાન છે. દારૂ પીવાથી વ્યક્તિ છાકટો બનીને ગમે તેમ બોલે અને વર્તન કરે તેમ અભિમાનથી પણ વ્યક્તિ અવિવેકી બની ગમે તેમ બોલે છે અને વર્તન કરે છે. શ્લોક છે :

અભિમાનં સુરાપાનં ગૌરવં ઘોર રૌરવમ્ ।  
પ્રતિષ્ઠા સુકરી વિષ્ણુ ત્રિપાત્ર ત્યક્ત્વા સુખી ભવ ॥

અભિમાન એ અંતરના છ શત્રુ પૈકીનો એક મહાન શત્રુ છે. બલિ, કર્ણ, કંસ, રાવણ વિગેરે અભિમાનને કારણે જ નાશ પામ્યા. આવું ન થાય એ માટે સુખના દિવસોમાં યાદ રાખવું કે સુખ કાયમ રહેવાનું નથી અને સુખની પાછળ દુઃખ આવવાનું જ છે. સત્સંગ અને સત્યાસોના વાચન દ્વારા સુખને પચાવવાનું સરળ બને છે. ગીતા પણ પવિત્ર શ્રીમંતાર્થનું જ સન્માન કરે છે. 'શુચિનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગબ્રહ્મોઽભિજાયતે' એમાં 'શુચિનાં' શબ્દ બહુ જ મહત્વનો છે.

સુખમાં કદી છકી નવ જવું દુઃખમાં ન હિંમત હારવી,  
સુખ દુઃખ સદા ટકતાં નથી, એ નીતિ ઉર ઉતારવી.

દુઃખના દિવસમાં માણસ હિંમત હારી બેસે છે. નિરાશ થયેલો માનવી કંટાળીને કાં મરે છે, કાં મારે છે. આ બંને પરિસ્થિતિ બરાબર નથી. દુઃખને સહન કરવામાં જ માનવીની કસોટી છે. દુઃખથી કંટાળી ન જવાય, હારી ન જવાય એવું ભગવાન પાસે માગવાનું છે.

દુઃખ સહન કરવા માટે એને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.  
પૂ. શ્રી રંગ અવધૂતજી જણાવે છે કે :

સુખ દુઃખ મનનાં સોણલાં જન્મ મરણ તન ગંધ,  
બની રમકડું ઈશનું રંગ ખેલ નિર્દંદ.

ઘીરજ કડવી છે પણ એના ફળ મીઠાં છે.

(૧૫૨)

ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા કહે છે :

સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીએ,  
ઘટ સાથે રે ઘડીઆ,  
ટાળ્યા તે કોઈના નવ ટળે,  
રચુનાથના જડીઆ.  
સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોડપિ દાતા  
પરો દદાતીતિ કુબુદિરેષા.

સુખ અને દુઃખ એ આપણા જ કર્મોના ફળરૂપે આવે છે તેથી દુઃખને હિંમતથી સહી લેવાનું છે. માણસ દુઃખમાં જ ધડાય છે અને સારું જીવન જીવે છે. એવું કહેવાય છે કે માણસના ગ્રહ વાંકા હોય છે ત્યારે એ સીધો ચાલે છે, પણ ગ્રહ સીધા હોય ત્યારે વાંકો ચાલે છે.

આપણા કર્મના ફળરૂપે દુઃખની પરિસ્થિતિ આવી પડે ત્યારે એને આપણે રોકી શકતા નથી પણ એનો સામનો તો થઈ શકે છે. દુઃખને દુઃખ ગણવું કે કેમ એ આપણા હાથની વાત છે.

દુઃખમાં જ માણસ ધડાય છે અને દુઃખ એ સુખરૂપી સવાર થઈ રહી છે એવી બાંગ પોકારતો ફૂકો છે. બીજું આપણા પર આવતાં દુઃખો આપણા કલ્યાણ માટે જ હોય છે એ વિશ્વાસ ડગવો ન જોઈએ કારણ કે આપણી દષ્ટિ ટૂંકી છે. જ્યારે ભગવાનની દષ્ટિ વિશાળ છે.

દુઃખ હટાવી શકાતું નથી પણ ભૂલી શકાય છે. અને દુઃખ ભૂલી જવાય તો પછી એ દુઃખ દુઃખ રહેતું નથી. માણસને ઓપરેશન કરાવ્યું હોય પરંતુ જો એને બેનનું ઈજેક્શન આપી દેવામાં આવે તો નિદ્રામાં એને ઓપરેશનનું દુઃખ હેરાન કરતું નથી. એક ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

આવો જો સંતો તો વાતો બે કરીએ,  
દિલ દુઃખડાં વિસરીએ રે...

હનુમાન ચાલીસામાં તુલસીદાસજી લખે છે કે :

તુમહરે ભજન રામકો ભાવે,  
જનમ જનમ કે દુઃખ બિસરાવે.

ઘણીવાર દુઃખ અને સુખ વિશેની આપણી સમજ ખોટી હોય છે. સુખ એટલે શું? અને દુઃખ એટલે શું?

'દારિકાના ડિમ ડિમ' પ્રવચનમાં પૂ. શ્રી અવધૂતજી જણાવે છે કે સુસ્યાની અન્તર્મુખાનિ આત્મકેન્દ્રાણિ ખાનિ ઈન્દ્રિયાણિ યસ્મિન્ તત્ સુખમ્ । જેમાં મન સહિત ઈન્દ્રિયો વિષયોમાંથી પરાજિ મુખ થઈ આત્માભિમુખ થાય - ઈશ્વર તરફ વળે - તે સુખ. સંસારીની સુખની વ્યાખ્યા જુદી છે.

સાણભરની ઘીરજ, દશ વર્ષની રાહત.

(૧૫૩)



જે ક્ષણ હરિનું નામ બુલાય તે દુઃખ, તે જ આપત્તિ અને જે ક્ષણ હરિ સ્મરણ થાય તે સુખ, તે જ સંપત્તિ.

સંપદો નૈવ સંપદાઃ વિપદો નૈવ વિપદાઃ ।  
વિપદો વિષ્ણુ વિસ્મરણ સંપન્નાગવણો સ્મૃતિઃ ॥

નાનક દુઃખિયા સબ સંસારા,  
જો સુખિયા સો નામ અધારા.

આમ સુખ દુઃખ પ્રારબ્ધવશ આવી મળે છે અને એને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી પરંતુ એને સુખ કે દુઃખ ગણવા કે કેમ એ માનવી પર આધારિત છે. દુઃખ એ દુઃખ નથી પણ સુખ આવી રહ્યું છે એની આલબેલ પોકારતો છડીદાર છે. ભગવાન દુઃખ આપીને આપણને ધડે છે. અને દુઃખના દિવસો પણ કાયમ રહેવાના નથી, એ પણ જતા રહેશે. આવા વિચારો કરીને વ્યક્તિ સહનશીલતા કેળવી દુઃખનો સામનો કરી શકે છે.

ભગવાન રામ કે કૃષ્ણ જેવાને પણ દુઃખ ભોગવવું પડ્યું હતું પરંતુ તેઓએ હસતે મોંએ સહન કરી લીધું. દુઃખ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિને હસતા હસતા સ્વીકારીને સહન કરવાની વૃત્તિને જ તિતિશા કહે છે ને ! આ દોહરામાં પૂ. શ્રી નિયમ દર્શાવે છે. એટલે આવું બધાના જીવનમાં બને છે. કોઈ વ્યક્તિ એવો નથી કે એના જીવનમાં દુઃખના દિવસો આવે જ નહિ કે કોઈ એવો નથી કે જેના જીવનમાં સુખના દિવસો આવે જ નહિ. સુખ દુઃખનાં દિવસો વધારે - ઓછા હોઈ શકે.

આ વાતને સમજાવવા પૂ. શ્રી રંટમાળનું ઉદાહરણ આપે છે. રંટ દ્વારા કુવામાંથી પાણી કાઢીને ખેતરમાં પાણી પહોંચાડાય ત્યારે પાણીથી ભરેલાં ખાનાં ઉપર આવે અને ખાલી હોય તે નીચા જાય. ઉપર આવેલા ખાનાંનું પાણી ખાલી થાય અને નીચે ખાલી ખાનાં ભરાય એટલે ભરેલાં ઉપર આવે ને ખાલી નીચે જાય. આમ ચાલ્યા જ કરતું હોય છે.

માનવીએ પુરુષાર્થની કાંસકી દ્વારા પ્રારબ્ધના વિખરાયેલા વાળ ઓળવાના હોય છે. રાજા હરિશ્ચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર કે નળ રાજાના જીવનમાં દશાધ્યંત્રે ભજવેલો ભાગ એવું સૂચવે છે કે આપણે સુખ અને દુઃખને જન્માવી શકતા પણ નથી કે હટાવી શકતા પણ નથી. કેવળ સહન કરી શકીએ છીએ.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને સુખના દિવસમાં બીજાને મદદરૂપ બની માનવધર્મ બજાવવાનો અને દુઃખના દિવસોમાં સહનશીલ બનવાનો સંકેત આપે છે. પૂ. શ્રી એ નારેશ્વરમાં ઘણાં કષ્ટ ભોગવ્યાં હતાં પરંતુ તે સ્વેચ્છાએ ભોગવ્યાં અને ઊંચા ધ્યેય માટે ભોગવ્યાં તેથી એને તપશ્ચર્યા કહેવામાં આવી. આપણે પણ આપણું જીવન તપશ્ચર્યારૂપ બનાવીએ એવી સંકેતવાણી ઝીલીએ.

માનવી સંજોગોને આધિન છે.

(૧૫૪)

સંકેત : ૩૦

બાલ્યે યન્માતા મરે, તારુણ્યે સ્ત્રી જાણ,  
વાર્ધક્યે પુત્રો મરે, પાપી ન તત્સમાન.

(અ. ૨૯ લે. ૪૫)

સુખ અને દુઃખ એ પુણ્ય અને પાપના ફળરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્ય અને પાપ એ સત્કર્મ અને દુષ્કર્મનું પરિણામ છે. આમ કર્મના અટલ કાયદા મુજબ સારું કામ કરશો તો પુણ્ય મળશે અને એ પુણ્યના બળે સુખ મળશે. એનાથી વિરુદ્ધ ખરાબ કર્મ કરશો તો એ કર્મના પરિણામરૂપ પાપ અને તેના ફળરૂપે દુઃખ મળશે. આ સુખ દુઃખનો ક્ષય ભોગવવાથી જ થાય છે.

સંસારની સમગ્ર ઘટનાને સમજાવતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સંસારદ્રુમ આ અહા ! તમો બીજ તું જાણ,  
અહંકાર અંકુર તિહાં, મમતા લતા પ્રમાણ.  
ગૃહસૈત્ર ધન ડાળીઓ સ્ત્રી પુત્રાદિક પાન,  
પુણ્ય પાપ પ્રસૂન ત્યાં, સુખ દુઃખો ફળ જાણ.

સંસારરૂપી વૃક્ષ છે. આ વૃક્ષનું બીજ છે તમોગુણી વાસના. એ બીજમાંથી અહંકારરૂપી અંકુર ફટે છે. એને મમતા રૂપી લતા અને ધર-બાર રૂપી ડાળી ફટે છે. એ ડાળીને સ્ત્રી - પુત્ર વગેરે પાન આવે છે. એ ડાળીના પાન પાસે પાપ અને પુણ્યરૂપી ફલ ફટે છે અને એ ફલને સુખ અને દુઃખરૂપી ફળ લાગે છે.

માણસ પોતે આનંદ સ્વરૂપ હોવા છતાં એ આનંદની, પ્રેમની શોધમાં ફરતો હોય છે. સંસારી માટે પહેલું સુખ માત - પિતાનું ગણાય. માત - પિતામાં પણ માતાનો પ્રેમ અનોખો છે. નિર્વ્યાજ પ્રેમ આપનાર જગતમાં બે જ જણ છે. એક 'મા' અને બીજા 'ગુરુ'. અને તેથી જ ગુરુને ગુરુ માઉલી કહેવાય છે. વ્યક્તિ પુણ્ય વચનો થાય એટલે જાતીય વૃત્તિ સંતોષવા લગ્ન કરે એટલે લગ્ન દ્વારા એ પોતાની અપૂર્ણતાને પૂર્ણતામાં ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરે. દરેક વ્યક્તિના વિકાસમાં પત્નીનો ફાળો પણ મહત્વનો છે. ઉંમર વધતી જાય એટલે વ્યક્તિને સર્જન દ્વારા આનંદ મેળવવાની ઈચ્છા થાય અને સંતાન એ વ્યક્તિનું જીવંત સર્જન છે. કોઈપણ સર્જક પોતાના સર્જનનો અંત નહિ જોઈ શકે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રીએ આપણને સંસારના સાચા સુખ તરફ અંગુલી નિર્દેશ કર્યો છે. સંસારમાં રહેવું એ પાપ કે ગુનો નથી, સંસારમાં રચ્યા પચ્યા રહેવું એ બરોબર નથી. મૃત્યુનો વિચાર કરવો એ વલણ છે, મૃત્યુનો જ વિચાર કર્યા કરવો એ વળગણ છે.

પ્રેમ એ અમૃત સંજીવની છે અને એની શોધમાં જ બધા જીવ ફરતા ફરે છે. ગમે ત્યાંથી પ્રેમની તરસ છીપાવવાનો માણસ પ્રયત્ન કરે છે.

જે કર મુલાવે પારણું, તે જગ પર શાસન કરે.

(૧૫૫)

‘મા’નો પ્રેમ એ અલૌકિક વસ્તુ છે. ભગવાન રામ અને ભગવાન કૃષ્ણે પણ આ પ્રેમ ભરપેટ માણ્યો હતો. અંશાવતારમાં આ શક્ય નથી અને તેથી જ પૂર્ણાવતારનું મહત્વ છે.

આપણા ધર્મમાં માતૃદેવો ભવ એ પહેલો આદર્શ છે. પિતા, આચાર્ય અને અતિથિનો ક્રમ પછી આવે છે. સંન્યસ્ત લીધા પછી પણ ‘મા’ને પગે લાગવાની ફરજ છે, આદેશ છે. આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યજીએ કે પ. પૂ. રંગ અવધૂત મહારાજશ્રીએ પણ ‘મા’ની મહત્તા ગાઈ છે. માતા માતૈવ કેવલમ્ । અને ન માતુઃ પરદેવતમ્ । જેવા સૂત્રો પ. પૂ. શ્રી અવધૂતજીએ આપ્યા છે.

‘મા’ વિશે તો શું લખવું ?

- જનનીની જોડ સખી નહિ જડે રે લોલ.
- ગંગાના નીર તો વધે થટે રે લોલ.
- માતાના પ્રેમનો પ્રવાહ રે...જનનીની. (ભોરાદકર.)
- મારે માટે મારી મા ‘મહિલા’ નથી પણ મહિમા છે.
- એ મા ! તેરી સુરત સે અલગ ભગવાન કી સુરત કયા હોગી ?
- તારું સ્વર્ગ તારી ‘મા’ના ચરણોમાં છે.
- ભગવાનને દરેક જીવ સાથે રહેવાની ઈચ્છા થઈ અને એણે ‘મા’નું સર્જન કર્યું.
- માનવીએ ઈશ્વરને પૃથ્વી પર અવતરવા પ્રાર્થના કરી અને ઈશ્વરે ‘મા’ને મોકલી આપી.
- પહેલા આંખમાં આંસુ આવતા અને “મા” દોડી આવતી હવે મા યાદ આવે છે અને આંખમાં આંસુ દોડી આવે છે.

સુરેશ દલાલ લખે છે કે :  
Mother માંથી M ખસેડી લો તો ‘Other’ રહેશે. Other એટલે શું? ‘મા’ તે ‘મા’ બીજા બધા વગડાના વા.

‘મા’ એ કોન્વોકેશનનો વિષય નથી, કન્વીક્શનનો વિષય છે. દેહમાંથી જે દેહ આપે, જીવમાંથી જીવ આપે, દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવે, અપેક્ષા વિના પારાવાર સ્નેહ આપે, જેનાં પ્રેમનાં લેખાં - જોખાં થઈ ન શકે તે ‘મા’નો અર્થ જોડણીકોશમાં જોવાનો નથી હોતો, જીવનકોશમાં જોવાનો હોય છે.

‘મા’ ક્રિયાપદ છે, નામ નથી. દરેક માણસનો જગતમાં સૌથી પહેલો શારીરિક, માનસિક કે આધ્યાત્મિક સંબંધ માતાથી શરૂ થાય છે.

માતા સત્ય છે, પિતા સત્યના સાક્ષી છે. માતા સ્વધર્મ જેવી છે. એની પસંદગી ના હોય, એનો તો સ્વીકાર જ હોય. ‘માતા’ માટેની કોઈપણ ભાષાનો શબ્દ લો તો તેનો પહેલો અક્ષર ‘મ’ જ આવે છે. સંસ્કૃતમાં ‘માતૃ’, ગુજરાતીમાં માતા,

તારલા આકાશની કવિતા છે. માતા પૃથ્વીની કવિતા છે.

મા, માવડી, માવલડી, માતૃશ્રી વગેરે. મરાઠીમાં માઉલી, ચીની ભાષામાં મુચીન, અંગ્રેજીમાં મધર, મમ્મી, મોમ વગેરે. ફ્રેંચમાં માતર.

માતૃત્વની ભાવના સહજ અને સ્વાભાવિક છે તેથી આ ભાવના મનુષ્ય ઉપરાંત પશુ - પ્રાણીમાં પણ જોવા મળે છે અને ત્યાં પણ માતૃપ્રેમ તો એવો જ પારાવાર અને નિઃસ્વાર્થ છે.

આપણને શાની જરૂર છે એની આપણને ખબર પડે એ પહેલાં ‘મા’ને ખબર પડે એટલે તો એને અંતર્યામી કહી છે.

હેલન કેલર કહે છે કે : ‘માના વિષયમાં હું શું લખું કે શું બોલું ? એ મારી એટલી નિકટ છે કે એના વિશે કંઈપણ બોલવું એ વિકટ છે, અને મને એમાં અસંસ્કારિતા લાગે છે.

હેન્રી બિયર કહે છે કે ‘ઈશ્વરને પહેલીવાર માતાનો વિચાર આવ્યો હશે ત્યારે ખુદ ખુદાના ચહેરા પર એક સંતોષનું સ્મિત ફરક્યું હશે.’

‘મા’ અને ‘મા’નો પ્રેમ એ શું છે અને એનાથી જીવન કેવું ખીલી ઊઠે છે એ જાણીએ તો ખબર પડે કે બાલ્યાવસ્થામાં જેણે ‘મા’ ગુમાવી હોય તેણે શું ગુમાવ્યું છે અને કેટલું ગુમાવ્યું છે.

જાણીતા લેખક અને વિવેચક શ્રી ગુણવંત શાહ કહે છે કે ‘માતા’ શબ્દ નથી, શબ્દતીર્થ છે. માતા અને મૃગજળ ઝટ સમજમાં નથી આવતાં. મૃગજળ નથી છતાં દેખાય છે અને માતા સામે જ હોય તો ય ખરેખર એને જોવાનું ચૂકી જવાય છે.

શ્રી ગુણવંત શાહ લખે છે કે : “માતા પતિત પાવના છે.” એ પતિતને પાવન કરનારી નથી પણ પતિતને પાવન ગણનારી છે. માતા ઈશ્વરની એલચી છે - એએસેડર છે. પુરુષો પાસે મસલ પાવર છે, સ્ત્રીઓ પાસે મધર પાવર છે. પૂ. મોરારી બાપુના શબ્દોમાં જણાવું તો :

માતા ત્રણ પ્રવાહો વહાવતી હોય છે. એક રક્તનો પ્રવાહ, બીજો દૂધનો પ્રવાહ અને ત્રીજો આંસુનો પ્રવાહ. આ સૌભાગ્ય પુરૂષને નથી મળ્યું. જ્યારે કોઈનામાંથી રક્ત વહે ત્યારે એનો અર્થ થાય કે તે વિરક્ત છે. જ્યારે કોઈ દૂધ વહાવે ત્યારે એનો અર્થ થાય કે તે નિર્દોષ છે, શુદ્ધ છે. અને જ્યારે કોઈ આંસુ વહાવે ત્યારે એનો અર્થ એ થાય કે એ કરુણાની પ્રીતિથી ભરેલ છે.

કોઈની માતા કોઈ દિવસ સ્વર્ગસ્થ થતી નથી. માતા હંમેશા સંતાનસ્થ થતી હોય છે. જ્યાં એનાં સંતાનો હશે ત્યાં હુંક બનીને કે અન્ય સ્વરૂપે વિરાજતી હશે.

‘મા’નો મહિમા ગાતાં શ્રી હરીન્દ્ર દવે લખે છે કે :  
ત્યાગ કરીને ભોગવવાની ઉપનિષદના ઋષિની વાત તત્ત્વથી ન પમાય તો ‘મા’ના વર્તનથી સમજાઈ જશે. ‘મા’ પડખે હોય તો બાળક ય મરાજથી પણ

માતાનું હૃદય બાળકની પાઠશાળા છે.



ડરતો નથી. આવી અદ્ભુત મહિમાવાળી 'મા'ને અને 'મા'ના સુખને જે બાળપણમાં ગુમાવે તેને માટે પછી શું રહ્યું? 'મા'નો નિર્મળ પ્રેમ ન પામનાર બાળક જીવનમાં ભલે બીજું બધું પામે તો પણ તે એકડા વિનાના મીઠા જેવું છે, બાળક જીવનમાં ભલે બીજું બધું પામે તો પણ તે એકડા વિનાના મીઠા જેવું છે, બાળક જીવનમાં ભલે બીજું બધું પામે તો પણ તે એકડા વિનાના મીઠા જેવું છે, બાળક જીવનમાં ભલે બીજું બધું પામે તો પણ તે એકડા વિનાના મીઠા જેવું છે, બાળક જીવનમાં ભલે બીજું બધું પામે તો પણ તે એકડા વિનાના મીઠા જેવું છે.

૧. ધર્મ ૨. રતિ અને ૩. સંતાનપ્રાપ્તિ.  
રતિ કે જાતીયવૃત્તિ (Sex) નો મહિમા આપણે સમજી શકતા નથી તેથી પત્નીનું મહત્વ પણ મર્યા પછી જ જાણી શકીએ છીએ. સ્ત્રી માટે ઈંગ્લીશમાં Woman શબ્દ છે. આ Woman શબ્દમાં જ Man શબ્દ આવી જાય છે.

જીવનની મૂળભૂત જરૂરિયાત ત્રણ ગણાય છે.  
(૧) ખોરાક (Food) (૨) આરામ (Rest) (૩) જાતીયતા (Sex) ખોરાક અને આરામનો જેટલી સહજતાથી અને આદરપૂર્વક સ્વીકાર થયો એટલી સહજતાથી Sex - જાતીયતા નો સ્વીકાર નથી થયો.

શ્રી ગુણવંત શાહ લખે છે કે: આદમ અને ઈવ એ દુનિયાની રોકટોક વગર મુક્તપણે એક બીજામાં ખોવાઈ જનાર પહેલું અને કદાચ છેલ્લું યુગલ હતું. ઈવને લલચાવનારી ગણાઈ, અને આદમના પતન માટે તેને જવાબદાર ગણવામાં આવી. એના માતૃત્વનો મહિમા ન થયો. સેક્સ (Sex) અને માતૃત્વ વચ્ચે ફટકાછેડા થઈ ગયા.

સદીઓ પછી ઈસુની માતા પવિત્ર મેરીના માતૃત્વનો મહિમા થયો પરંતુ મેરી કુંવારી હતી તેથી માતૃત્વ પવિત્ર ગણાયું પણ Sex અપવિત્ર ગણાઈ ગઈ. ઈવના માતૃત્વનો મહિમા ન થયો અને પવિત્ર મેરીની જાતીયતા (Sex)નો સ્વીકાર ન થયો. અપવિત્ર સેક્સ અને પવિત્ર માતૃત્વનો મેળ પડે ખરો? અપવિત્ર છોડ પર પવિત્ર પુષ્પ ન ઊગે. છોડ (Sex) અને ફૂલ (માતૃત્વ) બંને પવિત્ર છે.

શ્રી ગુણવંત શાહ લખે છે કે:  
સેક્સ આખરે છે શું? સેક્સમાં જ્યારે પ્રેમનું પ્રયાગ પ્રગટે છે ત્યારે તે દિવ્યાતિદિવ્ય આરપારતા બની રહે છે.

સેક્સ એ પરમ એકતા પામવાની અપૂર્ણ માનવીની ઝંખનાનું સુમધુર સંગીત છે.

ભૂખ અને તરસની અપ્રતિષ્ઠા નથી થઈ. સેક્સ એ જ કક્ષાની જરૂરિયાત હોવા છતાં અપ્રતિષ્ઠિત થઈ કારણકે માણસ ભૂખ - તરસથી મરી જાય છે, સેક્સ મૃત્યુ એટલે સૃષ્ટિનું ઢોવું, પણ આપણું ન ઢોવું તે.

ન સંતોષાય તો મરી જતો નથી. પરંતુ જરૂરિયાત પૂરી થવી એ એક વાત છે અને પરિતૃપ્ત થવી એ બીજી વાત છે. સ્ત્રી માતા બને ત્યારે પરિતૃપ્ત થાય છે અને આવી માતા તરીકેની પરિતૃપ્તિ સેક્સ વિના ક્યાંથી આવે?

જાતીયતા (Sex)ને ધર્મમાં 'કામ' શબ્દથી ઓળખવામાં આવે છે અને એનું મહત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. 'કામ'નો વિરોધ કરવામાં મૂખાંમી છે પણ નિરોધ કરવામાં ડહાપણ છે. શ્રીગુરુલીલામૃતમાં પણ લગ્નજીવન - કામને સહજતાથી - સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. કામાનંદ એ બ્રહ્માનંદનો નમૂનો છે. પરંતુ એ આત્માનંદવાળો હોવો જોઈએ. શરીર ચૂંચનારો ના હોવો જોઈએ.

પુરુષ પોતાનું અપુરાપણ પૂરું કરવા લગ્નજીવન સ્વીકારે છે. લગ્નજીવન - ગૃહસ્થાશ્રમ એ ખૂબ ઊંચી વાત છે પણ કમનસીબે આપણે એ આશ્રમને ઈજાજત ન આપી અને બ્રહ્મચર્યાશ્રમના ખોટાં બણગા ફૂંક્યા જેમાંથી સેક્સ સ્કેન્ડલ - જાતિય કૌભાંડો જન્મ્યા. ગૃહસ્થાશ્રમને સંસાર વૃક્ષનું થડ કહે છે કારણ કે બધાં આશ્રમો તેને આધારે છે.

હિંદુધર્મમાં તો પરાશર ઋષિ અને મત્સ્યગંધા વચ્ચેના સંબંધથી જન્મેલા વ્યાસજીનું પણ સન્માન છે અને નિયોગપ્રથા દ્વારા જન્મેલા પાંડુ, ધૃતરાષ્ટ્ર અને વિદુરનો પણ સ્વીકાર છે. પુરુષ માટે પત્ની એ મંત્રી છે, માતા છે અને રંભા પણ છે. એ ભાર્યા પણ છે અને ભામિનિ પણ છે. સ્ત્રી વગરના પુરુષની કલ્પના કરવી જ દુષ્કર છે. જો ભરયુવાનીમાં વ્યક્તિ પત્ની - ગુમાવે (અથવા પત્ની પતિ ગુમાવે) તો એની તો દુનિયા જ લુંટાઈ જાય છે.

આ સૃષ્ટિનું સર્જન, સંવર્ધન, અને સંહારની કુદરતી પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ એવું સૂચવે છે કે 'સેક્સ' (Sex) નો સહજવૃત્તિ તરીકે આદરપૂર્વક સ્વીકાર થવો જોઈએ અને પતિ - પત્નીના સંબંધનો જીવનના મહત્ત્વના અંગ તરીકે સ્વીકાર થવો જોઈએ.

પત્ની અર્ધાંગિની છે એટલે એ અંગ લકવાગ્રસ્ત થઈ જાય તો વ્યક્તિનું જીવન કેવું થઈ જાય? હિંદુધર્મમાં એક પતિવ્રતા સીતાને સતી ગણવામાં આવી છે તો પાંચ પતિ ધરાવતી દ્રોપદીને પણ સતી અને પ્રાતઃસ્મરણીય ગણવામાં આવી જ છે.

પતિ અને પત્ની એક બીજાના પૂરક છે. લગ્ન જીવન એ બે આત્માનું મિલન છે. પુરુષ અને સ્ત્રી પોતાની અપૂર્ણતા કે અપૂરપને પૂર્ણ કરવા લગ્ન જીવન જીવે છે. ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમ: । નું સૂત્ર એ સ્વસ્થ અને આદર્શ સમાજનું ઘડતર કરનારું સૂત્ર છે.

પત્નીનું મહત્વ સમજવા માટે ભર્તૃહરીનું શૃંગારશતક વાંચવું પડે. "ધરમાં સૌની વચ્ચે પોતે એકલો છે એવું પુરુષને લાગે ત્યારે સમજવું કે એ પુરુષની

સૂતી વખતે મૃત્યુને ઓશિકે રાખજો, જાગો ત્યારે આંખ સામે રાખજો.

પત્ની મૃત્યુ પામી હશે." પતિ અને પત્ની એ જીવન નાવના બે હલેસાં છે. એક બીજાની મદદથી નાવને પાર કરવાની છે.

ભર પુવાનીમાં - તારુણ્યે પત્ની ગુમાવનારના માથે દુઃખનાં ડુંગર તૂટી પડતાં હોય છે. બાળપણમાં 'મા' ગુમાવનારને પોતે શું ગુમાવ્યું એની જાણકારી પછી થાય છે જ્યારે પત્ની ગુમાવનાર પુવાનને તો એના પર આવી પડેલા દુઃખનો તરત જ ખ્યાલ આવે છે.

ત્રીજો કરુણ પ્રસંગ છે ઘડપણમાં પુત્રો ગુમાવવા તે. "વાર્દક્યે પુત્રો મરે" એમાં બે કરુણતા છે. એક તો વ્યક્તિ પોતાનું સર્જન ગુમાવે છે. પોતાના સર્જનને એમાં બે કરુણતા છે. બીજું જીવનની એવી અવસ્થાએ આ પોતાની નજર સમક્ષ નષ્ટ થતાં જુએ છે. બીજું જીવનની એવી અવસ્થાએ આ પોતાની નજર સમક્ષ નષ્ટ થતાં જુએ છે. બીજું જીવનની એવી અવસ્થાએ આ પોતાની નજર સમક્ષ નષ્ટ થતાં જુએ છે. બીજું જીવનની એવી અવસ્થાએ આ પોતાની નજર સમક્ષ નષ્ટ થતાં જુએ છે.

શક્તિ નથી હોતી.

બાલપણમાં 'મા' મૃત્યુ પામી ત્યારે શું થયું એની સમજ નો 'તી તેથી દુઃખની માત્રા ઓછી હતી. પુવાનીમાં પત્ની મૃત્યુ પામી ત્યારે શું થયું એની પાકી સમજ હતી પરંતુ તન અને મન બંને મજબૂત હતા તેથી દુઃખ સહન કરવાની તાકાત હતી. મધ્યરિયે તોફાનમાં નાવ ફસાયેલી હતી પણ કાંડાના કોવતથી નાવને હતી. મધ્યરિયે તોફાનમાં નાવ ફસાયેલી હતી. પરંતુ જ્યારે ઘડપણમાં પુત્રો તોફાનની બહાર લઈ જવાનું મક્કમ મનોબળ હતું. પરંતુ જ્યારે ઘડપણમાં પુત્રો તોફાનની બહાર લઈ જવાનું મક્કમ મનોબળ હતું. પરંતુ જ્યારે ઘડપણમાં પુત્રો તોફાનની બહાર લઈ જવાનું મક્કમ મનોબળ હતું. પરંતુ જ્યારે ઘડપણમાં પુત્રો તોફાનની બહાર લઈ જવાનું મક્કમ મનોબળ હતું.

શ્રીમતી ઈદિરા ગાંધી જેવા લોખંડી મહિલાને પણ જ્યારે બાબા આમ્ટેજીએ સંજયગાંધીના મૃત્યુ સંદર્ભમાં પૂછ્યું ત્યારે શ્રીમતી ગાંધી મુસકે મુસકે રડી પડ્યા હતા. જે પુત્રને પોતે ઉછેર્યો હોય, જે પુત્ર પોતાના પ્રેમનું પ્રતિક હોય, જે પુત્ર પાછલી અવસ્થાનો ચોકીદાર હોય, આશાનું કિરણ હોય, જેની ખાંપે સ્મશાને જવાની અને જેના હાથે ચિતામાં અગ્નિ મૂકાય એવો મનોરથ હોય એ પુત્રને બાપે કાંઈ આપવી પડે તો એ દુઃખનું તો વર્ણન જ ન થાય.

અભિપ્રેરણના સિદ્ધાંત (Theory of Motivation) પ્રમાણે વ્યક્તિની બધી પ્રવૃત્તિના પ્રેરક પરિબલમાં છેવટે 'સર્જનના આનંદ' ની પ્રેરણા ખૂબ જ મહત્વની છે. જો ઈશ્વર પોતાનું સર્જન જોઈ રાજ થતો હોય તો આપણે પણ ઈશ્વરના અંશ જ છીએ તો આપણને પણ સર્જનનો આનંદ મેળવવાનું ગમે જ. કોઈપણ માણી માટે પોતાના બાગનું નિકંદન જોવાનું કાર્ય એ એક અભિશાપ છે. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સકલ દુઃખથી પુત્રનો શોક મહાનલ એમ,  
કરે ભસ્મ જીવતાં નકી માત પિતાને તેમ.

મૃત્યુ એ એક પ્રકારની લાંબી ઊંઘ છે.

(૧૬૦)

પુત્ર ગુમાવ્યાનો શોક એ મહાનલ છે. માત પિતા જીવતાં દેખાય છે પણ અંદરથી તો મરી ગયેલાં જ હોય છે. એમની દુનિયા જ ઉજડી ગઈ હોય છે.

બાળપણમાં મૃત્યુ પામેલી 'મા' ને ભૂલવા માટે લગ્નજીવનનો સહારો મળે. પત્નીના મૃત્યુને ભૂલવા બીજું લગ્ન શક્ય બને પણ ઘડપણમાં મૃત્યુ પામતા પુત્રનો શોક ભૂલવાનો કોઈ રસ્તો જ નથી. તો આ દુઃખ સહન જ કરવાનું? બળતાં બળતાં - મરતાં મરતાં જીવવાનું? ના, એનો રસ્તો છે સંતનું શરણું, પ્રભુનું શરણું. 'સંતનું શરણું એ તો અમીનું ઝરણું' એ અમરતું નથી કહેવાયું.

વાંસદા (જિ. વલસાડ) નરેશ શ્રીમંત ઈન્દ્રસિંહજી મહારાજે પોતાના બે પુત્રોને ગુમાવ્યા ત્યારે એ આકરી આપત્તિનો સામનો કરવા માટે એમણે સંત શરણ સ્વીકાર્યું. પ. પૂ. સ્વામી શ્રી પ્રકાશાનંદજી (ગોદડિયા) મહારાજની કૃપાથી એ દુઃખનો પગારો હળવો થયો અને એમના આશીર્વાદથી એમને એક પુત્ર પણ થયો. પુત્રનું નામ રાખ્યું દિગ્વિરેન્દ્રસિંહજી.

સાચા સંતનું શરણગમન એ દુઃખ અગ્નિને શાંત કરે એવો એક માત્ર ઉપાય છે.

દુઃખ જેટલું મહાન એટલો ઉપાય પણ તીવ્ર અજમાવવો પડે. સંતો વિશે ગુરુલીલામૃતમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

સાથે ડગલાં સાત પણ નકી ચાલતાં તેમ,  
કરી મિત્રતા સાધુઓ તારે આશ્રિત એમ.  
સંત દયાધન જો કહું આવે લાજ સુજાણ,  
વર્ષે ઘન વર્ષા મહી, સંત પ્રતિશાણ માન.  
સંતકૃપાનો છાંયડો વધે ઘટે ના જેહ,  
કરે શાંત ભવ તાપને, કેવળ અનુપમ એહ.  
(અ. ૪૨ દો. ૬૧ થી ૬૩)

સંતો સમ ત્રિભુવન મહી ના ઉપકારી જાણ,  
મેઘસમા વરસે અહા સદા કૃપામૃતમાન  
(અ. ૪૭ દો. ૪૪)

માણસને મળતા સુખ દુઃખ એ એના પુણ્ય કે પાપનું ફળ છે અને આપું પુણ્ય કે પાપ માનવી એના કર્મ દ્વારા ઉત્પન્ન કરે છે.

આ દોહરા દ્વારા ગુરુ મહારાજ આપણને કેવળ સત્કર્મ કરવાનો ઉપદેશ અને સંકેત આપે છે. પૂર્વ પાપના બળે જો સંકટ - દુઃખ આવે તો સંતના શરણે જવાનું પણ સૂચવે છે જ.

જીવન શબ્દમાં વળ છે તો મરણ શબ્દમાં રણ છે.

(૧૬૧)



વિષય વિધારી સર્પ સમ, જાણ અંતરે એહ,  
મા કર ચિંતન એમનું, નકી ધાતકી તેહ.  
શબ્દે મૃગ સ્પર્શ કરી રૂપે પતંગ તેમ,  
મીન રસે ગંધે અલિ, મરે મોહથી એમ.  
એક એકથી જો મરે, પાંચે શું સુખ હોય ?  
વગર વિચારે માનવી મરે આઘડી તોય.

(અ.૩૧ દો. ૭૦ થી ૭૨)

શ્રીજગદ્ગુરુ જણાવે છે કે:

દુર્લભ ગયમેવૈતદેવાનુચલ હેતુકમ્ ।  
મનુષ્યત્વં મુમુક્ષુત્વં મહાપુરુષસંશ્રયઃ ॥  
(વિવેક ચૂડામણિ - શ્લોક - ૩)

ભગવત્કૃપા જ જેની પ્રાપ્તિમાં કારણભૂત છે તે મનુષ્યત્વ, મુમુક્ષુત્વ અને મહાપુરુષનો આશ્રય - આ ત્રણે દુર્લભ છે.  
મોંઘો માનવજન્મ આપણને હરિકૃપાથી મળ્યો છે તો એ મેળવીને આપણે શું કરવાનું છે એ નક્કી કરી, એ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.  
જન્મ મરણનો ફેરો ટાળીને, મુક્તિ પામવાનો પ્રયત્ન માનવીએ કરવાનો છે. જીવ અવિદ્યાને કારણે બંધનમાં ન હોવા છતાં પોતે બંધનમાં છે એવો ભાવ કેળવે છે. બંધન કલ્પિત જ છે. તેથી એમાંથી મુક્તિ મેળવવાનું પણ ખરેખર નથી જ.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય લખે છે કે :  
બ્રહ્મસત્ય જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ । બ્રહ્મ સત્ય છે, જગત્ મિથ્યા છે. જીવ બ્રહ્મ જ છે, જુદો નથી.

શુદ્ધ સત્ત્વગુણ પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ તે ઈશ્વર અને મલિન સત્ત્વગુણ પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ તે જીવ. મલિન સત્ત્વગુણ પ્રકૃતિનું બીજું નામ અવિદ્યા. આ અવિદ્યામાં બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ પડે તે જીવ કહેવાય છે. જીવમાં કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ ભાવ રહેલો છે. હું કરું છું અને હું ભોગવું છું એવા ભાવથી એ બંધનમાં આવે છે.

જીવ વિષયોને ભોગવીને આનંદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને પંચ કર્મેન્દ્રિય દ્વારા જીવ વિષયો ભોગવે છે. આ વિષયોની વાસના એને બંધનમાં નાંખે છે.

જ્યારે 'ચિત્'માં વિષયાધ્યાસનો 'ત' ભળે ત્યારે ચિત્ત બને.

વિષય એટલે શું ?

આપણી જ્ઞાનેન્દ્રિય ઉપર પ્રહાર કરતી વસ્તુને વિષય કહેવામાં આવે છે. કોઈપણ વસ્તુ આપોઆપ વિષય બનતી નથી. એ જ્ઞાનેન્દ્રિય ઉપર પ્રહાર કરે અને ઈન્દ્રિયને અમુક દિશામાં જવાની ફરજ પાડે ત્યારે જ તે વસ્તુ વિષય બને છે. સુંદર સ્ત્રી પોતે વિષય નથી કારણ કે તે પશુની કે ગાંડા માણસની જ્ઞાનેન્દ્રિય ઉપર પ્રહાર કરતી નથી. તે નાના બાળક માટે પણ વિષય બનતી નથી. યુવાન પુરુષ પણ જ્યારે ઘસઘસાટ ઊંધો હોય ત્યારે સુંદર સ્ત્રી તેની જ્ઞાનેન્દ્રિય ઉપર પ્રહાર કરતી નથી. અને સિદ્ધ તથા મુક્ત યુવાન પુરુષ જાગૃત હોય ત્યારે પણ એ સુંદર સ્ત્રી વિષય બનતી નથી.

પૂ. શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં લખે છે કે :

હરે ચિત્ત દર્શન થકી કનક કાંતા જાણ,  
પડે ન મોહો તે નકી, પશુ મુક્ત વા માન.

(અ.૧૧ દો. ૬૨)

વિષયો ભોગવીને આનંદ પામવાના ભમમાં પડેલો જીવ જન્મ મરણનાં આંટા ખાય છે. વિવેક ચૂડામણિમાં જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જણાવે છે :

જે મુઠ્ઠા આ વિષયોમાં રાગરૂપી મજબૂત અને વિશાળ બંધનથી બંધાય છે તે પોતાના કર્મરૂપી દૂત દ્વારા ઉત્તમ અને અધમ યોનિમાં આવજા કર્યા કરે છે. આકાશ, વાયુ, તેજ, જલ અને પૃથ્વી એ પાંચ મહાભૂતો પૈકી આકાશમાંથી શ્રવણેન્દ્રિય, વાયુમાંથી ત્વચા, તેજમાંથી આંખ, જલમાંથી જીભ અને પૃથ્વીમાંથી નાસિકા ઉત્પન્ન થઈ.

આ પંચ મહાભૂતો પૈકી આકાશનો ગુણ શબ્દ, વાયુનો ગુણ સ્પર્શ, તેજનો ગુણ રૂપ, જલનો ગુણ સ્વાદ અને પૃથ્વીનો ગુણ ગંધ ઉત્પન્ન થયો.

આમ આકાશનાં સત્ત્વાંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જ્ઞાનેન્દ્રિય કાનનો વિષય થયો શબ્દ. આ શબ્દ પણ આકાશનો જ ગુણ છે. એ જ રીતે પવન (વાયુ કે વાત) ના સત્ત્વાંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ત્વચાનો વિષય સ્પર્શ થયો. સ્પર્શ એ વાતનો જ ગુણ છે. અગ્નિના સત્ત્વાંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જ્ઞાનેન્દ્રિય આંખનો વિષય રૂપ થયો. આ રૂપ એ તેજનો (અગ્નિનો) ગુણ છે. જલમાંથી રસના થઈ અને તેનો ગુણ સ્વાદ એ રસનાનો વિષય થયો. અને છેલ્લે પૃથ્વીના સત્ત્વાંશમાંથી નાસિકા ઉત્પન્ન થઈ. ગંધ એનો વિષય થયો. આ ગંધ એ પૃથ્વીનો જ ગુણ છે.

આપણી ઈન્દ્રિયો મુખ્યત્વે બહિર્મુખી છે. અને તેથી કાનને બહારનું સાંભળવું ગમે છે. આંખને બહારનું જોવું ગમે છે. આ વિષયોમાંથી આનંદ મેળવવાની વૃત્તિથી જ જીવ બંધનમાં આવે છે. જો આ ઈન્દ્રિયો અંતર્મુખી થાય તો વ્યક્તિ આત્મરતિવાળો થાય, આત્મકીડ થાય, આત્મનૃપ્ત થાય વિ. અને એ દ્વારા

વિષયને આનંદનો વિષય બનાવશો નહિ.

વિષયો ભોગવવાની લાલસા દૂર કરી શકે. આનંદ વિષયોમાં નથી. વિષયોમાંથી જ આનંદ મળે છે એ આભાસ છે, ભ્રમ છે. આનંદ તો વ્યક્તિને આત્મામાંથી જ મળે છે પણ જીવને એમ લાગે છે કે મને ખાવાથી, સાંભળવાથી, જોવાથી આનંદ મળે છે. જો વિષયોમાં જ આનંદ હોત તો અમુક મર્યાદા પછી એ વિષય ભોગવવાનું આપણે બંધ ન કરત. કેરીના રસમાં જ આનંદ હોય તો પાંચ કે છ વાડકી રસ ભાખા પછી પણ ખાવાનું ચાલુ જ રાખત અને એમાંથી આનંદ મળત જ. પણ કેરીના રસમાં આપણે આત્માના આનંદનું આરોપણ કરીએ છીએ.

વિષયો ભોગવનારને ખબર નથી કે એ વિષય ભોગવતો નથી પણ વિષયો એને ભોગવે છે.

ભોગા ન ભુક્તા વયમેવ ભુક્તા: એ ભર્તૃહરિનું વિધાન યાદ રાખવા જેવું છે. ભોગો ભોગવવાથી તૃષ્ણા વધે છે, અને તૃષ્ણા ન સંતોષાય તો ક્રોધ આવે છે, અને સંતોષાય તો લોભ જાગે છે.

આ વિષયો જીવને બંધનમાં નાંખે છે. પ્રાણી વિષય વાસના સંતોષવાના લોભમાં પ્રાણ પણ ગુમાવે છે એ કેવી લાગણી? વિષય ભોગો એ સર્વ શોકનું મૂળ છે.

સુભાષિતકાર કહે છે કે :

લોભમૂલાનિ પાપાનિ રસમૂલાનિ વ્યાપયઃ ।

ઈષ્ટમૂલાનિ શોકાનિ ત્રીણિ ત્યક્ત્વા સુખી ભવ ॥

સર્વ પાપોનું મૂળ લોભ છે. સર્વ રોગોનું મૂળ રસ (સ્વાદ) છે અને સર્વ શોકનું મૂળ ઈષ્ટ (ઈચ્છા કરેલા વિષયો) છે. માટે એ ત્રણનો ત્યાગ કરી સુખી થા.

કુરંગ એટલે હરણું. શબ્દમાં મોહ પામીને શિકારીને હાથે મરે છે. માતંગ એટલે હાથી લાકડાની હાથણીને સાચી હાથણી માનીને સ્પર્શ સુખના આશયથી દોડીને ખાડામાં પડે છે અને બંધનમાં આવે છે. પતંગિયું રૂપના મોહમાં દીવા ઉપર જઈને બળી મરે છે. ભમરો ગંધમાં થેલો બની પ્રાણ ગુમાવે છે અને માછલી ઉપર જઈને બળી મરે છે. ભમરો ગંધમાં થેલો બની પ્રાણ ગુમાવે છે અને માછલી ઉપર જઈને બળી મરે છે. ભમરો ગંધમાં થેલો બની પ્રાણ ગુમાવે છે અને માછલી ઉપર જઈને બળી મરે છે. ભમરો ગંધમાં થેલો બની પ્રાણ ગુમાવે છે અને માછલી ઉપર જઈને બળી મરે છે.

કુરંગ માતંગ પતંગ ભૂંગઃ

મીના હતા પંચભિરેવ પંચઃ ।

એકઃ પ્રમાથિ, સ કથં ન હન્યતે

યઃ સેવતે પંચભિરેવ પંચ ॥

વિષયો સંતોષવાથી શરૂઆતમાં સુખ મળે છે પરંતુ અંતે એ ખૂબ પીડાકારી બને છે. વિષય ભોગનું પરિણામ રોગ છે એ ન ભૂલવું જોઈએ.

આનંદ વિષયમાં નથી, માનવીની ભીતરમાં છે.

૧૬૪

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી વિષયને સાપ (વિષાદી) જોડે સરખાવે છે. પણ જગદ્ગુરુ તો વિષયને સાપથી પણ વધુ ભયંકર ગણે છે. તેઓ લખે છે કે :

દોષેષ તીવ્રો વિષયઃ કૃષ્ણસર્પવિષાદપિ ।  
વિષં નિહન્તિ ભોક્તારં દ્રષ્ટારં ચકુષાપ્યયમ્ ॥

(વિ.નુ.શ્લોક ૭૯)

વિષયો તો કાળા સાપના જેવેથી પણ અધિક તીવ્ર દોષમય છે. કારણકે જેર તો ખાનારને જ મારે છે પરંતુ વિષય તો આંખથી જોનારને પણ છોડતા નથી. આ વિષયો આપણા અંતરમાં રહેલા છે. આ વિષયોનું ચિંતન વ્યક્તિનો ધીરે ધીરે નાશ કરે છે. ગીતાકાર એનો આખો ક્રમ જણાવે છે.

ધ્યાયતો વિષયાનુસઃ સંગસ્તેષુપજાયતે

સંગાત્ સંજાયતે કામઃ કામાત્ ક્રોધોભિજાયતે ।

ક્રોધાત્ ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્ સ્મૃતિ વિભ્રમઃ

સ્મૃતિ ભ્રંશાત્ બુદ્ધિ નાશો બુદ્ધિ નાશાત્ પ્રણયયતિ ॥

વિષયોનું ધ્યાન ધરનાર અંતે નાશ પામે છે એ જણતો હોવા છતાં વ્યક્તિ વિષયોમાંથી વિરક્તિ મેળવતો નથી.

પૂ. મોરારી બાપુ કહે છે કે વિષયોને વિષાદી - સાપ કહેવા પાછળનો આશય એવો પણ છે કે જો સાપના મોંમાંથી જેરની કોથળી અને તેના જેરી દાંત કાઢી નાંખીએ તો પછી એ સાપ આપણે માટે ભયજનક નથી. એ જ રીતે વિષયોને ઈશ્વર તરફ વાળવાથી એ વિષયો પીડાકારી બનતા નથી. આંખથી ઈશ્વરની મૂર્તિ જોવી, કાનથી કથા સાંભળવી, જીભથી ભજન ગાવાં વગેરે. આપણે સાંભળીએ જ નહિ કે જોઈએ જ નહિ એવું તો બનવાનું નથી તો જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયો બદલી નાંખીએ.

માણસે વિવેક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને વિષયોની નિઃસારતા સમજીને એમાંથી મનને વાળી લેવાનું છે. મન જો પ્રભુની સુંદર મૂર્તિમાં લીન થઈ જાય તો ઈન્દ્રિયો તો આપો આપ વિષયમાંથી હટી જશે કારણ કે શરીરરૂપી રથને ઈન્દ્રિયોરૂપી ઘોડા જોડેલા છે. મન લગામ છે. અને બુદ્ધિ સારથી છે.

ભગવાને આપણને આપેલા મોંઘા મનપાનો ઉપયોગ આત્મસાક્ષાત્કાર માટે કરીએ, જન્મ મરણના ફેરામાંથી છુટી જવા કરીએ અને વિષયોનું ચિંતન કરીને મરીએ નહિ એવો પૂ. શ્રી નો સંકેત છે. નામ સુધારસ ચાખીએ અને અમર બનીએ એ જ મનોકામના હો !!

મૂગજળની જેમ વિષય પણ છેતરામણા છે.

૧૬૫



દંડત્રય સાથે સદા, તે જ ત્રિદંડી જાણ,  
યોગ, મૌન, નિરિચ્છતા, શુદ્ધ દંડ એ માન.  
વાંસ ગ્રહો દંડી નહીં, પાખંડે રત જેહ,  
રાગ દ્વેષ ત્યજે નહીં, અધમ જાણવો તેહ.

(અ.૩૭ દો. ૯.૧૦)

ગીતા કહે છે કે : મનઃ એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધમોક્ષયોઃ ।  
મન એ જ બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે. પૂ. શ્રી રંગ અવધૂતજી દત્તદશકમાં  
આ જ વાતને રજૂ કરતાં લખે છે કે :  
મન બાંધે મન છોડવે રચ્યું મને આ સર્વ. આ સઘળો સંસાર એ મનનો ખેલ  
છે. મન સમજી જાય તો માનવી બાજી જીતી જાય.

મનકી હારે હાર હું, મનકી જીતે જીત.

મન મીલાવે રામકો, મનહી કરે કજીત.

સુખ અને દુઃખ એ મનનું સ્વપ્ર છે. હકીકતમાં સુખ દુઃખ કશું છે જ નહિ. જો  
મન દુઃખને દુઃખ ન ગણે, ન અનુભવે તો પછી એ દુઃખ દુઃખ લાગતું નથી. જો  
ઓપરેશન કરાવનાર પોતાના પગને કપાતા જુએ છે છતાં દુઃખ અનુભવતો  
નથી. કારણકે તે વખતે મન કામ કરતું નથી, સંવેદના અનુભવતું નથી. બપો  
ખેલ મનીરામના છે. મનોમય જગત જ સુખ દુઃખના અનુભવ કરાવે છે.

પૂ. શ્રી ના ભજનો અને પ્રભાતિયામાં એમણે 'મન'ને કોઈવાર મૂઠ, માંકડું,  
હાથી - માતંગ, મરજીવા, જેવા અનેક સંબોધનો કર્યા છે. મન વાંદરાના જેમ  
એક જગ્યાએ સ્થિર બેસી રહેતું નથી, વિષયોની ડાળી ઉપર અહિંથી તહિં ફૂંદાફૂંદ  
કર્યા કરે છે. મનને વશ કર્યા વગર હરિદર્શન થતા નથી. મનની શુદ્ધિ એ  
પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે અતિ આવશ્યક છે. મન કપટ છોડે, રાગ - દ્વેષ ત્યજે  
તો જ આધ્યાત્મિક માર્ગે પ્રયાણ થાય. મન માર્યા વિના ભગવાનના દર્શન શક્ય  
નથી અને મનને વશ કરવું કે મનને મારવું એ સહેલું નથી.

'મૂળ સંસારનું મૂઠ મન માંકડું' પ્રભાતિયામાં પૂ. શ્રી અવધૂતજી જણાવે છે કે  
હાથ પર પર્વત પરવો, સાગર શોષી લેવો, અગ્નિ ગળી જવો, આકાશમાં ઊડવું,  
પાણીનું અમૃત કરવું, સિંહના ગળે ઘંટ બાંધવો, નાગને નાથ નાંખવી આ બધું  
થઈ શકે પણ મનરૂપી વાંદરાને બંધનમાં રાખવું ખૂબ જ કઠણ છે. આ મન કેવી  
રીતે વશ થાય એ જણાવતાં પૂ. શ્રી એ જ પ્રભાતિયામાં લખે છે કે :

ધ્યાન અભ્યાસથી, વિરતિ - અસિધારથી  
નાદ સંધાનથી સુરતી જોડે,  
ગુરુતણી સેવથી, ઈશની મ્હેરથી,  
મન તણાં મૂળ તો તેહ તોડે.

આનંદ જેવું બીજું કોઈ સૌંદર્ય સાધન નથી.

આ દોહરામાં પૂ. શ્રી આપણને દમ, શમ અને અન્ય સાધનોનું મહત્ત્વ  
સમજાવે છે. ત્રિદંડી સંન્યાસીનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. ત્રિદંડી એટલે ત્રણદંડ ઝાલવા  
તે. પરંતુ આ ત્રણ દંડ તે વાંસના નહિ પરંતુ આંતરિક સાધનાના.

પૂ. શ્રી અવધૂતજી બાહ્ય વસ્તુને કદી મહત્ત્વ આપતાં નથી. તમે કેવા દેખાવ  
છો એ મહત્ત્વનું નથી, તમે કેવા છો એ મહત્ત્વનું છે. તમે કેવા દેખાવ છો એ  
સભ્યતા છે, તમે કેવા છો એ ચારિત્ર્ય છે. પોતે રચેલી પ્રશ્નોત્તર માલામાં પહેલો  
જ પ્રશ્ન છે :

કઃ સાધુઃ સાધુ કોણ ? એમણે જવાબમાં જણાવ્યું કે :

સાધનવાન । માલામુદ્રાદિ શોષિતો નૈવ । સાધન કરે તે સાધુ. માલા - મુદ્રા જેવા  
બાહ્ય ચિન્હો ધરાવે તે નહિ. સાધુતા એ વૃત્તિ છે, વેશ નથી. જગતમાંથી વૃત્તિ  
હટાવી જગદીશમાં વૃત્તિ જોડે તે સાધુ છે.

સાધુ ભૂખા ભાવકા, પનકા ભૂખા નાહિ.

પનકા ભૂખા જો ફિરે વો તો સાધુ નાહિ.

ઉપકારિયુ યઃ સાધુ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ।

અપકારિયુ યઃ સાધુ સઃસાધુ સદ્વિરૂપ્યતે ॥

આમ સાધુતા કે ત્રિદંડીપણું એ સદ્ગુણો સાથે સંકળાયેલું છે. વ્યક્તિનું વર્તન,  
વ્યક્તિની વાણી વગેરે એના માપદંડો છે. પૂ. શ્રી હરિના નામનો, સૌથી મોટો  
છે આધાર' ભજનમાં આવું માપદંડ આપતાં જણાવે છે કે :

નામ રસાયણ લીધું જેણે, નેન વેણ પલટાય,

કાયા કંચન સોહન લાગે, ક્રિયા કરે તત્કાળ.

સામાન્ય માનવી બાહ્યાચાર, બાહ્યવેષ વિ. જોતો હોય છે અને પરિણામે  
કસાતો હોય છે. માણસ અંદરથી ખાલી હોય ત્યારે બહારનો ઠકારો વધારે હોય.  
ખાલી ચણો વાગે ઘણો જેવું. When content is poor, container must  
be attractive.

પૂ. શ્રી ત્રિદંડમાં યોગ, મૌન અને નિરિચ્છતા દર્શાવે છે. મનને વશમાં રાખનારે  
પહેલાં તનને વશમાં રાખવું પડશે. દેહ દંડમાં નિરિચ્છતા ગણાય.  
નિરિચ્છતા એટલે દેહને ટકાવવા જરૂરી એવી અત્યાદિ જરૂરી વસ્તુ પ્રત્યે પણ  
દેહાસીનતા.

શરીર ટકાવવા માટે અત્તની જરૂર પડે છે પરંતુ સ્વાદિષ્ટ અત્તની જરૂર પડતી  
નથી. સાત્ત્વિક ખોરાક થોડા પ્રમાણમાં લેવાથી ઈન્દ્રિયો ફૂંદકા મારતી બંધ થાય  
છે કે ધીમી પડે છે. 'લૂલીને વશ રાખો' એવું પૂ. પુનિત મહારાજનું ભજન પણ  
આ જ વાત સૂચવે છે. જીભ એ શરીરરૂપી મકાનમાં ઈન્દ્રિયરૂપી લાઈટોની  
Main સ્વિચ છે. મુખ્ય સ્વિચ બંધ કરવાથી બધી લાઈટો આપોઆપ બંધ થઈ  
જાય છે. ટૂંકમાં શરીરનું મહત્ત્વ વિસારે પાડવું અને અનિત્ય તેમજ અપવિત્ર  
શરીરને ભાડા તરીકે ખાવાનું આપવું એવી વૃત્તિ તે દેહદંડ છે. અવિવેકી માણસ

જ્ઞાનમાં આનંદ નથી, પ્રેમમાં આનંદ છે.

શરીરને જ આત્મા માને છે અને તેથી શરીરનું લાલન પોષણ કરે છે, એનું જતન કરે છે. શાર્વાક પંથી દેહને જ આત્મા માને છે તેથી ઋણ કૃત્વા ધૃતં પિબેતુ નો મંત્ર આપે છે. વિવેકી પુરુષ એને ટકાવવા પુરતું જ સાચવે છે. લાડ - લડાવતો નથી.

મન વશ કરવા માટે સાધકના મનમાં કોઈવાર વિષય વાસના જાગે તો શું કરવું એ વિશે પૂ. શ્રી લખે છે કે :  
બોલે શ્રીગુરુ માત હે ! એવા લોકે આંહા,  
કરી ત્યાગ સર્વસ્વનો એકાંત સ્થળમાંહા.  
કરી આસન નિયમથી બેસી સતતાભ્યાસ,  
કરવો, સ્વલ્પાહાર લઈ સાત્ત્વિક તે પણ ખાસ.  
જેમ જેમ અભ્યાસ એ થાશે સુદૃઢ આંહા,  
તેમ તેમ ધ્યાને થઈ વૃત્તિ તન્મય ત્યાંય.  
(અ. ૧૧૯ દો. ૨૨ થી ૨૪)

સંન્યાસીએ શરીર ટકાવવા પુરતું જ અન્ન ગ્રહણ કરવાનું છે. એને અન્નના સ્વાદમાં રસ ના પડવો જોઈએ. દેહ દંડ નિરિચ્છતા એ પહેલો દંડ. દેહ પછી વાણીનો દંડ તે મૌન. વાણી ઉપર અંકુશ અને વાણીનો ખપ પુરતો જ ઉપયોગ - મિતભાષી અને મિષ્ટભાષી વાણી - થાય પછી મૌન સરળ બની જાય છે.

સાધુ પુરુષની વાણી સરલ અને પ્રેમભરી હોવી જોઈએ. સાધુની પહેચાન છે :  
નિર્મળ હૈયું નિર્મળવાણી,  
નયને પ્રેમ તણી સરવાણી,  
વિચાર ઊંચા જીવન સાદું,  
એવું જીવે સાચો સાધુ.

વાણીના ચાર પ્રકાર છે. પરા, પર્યતિ, મધ્યમા અને વૈખરી. આપણે જે બોલીએ છીએ તે વૈખરી વાણી પણ વિકાર જ છે.

મૌન વિશે તો મૌન રહીએ એ જ યોગ્ય ગણાય. મૌન એ સાધના છે અને ક્રોધ જીતવાનું સચોટ સાધન છે. મૌન એ એવી અલૌકિક વસ્તુ છે કે એને સેવનારને તો તાત્કાલિક કાપદો કરી આપે છે.

“મૌનમાં મુનિજનો મોજ માણે” અને મૌને વિરામી વૈખરી જોઈ તને સપળે “રમું” એ પણ મૌનનું મહત્ત્વ જ સૂચવે છે. મૌનમ્ સર્વાર્થ સાધનમ્” કે “અંતરમાં પ્રેમ પ્રગટે છે ત્યારે વાણી બંધ થઈ જાય છે” એ બધું પણ મૌન દ્વારા સર્જીતી સાનુકૂળ પરિસ્થિતિનું જ સૂચન કરે છે.

વાણી અને વાણીનો દુરૂપયોગ ના કરશો એવું સંત વચન પણ છે. માણસ જ્યારે જ્યારે બોલે છે ત્યારે એના જાતિ અને કુળની જાહેરાત થાય છે.

યદા યદા મુંચતિ વાક્યવાણી ।

તદા તદા જાતિ કુલ પ્રમાણમ્ ॥

કવિતાનો પ્રારંભ આનંદથી થાય છે અને અંત શાષ્ટપદમાં ઠરે છે.

૧૬૮

અનિવાર્ય હોય ત્યારે જ બોલવું, થોડું બોલવું અને મીઠું બોલવું એ પણ સુક્રમ અર્થમાં મૌન જ છે. બ્રહ્મચર્યનો એવો પણ અર્થ થાય છે કે કક્ત પ્રજ્ઞેત્પત્તિ પુરતું પોતાની પત્ની સાથે લગ્નસંબંધ માણવો.

અહિંસાના પ્રકારોમાં વાણીથી પણ હિંસા ન થવી જોઈએ. કારણકે કોઈને દુઃખ થાય એવું બોલવું એ પણ હિંસા જ છે.

સત્યમ્ બ્રૂયાત, પ્રિયં બ્રૂયાત

સત્યમપિ અપ્રિયં ન બ્રૂયાત ।

સાચું બોલવું જોઈએ અને પ્રિય બોલવું જોઈએ. સત્ય પણ કડવું હોય તો ન બોલવું જોઈએ. એવું પણ કહેવાય છે કે સત્ય કડવું હોતું નથી, સત્ય કહેવાની રીત કડવી હોય છે.

આમ વાણી ઉપરનો સંયમ મૌન તે બીજો દંડ છે. સંન્યાસીની વાણી નિર્મળ અને પ્રેમાળ હોવી જોઈએ. પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ચંદન સમ નિજ કાય જલાના, જગમેં સુગંધ ફેલાના,  
શીતલ વચનામૃત પારા સે, દુઃખિયન દુઃખ મિટાના.

મર્મતોડ બોલવું નહિ, પણ કોઈ બોલે તો સહન કરી લેવું એ પણ મૌનનો જ પ્રકાર છે.

મર્મતોડ ન બોલવું, સહેવાં અન્ય વચન,  
અનુદિગ્ન રહેવું સદા કરી દંઢ સહન.

(અ. ૯ દો. ૯૯)

ના ઈદ્રિય બહેકાવવી સ્વવશ રાખવી જાણ,  
મધુર બોલવું સર્વથી, સત્ય ન ત્યજવું માન.

આમ મિતભાષી (ખપ પુરતું બોલવું) અને મિષ્ટભાષી (મધુર બોલવું) થતાં મૌનમાં જવાનું સરળ બને છે. આમ મૌન દ્વારા વાણી ઉપર કાબૂ લાવવો એ બીજો દંડ છે.

યોગ એ ત્રીજો દંડ છે. મનોદંડ દ્વારા મનને વશમાં રાખવાનું છે. યોગ મનને વશ કરવા માટે અનિવાર્ય છે અને ઉપકારક છે. મન ઉપર એકદમ કાબૂ આવે પણ નહિ અને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ નહિ. મનની વૃત્તિનો વિરોધ નથી કરવાનો, નિરોધ કરવાનો છે.

પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ અને પૂર્વ સંસ્કૃતિનો આ મહત્ત્વનો તફાવત છે. માનસ શાસ્ત્રના નિષ્ણાત ફોઈડ કહે છે કે મનનો વિરોધ કરીએ તો રોગ થાય. યોગશાસ્ત્રના નિષ્ણાત પતંજલિ મુનિ કહે છે કે મનનો નિરોધ કરીએ તો યોગ થાય. આમ પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ વિરોધ અને રોગની વાત કરે છે. પૂર્વની સંસ્કૃતિ નિરોધ અને યોગની વાત કરે છે.

મૌન અને એકાન્ત આત્માના સર્વોત્તમ મિત્ર છે.

૧૬૯



શિશુમાંથી ઈસુ, ખુદમાંથી ખુદા અને નરમાંથી નારાયણ બનવા માગનારે મનને વશ કરવું જ પડશે. યોગ દ્વારા મળનો નાશ કરીને અભ્યાસ, વૈરાગ્ય, ગુરુસેવા અને ગુરુકૃપા દ્વારા આવું થઈ શકે છે. મન ઉપરનો સંપૂર્ણ કાબૂ અશક્ય નથી પણ અસંભવિત છે, અધરો છે. (It is not impossible but improbable.)

વ્યક્તિનું જીવન સરલ બને, સ્નેહસભર બને, રાગ દ્વેષ વગરનું બને ત્યારે એ સંત જીવનમાં વસંત પ્રગટાવે. રાગ દ્વેષ ન જાય તો સાધનાનું પરિણામ શૂન્ય જ ગણાય. એવું જ્ઞાન એ જ્ઞાનીના પેટનો ગુજારો કરવાનું સાધન બને છે. નાચનારી પગ નચવીને પેટ ભરે, જ્ઞાની જીભ નચવીને પેટ ભરે. પૂ. શ્રી ભજનમાં લખે છે:  
 બૃતિ બિન રૂખો કથવારો, દેહાધ્યાસ ભરાયો હૈં ।  
 મ્યાઉ મીઠી ગાવત મીઠો, ધ્યાવત મૂસા ચારો હૈં ।  
 કર સત્સંગત સાધન સુમિરન, સાધન બિન અંધારો હૈં ।  
 રાગ દ્વેષ ન છૂટે તબહુ, જ્ઞાન પેટ ગુજારો હૈં ।  
 કરની બિન કચનીકી.

મનોદંડ તે યોગ એ ત્રીજો દંડ છે. યોગ એ યુગ્મશબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે અને એનો અર્થ જોડવું થાય છે. મનમાંથી વાસનાનો નાશ થાય તો જ જન્મ મરણ ટળે. મરતી વખતે મનમાં જેવી વાસના રહે, જેવી બુદ્ધિ રહે તેવી જીવની ગતિ થાય. ગીતા કહે છે : મરણે યા મતિ સા મતિ ।

આવા ત્રણ દંડ પારણ કરનારનો જીવન વ્યવહાર કેવો હોય ?  
 ભેદાભેદ લહે નહીં, ચિત્તે ભેદ ન જાણ,  
 સ્વાને સ્વાદ ન જે લહે, બ્રહ્મરૂપ તે માન.  
 જુએ સર્વ પોતા વિષે, તેમ સર્વમાં આપ,  
 શત્રુ મિત્ર ભેદાદિથી રહે દૂર નિસ્તાપ.  
 (અ. ૩૭ ઈ. ૧૧-૧૨)

સાચો ત્રિદંડી સંન્યાસી દેહાધ્યાસથી પર હોય, મીનમાં રાયતો હોય અને રાગ - દ્વેષ રહિત અને સહુ પર પ્રેમનો છંટકાવ કરતો હોય. આપણા ગુરુમહારાજ શ્રીરંગ અવધૂત મહારાજ આ અર્થમાં ત્રિદંડી જ હતા.

આપણા જીવનનો વ્યવહાર જ ભક્તિમય બને એ માટે દેહ ઉપર નિયંત્રણ, વાણી ઉપર નિયંત્રણ અને મન ઉપર નિયંત્રણ મુકવાનો આપણે પણ ધીમે ધીમે ધાય તેટલો પ્રયત્ન કરીએ એવો સંકેત છે.

પૂ. પ્રેમ અવધૂતજી કહે છે કે “જાણેલું કામમાં નહિ આવે, જાણેલું જ કામમાં આવશે” તે યાદ રાખીએ.

દંભ એટલે હોઈએ તેનાથી વધુ સારા દેખાવવાનો પ્રયત્ન.

(૧૭૦)

સંકેત : ૩૩

કોટિ જન્મ સુકૃત ફળે ત્યારે ભક્ત થવાય,  
 નહિ તો વાતોમાં વહી બહુધા જીવન જાય.

(અ. ૪૧ ઈ. ૪૮)

જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના હિંદુધર્મના શાસ્ત્રોના ત્રણ અંગ છે. કર્મ દ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ કરવી એટલે કે મલ (પાપ) નો નાશ કરવો, ઉપાસના દ્વારા વિશેષ દૂર કરવો અને જ્ઞાન દ્વારા આવરણ દૂર કરવું. આવરણ દૂર થતાં જ વ્યક્તિ મુક્ત થઈ જાય છે. આમ જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી એવું બધા સ્વીકારે છે. પરંતુ આમાંથી એવી એક ગેરસમજ ઊભી થઈ કે જ્ઞાનમાર્ગ એ ઊંચો અને ઉત્તમ માર્ગ છે અને આ માર્ગે જે ન જઈ શકે તે ભક્તિમાર્ગ સ્વીકારે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જણાવ્યું છે કે :

અહં ભક્તિર્નિતિ ધ્યાતા ઇમૌ મે તનયૌ મતૌ ।  
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય નામાનૌ કાલયોગેન જર્જરૌ ॥

(માઘ. ૨/૪૫)

મારું નામ ભક્તિ છે. આ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામના મારા પુત્રો છે. સમયને યોગે કરીને બે ઘરડા થઈ ગયા છે.

ભક્તિ એ જ્ઞાનની માતા છે. એનો અર્થ એ જ થાય કે ભક્તિમાંથી જ્ઞાન પ્રગટવું જ જોઈએ. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન શુષ્ક છે. પરંતુ શુષ્ક મનના માણસો કે જેણે કશું કરવું નથી તે જ્ઞાનની વાતો કરે છે. ભક્તિથી હૃદય ભિંજાયું ન હોય તો જ્ઞાનની શુષ્ક વાતો નિષ્ફળ છે, સમાજને બગાડનારી છે.

પૂ. શ્રી લખે છે કે :

નાસ્તિકો નગ્ન થઈ વલ્ગના બહુ કરે,  
 ઓચરે જેહ મન જેહ ભાવે,  
 ભક્તિ પંગુ થઈ અન્ય ખરે ગઈ,  
 સર્વને શુષ્ક મન જ્ઞાન ભાવે.

આ દોહરામાં ભક્તિ અને ભક્તની સાચી સમજ આપવામાં આવી છે. કરોડો જન્મના સત્કૃત્યો ફળે ત્યારે ભક્ત થવાય એટલે કે ત્યારે ભક્તિ થાય. આમ ભક્તિ કરવાનું કાર્ય સરળ નથી. આપણે ભક્તિ એટલે શું તે જ સમજવા નથી.

ભક્તિ એટલે શું ?

સામાન્ય વ્યક્તિને તો કોઈ મંદિરે જાય, તિલક કરે, માળા ફેરવે, મંજરા વગાડી ભજન કરે, કથાવાર્તા સાંભળે એટલે એ ભક્તિ કરે છે એમ લાગે. અને આવું કરનારા તો આપણા સમાજમાં ઘણાં છે. વળી જ્યારે વ્યક્તિ અભાણ હોય, વૃદ્ધ હોય, બીજું કશું કરી શકતો ન હોય ત્યારે મંદિરે જઈ ભજન કીર્તન

કોઈની પણ આંતરડી ઠારવી તે જ સાચું ઈશ્વર પૂજન છે.

(૧૭૧)

અને કથા શ્રવણ કરવાનું શરૂ કરે એટલે ઘણાંને એમ લાગે કે જ્યારે માણસ બધે નકામો અને બિનપયોગી નિવડે ત્યારે એ જે કરે તે ભક્તિ કહેવાય.  
ભક્તિ વિશે સાચી સમજ નથી તેથી ભક્તિની કિંમત આંકી શકાઈ નથી. ભક્તને ભગત અને ભક્તોને ભગતડાં જેવાં નામથી બોલાવવાનું શરૂ થયું. પરંતુ સમાજ જેને ભક્તિ માને છે તે તો ભક્તિ જ નથી. એ તો દંભ અને પલાયનવાદથી પ્રેરિત પ્રવૃત્તિ છે.

નારદ ભક્તિ સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે:

સા ત્વસ્મિન્ પરમ પ્રેમસ્વરૂપા ।  
ભક્તિ એટલે ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ પ્રગટવો.  
અમૃતસ્વરૂપા ચ ।

ભક્ત અને વિભક્ત:  
ભક્તિ તો અમૃતના જેવી અમર અને મધુર છે. આમ ભક્તિ દ્વારા ભક્તને ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ પ્રગટે છે જે અમૃત જેવો મધુર હોય છે. વિભક્ત એટલે છૂટો અને ભક્ત એટલે ભેગો, જોડાયેલો. જે ભગવાન સાથે અનન્ય પ્રેમ સંબંધથી જોડાયેલો છે તે ભક્ત છે.  
નારદ ભક્તિસૂત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાન અને ભક્તિ એક બીજાના પૂરક છે. ભક્તિમાં જ્ઞાન ઉપયોગી છે અને જ્ઞાનમાં ભક્તિ ઉપયોગી છે. એક બીજા વિના બંને અપૂર્યાં છે.

પૂ. શ્રી રંગ અવધૂતજી ભક્તિ વિશે લખે છે કે  
ભક્તિ માતા જ્ઞાનની કરે વિભક્તિ દૂર,  
કૃપા થતાં ગુરુવદેવની થાય શુષ્ક ભવપૂર.  
ધન્ય ભક્તિ પ્રભાવ એ ! જેથી નિર્ગુણ બ્રહ્મ,  
નામ રૂપાત્મક થઈ સગુણ, નિવારે ભ્રમ.  
(અ.જ દો. ૫૦-૫૧)

ભક્તિ જ્ઞાનની માતા છે. ભગવાન સાથેનું જુદાપણું દૂર કરે છે. અને નિર્ગુણ બ્રહ્મને સગુણ કરે એવો ભક્તિનો પ્રભાવ છે. ભગવાન ભક્તને માટે જ અવતાર પારણ કરે છે.

ભક્તિનું સ્વરૂપ સમજાવતાં અવધૂતજી લખે છે કે :

કહે અલખ: સુષ્ણ બાળ હે ! ભક્તિ સ્વરૂપ અગમ્ય  
સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રભુ પ્રેમ જે નિર્મળ, અનન્ય, રમ્ય.  
ઈશ્વર ભક્તિ એ નકી ! તત્સંગે આનંદ,  
તદિરહે વ્યાકુળતા, ભજે સતી જયમ કંથ.  
(અ.જ દો. ૫૫-૫૬)

માનવતા એટલે પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રેમ.

(૧૭૨)

એક ભજનમાં આ જ ભાવ વ્યક્ત કરતાં પૂ. શ્રી જણાવે છે :

ભક્તિ હરિ પ્રેમ અજોડ, હો પંથી ! ભક્તિ.  
હરિ વિષા દિલને બીજું ન ભાવે,  
હરિગમ સઘળી દોડ ! ....હો પંથી.  
ધનસુત દારા માનાદિક સહુ,  
હરિ પર ન્યોછાવર ! ....હો પંથી.  
હરિ બિરહે સ્વર્ગેય નરક સમ,  
હરિથી નરકેય ઔર ! ....હો પંથી.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં નારદજી કહે છે કે :

ક્લો તુ કેવલા મક્તિ વ્રંહ્મસાયુજ્યકારિણી ।

કળિયુગમાં તો કેવળ ભક્તિ જ મોક્ષની (બ્રહ્મ સાથે મેળવી આપનારી) પ્રાપ્તિ કરાવનારી છે.

‘ભક્તિર્ગરીયસી કલો’ સુત્રાનુસાર કળિયુગમાં બીજા સાધનો (જ્ઞાન, વેરાગ્યાદિ)થી ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે.

ભક્ત ક્યારે થવાય ? ભક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

તાબોટા પાડવાં, મોટેથી રાગડા તાણવા એ ભક્તિ નથી. ભક્તનું જીવન કેવું હોય, સાચી ભક્તિ કેવી હોય એ જાણીએ ત્યારે જણાય કે આપણે જેને ભક્ત માનીએ છીએ તે તો સાચા ભક્તથી હજારો માઈલ દૂર છે. સત્સંગ અને સંતપુરુષનો સંગ માણસને ભક્તિની સાચી દિશામાં જવા મદદરૂપ બને છે.

સંત તુલસીદાસજી લખે છે કે :

રામ સિન્ધુ ધન સજ્જન ધીરા । ચન્દન તરુ હરિ સન્ત સમીરા ॥  
સબકર ફલ હરિભક્તિ સુહાર્દ । સો બિનુ સન્ત ન કાહુહિ પાઈ ॥  
અસ બિચારી જોઈ કર સત્સંગા ।  
રામભક્તિ તે હિ સુલભ વિહંગા ॥

શ્રી રામ સમુદ્રરૂપ છે અને ધીર સંત મેઘરૂપ છે. શ્રી હરિ ચંદન વૃક્ષરૂપ છે અને સંત (શીતલ, સુગંધિત, મંદ) પવનરૂપ છે. સર્વ સાધનોનું ફળ જે સુંદર હરિભક્તિ છે તે સંત વિના કોઈ પામી શકતું નથી. હે પશીરાજ ગરુડજી ! આવો વિચાર કરી જે સત્સંગ કરે છે તેને જ રામભક્તિ - ભગવત્ ભક્તિ સુલભ થાય છે.

નવધા ભક્તિ

ભક્તિ એટલે ભગવાનમાં પરમ પ્રેમ. ભક્તિ એટલે ભગવાન સાથે જોડાઈ જવું. ભક્તિ એટલે જ્ઞાનની માતા અને મુક્તિની રાણી. મુક્તિ એ ભક્તિની દાસી છે.

સ્વાર્થનું બિયામાં બિયુ પવિત્ર સ્વરૂપ એટલે પરોપકારવૃત્તિ.

(૧૭૩)



એક ભજનમાં અવધૂતજીએ ગાયું છે કે :

ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી,  
ઓ લાલ ! ભક્તિની મુક્તિ છે દાસી.

ભક્તિ કરનારે જીવનને મહારવાનું હોય છે. સત્સંગ કરવો, શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવું, કીર્તન કરવું વગેરે એના પગથિયાં છે. ભાગવતમાં નવધા ભક્તિ વિશે જણાવ્યું છે કે :

શ્રવણં કીર્તનં વિષ્ણુઃ સ્મરણં પાદસેવનમ્ ।  
અર્ચનં વંદનં દાસ્યં સખ્યં આત્મ નિવેદનમ્ ॥

(૭/૨૩/૫)

શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં પૂ. શ્રી આ રીતે જણાવે છે.

શ્રવણ કીર્તન ને વળી સ્મરણ પાદ સેવન,  
અર્ચન વંદન ભાવથી, દાસ્ય નિશ્ચલ મન.  
સખ્ય સદા હરિનું અને આત્મ નિવેદન તેમ,  
ભક્તિ નવવિધા કહી પ્રેમલક્ષણા એમ.

(અ. ૪ દો. ૫૮-૫૯)

તુલસીદાસજીએ નવધા ભક્તિ આ રીતે રજૂ કરી છે.

નવધા ભક્તિ કહઈ તોહી પાહી, સાવધાન સુનુ પરુ મન માહી ।  
પ્રથમ ભગતિ સંતનુ કર સંગા દૂસરી રતિ મમ કથા પ્રસંગા ॥

(દોહા)

ગુરુપદપંકજ સેવા તીસરી ભગતી અમાન,  
ચોથી ભગતી મમ ગુન ગન કરઈ કપટ તજિ ગાન.

(ચોપાઈ)

મંત્ર જાપ મમ દ્રઢ ભિસ્વાસા, પંચમ ભજન સો વેદ પ્રકાસા ।  
છઠ દમ સીલ બિરતી બહુ કરમા, નિરત નિરંતર સજજન ધરમા ॥  
સાતવં સમ મોહિ. મય જગ દેખા મોતે સંત અધિક કરિ લેખા ।  
આઠવં જથા લાભ સંતોષા સપનેહું નહિ દેખઈ પરદોષા ॥  
નવમ સરલ સબ સન છલહીના મમ ભરોસ હિંચ હરપ ન દીના  
નવ મહું એકઉ જિન્દ કે હોઈ નારી પુરુષ સચરાચર કોઈ ॥

(તુ. રા. અરણ્યકાંડ)

ભગવાન રામચંદ્રજીએ આ નવધા ભક્તિ શબરીને કહી સંભળાવી. ભક્તિની ગરિમા જ અહીં છે. શબરી અધમ જાતિમાં જન્મેલી છે, અભણ છે અને સ્ત્રી છે. તુલસીદાસજીએ આ દર્શાવવા ત્રણ વાર અધમ શબ્દ વાપર્યો છે.

ઊંઘ્યા દ્યેય માટે સ્વેચ્છાએ કષ્ટ ઊઠાવયું તે જ તપ.

(૧૭૪)

અધમ તે અધમ અધમ અતિ નારી ।  
તિન્હ મહં મૈં મતિમંદ અધારી ॥

(અ.કાં. દો. ૩૪/૩ ચોપાઈ)

ભગવાન રામે જંગલમાં ઋષિ મુનિ સાથે કોઈ જ્ઞાન ચર્ચા કરી નહિ. કોઈને બોધ આપ્યો નહિ જ્યારે હલકી જાતિમાં જન્મેલી અભણ સ્ત્રીને સામે ચાલીને નવધા ભક્તિ સંભળાવી કારણ કે શબરી સાચી ભક્ત હતી અને એનું જીવન ભક્તિથી ભરેલું હતું.

ભક્તનું જીવન કેવું હોય ? કેવું હોવું જોઈએ ?

કોટિ જન્મ સુકૃત ફળે ત્યારે ભક્ત થવાય એવું કહેવા પાછળનો અવધૂતજીનો આશય એ છે કે ભક્ત થવું એ કંઈ બચ્ચાનો ખેલ નથી. એ તો તલવારની પાર પર ચાલવા જેવું છે.

નારદ ભક્તિ સૂત્રને આધારે કહીએ તો :

ભક્તજનની ભક્તિમાં સ્વાર્થ હોતો નથી માટે તેની ભક્તિ પરમ પ્રેમમય અને અમૃતમય ગણાય છે. ભક્ત પરમ સંતોષી બને છે. તેનામાં રાગ દ્વેષના દંઢ શમી જાય છે. તે પોતાના આત્મામાં જ આનંદનો અનુભવ કરે છે. ભક્ત પોતાની દશાને પ્રેમથી રંગી દે છે એટલે તે ભક્ત પ્રેમથી ઉભરાતો રહે છે.

ભક્ત ભગવાન પ્રીત્યર્થે જ બધું કરે છે. તે ભગવાન સાથે વેપાર કરતો નથી. ભગવાનને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવું એ ભક્તની સહજવૃત્તિ છે. દુન્યવી લાભો ભક્તિમાં મોટો અંતરાય છે. તેથી ભક્ત આપોઆપ મળતા દુન્યવિ લાભો પણ સ્વીકારતો નથી.

ભક્તને ભગવાનમાં એવો અનુરાગ જાગે છે કે જેના પરિણામે ભગવાન સિવાયના અન્ય વિષયોમાં અનુરાગ થતો નથી. ભક્ત ભગવાનને અનુકૂળ થઈને જીવે છે. ભગવાન એને અનુકૂળ થાય એવું એ સ્વપ્ને પણ વિચારતો નથી.

ભક્ત પણ સંસારમાં રહીને કર્મો કરે જ છે. તે કર્મનો ત્યાગ કરતો નથી. પણ એ ભગવાન પ્રીત્યર્થે નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરે છે એટલે એ કર્મ એને બંધન કરતો નથી. મહાન માણસ આપણાથી જુદું જીવન જીવતા નથી, જુદી રીતે જીવન જીવે છે. જે કર્મો સંસારી કરે છે તે જ કર્મો ભક્ત પણ કરે છે પરંતુ તે પાછળની વૃત્તિ, દૃષ્ટિ જુદી હોય છે “દૃષ્ટિ ફેરવી વિલોક રંગ એહ અવનવા” એવું ભજનમાં અવધૂતજી આ સંદર્ભમાં જ કહે છે.

આત્મ નિવેદન ભક્તિનો અર્થ જ એ છે કે ભક્ત બધા કરતાં ભગવાનને જ મહાન સમજે છે અને તેને જ બધું સમર્પણ કરે છે.

નારદ ભક્તિ સૂત્ર અનુસાર :

ભક્તિ કર્મ, જ્ઞાન અને યોગથી ચઢી જાય તેમ છે. કર્મનું ફળ સંપત્તિ, જ્ઞાનનું

માનવતાની પરાકાષ્ટા એટલે જ દેવત્વની અનુભૂતિ.

(૧૭૫)

ફળ મોક્ષ અને યોગનું ફળ સમાપ્ત છે. પરંતુ ભક્તિનું ફળ ભક્તિ જ છે. એનું જુદું ફળ નથી.

કર્મ, જ્ઞાન અને યોગમાં વિઘ્ન આવતા સાધક અસહાય બને છે. ભક્તિમાં ભગવાનની સહાય હોય જ છે. ભગવાન ભક્તનું અભિમાન લઈ લે છે અને તેની નમ્રતામાં (દીનતામાં) વધારો કરે છે (માટે નમ્ર ન હોય તે ભક્ત કેવી રીતે હોય? અભિમાની હોય તેને ભક્ત કેમ કહેવાય?). ભક્તિ અને જ્ઞાન પરસ્પર પૂરક છે. જ્ઞાન અને ભક્તિ એક જ ભાવની બે બાજુઓ છે.

ભક્તિથી જ ભક્તિ પ્રગટે છે અને ભક્તિનું ફળ પણ ભક્તિ જ છે. ભક્તિનો અનુભવ કરવાથી જ તે સાચા સ્વરૂપે ઓળખાય છે. જ્ઞાન, કર્મ અને યોગ એ સાધન તરીકે અધૂરાં છે. સર્વ બંધનોમાંથી છૂટવા અને ભગવાન મેળવવાં ભક્તિ જ શ્રેષ્ઠ છે. ભક્તિ અન્ય સાધનોની સરખામણીમાં વધુ સરલ છે. ભક્તિ પોતે જ પ્રમાણ છે એટલે તેને બતાવવા અન્ય પ્રમાણની જરૂર નથી. ભક્તિ પોતે શાંતિનું સ્વરૂપ છે. તે પોતે પરમાનંદનું પણ સ્વરૂપ છે એટલે ભક્તિ મળતાંની સાથે જ વ્યક્તિ કૃતાર્થ થઈ જાય છે.

ટુંકમાં ભક્તિ સભર ભક્ત એ નરસિંહ મહેતાનો એવો વૈષ્ણવ જન છે કે જે પોતે તરે છે અને એકોતર કુળને તારે છે.

શ્રી ગુણવંત શાહ “કૃષ્ણ જીવન સંગીત”માં જણાવે છે કે :

“ભક્તિનો માર્ગ એ પ્રેમનો માર્ગ છે. પ્રેમની કાચી સામગ્રી એટલે લાગણી. પ્રેમનો અભાવ એ આજના જગતની સઘળી સમસ્યાનું મૂળ છે. પ્રદુષણ, ગરીબી, યુદ્ધ અને સંબંધ વિચ્છેદની ચારે સમસ્યાનું મૂળ કારણ પ્રેમનો અભાવ છે.

સગુણ ભક્તિમાં જે ભોળપણ રહેલું છે તેનું ઓછું આકર્ષણ નથી. કદાચ ભગવાનને પણ તે વધારે આકર્ષતું હોય એમ જણાય છે.

ત્યાગને આનંદમાં, શાંતિમાં પલટાવી નાંખવાનું સામર્થ્ય ભક્તિમાં છે. માતા બાળક માટે ત્યાગ કરે છે છતાં તેને તેની સભાનતા રહેતી નથી. ઉજાગરા કરે છે પણ ભાર લાગતો નથી. માતાને ભક્તિ શીખવવી પડતી નથી. એની પાસેથી ભક્તિના પાઠ શીખવા પડે છે. પ્રસૂતિ દરમિયાન પ્રત્યેક સ્ત્રી ભક્તિપૂર્ણ ત્યાગની દીક્ષા પામે છે. આવી દીક્ષિત સ્ત્રીને લોકો માતા કહે છે.

કર્મના ફળનો ત્યાગ કરવાનું આકર્ષણ છે પણ ભક્તિ એને હળવું ફૂલ બનાવી દે છે. આને કારણે શાંતિ મળે છે.

કર્મફળ ત્યાગ + ભક્તિ = શાંતિ.

ભક્ત દેખભાવ વગરનો હોય છે કારણ કે એનું હૃદય પ્રભુ પ્રત્યેના ભાવથી છલોછલ ભરેલું હોય છે. દેખ કે ઈર્ષા અધૂરપની, અપર્યાપ્તતાની લાગણીમાંથી જન્મે છે.

માનવી અને દુનિયા એક ગ્રંથ છે. એનો અભ્યાસ કરો.

દેખભાવ ખરી પડે એટલે ભક્ત બધાં સાથે મિત્રભાવે અને કરુણાભાવે વર્તે છે. એના અસ્તિત્વમાંથી આસપાસ સદાય મૈત્રી અને કરુણાનાં આંદોલનો પ્રસરતાં રહે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક સત્ય એ છે કે જ્યારે આપણે દેખ કરનારનો દેખ નથી કરતા ત્યારે સામા માણસની દેખની પાર બુદ્ધિ થઈ જાય છે.

ભક્ત મમતા અને અહંકાર વિનાનો હોય છે. મમતા એ અહંકારની પ્રિયતમા છે. મમતા બાંધે છે, અહંકાર ડૂબાડે છે.

અભિમાન અને ભક્તિ લોહચૂંબકના ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ કહેવાય.

ભક્ત સુખ દુઃખને સરખા ગણે છે. એક કિનારાવાળી નદી, એક પડની ઘંટી કે એક બાજુવાળી સિસ્કો ન હોઈ શકે તો એકલા સુખ કે એકલા દુઃખવાળું જીવન ક્યાંથી હોય ?

ભક્ત શમાવાન હોય છે. શમામાં લાગ્યારી નથી, સામર્થ્ય છે. શમા એ મનની તિતિશા છે.

ભક્ત પ્રભુમય હોય છે તેથી સંતુષ્ટ અને દઢ હોય છે. કહેવાય છે કે બે કામળા આઠ કંકીરોને રાત્રે ઓઢાડવામાં પૂરતા થઈ પડે, પણ એક સપ્પાટને સુવા માટે બે ખંડ પણ ઓછા પડે. મન અને બુદ્ધિ ભગવાનને અર્પણ કર્યા પછી દઢ નિશ્ચયી બનવા માટે બહુ પ્રયત્ન નથી કરવો પડતો.

હર્ષ, ક્રોધ ભય અને ઉદ્વેગથી પર હોય તે ભક્ત. હર્ષ પણ એક પ્રકારનો ખળભળાટ જ છે. પણ આપણને ગમે છે. હર્ષ અને ક્રોધ વચ્ચે પાકી ભાઈબંધી છે. હર્ષની છલાંગ જેટલી ઊંચી તેટલી ક્રોધની પીડા ઊંડી. ભય રાખે તે ભક્ત નહિ. ભય એટલે ભગવાનની ઈચ્છામાં પોતાની ઈચ્છા ભેળવી દેવાનું બાકી રહ્યું છે.

ભક્ત અનપેક્ષ, પવિત્ર, દક્ષ, વ્યથા વગરનો અને અનારંભી હોય છે. ભગવાન પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ બીજી અપેક્ષા ખરી પડે છે. ભક્તની પવિત્રતા (શુચિતા) એની સ્વસ્થતામાંથી પ્રગટે છે. અને તેથી એની પાસે જનારાને શાંતિનો, જેપી ગયાનો અનુભવ થાય છે.

ભક્ત ભોળો હોય છે, ભોટ નથી હોતો.

ભક્ત સ્વાર્થ થી ભરેલો નથી હોતો પણસ્વાર્થતાથી ભરેલો હોય છે.

(He is not full of selfishness but full of selfness). તુકારામે આ અર્થમાં વિદ્વલનો વેપાર કરેલો.

વ્યથા આપણે જાતે ઉભી કરીએ છીએ અને કહીએ છીએ એવું કે બીજા ઉભી કરે છે. દઢ વૈરાગ્યથી ઉદાસીનતા જન્મે એટલે વ્યથા જાય.

વ્યથાનું વાહન અપેક્ષા છે અને તેનું મારણ ઉદાસીનતા (નિર્વેદ). ભક્ત

માગણ થવા કરતાં લાંઘણ કરવું સારું.



સર્વારંભ પરિત્યાગી હોય છે. અનપેક્ષ હોય તે જ અનારંભી હોય છે. સહજ જીવન જીવવાની ટેવ ભક્તને અનારંભી બનાવે છે.

ભક્તો ભગવાનના લાડકા છે. ભક્તિની સૌથી વહાલી બહેનપણી શ્રદ્ધા છે. ભવરણના રેતાળ પરિતાપ વચ્ચે ભક્તિ ભાવનો વીરડો તે ભક્ત. અવ્યભિચારીણ ભક્તિ એટલે તાણના રણની વચ્ચે આવેલો લીલોછમ રણદ્વિપ. ભક્ત અને ભક્તિ કેટલા ઊંચા છે તેનો ખ્યાલ આવી જાય એટલે તેને દઢ કરીએ. કેટલાક પ્રસંગોથી એ દઢતા લાવીશું.

પ્રસંગ ૧ : એક રાજાની રાણી ખૂબ ભક્તિ કરે. રાજામાં આવી ભક્તિ જોવા ન મળે. એનું રાણીને ભારે દુઃખ. જે સંતો આવે એને એક જ વિનંતી કરે કે "મહારાજ! રાજાજી પણ ભક્તિભાવ ભર્યા બને એવા આશીર્વાદ આપો."

એકવાર એવું બન્યું કે સાચા સંત પણ રાજાની ભક્તિ ઘણી છે. રાત્રે બપો કહ્યું કે "રાણી ! તમારી ભક્તિ કરતાં પણ રાજાની ભક્તિ ઘણી છે. રાત્રે બપો સૂઈ જાય ત્યારે એ પોતાની પથારીમાં પ્યાન પરવા બેસે છે અને ત્યારે તે પથારીથી એક વેત અદર થઈ જાય છે. રાણીને આશ્ચર્ય થયું. તે રાત્રે પથારીમાં જાગતી પડી રહી અને રાત્રે બાર વાગતાં જોયું તો સંતનું વચન સાચું જણાયું.

બીજે દિવસે સવારે રાણી રાજાના ચરણોમાં દંડવત પ્રણામ કરતી કહેવા લાગી કે તમે આજ સુધી મને અંધારામાં રાખી ? રાજા એ પૂછ્યું કે શાની વાત કરે છે ? રાણીએ રાત્રે જે જોયું તે જણાવ્યું. તમે પથારીમાં એક વેત ઊંચા થઈ ગયા એમ કહેતાં હાથથી વેત ભરી બતાવી ત્યાંજ રાજા ઢળી પડ્યા અને મૃત્યુ પામ્યા.

રાજાને થયું કે મારી ભક્તિ રાણી જાણી ગઈ ? ભક્તિ એ તો ભગવાન અને ભક્ત વચ્ચેનો એકદમ ખાનગી સંબંધ છે. "બંદગી છૂપાવો, જીંદગી ખૂલ્લી કરો" એ સૂત્ર સ્વીકારો.

પ્રસંગ ૨ : ભક્તિનું રૂપ પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેની કરુણામાં રહેલું છે. એક શ્રીમંતે અઢળક પૈસો ખરચીને એક ડુંગર પર ભગવાનનું મંદિર બંધાવ્યું. મોટી મોટી શિલાઓ ચઢાવવા માટે બળદનો ઉપયોગ થતો હતો. ગામના લોકોએ ડુંગરની તળેટીમાં આ શેઠની પ્રતિમા મૂકવાનું વિચાર્યું. શેઠની પ્રતિમા ગોઠવાઈ ગઈ. અનાવરણ વિધિ માટે સંત આવ્યા. પ્રતિમા ઉપરનું વસ્ત્ર હટાવ્યું તો શેઠની પ્રતિમાને બદલે ગામની એક ગરીબ ડોશીની પ્રતિમા.

ઘણાને આશ્ચર્ય થયું, ઘણાને કોપ આવ્યો. ડોશીને બોલાવી મંગાવી અને ધમકાવી. શેઠની પ્રતિમા ખસેડીને તે તારી પ્રતિમા ક્યારે મૂકી ? જ્યારે ડોશીને આવું પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે એણે કહ્યું કે મને આની કંઈ ખબર જ નથી.

ચતુર સંતે પૂછ્યું : "માજી ! આ મંદિર બંધાયું એમાં તમે શું મદદ કરી ?"

ચારિત્ર્ય એટલે સારી ટેવોનો સમૂહ.

(૧૭૮)

ડોશીએ કહ્યું કે "બાપજી ! હું તો શું મદદ કરું ? પરંતુ આ બળદોને ડુંગર ઉપર ચઢતાં જોતી ત્યારે એમ થતું કે આટલું વજન ઉંચકીને જતાં બળદિયાને ડુંગર ઉપરની કાંકરી ને નાના પથ્થર વાગતાં કેવું દુઃખ થતું હશે ? એટલે હું કામ શરૂ થાય એ પહેલાં વહેલી સવારે ડુંગર ચઢી આખો રસ્તો સાફ કરી આવતી હતી.

સંતે કહ્યું કે બળદની વેદનાની સંવેદના અનુભવનાર ડોશી એ સાચી ભક્ત કહેવાય. ભગવાને જ એની પ્રતિમા મૂકી છે.

પ્રસંગ ૩ : એક બાદશાહ નમાજ પઢતો હતો. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ નમાજ પઢતું હોય ત્યારે એની આગળથી નીકળાય નહિ. એક યુવાન છોકરી એના પ્રિયતમને મળવાના વિચારમાં એવી ખોવાયેલી કે ભૂલમાં નમાજ પઢનારની આગળથી પસાર થઈ ગઈ.

એ છોકરી પાછી કરી ત્યારે નમાજ પઢનારે એને ઠપકો આપતાં કહ્યું કે તે કેવી મોટી ભૂલ કરી એ ખબર છે ? નમાજ પઢનારની આગળથી નીકળવાની ભૂલ ન થવી જોઈએ.

પેલી છોકરીએ પૂછ્યું કે મેં કાંઈ નુકશાન પહોંચાડ્યું છે ? નમાજ પઢનારે કહ્યું હું અલ્લાહની બંદગી કરતો હતો ત્યારે મારી આગળથી તું નીકળી એ મોટું નુકસાન છે.

છોકરીએ પૂછ્યું કે બંદગી એટલે શું ?

"અલ્લાહનો વિચાર કરવો એને હું બંદગી કહું છું" નમાજ પઢનારે જવાબ આપ્યો.

છોકરીએ કહ્યું કે હું મારા પ્રેમીના વિચારમાં એવી ખોવાઈ ગયેલી કે તમે નમાજ પડો છો એ મેં જોયું જ નહિ પણ મને એ નથી સમજતું કે તમે અલ્લાહના વિચારમાં હતા તો મને જોઈ શી રીતે ?

સાચી ભક્તિ કે પ્રાર્થનામાં ભગવાન સિવાય અન્યનું વિસ્મરણ થવું જોઈએ.

પ્રસંગ ૪ : એક આરબ ભક્ત મસ્જીદ તરફ દોડી રહ્યો હતો. એ મસ્જીદે પહોંચે પહોંચે ત્યાં નમાજ પૂરી થઈ ગઈ. મસ્જીદમાંથી બહાર આવતા માણસને તેણે અધીરાઈથી પૂછ્યું કે : "નમાજ પૂરી થઈ ગઈ ?" જવાબ મળ્યો "હા." આ સાંભળીને આરબના મોમાંથી ઊંડો અફસોસ નીકળી ગયો. મસ્જીદમાંથી બહાર નીકળતા માણસે આરબને પૂછ્યું "મારી નમાજના પુરુષના બદલામાં તારો અફસોસ આપવો છે ?" આરબે તરત હા પાડી.

બીજે દિવસે આરબ ભક્તના સ્વપ્નમાં આવી પર્યંગબર સાહેબે કહ્યું કે "તે કાલે નમાજના બદલામાં અફસોસ આપી દીધો એ ખોટનો ધંધો હતો. જીવનભરની નમાજ કરતાં એ અફસોસ વધારે મૂલ્યવાન હતો કારણ કે એ

સ્વાશ્રય અને સંયમ ચારિત્ર્યનાં બે ફેફસાં છે.

(૧૭૯)

દેવની સચ્ચાઈમાંથી જન્મેલો અફસોસ હતો.”  
છેલ્લે ભક્તિનું મહત્ત્વ સમજવા માટે એટલું જ કહેવાનું કે :

- પ્રવાસમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે પ્રસાદ બને.
- ભોજનમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે પ્રસાદ બને.
- શ્રમમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે શ્રમયજ્ઞ બને.
- મકાનમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે મંદિર બને.
- નિરાહારમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે ઉપવાસ બને.
- પથ્થરમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે શાલિગ્રામ બને.
- કર્મમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે ભગવદ્ સેવા બને.
- શબ્દમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે પ્રાર્થના બને.
- ઉજ્જરામાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે જાગરણ બને.
- નદીમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે માતા બને.
- જલમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે તીર્થ બને.
- ત્યાગમાં ભક્તિ ઉમેરાય ત્યારે તે આનંદ બને.

ભક્તિ એ કેટલી ઊંચી વસ્તુ છે તેનો ખ્યાલ આવે તો પછી આપણે જે દોડધામ કરીએ છીએ તે ભક્તિ કહેવાય કે કેમ તેની શંકા જાગે. અંતે શ્રી અવધૂતજીની શીખ સાંભળીએ :

કાચા ઘટમાં ના ટકે પાણી જેમ સુજાણ,  
તેમ ભક્તિ શ્રદ્ધા વિના કાચો રંગ પ્રમાણ.  
(અ.૪૭ દો.૧૨૦)

જીવનને મહેકાવે તે ભક્તિ. સુખી કરી સુખી બનું એવી વૃત્તિ જગાડે તે ભક્તિ. “હરિ કરે તે સારા માટે” એવો વિશ્વાસ જગાવે તે ભક્તિ. ટૂંકમાં ભક્તિ એટલે પ્રભુમાં અનુરક્તિ.

“આપણું જીવન અને ધર આવી ભક્તિથી તીર્થ બને એવો સંકેત આપણને ગુરુ મહારાજ આપે છે. “જાણેલું કામ નહિ આવે, જાણેલું કામ આવશે” એ પૂ. પ્રેમ અવધૂતજીએ આપેલો મંત્ર યાદ કરીને આપણે પણ સાચા ભક્ત બની સાચી ભક્તિ કરીએ. આને માટે આપણા ઉપર ગુરુ મહારાજના આશીર્વાદ હો.

ભક્ત સેવક બનીને સ્વામીને સેવક બનાવે છે.

(૧૮૦)

સંકેત : ૩૪

દેવ પાંશરું જેહનું, રક્ષો તેને કર્મ,  
કો મારે એને પછી, કરે દેવ ધરજીર્મ.

(અ.૪૫. દો.૭૪)

દેવ અને દેવ (પ્રારબ્ધ)ની બલિહારીથી ભરેલા આ જગતમાં માનવી તો નિમિત્ત માત્ર છે. જો માણસનું પાર્શ્વ જ થતું હોત તો તો દુર્વૃત્તિને કહેલું ન પડત કે “જાનામિ ધર્મ ન ચ મે પ્રવૃત્તિ । જાનામ્યધર્મ ન ચ મે નિવૃત્તિ.”  
પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ એ બે જીવન નાવને ચલાવનારા હલેસાં છે અથવા ઊડતા પંખીની બે પાંખો છે. એકલું પ્રારબ્ધ કે એકલો પુરુષાર્થ નકામો છે.  
પૂ. શ્રી અવધૂતજીએ છે કે :

દેવ ન છોડે કોઈને ભલે દેવ કે મુક્ત,  
ઈશનિર્મિત એ નકી, રહે સદા ઉદ્યુક્ત.  
ભમે સૂર્ય નિયતિબળે, માગે શંકર ભીખ !  
મત્સ્ય કર્ચ થઈ અવતરે વિષ્ણુ, કોણ નર ધિક્ !  
જોઈ નિજ કન્યા ચળે બ્રહ્મદેવ પણ એમ,  
ઈદ્ર અહલ્યાથી રમે, વિધુ ગુરુતલ્પગ તેમ.  
રાવણ સીતાને હરે, રમે દ્યુત નલ ધર્મ !  
વિચિત્ર લીલા એહની !! કો જાણે તન્મર્મ ?  
(અ.૨૪ દો. ૯ થી ૯)

નળ અને યુષ્કિર જેવા ધર્મપુરુષો જુગદું રમે, બ્રહ્મા પોતાની પુત્રી પાછળ કામદેવિથી દોડે, ઈંદ્રદેવ ગીતમ ઋષિની પત્ની અહલ્યા સાથે રતિકિડા કરે જેવા અનેક બનાવો આપણને વિચારતા કરી મૂકે છે. આલું તો બને જ કેવી રીતે ? ઘણા બનાવો એવા બને છે કે જેનો જવાબ આપવામાં બુદ્ધિ નિષ્ફળ નિવડે છે અને પ્રારબ્ધ મદદરૂપ બને છે.

કર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મનુષ્યના સંચિત કર્મો પૈકી જે કર્મો ફળ આપવા માટે તૈયાર થઈ ગયા હોય છે એ પાકી ગયેલા કર્મોનું પ્રારબ્ધ બને છે. આ પ્રારબ્ધ ભોગવવા માટે એને એ પ્રકારનું શરીર મળે છે. આ પ્રારબ્ધ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી શરીર ટકી રહે છે.

પ્રારબ્ધનો તો ભોગ દ્વારા ક્ષય થાય એ જ ઈષ્ટ છે એવું શાસ્ત્ર કહે છે.

જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે?

(૧૮૧)



શેષ પાપ પ્રારબ્ધ એ જો પાછું ઠેલાય,  
તપશ્ચરણ ધર્માદિથી, વિદ્યન મોક્ષમાં ઘાય.  
ધોર પાપની ના કદી ઘટે ઉપેક્ષા એહ,  
સ્વદેહે ભોગવ્યા વિના ટળે ન નિઃસંદેહ.  
ઉપાય બીજો નવ મળે, કોથી નવ છટકાય,  
સ્વકૃત જાતે ભોગવે, તો જ પાપભય થાય.

(અ.૩ દો. ૩૫, ૩૬, ૪૫)

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં જણાવ્યા મુજબ કર્મોની સિદ્ધિ થવામાં અન્ય કારણો પૈકી દેવ એ પણ મહત્વનું કારણ છે.

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા કારણં ચ પૃથગ્વિધમ્ ।  
વિવિધાશ્ચ પૃથકચેષ્ટા દેવ ચૈવાત્ર પંચમમ્ ॥

(અ.૧૮ શ્લોક ૧૪)

કર્મોની સિદ્ધિ થવામાં અધિષ્ઠાન, કર્તા, કરણો (સાધનો) અનેક જાતની ચેષ્ટાઓ અને પાંચમું કારણ દેવ છે.

માણસ મન, વાણી અને શરીરથી શાસનને અનુકૂળ કે વિપરીત જે કરું પણ કર્મ આચરે છે - એને માટે ઉપર જણાવેલા પાંચેય કારણો જવાબદાર છે.

આ શરીરને પ્રારબ્ધ જ પોષે છે. ઈશનિર્મિત આ જગતમાં આયુષ્ય દોરીને કોઈ ટૂંકાવી શકતું પણ નથી કે લંબાવી શકતું પણ નથી. કોઈવાર એવું લાગે કે પુરુષાર્થ દ્વારા વ્યક્તિ બધું મેળવી શકે છે પરંતુ કુદરતી આકતો અને અમુક સંકટો જોતાં પ્રારબ્ધને સ્વીકારવું પડે છે.

સુભાષિતકાર કહે છે કે :

પંચૈતાનિ વિલિખ્યન્તે ગર્ભસ્થસ્યેવ દેહિનઃ ।

આયુઃ કર્મ ચ વિદ્યા ચ વિત્તં નિધનમેવ ચ ॥

આયુષ્ય, કર્મ, વિદ્યા, ધન અને મૃત્યુ આ પાંચ વસ્તુ શરીરધારીને ગર્ભમાંથી જ નક્કી થઈ જાય છે.

માણસને સાચી સમજ ન હોવાથી એ બધી દલીલો કરે છે અને ગેરસમજને કારણે દુઃખી થતો હોય છે. સંત સહજતાથી સ્વીકારવાની વૃત્તિ ધરાવે છે તેથી સુખી છે, સંસારી સ્વીકારવામાં આનાકાની કરે છે તેથી દુઃખી છે. ભગવાન રામચંદ્રજીને સિંહાસનને બદલે મળેલો વનવાસ, ચાર પુત્રના પિતા દશરથના મૃત્યુ સમયે એક પણ પુત્રની હાજરી ન હોવી, રામચંદ્ર ભગવાનના હાથે જટાયુનો અગ્નિદાહ જેવા અનેક બનાવો વિધાતાની - પ્રારબ્ધની પ્રબળતાનો પુરાવો આપે છે. એક ભજનમાં પૂ. અવધૂતજી લખે છે કે :

જો હોના હે સો હોના હે, જો ખોના હે સો ખોના હે,  
સબ સૂત્ર પ્રભુ કે હાથો હે, કિર ચિંતા કાહે કરો પ્યારે !

પ્રારબ્ધ એટલે કરેલા કર્મનું પરિણામ-ફળ.

(૧૮૨)

શરીરને ટકાવનારું પરિભળ પ્રારબ્ધ છે એ ભાવ રજૂ કરતાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :  
વપુ પ્રારબ્ધ પોષે છે, ખુશામત જહાં તણી શાને ?

કરું અલમસ્ત સ્વાનંદે, ફિકર શકાલની શાને ?

ભગવાન એટલે કે દેવ અને પ્રારબ્ધ એટલે કે દેવ અનુકૂળ હશે ત્યાં સુધી કોઈ મારી શકવાનું નથી અને પ્રતિકૂળ હશે ત્યારે કોઈ બચાવી શકવાનું નથી. જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ? માણસની તો કોઈ તાકાત નથી. જ્યારે સંજોગો અનુકૂળ હોય ત્યારે માણસ કશું મેળવે ત્યારે એ અભિમાનને કારણે એવું માને કે આ મેં કર્યું, પરંતુ સમજી હોય તો સમજે કે હું તો નિમિત્ત છું, કરનારો તો કોઈ બીજો છે. પ્રકાશ આપતી ટપૂબલાઈટ તો નિમિત્ત છે. પ્રકાશવાની શક્તિ - ઈલેક્ટ્રિક કરંટ તો જુદી જ વસ્તુ છે. જે અર્જુને અનેક શત્રુઓને હણ્યા એ જ અર્જુનને કેટલાક કાબાઓએ લૂંટી લીધો અને અર્જુન કશું જ કરી શક્યો નહિ.

સમય સમય બલવાન હે નહિ પુરુષ બલવાન,

કાબે અર્જુન લૂંટિયો યેહી ધનુષ યેહી બાણ.

સાનુકૂલે જગન્નાથે સાનુકૂલે જગત્ત્રયં ।

નાનુકૂલે જગન્નાથે નાનુકૂલે જગત્ત્રયં ॥

ભક્ત નરસિંહ મહેતા લખે છે કે :

નીપજે નરથી તો કોઈ ન રહે દુઃખી

શત્રુ મારીને સૌ મિત્ર રાખે,

રાય ને રંક કોઈ દંષ્ટે આવે નહિ

ભવન પર ભવન પર છત્ર દાખે.

ઋતુ લતા પત્ર કળ ફૂલ આપે યથા

માનવી મૂર્ખ મન વ્યર્થ શોયે,

જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લખ્યું

તેહને તે સમે તે જ પહોંચે.

ધીરો ભગત કહે છે કે :

ચાહે અમીરને ભીખ મંગાવે ને રંકને કરે રાય,

થળને થાનક જળ ચલાવે, જળ થાનક થળ થાય,

તરણાનો તો મેરુ રે, મેરુનું તો તરણું કરી દાખવે.

માનવીનું નસીબ જોર કરતું હોય છે ત્યારે એ ક્યાંનો ક્યાં જઈ બેસે છે ?

બિહારમાં રબડીદેવી મુખ્ય પ્રધાન બને એ પ્રારબ્ધની લીલા સિવાય બીજું શું છે ?

પૂ. પાંડુરંગ આચરલે (પૂ. દાદા) જણાવે છે કે :

ભૌતિક જીવન સમૃદ્ધ કેવી રીતે બનાવશો ? કેટલાક લોકો માને છે કે

સ્વકર્તૃત્વથી (પુરુષાર્થથી) ભૌતિક જીવન સમૃદ્ધ બનાવી શકીશું. આ લોકો માથું

માણસનું પુણ્ય તેનું હંમેશા રક્ષણ કરે છે.

(૧૮૩)

કોડે છે. કેટલાંક એવું માને છે કે દેવથી (પ્રારબ્ધ) ભૌતિક જીવન સમૃદ્ધ બનાવી શકીશું. આ લોકો માથું નમાવે છે. આમ કેટલાક માથું કોડવા નીકળે છે અને કેટલાક માથું નમાવે છે. આ બન્ને અપૂરા છે. જીવનમાં કર્તૃત્વ અને દેવ બન્નેને યોગ્ય સ્થાન આપવું જોઈએ. કર્તૃત્વ અને દેવના ઊંડા પાણીમાં જશો તો તેમાં બે વિભાગ પડે છે.

દેવયુક્ત કર્તૃત્વ કે કર્તૃત્વયુક્ત દેવ ?

(તત્ત્વજ્ઞાન. વર્ષ ૩૧ પુખ ૧૧)

પ્રારબ્ધની પ્રબળતા ક્ષાવતા કેટલાક દૈષ્ટાંતો - વાતો પણ સાંભળવા મળે છે. દૈષ્ટાંત ૧ : એકવાર ભગવાન વિષ્ણુ ગરુડ ઉપર બેસીને જતા હતાં. જંગલમાં રહેતી એક કોયલે આ દૃશ્ય જોઈને ગરુડના ભાગ્યનાં વખાણ કર્યાં. ગરુડને થયું કે કોયલનું હું કંઈ ભલું કરું. એને ખબર પડી કે દ્રૃઢ સમયમાં કોયલનું મૃત્યુ થવાનું છે. આ મૃત્યુ ન થાય તો સારું એવી ઇચ્છાથી ગરુડે ભગવાનને કહ્યું કે ભગવાન! આ કોયલનું આયુષ્ય લંબાવીને તેનું મૃત્યુ રોકો. મારી પ્રાર્થના સ્વીકારો.

વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યું કે ગરુડ ! હું કોઈને મારતો જ નથી. સંહારનું કાર્ય ભગવાન શંકર કરે છે. તું કહેતો હોય તો આપણે ત્યાં જઈ તેમને ભલામણ કરીએ. ભગવાન અને ગરુડ શંકર પાસે ગયા. ગરુડજીએ પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી અને ભગવાન વિષ્ણુએ ભલામણ કરી એટલે ભગવાન શંકરે કહ્યું કે હું જાતે કોઈને મારતો જ નથી. વિધાતા જણાવે એટલે એને હું મારું છું. જો વિધાતા કોયલને મારવાનું ન કહે તો હું નહિ મારું. માટે વિધાતા કરે તે ખરું. ગરુડજીએ શંકરજીને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું.

ભગવાન વિષ્ણુ અને શંકર ગરુડજી સાથે વિધાતા પાસે ગયા અને બધી વાત કરી. વિધાતાએ કહ્યું કે અત્યારે મને યાદ નથી કે કોયલનું મૃત્યુ કેવી રીતે થવાનું છે. ચંદ્રગુપ્તને પૂછીએ અને શક્ય હોય તો ફેરફાર કરીએ. ચંદ્રગુપ્તે ચોપડામાંથી કોયલનું પાનું કાઢ્યું. એમાં લખ્યું હતું કે જે દિવસે ગરુડજી ભગવાન વિષ્ણુ, શંકર અને વિધાતાને ભેગા કરી ચંદ્રગુપ્ત પાસે લાવશે અને એમની હાજરીમાં ચંદ્રગુપ્ત ચોપડો વાંચશે ત્યારે કોયલનું મૃત્યુ થશે. કોયલને જીવાડવાના આશયથી પ્રયત્ન કરનાર ગરુડજીને થયું કે મેં આ બધું હાપણ ના કર્યું હોત તો કોયલ ન મરત. ભગવાન વિષ્ણુએ ગરુડજીને સાંત્વન આપી કહ્યું કે પ્રારબ્ધને કોણ મિટાવી શક્યું છે ?

દૈષ્ટાંત ૨ : એકવાર અકબર અને બિરબલ જંગલમાં શિકાર કરવા ગયા. રસ્તે પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થની વાતો નીકળી. અકબર પુરુષાર્થ પક્ષી હતા અને બિરબલ પ્રારબ્ધમાં માનતા હતા.

તે દિવસે ખૂબ રખડ્યા પણ શિકાર મળ્યો નહિ. શ્રમથી થાકીને એક ઝાડ નીચે બેઠા. કક્કડીને ભૂખ લાગી હતી. અકબરે કહ્યું "બિરબલ ! ઊઠ.

દેવ અને દેવ માણસને દોરે છે.

(૧૮૪)

ખાવાને માટે કંઈ શોધી લાવીએ. પુરુષાર્થ વગર કંઈ ખાવાનું મળશે નહિ." બિરબલે કહ્યું "જહાંપનાહ ! મારા પ્રારબ્ધમાં હશે તો મળશે નહિતર ભૂખ્યો રહીશ." અકબર રાજા એકલા નીકળ્યા. એણે વિવિધ પ્રકારના ફળો જોયાં. ઘણાં બધાં ફળ તોડીને ખાવા જતાં હતાં ત્યાં થયું કે બિરબલ સાથે ખાઈએ તો વધુ આનંદ આવશે.

અકબર અને બિરબલ વાતો કરતાં કરતાં ફળ ખાવા લાગ્યાં. ફળ ખાઈને અકબર અને બિરબલે કહ્યું, "જો બિરબલ પુરુષાર્થ કર્યો તો ભૂખ મટી." પાણી પીયું. પછી અકબરે કહ્યું, "જો બિરબલે કહ્યું, "હાજી, પણ પ્રારબ્ધમાં હોય તો પુરુષાર્થ વગર કશું મળતું નથી" બિરબલે કહ્યું, "હાજી, પણ પ્રારબ્ધમાં હોય તો સામે ચાલીને પણ ફળ ખવડાવનાર મળી રહે છે ને ! તમારા પ્રારબ્ધમાં મહેનત લખાઈ હતી તેથી તમારે પુરુષાર્થ કરવો પડ્યો. મારા પ્રારબ્ધમાં વગર પુરુષાર્થ ફળ ખાવાનાં હતાં તે મળ્યાને !"

દેહ ભરોસાની સાથે દેવ ભરોસો પણ રાખવો જ પડે છે. વનમાં, જળમાં, પર્વત ઉપર દેવ રક્ષણ કરે છે. તેને કોઈ મારી શકતું નથી.

જન્મ મરણ આપણા હાથમાં નથી. આપણું કશું ચાલતું નથી. એટલે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને પૂરો પુરુષાર્થ જ કરવાનો. પરંતુ પછી જે પરિણામ આવે તે સહર્ષ સ્વીકારી લેવાનું. માણસે પોતાની મર્યાદા સ્વીકારી, પરિસ્થિતિનો સહજ સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ. ચિંતા કરવાથી માનસિક તાણ વધે છે અને અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. પૂ. શ્રી કહે છે :

"ધાર્યું તેં થાવાનું મારી વ્યર્થ કાં પછાડ ?

તારે શરણે થાવું નચિત એવો દિ' દેખાડ..."

સંસારી ચિંતા કરે છે, સંત ચિંતન કરે છે. સંત કે ફકીર ફિકર કરતા જ નથી. એમનો શરણભાવ ખૂબ ઊંચો હોય છે. "રામ રાખે તેમ રહીએ" એવા અડગ વિશ્વાસથી જીવન વહાણ ચલાવે છે. તેથી તો કહ્યું છે કે :

ફિકર સબકો ખા ગઈ, ફિકર સબકા પીર,

ફિકર કી ફાકી કરે, ઉસકા નામ ફકીર.

આ દોહરામાં પૂ. બાપજી આપણને નિમિત્ત બનીને કર્મ કરવાનું સૂચવે છે. અને દેવ તથા દેવમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખવાનો સંકેત કરે છે. જ્યાં સુધી દેવ અને દેવ બન્ને આપણું રક્ષણ કરતાં હશે ત્યાં સુધી કોઈની તાકાત નથી કે તે આપણો વાળ પણ વાંકો કરી શકે.

પ્રત્યેક કર્મ કરતી વખતે સજાગ રહીએ, વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં એકતા લાવીએ, ગુરુ મહારાજને ગમે તે જ કરીએ અને બધા પ્રયત્નો પછી પણ જે પરિસ્થિતિ સર્જાય તેનો સહજતાથી, ભગવાનનો પ્રસાદ માની સ્વીકારી કરીએ એવો સંકેત આપણને ગુરુ મહારાજ આપે છે. આ સંકેત આપણે ઝીલીએ અને એને અનુરૂપ જીવીએ.

'વપુ પ્રારબ્ધ પોષે છે', પછી ચિંતા શું કામ ?

(૧૮૫)



મેલા અંતરમાં સદા ઘાતક હિંસ્રક પ્રમાણ,  
પરવંચક કુદૃષ્ટિ જે, મરે સ્વકર્મે જાણ.  
(અ.૪૯ દો.૫૪)

શ્રીમદ્ ભગવત ગીતામાં જણાવ્યું છે કે :  
ઉદ્ધરેદાત્મનાડત્માનં નાત્માનમવસાદયેત્ ।  
આત્મેવ દ્યાત્મનો બન્ધુરાત્મેવ રિપુરાત્મનઃ ॥  
(અ.૬ શ્લોક ૫)

પોતેજ પોતાનો સંસારસાગરથી ઉદ્ધાર કરે અને પોતાને અધોગતિમાં ન નાંખે.  
કારણ કે માણસ પોતે જ તો પોતાનો મિત્ર છે અને પોતેજ પોતાનો શત્રુ છે.  
પૂ. ડોંગરે મહારાજ કહે છે, “આપણે જગત સુધારવાનો પ્રયત્ન નથી કરવાનો,  
જાતને સુધારવાનો પ્રયત્ન જ કરવાનો છે.”  
સુભાષિતકાર કહે છે કે :

ન દિષન્તિ ન યાચન્તે પરિનિદાં ન કુર્વન્તે ।  
અનાહુતા ન ચાયાન્તિ તેનાશ્માનોડપિ દેવતા ॥

દ્રેષ કરતા નથી, યાચતા નથી, પારકાની નિંદા પણ કરતા નથી તેમજ  
બોલાવ્યા વિના આવતા નથી, તેને કારણે પથ્થરો પણ દેવતાઓ છે.  
મનુષ્ય જન્મ એ મોંઘો જન્મ છે. વ્યક્તિ પોતાની વિવેક બુદ્ધિથી સાડું જીવન  
જીવીને મોક્ષની - પરમ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. મનુષ્ય સાડું વિચારે એ  
પ્રથમ જરૂરી વાત. વિચાર સ્થૂલતા પારણ કરે એટલે વાણીમાં ઉતરે તેથી સારી  
વાણી એ બીજી જરૂરી વાત. વાણી સ્થૂલતા પારણ કરે એટલે વર્તનમાં આવે.  
આમ સાડું વર્તન એ ત્રીજી વાત. વ્યક્તિએ સારા વિચારો દ્વારા અંતે સાડું વર્તન  
કરવાનું છે અને સાડું વર્તન કરીને સુખ-આનંદ પામવાના છે. ક્રિયા વિનાના  
કેવળ વિચાર કે વાણી ભારરૂપ છે.

યાજ્ઞવલ્ક્યમુનિ કહે છે :

જ્ઞાનં ભારઃ ક્રિયાં વિના ।

વર્તન વિનાનો વિચાર કે વાણી એ બકરીને ગળે લટકતા સ્તન જેવાં છે.  
એમાંથી દૂધ નીકળતું નથી.

ઉપનિષદ આપણને “પ્રાપ્તસ્ય પ્રાપ્તિ”ની વાત કરે છે, સમજાવે છે. આપણે  
કશું નવું મેળવવાનું નથી પણ આપણને જે મળેલું (પ્રાપ્ત) છે તે જ મેળવવાનું  
(પ્રાપ્તિ) છે.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે કે : જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ જીવ એ બ્રહ્મ જ છે,  
બ્રહ્મથી જુદો નથી.

અભિમાન દેવદૂતને દાનવ બનાવે છે.

સામવેદનું મહાવાક્ય ‘તત્ત્વમસિ’માં તે (તત્-બ્રહ્મ) તું (ત્વમ્-જીવ) છે  
(અસિ). હે જીવ ! તું બ્રહ્મ છે આ વાક્યમાં અસિ પદ ખૂબ જ મહત્વનું છે. જીવ  
બ્રહ્મ છે જ. એણે બ્રહ્મ થવાનું નથી. “જીવ ! તું બ્રહ્મ થા” એવું કહીએ તો એનો  
અર્થ એ થાય કે અત્યારે જીવ બ્રહ્મ નથી. જે નથી તે થવાનું છે. તેથી દૈતભાવ  
થાય.

જો જીવ બ્રહ્મ જ હોય તો પછી આ સાધના - ઉપાસનાની શી જરૂર ? શાસ્ત્રો  
આની જ ચર્ચા કરે છે અને સાધના - ઉપાસનાની જરૂરિયાત દર્શાવે છે.

હિંદુધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના પર આધારિત છે. કર્મ દ્વારા  
મળદોષો દૂર કરી ચિત્તની શુદ્ધિ કરવાની છે. પછી ઉપાસના દ્વારા મનનો વિશેષ  
દૂર કરી મનને એકાગ્ર કરવાનું છે. વ્યગ્ર મનને એકાગ્ર કરવું એ જ ઉપાસનાનું  
હાર્દ છે. અને જ્ઞાન દ્વારા આવરણ હટાવવાનું છે.

જ્ઞાનકાંડની પ્રસ્તાવનારૂપ ઓવીમાં પૂ. શ્રી જણાવે છે કે :

મૂળે ઐ બ્રહ્મ નિર્ગુણ ॥ ન થઈ, તિહાં અહં સ્ફુરણ ॥

એ જ માયા પ્રકૃતિ ત્રિગુણ ॥ તદધ્યક્ષ શ્રીદત્ત ॥

મૂળ પાતુ બૃહદ્ - વિશાળ ઉપરથી બ્રહ્મ શબ્દ આવ્યો છે. એની વિશાળતાની  
કોઈ સાથે સરખામણી કરી નથી કારણ કે એવી સરખામણીમાં મર્યાદા આવી જ  
જાય. આમ જેને કોઈ મર્યાદા જ નથી એવું સર્વ વ્યાપી, સર્વકાળમાં રહેનારું એ  
બ્રહ્મ જ સત્ય છે. જગત તો એના ઉપરનો આભાસ માત્ર છે.

બ્રહ્મસત્ય જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ॥ જો બધું બ્રહ્મ જ છે તો આવો મિથ્યા  
આભાસ કેવી રીતે થયો ? પૂ. શ્રી લખે છે કે :

અહં સ્ફુરણ બ્રહ્મે થયું ના થઈને જેહ,

તે જ પ્રકૃતિ જાણ તું, અભિજ્ઞ નિઃસંદેહ.

મહત્ તત્ત્વ ત્યાંથી થયું, અહંકાર પછી એમ,

પંચભૂત ત્યાંથી થયાં, યથાનુક્રમે તેમ.

(અ.૧૯ દો.૬૪-૬૫)

ઐ, તત્ અને સત્ એ બ્રહ્મના ત્રણ નામ છે. ગીતામાં જણાવ્યું છે કે :

ઐ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણ્ચિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥

(અ.૧૭ શ્લોક ૨૩)

ઐ, તત્ અને સત્ એમ આ ત્રણ પ્રકારનું સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મનું નામ  
કહેવાયું છે. એ બ્રહ્મથી જ સૃષ્ટિના આરંભે બ્રાહ્મણો, વેદો તથા યજ્ઞ આદિ

નમ્રતા માનવીને દેવ બનાવે છે.

રચાયા. બ્રહ્મમાં સ્ફુરણ ન થવા છતાં સ્ફુરણ થયું. એમાંથી ત્રિગુણાત્મિક પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થઈ. એમાંથી અહંકાર થયો અને પછી આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને પૃથ્વી એ પંચ મહાભૂતો થયાં. માયા કે પ્રકૃતિ ત્રિગુણી છે એટલે એમાં સત્વ, રજસ અને તમસ એવા ત્રણે ગુણો રહેલાં છે. શુદ્ધ સત્વગુણી પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મનું જે પ્રતિબિંબ પડ્યું તે 'ઈશ્વર' કહેવાયો અને મલિન સત્વગુણી પ્રકૃતિમાં બ્રહ્મનું જે પ્રતિબિંબ પડ્યું તે 'જીવ' નામે ઓળખાયો. શુદ્ધ સત્વગુણી પ્રકૃતિ એટલે વિદ્યા અને મલિન સત્વગુણી પ્રકૃતિ એટલે અવિદ્યા.

શુદ્ધ સત્વનિજ શક્તિમાં એ જ બ્રહ્મ પ્રતિબિંબ,  
ઈશ્વર સૃષ્ટિ તાત એ, રાયે જોઈ ડિંભ.  
શુદ્ધ સત્વગુણ પ્રકૃતિ, વિદ્યા માયા જાણ,  
સર્વજ્ઞતા તદ્દુપાધિથી, પોતે ઈશ્વર માન.  
મલિન સત્વ જે પ્રકૃતિ, એ જ અવિદ્યા તેમ,  
પડે બ્રહ્મ પ્રતિબિંબ ત્યાં, જીવ પરતંત્ર એમ.

(અ.૧૬ દો.૪૯,૫૨,૫૩)

શુદ્ધ સત્વગુણ એટલે રજસ અને તમસ ગુણને દબાવીને રહેલો સત્વગુણ, એ જ વિદ્યા, જ્યારે મલિન સત્વગુણ એટલે રજસ અને તમસ થી દબાયેલો સત્વગુણ. કોઈ બ્રાહ્મણ (સત્વગુણ) મંત્રી હોય અને રાજા તરીકે કોઈ શૂદ્ર (રજસ અને તમસ ગુણ) હોય તો શુદ્ધ રાજાથી દબાયેલા મંત્રીની જેમ રજસ અને તમસ ગુણથી દબાયેલ સત્વગુણી પ્રકૃતિ તે જ અવિદ્યા.

ગુણથી દબાયેલ સત્વગુણી પ્રકૃતિ તે જ અવિદ્યા. અવિદ્યાજનિત બ્રહ્મ તે આમ જીવ અને ઈશ્વર બન્ને બ્રહ્મનાં જ પ્રતિબિંબ છે.

જીવ, વિદ્યા જનિત બ્રહ્મ તે ઈશ્વર.

માયાની બે શક્તિ છે. એકનું નામ છે આવરણ અને બીજાનું નામ છે વિશેષ.

આવરણ એટલે ઢાંકવું, આચ્છાદિત કરવું. આને કારણે વસ્તુનું મૂળ સ્વરૂપ ખબર ના પડે. આ આવરણને કારણે પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલે છે. એ અજ્ઞાનતાને કારણે જ

કર્તૃત્વ (હું કરું છું) અને ભોક્તૃત્વ (હું ભોગવું છું) એવી ભ્રમણા જન્મે છે.

બીજી શક્તિ વિશેષ છે, જેનાથી ભય, કંપાદિ થાય છે. અજ્ઞાનતાને કારણે -

આવરણને કારણે વિશેષ જન્મે છે.

આ ભ્રમ દૂર કેવી રીતે થાય ?

અજ્ઞાનતાથી ભ્રમ જન્મ્યો છે, માટે જ્ઞાનથી ભ્રમ જાય. જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ?

મૂળ સ્વરૂપની જાણકારી થાય, જ્ઞાન થાય તો અજ્ઞાનજનિત ભ્રમ જાય. ભ્રમ

ખોટો હોય છે છતાં ઘણીવાર પીડાકારી હોય છે. મંદ અંધકારમાં દોરડી પડી હોય

અને સાપનો ભ્રમ થાય તો જ્યાં સુધી આ દોરડી છે એ જ્ઞાન નથી થતું ત્યાં સુધી

એ ગુણ પણ દેવું (કરજ) એ અવગુણ.

ભ્રમમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાપથી પણ પરસેવો ટૂટી જાય છે. સ્વપ્નમાં આપણી પાછળ વાઘ પડ્યો હોય તો જ્યાં સુધી જાગત ન થઈએ ત્યાં સુધી તો આપણા છક્કા છોડવી નાંખે છે.

એક કવિએ 'અજ્ઞાન' ઉપર સરસ કાવ્ય લખ્યું હતું. એક યાત્રી સાંજે પર્વત ઉપરથી નીચે તળેટીમાં જવા ઉતરી રહ્યો હતો. રસ્તો સાંકડો હતો અને બાજુમાં ઊંડી-ખીણ હતી. સૂર્યાસ્ત થયા પછીના આછા અંધકારમાં એ ચાલતો હતો. એવામાં પગ લપસ્યો અને તે ગબડ્યો. ગબડતા ગબડતા એક ઝાડની ડાળી એના હાથમાં આવી ગઈ. એ ડાળીને પકડીને આખી રાત્રી લટકી રહ્યો. શિયાળાની રાત્રી હતી. ઠંડી પણ ઠીક ઠીક હતી. આખી રાત્રી પ્રજાતાં પ્રજાતાં ડાળી પકડીને લટકેલા યાત્રીની એક જ પ્રાર્થના હતી કે હે ભગવાન ! આ ડાળી તૂટે નહિ એ જોજે. જો ડાળી તૂટી તો ઊંડી ખીણમાં મારા રામ રમી જશે.

રાત્રી પૂરી થઈ. સૂર્યના પહેલા ડિરણે એણે હિમત ભેગી કરીને નીચે જોયું તો ધરતી એક વેંત જ નીચે હતી. એને થયું કે અરેરે ! આખી રાત્રી પ્રજાતાં પ્રજાતાં બીકમાં લટકી રહ્યો એના કરતાં ડાળી તૂટી હોત તો સાડું થાત કે નિરાંતે સૂઈ શકત.

આપણે બધા આવા જ યાત્રી છીએ.

જ્ઞાન ન થવાનું પહેલું કારણ મેલું અંતઃકરણ છે. મેલા અંતઃકરણમાં ધાતકી અને હિંસક પ્રાણીઓ રહે છે. આ પ્રાણીઓ તે બીજાને છેતરનારી (પરવંચક) ખરાબ દષ્ટિ (કુદૃષ્ટિ) અને જે તે વ્યક્તિના ખરાબ કર્મો.

અંતઃકરણ એટલે શું ?

(કરણ એટલે સાધન અને અંતઃ એટલે અંદર રહેલું). આમ આપણા શરીરમાં રહેલા સાધનો ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ અને અહંકારને અંતઃકરણ કહેવામાં આવે છે.

શ્રીગુરુલીલામૃતના ૧૬મા અધ્યાયમાં દોહરા નં. ૬૬ થી ૭૨ સુધીમાં આવેલી ચર્ચા આના પર સારો પ્રકાશ ફેંકે છે. આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જલ અને પૃથ્વી એ પાંચ મહાભૂતો જ્યારે એક બીજામાં નો'તા ભળ્યા એટલે કે અપંચીકૃત હતાં ત્યારે આકાશના સત્વગુણમાંથી શ્રવણેન્દ્રિય, વાયુના સત્વગુણમાંથી સ્પર્શેન્દ્રિય, અગ્નિના સત્વગુણમાંથી દગેન્દ્રિય, જલના સત્વ ગુણમાંથી સ્વાદેન્દ્રિય અને પૃથ્વીના સત્વગુણમાંથી દ્રાણેન્દ્રિય જન્મી. આમ દરેક ભૂતના સત્વગુણમાંથી કોઈ એક જ્ઞાનેન્દ્રિય જન્મી.

પરંતુ આ પાંચે ભૂતોના ભેગા થયેલા સત્વગુણમાંથી અંતઃકરણ થયું.

આ અંતઃકરણની જુદી જુદી વૃત્તિને કારણે, જુદા જુદા કાર્યોને કારણે એને જુદા જુદા નામો આપવામાં આવ્યા છે. અંતઃકરણ જ્યારે ચિંતન કરે ત્યારે ચિત્ત કહેવાય, સંકલ્પ-વિકલ્પ કરે ત્યારે મન કહેવાય, નિશ્ચય કરે ત્યારે બુદ્ધિ કહેવાય

ભઘી જ ભૂલોના પાયામાં અર્દકાર હોય છે.



અને આ હું કરું છું એવી વૃત્તિ કરે ત્યારે એને અહંકાર કહેવાય. આમ ચિત્ત, મન, બુદ્ધિ અને અહંકારવાળું અંતઃકરણ મેલું હોય ત્યારે માનવીના વિચારો, વાણી અને વર્તન એવા હોય કે અંતે જાતે જ દુઃખી થાય અને સ્વકર્મ મરે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ અંતરશત્રુઓ છે. એ શત્રુ છે છતાં આપણને શત્રુ લાગતા નથી અને પરિણામે આપણે એવા કર્મો કરીએ છીએ કે જેનું આખરી પરિણામ પતન અને મૃત્યુ છે. એક ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે :

ખટરસ સેવી ખટને પોષે  
અંતે રડી રડી મરતા રે,  
ભજન સુધારસ આનંદ આપે  
સહુ દુઃખ એ છે હરતા રે...

ખટ એટલે છ (પદ). ખાટો, ખારો, તીખો, તુરો, કડવો અને ગળ્યો એ છ રસ. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સરને (ખટને) પોષણ મળે છે. મેલા અંતઃકરણમાં ખરાબ વિચારો રહે છે. જુદું બોલવું, બીજાને છેતરવાં, નિંદા કરવી, દંભ આચરવો વિ. અનેક ઘાતકી શસ્ત્રો રહેલા છે. મીઠું મીઠું બોલવું પણ કરવું તદ્દન જુદું - એટલે કે કપટ કરવું એ બધું મેલા અંતઃકરણમાં હોય છે. શરૂઆતમાં કદાચ વ્યક્તિને એમ લાગે કે આ બધા અવશુષ્કો એને મદદરૂપ છે પરંતુ એનું પરિણામ આવે ત્યારે શું થાય ? “મરે સ્વકર્મે જાણ” એ પરિસ્થિતિ જન્મે છે.

પૂ. શ્રી એક ભજનમાં લખે છે :

મુખથી જ સદા સાકર ઘોળી,  
કાગળ પર સ્થાલી બધી ઢોળી  
ખાધા વિશ્વાસુ જનો ફોલી,  
એવા મોં-શૂરામાં રામ નથી.

એ ભજનમાં જ “હરિપોથીમાં નામ નથી”, ઠરવાનું કાંઈ ઠામ નથી અને ત્રિભુવનમાં વિશ્વામ નથી જેવી પરિસ્થિતિ બાપજીએ જણાવેલી છે. આ ગંભીર ચેતવણી છે.

બોધ માલિકામાં પૂ. બાપજી જણાવે છે કે ભવરોગ મટાડવા માટે ગુરુ એ વેદ છે, ભગવાનનું નામ એ ઔષધ છે અને સાધુ સમાગમ એ પરેજી છે. આ સાધુ સમાગમ કે સત્સંગ દ્વારા વ્યક્તિએ દૈવીગુણો વિકસાવવાના છે. આસુરી સંપત્તિનો વિનાશ અને દૈવીસંપત્તિનો વિકાસ એ સાધુ સમાગમનું ધ્યેય છે.

આસુરી સંપત્તિમાં કે મેલા અંતઃકરણવાળી વ્યક્તિમાં દંભ, કપટ, ચાડી-ચૂગલી વિ. અવશુષ્કો વિકસે છે. “મુખમેં રામ બગલમેં છૂરી” “કહેવું

દત્તનો અવતાર એટલે દત્તના દૈવીગુણોનું પ્રગટીકરણ.

(૧૮૦)

કંઈ અને કરવું કંઈ” એવી વૃત્તિ - પ્રવૃત્તિ કરનાર અંદરથી મરી ગયેલો હોય છે. જાણીતા વિવેચક શ્રીગુણવંત શાહ લખે છે કે :

“જ્યારે સંન્યાસીનો કપટવેષ ધરી રાવણ સીતાનું હરણ કરવા ગયો ત્યારે જ તે કપટને કારણે અંદરથી મૃત્યુ પામ્યો હતો. લંકામાં જઈને રામે જે રાવણને માર્યો એ તો અંદરથી મરેલા રાવણના બાહ્ય કલેવરને માર્યો.”

કપટ કરનાર પોતાની જાતને જ છેતરતો હોય છે. કપટી અને દગાબાજ, સ્વાર્થી અને દંભી અન્યને છેતરી શકે પરંતુ પોતાની જાતને છેતરી શકતો નથી. પોતે ખોટું કરી રહ્યો છે એનું એને બરોબર ભાન હોય છે. આ દુષ્કૃત્યોની યાદ વ્યક્તિને અંતકાળે રીબાવી રીબાવીને મારી નાંખે છે. એનું અંતઃકરણ ડંખે છે. એના મનની મૂંઝવણ એ નથી કહી શકતો, નથી સહી શકતો અને નથી કહ્યા વિના રહી શકતો.

સત્ય, શૌચ, દયા, દાન, સરળતા, મિતભાષીપણું, મિષ્ટભાષીપણું, કરુણા, મૈત્રી જેવા સદ્ગુણોથી અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવાને બદલે જે અસત્ય, ક્રૂરતા, દગો, કપટ, દંભ, ઈર્ષ્યા, તોછડાઈપણું, કૃષ્ટતા, દુશ્મની જેવા દુર્ગુણોથી અંતઃકરણને મેલું કરે છે એ પોતાના હાથે જ પોતાના મૃત્યુની તૈયારી કરે છે.

પૂ. ડોંગરે મહારાજ કહે છે, “વર્ષો પછી પણ આજે કોઈ પોતાના પુત્રનું નામ રાવણ કે દુર્યોધન પાડતું નથી.”

તે વ્યક્તિ બુદ્ધિશાળી કહેવાય કે જે પોતાને મળેલું જીવન સુગંધીત બનાવી, પરોપકાર કરી જીવી જાય. વિવેક, વૈરાગ્ય, પદ્મસંપત્તિ દ્વારા તે મુક્તિના પંથે ચાલી નીકળે છે.

આ દોહરા દ્વારા પૂ. શ્રી આપણને ચેતવણી અને માર્ગદર્શન બન્ને આપે છે. મૃત્યુની શૈયા પર શાંતિથી અને પ્રસન્નતાથી આંખ મીચવી હોય, હસતા હસતા મરીને જીવતા રહેનારને રડાવવાં હોય તો અંતઃશુદ્ધિ અતિ આવશ્યક છે. કપટભર્યા અંતઃકરણમાં ઉપાસનાનું તત્ત્વ પ્રવેશતું જ નથી. બધા દુર્ગુણોમાં કપટ અને પરનિંદા સૌથી વધુ ખરાબ દુર્ગુણ છે. પરવચક એટલે બીજાને છેતરવાની વૃત્તિમાં તો અંતે છેતરનાર પોતે જ છેતરાતો હોય છે. કવિકાન્ત બજારમાં શાકભાજીવાળો વધુ ભાવ માંગે તો જાણવા છતાં આપી દેતાં અને કોઈ કહે કે શાકભાજીવાળાએ તમને છેતર્યા ત્યારે એ હસતાં હસતાં કહેતા કે ખરેખર તો મેં જ પેલા શાકભાજીવાળાને છેતર્યો છે. હું જાણીને છેતરાયો છું. જગતને સુધારવાનું છોડી જાતને સુધારીએ. જાતને સુધારી એને પારિજાત બનાવીએ. પોતે આનંદ સ્વરૂપ છે. તો એ આનંદને ભરપેટ માણીએ. અંતઃકરણમાં રહેલા આનંદ પર દુર્ગુણનું આવરણ ન આવી જાય એની સાવધાની રાખીએ. ધન વગરનું જીવન ચાલશે, સાધન વગરનું જીવન નહિ ચાલે. આપણે સાધન ચતુષ્ટય તરફ ગતી કરીએ એવો પૂ. શ્રીનો સંકેત આપણે માટે ફળે એવી મનોકામના.

અસત્યની ઉંમર લાંબી નથી હોતી.

(૧૮૧)

વસે શમા જેને ઉરે, તેને જગમાં ક્યાંય,  
વેરી કોઈ ના રહે, કોષે નર પછડાય.  
અંધકાર સમ કોષ એ, પાડે નિશ્ચય એહ,  
શમા સૂર્ય સમ જાણ તું, તારે આખર તેહ.  
(અ.પર દો. ૩૩, ૩૪)

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે :  
યજ્ઞ, અધ્યયન, દાન, તપ, સત્ય, પૂતિ, શમા અને અલોભ એ ધર્મના આઠ  
પ્રકાર છે. તેમાં પહેલા ચાર લોકો દેવથી પણ કરી શકે છે પરંતુ છેલ્લા ચાર  
એટલે કે સત્ય, પૂતિ, શમા અને નિર્લોભીપણામાં દેવ ચાલતો નથી.  
શમા વીર્ય્ય ધૂષણમ્ સૂત્રમાં શમાને વીર વ્યક્તિનું આભૂષણ માનવામાં આવ્યું  
છે. સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ અજ્ઞાની માણસે કરેલા અપરાધનો દંડ કરવાની  
ઈચ્છા ન થવી તે શમા છે.

Forget and Forgive ભૂલો અને માફ કરો એ સૂત્રમાં શમા આપનારે  
અપરાધ કરનારના અપરાધને ભૂલી જઈ, આંખ આડા કાન કરી, એ વ્યક્તિના  
વ્યક્તિત્વનું મહત્ત્વ સ્વીકારી તેને સ્નેહભાવથી જતો કરવાનો છે.  
બન્ને દોહરામાં પૂ. શ્રીએ શમાના વિરોધી ગુણ કોષનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શમા  
આપનારે કોષને વશ થવાનું નથી. કોષ કરનારમાં વિવેક નથી, શમા આપનાર  
પૂરો વિવેકી છે.

સુભાષિતકાર કહે છે કે :

શમા શત્રો ચ મિત્રે ચ યતીનામેવ ભૂષણમ્ ।

શત્રુ અને મિત્ર ઉપર સમાનભાવે શમા રાખવી એ યતિઓનું ભૂષણ છે.  
શમાને ભૂષણ ગણવામાં આવે છે કારણ કે શમાવૃત્તિ કેળવવાનું કઠિન છે.  
શમાવૃત્તિ વિકસાવવાની ઈચ્છા રાખનારે બીજા સદ્ગુણો કેળવવા પડે છે. એટલું  
જ નહિ કેટલાક દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો પડે છે.  
જ નહિ કેટલાક દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો પડે છે.  
કામ, ક્રોધ, લાભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ પદ્મિપુમાં (છ દુશ્મનોમાં) ક્રોધ  
સહુથી વધુ ખતરનાક છે. કારણ કે એ ક્રોધ કરનાર અને જેના પર ક્રોધ કર્યો હોય  
તે બન્નેને નુકશાન કરે છે. ક્રોધ કરનારની ક્રોધ કરતી વખતે ચાલતી નાડી જોવાય  
તો આ નુકશાનની ખબર પડે. બીજું ક્રોધ હંમેશા ભૂતકાળના વિશે હોય છે. જે  
થઈ ગયું, જે સુધારી શકાય એમ નથી એ વિશે ગાઢો માણસ, વિવેકી માણસ  
ક્રોધ નહિ કરે.

વળી ક્રોધ કરીને મળે છે શું ? બહુ બહુ તો એક પ્રકારનો મિથ્યા માનસિક  
સંતોષ. આ સંતોષ એ પણ ભ્રમણા જ છે કારણ કે ક્રોધ કરનારને પણ પાછળથી

શમા વીર્ય્ય ભૂષણમ્ ।

(૧૯૨)

પસ્તાવો તો થાય છે જ.

ક્રોધ એ અવિવેકીપણાનું, અણસમજનું કે ગેરસમજનું પરિણામ છે. શમા  
આપનારે ક્રોધને તિલાંજલી આપવી જ પડે Anger is just a 'D' short of  
Danger.

શમા આપનારમાં પ્રેમનું, ધીરજનું અને સહનશીલતાનું તત્ત્વ ખૂબ જ ઊંચું  
હોય છે.

શમા ભૂષણ છે, ક્રોધ દૂષણ છે.

દત્ત ભગવાને ચોવીસ ગુરુ કર્યા એમાં પહેલો ગુરુ પરતીને કર્યો. શા માટે  
પરતીને જ પહેલો ગુરુ કર્યો ?

પરતી એ માતા છે. માતા એ પ્રેમની મૂર્તિ છે. જેને માટે છલોછલ નિર્મળ  
પ્રેમ હોય તેને માટે કંઈ પણ કરવાનું આવે તો ભાર ન લાગે, થાક ન લાગે. જેને  
માટે પ્રેમ હોય તેને માટે સહન કરવાનું આવે તો ગમે. નાનું બાળક “મા” ની  
ગોદમાં પગ પછાડે તો “મા” ને વાગતું નથી, આનંદ થાય છે કારણ કે “મા” ને  
બાળક માટે પ્રેમ હોય છે.

જેને માટે નિર્મળ પ્રેમ હોય, ત્યાં અપેક્ષા હોતી નથી. “હું આમ કરું તો મને  
આમ મળે” એવી પ્રેમમાં ગણતરી હોતી નથી. પ્રેમ કરાતો નથી, થઈ જતો હોય  
છે. એમ કહેવાય છે કે “પ્રેમ કરવો એ કળા છે, નિભાવવો એ સાધના છે.” પ્રેમ  
સંસારની જ્યોતિ છે અને સ્વર્ગનો રસ્તો છે. પ્રેમ ત્યાગના આદર્શને પુષ્ટ કરે છે.  
પ્રેમ આંખથી નહિ પણ હૃદયથી જુએ છે. પ્રાણીમાત્ર સાથે પ્રેમ કરવામાં જ સાચી  
માનવતા છે. પ્રેમ આત્માનો સ્વયંભૂ હુવારો છે.

આ બધું પ્રેમ માટે એટલે જણાવ્યું કે આ બધા ગુણોને કારણે જ કહેવાય છે કે  
પ્રેમ કરી શકે તે જ શમા આપી શકે. જ્યાં શમા નથી ત્યાં પ્રેમ દેવ માત્ર છે. પ્રેમ  
અન્યના દુર્ગુણોની ઉપેક્ષા કરે છે. અને કશી અપેક્ષા રાખતો નથી. પ્રેમ સેવારૂપે  
પ્રગટ થાય છે. પ્રેમ એ હૃદયની ભાષા છે. પ્રેમને લેવામાં નહિ, આપવામાં રસ  
છે.

એમ પણ કહેવાય છે કે પ્રેમ વિના આપી શકાય પણ આપ્યા વિના પ્રેમ નહિ  
થઈ શકે.

પ્રેમ બધા જ સદ્ગુણોની માતા છે. પ્રેમની ભાષા બહેરા સાંભળી શકે છે  
અને મૂંગા સમજી શકે છે. પ્રેમ એ ન તોડી શકાય એવું બંધન છે. લાકડાના  
પાટડા કોરી નાંખનાર ભમરો પ્રેમને કારણે કમળની કોમળ પાંદડી નથી કોરી  
શકતો.

પ્રેમ એ હૃદયની કવિતા છે જે આંખથી પ્રગટે છે. પ્રેમ એ નમ્રતા અને શમાની  
માતા છે. પ્રેમ સહન કરવાનું શીખવાડે છે. પ્રેમ એ જીવન પુષ્પની સૌરભ છે.  
આમ જે વ્યક્તિ સાચો આધ્યાત્મિક છે તે વ્યક્તિ શુદ્ધ પ્રેમથી ભરેલો છે.

શમા આપવી ઉત્તમ. આપીને ભૂલી જવું એ સર્વોત્તમ.

(૧૯૩)



જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં જ પરમેશ્વર છે. પ્રેમને અને દંભને બનતું નથી. પ્રેમથી ભરેલા પુરુષને કોઈના અવગુણ દેખાતા જ નથી. સામા વ્યક્તિમાં રહેલા પરમાત્માને જ તે જુએ છે. દેહરૂપી દેવળમાં રહેલા દેવ પ્રત્યેની નિર્મળ પૂજા એ પ્રેમ છે. કદાચ કોઈ વ્યક્તિ પોતાના અવગુણ પ્રગટ કરે તો પણ પ્રેમાળ વ્યક્તિ તો અત્યંત કરુણા દર્શાવીને એને વધુ પ્રેમજ કરશે.

પૂ. રંગ અવપૂત મહારાજને એક વ્યક્તિએ એકરાર કરતાં કહ્યું કે “બાપજી!

હું બહુ નાલાયક અને ખરાબ માણસ છું”  
પૂ. શ્રીમાં માનવતા છલોછલ ભરેલી હતી. પ્રેમ અને કરુણાની મૂર્તિ એવા પૂ. બાપજીએ કહ્યું કે “ભાઈ! ઇશ્વર તો સદ્ગુણોથી ભરેલો છે. જો સૂર્ય પાસેથી અંધકાર ન મળી શકે તો સદ્ગુણોથી ભરેલા ઇશ્વરનું સર્જન નાલાયક ક્યાંથી હોઈ શકે? મને તો તું ખરાબ કે નાલાયક નથી લાગતો. અને પછી કરુણાસભર શીખ આપી કે “તને જો એમ લાગતું હોય કે તું નાલાયક છે તો હવે તું લાયક થઈ જજે.”

કેટલો સરસ જવાબ! ઇશ્વરમાં અને ઇશ્વરના સર્જનમાં કેટલો વિશ્વાસ? તને એમ લાગતું હોય એ મહત્ત્વના શબ્દો છે. કારણ કે મને તો તું નાલાયક લાગતો જ નથી.

જે વ્યક્તિમાં આવો પ્રેમ હોય, કરુણા હોય એને માટે ક્ષમા આપવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. એને તમે કાંઈ ખોટું કર્યું એવું જણાતું જ નથી અને કદાચ જણાય તો કોષ કર્યા વિના, તમને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

શ્રી ગુણવંત શાહ લખે છે :

“ક્ષમામાં લાચારી હોતી નથી. સામર્થ્ય હોય છે. ક્ષમા એટલે જ સામર્થ્ય. ક્ષમા એ મનની તિતિશા છે. જેમ કાયરની અહિંસાનું મૂલ્ય નથી હોતું તેમ નિર્બળની ક્ષમાનું મૂલ્ય નથી હોતું.

ક્ષમાનો સંબંધ ક્ષમતા સાથે છે. સાંકડા મનનો માણસ ક્ષમા નહીં આપી શકે. ક્ષમા આપનારનું મન વિશાળ હોય છે. તેથી તે કનડનાર માટે પણ કરુણાવાન હોય છે.

જે માણસ અંદરથી પૂર્ણતાની (પર્યાપ્તતાની) લાગણી અનુભવતો હોય તે જ ક્ષમાવાન બની શકે. ક્ષમા કોઈવાર સામા વ્યક્તિ પર જાદુઈ અસર કરે છે.

કવિ કલાપી કાવ્યમાં કહે છે :

તું પાપ સાથે નવ પાપી મારતો.

માણસ ખોટું કરે તો એ ખોટું કરતો અટકે એવો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. ખોટું કરનાર “હવે ખોટું નહિ કરું” એમ સ્વીકારે તો પછી નવી ગિલ્લી - નવો દાવની જેમ નવજીવન શરૂ થવા દેવું જોઈએ.

રે પસ્તાવો! વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઉતર્યું હા ! એવું કલાપીનું વિધાન કેટલું

જ્યાં ક્ષમા નથી ત્યાં પ્રેમ એ માત્ર વિડંબના જ છે.

સુંદર છે !

આપણા ધર્મગ્રંથોમાં તો ક્ષમા આપવાની અઢળક વાતો આવે છે. આ ક્ષમાવૃત્તિથી જ ઠપ થતું જીવન પબકતું બને છે.

શ્રીગુણવંત શાહ લખે છે કે : “પ્રેમ સહજ વહેણમાં અડચણ ઉભી કરવી એ પાપ છે અને આવી અડચણ કોઈને ન પડે એ રીતે જીવન પ્રવાહમાં વહેતા રહેવું એ પુણ્ય. પાપ માટે મથવું પડે, પુણ્ય માટે મથવું ના પડે. “સહજ હોવું” એ જ પ્રેમ છે.

સંત શિરોમણી તુલસીદાસજી કહે છે,

પરહિત સરિસ ધર્મ નહીં ભાઈ ॥

પરપીડા સમ નહીં અપમાઈ ॥

ભગવાન વેદ વ્યાસ લખે છે :

પરોપકાર: પુણ્યાય પાપાય પરપીડનમ્ ।

આમ દરેકમાં એક જ ભગવાન વિરાજેલો છે એવી જેની દૃષ્ટિ છે, જેનામાં ભેદ દૃષ્ટિ નથી એવી સમર્થ વ્યક્તિ પ્રેમ અને કરુણાને કારણે બધા પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખે છે. આત્મવત્ત્ સર્વ ભૂતેષુના ન્યાયે એને કોઈ દોષિત કે અપરાધી લાગતો જ નથી. દરેક વ્યક્તિ સુખી રહે, આનંદમાં રહે એને માટે જ એના પ્રયત્નો અને પ્રાર્થના હોય છે.

“મા” નું હૈયું હોય તે જ ક્ષમાવાન બની શકે. ભગવાન કે ગુરુ એ “મા” છે એટલે “ક્ષમસ્વાપરાધ” ના સ્તોત્રો લખાયા છે. “મા” “પ્રભુ” કે “ગુરુ” ને તો અપરાધ દેખાતો જ નથી પછી ક્ષમા કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં? છતાં સાચા દિલથી ક્ષમા માગનારને તરત જ ક્ષમા મળી જાય છે.

ક્ષમાનો ગુણ કેળવનાર પોતાના મનની પ્રસન્નતા ગુમાવતો નથી અને બીજાના મનને પણ પ્રસન્નતાથી ભરી દે છે.

આવા ક્ષમાવાન વ્યક્તિનું જીવન એવું મહેકતું હોય છે કે બધા એના પ્રતિ પ્રેમભાવ દાખવતા થઈ જાય છે. એનો કોઈ શત્રુ હોતો નથી. કદાચ કોઈ વ્યક્તિ એને શત્રુ માને તો પણ એ તો કોઈને શત્રુ માનતો જ નથી. “અવેરે જ શમે વેર, ન શમે વેર વેરથી” એ સૂત્ર ક્ષમાવાન બનવાનું જ સૂચન કરે છે.

“જતું કરવાની વૃત્તિ” સહન કરવાની વૃત્તિ, આ બધું હોય તો જ ભેગા થઈને આનંદ માણી શકાય. બધા માણસોના સ્વભાવ સરખા નથી હોતા.

જે વડીલ હોય, જે સરદાર હોય, જે સંત હોય તે સહન કરે, પ્રેમ કરે, ક્ષમા કરે. આનંદ અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય એ ગુરુ મહારાજનું સાચું સામ્રાજ્ય છે. એમાં રહીને એને વધારવા, એને મહેકાવવા આપણે પણ સહન કરતા શીખીએ, ક્ષમા આપતા શીખીએ અને ક્ષમા આપી એ પણ ભૂલી જઈ સમાન થઈને જીવીએ એ ગુરુ મહારાજ તરફની સાચી ભક્તિ છે.

ક્ષમા હૃદયનો ધર્મ છે.

જીત્યો રસ તેણે નકી જીત્યું સઘળું એમ,  
હોય સુજ કે અજ પણ, સ્વયં ઈશ એ તેમ.  
એકાએક બને નહીં, વિષયત્યાગ સુજાણ,  
શને: શને: કરવો પડે, થતાં વિરતી દેઢ માન.

(અ. ૫૨ દો. ૯૪-૯૫)

જન્મ મરણના ચક્રમાંથી છૂટવા માટે સાધન ચતુષ્ટય જરૂરી બને છે. જીવ બ્રહ્મ હોવા છતાં અવિદ્યાને કારણે જીવ પોતાને અલ્પજ્ઞ, સુખી - દુઃખી, કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વવાળો સમજે છે.

આ ભ્રમમાંથી છૂટવાના ઉપાય રૂપ સાધનામાં માનવીએ કર્મેન્દ્રિય, જ્ઞાનેન્દ્રિય વિ. ઉપર કાબૂ મેળવવાનો રહે છે. જીવ વિષયોમાંથી આનંદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પણ એને ખબર નથી કે એ ભોગ ભોગવતો નથી, પણ ભોગો એને ભોગવે છે.

આમ તો જીવને ભ્રમણા છે કે પોતે બંધનમાં છે. પરંતુ આ ભ્રમણા એવી પીડાકારી છે કે કલ્પિત બંધનમાંથી પણ કલ્પિત મુક્તિ મેળવવી જરૂરી બને છે. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે: "સંસારરૂપ બંધના વિનાશ માટે વાસના તથા વિષયનું ચિંતન અને બાહ્ય ક્રિયા બાળી નાંખવા. વિષયનું ચિંતન અને એને અનુરૂપ બાહ્ય ક્રિયા બન્ને વાસના વધારનારા છે. અને વાસનાનો જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી સંસારનો નાશ શક્ય નથી. સર્વ વાસનાનું કારણ અવિદ્યા છે. અવિદ્યાને કારણે દેહમાં "હું" પછાતી બુદ્ધિ થાય છે. માણસ દેહને આત્મા માનવા લાગે છે. દેહમાં હું પછાતી બુદ્ધિ થવાથી વિષયોની ઈચ્છા તથા બાહ્ય વિષયોપભોગરૂપ ક્રિયા થાય છે અને તેથી વાસના વધે છે, જે બંધન ઊભું કરે છે.

વિષ અને વિષયમાં વિષય વધારે ખતરનાક છે. વિષ તો પીવામાં આવે તો જ મૃત્યુ લાવે છે જ્યારે વિષયો તો તેનાં ચિંતનથી મૃત્યુ લાવે છે. જો અવિદ્યા - અજ્ઞાન બંધન ઊભું કરતું હોય તો એમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય જ્ઞાન જ છે. આમ જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી. આવું જ્ઞાન થાય કેવી રીતે?

પૂ. શ્રી ગુરુલીલામૃતમાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ક્રમ બતાવતાં જણાવે છે કે :

થતાં નાશ અજ્ઞાનનો, થાય મુક્ત નર જાણ,  
વિના જ્ઞાન અજ્ઞાન એ થાએ નષ્ટ ન માન.  
વિના શમાદિક જ્ઞાન ના પ્રગટે કદિએ એમ,  
શમ સંપત્તિ ના મળે, ચિત્ત શુદ્ધિ વિણ તેમ.

મિતભાષી બનવું હોય તો મિતાહારી બનવું પડે.

ચિત્તશુદ્ધિ કર્મે નકી, પરંપરાથી એમ,  
કર્મ જ્ઞાનોપયુક્ત એ માટે કરવું તેમ.

(અ. ૩૪ દો. ૧૦ થી ૧૨)

જ્ઞાન થવા માટે વિવેક, વેરાગ્ય અને પરસ્પૃક્ષિની જરૂર રહે છે. આત્મા અને અનાત્મા વચ્ચેનો ભેદ સમજી તે પ્રમાણે જીવવું તે વિવેક છે. આવો વિવેક જીવવાઈ રહે, ટકી રહે તે માટે દેહ ટકાવવા પૂરતું જ અગ્ર લેવું જોઈએ. ઈન્દ્રિયોને પ્રિય એવા વિષયોનું સેવન ન કરવું જોઈએ.

આંખનો વિષય રૂપ છે, કાનનો વિષય શબ્દ છે, નાકનો વિષય ગંધ છે, ત્વચાનો વિષય સ્પર્શ છે અને જીભનો વિષય સ્વાદ છે.

આ બધી ઈન્દ્રિયોમાં જીભ એ અન્ય ઈન્દ્રિયો પર અસર કરે છે. આપણા શરીરની એ મુખ્ય સ્ત્રીય (Main) છે. જેવું અગ્ર તેવું મન. ખોરાક શરીર ટકાવવા માટે જરૂરી છે. પરંતુ આ ખોરાક સાત્ત્વિક અને અલ્પ હોય તો મન પણ સાત્ત્વિક બને છે. જો વ્યક્તિ આહારમાં બેદરકાર રહે તો એની ઈન્દ્રિયો બેકાબૂ બની જાય છે.

પૂ. વિનોબા ભાવે લેખે છે. "જેવો આહાર તેવું મન. આહાર પરિમિત અને માપસરનો હોવો જોઈએ. આહાર કપો અને કેવો હોવો જોઈએ તેના કરતાંયે તે કેટલો હોવો જોઈએ એ વાત વધારે મહત્ત્વની છે.

આપણે જે કંઈ ખાઈએ છીએ તેની અસર થવા વગર રહેતી નથી. આહારશુદ્ધિ માટે આપણા સમાજે તપસ્યા કરી છે. સેવારૂપ યજ્ઞ ફળદાયી થાય એ માટે આહાર છે. આહાર તરફ આવી ભાવનાથી જોવાનું રાખો."

અગ્રનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે સમજાવતાં પૂ. શ્રી જણાવે છે :

પર્જન્યે ભૂલોકથી જાય જીવ અજ્ઞાન,  
ત્યાંથી આવે અજ્ઞામાં, પુણ્ય ખૂટતાં માન.  
અગ્ર દ્વારા વેગથી પિતૃશરીરે એમ,  
જઈ માસત્રય રહે વીર્યરૂપથી તેમ.  
થઈ તમ કામાગ્નિથી ઋતુકાળમાં જાણ,  
સ્ત્રી યોનિમાં મૈથુને થાએ પ્રવિષ્ટ માન

(અ. ૧૫ દો. ૭૩ થી ૭૫)

શરીરને ટકાવવું જરૂરી છે. દેહ એ મંદિર છે અને આત્મા એ દેવ છે એવા ભાવથી દેહને ટકાવવાનું છે.

જે રીતે રોગી રોગ દૂર કરવા માટે જરૂરી માત્રામાં ઔષધ લે છે તે જ રીતે ઔષધ માગીને આહાર લેવાનો છે. એમાં સ્વાદ-ભેસ્વાદનો પ્રશ્ન જ નથી. શરીર ટકાવવા માટે રાંધેલું અગ્ર જોઈએ જેને જઠર પચાવી શકે. આને માટે સ્વાદિષ્ટ કે

રસ ના હોવા છતાં ગ્રહણે રસના કહે છે.



મિષ્ટ અન્ન જરૂરી નથી. સ્વાદ તો જીભનો વિષય છે. જીભને ન સ્પર્શે એ રીતે જેમ દવાની ટિકડી લઈએ છીએ તે રીતે જ જરૂરી પ્રમાણમાં અન્ન લેવું જોઈએ.

એપથસમ હિતમિત સદા, ભરે અન્નથી પેટ,

સ્વાદસ્વાદુ જે મળે, જાણી કેવળ વેઠ.

અર્ધપેટ અન્ને ભરે, જળથી તદર્ધ જાણ,

ચતુર્ધાંશ વા કારણે, રાખે ખાલી માન.

પ્રાણ પારણે અન્ન છે, જાણી નિશ્ચય એમ,

રુચિ સ્વાદ જોયા વિના ખાવું અદીન તેમ.

(અ. ૩૭ દો. ૧૧૯ થી ૧૨૧)

ભાડાની ગાડી સમો માની એને જાણ,

આપી પરિમિત અન્ન ને કરવું સાધન માન -

ઈશ પ્રાપ્તિનું તથા, નહિ તો આખર એમ,

પશ્ચાતાપે અંતરે થશે ખાખ નર તેમ.

(અ. ૫૫ દો. ૧૨૩ થી ૧૨૪)

ક્યારે ખાવું ? કેટલું ખાવું ? કેવું ખાવું ? કેવી રીતે ખાવું ? જેવી બાબતો ધ્યાનપૂર્વક તપાસવાની છે. માણસની ખાવાની વૃત્તિ, ખાવાની રીત, ખોરાકનો પ્રકાર અને જથ્થો એ એના સંસ્કારો પ્રગટ કરે છે. ખાવાની બાબતમાં એના મૂળ સંસ્કાર પ્રગટ થયા વિના રહેતા નથી.

પૂ. પ્રકાશાનંદજી મહારાજ વાર્તાલાપમાં જણાવે છે :

“આપણે ખાન-પાનાદિમાં રજોગુણી વ્યવહાર વપારતાં જઈએ છીએ અને સાથોસાથ વિષય વાસના નિર્મૂળ કરી જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા કરીએ છીએ. આ વિપરીત સમજણ છે. રાજસિક વ્યવહારનો ત્યાગ કર્યા સિવાય જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થશે નહિ.”

આહાર દ્વારા બીજી ઈન્દ્રિયો શક્તિ મેળવે છે અને પોતાના વિષયો ભોગવે છે. પરંતુ આનો અર્થ એ પણ નથી કે ઉપવાસ કરીને, ઈન્દ્રિયોને કમજોર બનાવીને ચાલવું. કારણ કે નબળું મન પણ અંતર્મુખ થઈ શકતું નથી. એટલે “ખાવા” કરતાં “ખાવાની વૃત્તિ” ઉપર અંકુશ રાખવાનો છે. “ખાવું” ખરાબ નથી, એ ખાવાની વસ્તુમાં “મનને રમવા દેવું” એ ખરાબ છે. આહારમાં જીભને જે રસનો ચટકો લાગે છે તે ખરાબ છે. દવાની માફક આહાર લેવાતો હોય તો શરીર ટકશે પણ ખરું અને સાધના થશે પણ ખરી.

પૂ. પાંડુરંગ આથવલે જણાવે છે તેમ ભગવાન યાજ્ઞવલ્કય પણ આપણી જેમ શ્રીખંડ કે કડી ખાતા પરંતુ આપણી જીભની રસાસક્તિને કારણે જમ્યા પછી પણ છ માસ સુધી એ શ્રીખંડ કે કડીનો સ્વાદ મનમાંથી જતો નથી તેવું યાજ્ઞવલ્કયને

જીભમાં હાડકું નથી તેથી લૂલી છે.

(૧૯૮)

નથી થતું. તેઓ તો જમ્યા પછી બીજી જ શણે ભૂલી જાય છે. રસાસ્વાદના આપણે ગુલામ ન બનીએ એ જરૂરી છે.

ગીતા પણ યોગી માટે ખૂબ ખાવાની કે ઉપવાસ કરવાની ના કહે છે, પરંતુ યુક્ત આહાર વિહારની ભલામણ કરે છે. (અ. ૯ શ્લોક ૧૯-૧૭)

વળી રસમાંથી જ વૃત્તિ પાછી વળે એ જ સાચું લક્ષ્ય છે.

વિષયા વિનિવર્તનંતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જ રસોઽપ્યસ્ય પરં દેહવા નિવર્તતે ॥

(અ. ૨ શ્લોક ૫૯)

કળિયુગમાં પણ જે “જીભ અને લિંગ” ને વશ કરી શકશે તે જ કલિને જીતી શકશે એમ કહેવાયું છે તે જીભનું સામર્થ્ય બતાવે છે.

ના જીતાઈ જીભ જો અન્ય ઈન્દ્રિયો જાણ-

ના જીતાએ સર્વથા, નિશ્ચય મનમાં માન.

થતાં ઉન્મત્ત ઈન્દ્રિયો, પાડે નરકે તેમ,

જન્મમરણ છૂટે નહીં ! માટે યત્ન એમ

રસાસ્વાદ શનૈઃ શનૈઃ ઘટાડવો તું જાણ,

રોકી રસના યુક્તિથી, મુમુક્ષુએ તું જાન.

“જિતે રસે સર્વ જિતં” સૂત્ર સનાતન એહ

થતાં સ્વવશ રસના, થશે સર્વેન્દ્રિય વશ તેહ.

(અ. ૫૪ દો. ૧૧૦ થી ૧૧૩)

જીભને કાબૂમાં લેવાનું અને રસવૃત્તિને પાછી વાળવાનું કામ સહેલું નથી પરંતુ અશક્ય પણ નથી. એને માટે વૈરાગ્ય જરૂરી બને છે. વિવેક, વૈરાગ્ય અને શમ, દમ, ઉપરતિ વિ. પટ્ટસંપત્તિ દ્વારા પીરે પીરે જીભને જીતવાની છે. વૈરાગ્ય કેળવાતાં વિષયો તરફની વૃત્તિ બદલાઈ જાય છે. કોઈને ઉલટી થાય અને એમાં ખાધેલો દૂધપાક નીકળે તો એના ઉપર આપણને જે તિરસ્કાર વછૂટે તે જ રીતનો તિરસ્કાર વિષયોપભોગ પ્રત્યે કેળવવો જોઈએ. ગળાની નીચે ગયા પછી તો સ્વાદનું મહત્ત્વ રહેતું નથી. વિવેક દ્વારા મનને સમજાવીને જીભને વશ કરવાની છે.

ઉત્તરું ઘાટી ને થયું માટી. જીભ હાડકા વગરની છે એટલે એને લૂલી પણ કહે છે. એ “રસના” છે છતાં રસથી ભરેલી છે. એ શરીરની મુખ્ય સ્વીચ છે અને બધી ઈન્દ્રિયોને અંકુશમાં રાખે છે. વાણી એ પણ એનું જ કાર્ય છે તેથી જ પૂ. પુનિત મહારાજે ગાયું છે કે :

લૂલીને વશ રાખો, ભાઈ લૂલીને વશ રાખો. મુક્તિને મેળવવા મથતા સાધક માટે ઈન્દ્રિય દમન અને મનનું શમન જરૂરી છે. એને માટે પૂ. શ્રીએ જીભને અને રસવૃત્તિને કાબૂમાં રાખવાનો ધોરી માર્ગ (High way) - બતાવ્યો છે. ભગવાનની કૃપાથી આપણે એ પથના પથિક બનીએ.

બધા વિષય-લાલસાની મુખ્ય સ્વીચ જીભ છે.

(૧૯૯)

પક્ષાપશીથી કદિ, થવું ન કડવું તેમ,  
હળી મળીને ચાલવું, સદા સર્વથી એમ,  
જ્યાં નાંખે ત્યાં તેહવું, રહે થઈને આપ,  
તેમ મળીને વર્તતાં, નડે ન ભવદ વ તાપ.  
મિષ્ટ સુધાસમ બોલવું, હિતમિત અંબુ સમાન,  
પ્રાણીમાત્ર પર રાખીને સ્નેહ અંતરે માન.  
(અ. ૫૩ દો. ૨ થી ૪)

એમ કહેવાય છે કે,

**Coming together is the beginning.  
Keeping together is the progress.  
and working together is the success.**

ભેગા થવું એ શરૂઆત, ભેગા થતાં રહેવું એ પ્રગતિ અને ભેગા થઈને કામ કરવું એ સફળતા.

માનવજીવન અનેક શક્યતાઓનો એક ઢગલો માત્ર છે. એમાં રણ અને અરણ્ય અડીચે પડીચે પોઢેલાં હોય છે. એકે એક માણસ અનન્ય છે અને અદ્વિતિય છે. બે માણસોની આંગળીઓની છાપ (Finger Prints) સરખી હોતી નથી. પરંતુ એક માનવી બીજા માનવીથી જુદો પડે છે એટલે જ વિવિધતા ઉભી થાય છે. તેમાં જ રમ્યતા પણ છે. આ વિવિધતામાં પણ એકતાનું તત્ત્વ છે અને એને પામવું એ જ વિશેષતા છે.

“एकोऽहं बहुस्याम” હું એક છું, અનેક થાઉં એવા સંકલ્પમાંથી સૃષ્ટિ થઈ. એકાકી ન રમતે ભગવાનને પણ એકલા ગમ્યું નહિ તેથી તેણે આ સર્જન કર્યું. માણસ એક સામાજિક પ્રાણી છે. એટલે એને એકલા ગમતું નથી અને બધા સાથે બહુ ફાવતું પણ નથી. “શાંત કોલાહલ” ની જેમ બધાની વચ્ચે પણ એકલા રહેવાનું શીખવું જોઈએ.

કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે એ જ્યાં જાય ત્યાં આનંદ આનંદ, અને કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે એ જ્યાંથી જાય ત્યાં આનંદ આનંદ. આ “જ્યાં” અને “જ્યાંથી” નો તફાવત સમજાય તો જીવન વન ન રહેતાં, નંદનવન બની જાય.

અઢાર જ શ્લોકનું ઉપનિષદ “ઇશાવાસ્યમ્” એ ઉપનિષદના નેતારૂપ છે. આ સમગ્ર જગત ઇશ્વરનું જ સ્વરૂપ છે અને એનો ઉપભોગ ત્યાગ દ્વારા કરવાનો છે એ ભાવાર્થનો પહેલો શ્લોક જ આત્મસાત્ થાય તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઉતરી આવે.

ભેદમાં ખેદ છે, અભેદમાં નિર્વાણ છે.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જગતને મિથ્યા કહે છે એ પણ સાચું અને ઇશાવાસ્ય ઉપનિષદ જગતને ઇશ્વરથી ભરેલું કહે છે તે પણ સાચું.  
માનવમાં અને અન્ય પ્રાણીમાં મહત્ત્વનો તફાવત છે “વિવેક”નો. માણસ પાસે વિવેક બુદ્ધિ હોવાથી શું કરવું અને શું ન કરવું એની એને જાણકારી છે. ગીતા કહે છે :

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પશ્વિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥

વિદ્યા વિનય સંપન્ન બ્રાહ્મણ, ગાય, હાથી, કૂતરા અને ચાંડાળ પ્રતિ આવા વિદ્વાનો સમદર્શિવાળા (સમદર્શિનઃ) હોય છે.

આ શ્લોકમાં મહત્ત્વનું છે તે પંડિતો સમદર્શિનઃ હોય છે પરંતુ સમવર્તિનઃ નથી હોતા. “મા” અને “પત્ની” માં આત્મા એક જ છે પણ “મા” ને વંદન કરવામાં આવે છે, પત્નીને વંદન કરવામાં આવતું નથી.

બ્રાહ્મ દ્રષ્ટિથી વર્તન ભેદ જણાય પરંતુ અંતરંગમાં કોઈ ભેદભાવ કે પક્ષાપશી હોતા નથી.

પૂ શ્રી એક પ્રભાતિયામાં લખે છે :

“ભેદમાં ખેદ, અભેદ નિર્વાણ છે,  
ભક્તિમાં શક્તિ સઘળી પ્રકાશે.”

ભેદભાવની દૃષ્ટિ એ અહંકાર અને મમત્ત્વની પેદાશ છે. જો વ્યક્તિને બધામાં પોતાનો આત્મા જ જણાતો હોય તો પછી એ ભેદભાવ કરશે ખરો ? સુભાષિતકાર કહે છે :

अयं निजः परो वेत्ति गणना लघुचेतसाम् ।

उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

સંત શિરોમણી તુલસીદાસજી કહે છે :

सियारामभय सब जग जानी,  
करहु प्रनाम जेरी जुग पानी.

આ ભ્રમમાં પડેલા માનવીને મન આપણો અને પારકો એવો ભેદ રહે છે. એમાંથી જ પછી રાગ દ્વેષ જન્મે છે. “આપણો” મળે તો સુખ, “પારકો” મળે તો દુઃખ.

પૂ. શ્રી જણાવે છે કે આ મોહનો કાપ થાય તો તે મોક્ષ જ છે અને કૂલને મચડવામાં જેટલો શ્રમ પડે છે એના કરતાં પણ ઓછો શ્રમ મોક્ષ મેળવવામાં પડે. પરંતુ આ ભેદ દ્રષ્ટિદૂર થવી જોઈએ.

ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા ગાય છે.

ભેદભાવ એ દ્વેદભાવની વૃત્તિની સામિતિ છે.



“પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર  
સમદૃષ્ટિ ને સર્વ સમાન”

દત્તદશકમાં પૂ. અવધૂતજી લખે છે કે :

મહા તપસ્વી યોગીઓ ભેદે ગોઠા ખાય,  
નાનાનૈક્ય જ્ઞાનથી રંગ પાર ઘઈ જાય.

ધર્મની સમજ આપતાં પૂ. શ્રી જણાવે છે કે, ધર્મ એ ભિન્ન મનોને સાંધનારો વજ્રરસ છે, દ્વૈતમાંથી અદ્વૈત, ભેદમાંથી અભેદ સર્જે છે. ભગવાને સર્જેલી સૃષ્ટિ એ દિવ્યગ્રંથ છે. જો એ વાંચતા આવડી જાય તો બીજું કશું વાંચવાનું ન રહે. એટલું જ નહિ પણ એ વાંચ્યા પછી કોઈ વાસના પણ ના રહે. બધી જ વાસના નાશ પામે. આવો ભાવ પૂ. શ્રી એક ભજનમાં જણાવે છે.  
વાંચ વાંચ વિશ્વગ્રંથ વાંચવા જો ચાહના,  
વાંચવું ન અન રહે મિટે સમૂલ વાસના.

પરંતુ આપણને કેમ આવો અનુભવ નથી થતો ? આપણને તો વિશ્વમાં કડવા અનુભવો થાય છે. પૂ. શ્રી એનો ઉકેલ બતાવતા જણાવે છે કે આ વિશ્વને જોવાની હાલની જે દૃષ્ટિ છે તે ફેરવી નાંખ, તે બદલી નાંખ. દૃષ્ટિ ફેરવીને સૃષ્ટિ જો. દ્રષ્ટિ ફેરવી વિલોક રંગ એહ અવનવા,  
મેઘધનુષ સમમૂળ એક, રૂપ જૂજવાં.

મેઘધનુષના સાતરંગમાં જ્ઞાની એક જ રંગને જુએ છે. એજ રીતે વિવિધ વ્યક્તિઓમાં પણ રહેલો એક પરમાત્મા તું જોશે તો પછી જગત જીવવા જેવું લાગશે. જેવી આંખે દુનિયા જોશે રે, તેવી જણાશે.  
ભ્રમણામાં ભૂલ્યા રહેશે રે, નહિ સમજાશે.  
જેની આંખોમાં કમળો, તેને પીળું દેખાશે,  
ને ઊંધે મારગ જાશે રે.... નહિ સમજાશે.  
(પાપીગણ)

જે જગતમાં સંસારી રહે છે એ જ જગતમાં સંત પણ રહે છે. સંસારી સુખને શોધી શોધી ઘાકી ઘાય છે પણ એને સુખ મળતું નથી અને દુઃખ જ મળે છે જ્યારે પૂ. બાપજી જેવા દુઃખને શોધે છે ત્યારે એમને ક્યાંય દુઃખ જણાતું જ નથી. બધે સુખ સુખ ને સુખ જ જણાય છે. કારણ શું ?

સુખ દુઃખ એ મનની પેદાશ છે. “મન બાંધે મન છોડવે રચ્યું મને આ સર્વ” એ સાચું હોય તો જેણે મનને વશ કર્યું હોય તેને દુઃખનો ભાવ જન્મતો જ નથી. સંત તુકારામ ભજન કરીને આવતા હતા. પ્રસાદમાં બેત્રણ શેરડીના સાંકા મળ્યાં. પોતાના કળિયામાં આવતા આવતા, બાળકોને શેરડી તોડી તોડીને વહેંચતા

પાણીને પોતાનો રંગ કે આકાર નથી, અહં પણ નથી.

(૨૦૧)

હતા. છેવટે એક સાંકો રહ્યો. પત્નીએ તુકારામને શેરડી વહેંચતા જોયાં. એટલો બધો ક્રોધ ચઢ્યો કે એક સાંકો લઈને તુકારામજી આવ્યા કે તરત સાંકો લઈને એમના બરડા ઉપર જોરથી માર્યો. એ શેરડીના સાંકાના બે કકડા થઈ ગયા. સંતે કહ્યું કે “જુઓ મારી પત્ની કેટલી ભલી છે. એ એકલી ખાતી જ નથી. અને તેથી એણે શેરડીના બે કકડા કર્યા. એક એનો, બીજો મારો.”

સાચો સંત, સાચો ભક્ત બધા સાથે હળી મળીને ચાલે. પોતાનું સાધ્ય ભૂલે નહિ. બધાને મળવા દોડાદોડ ન કરે પણ કોઈ મળે તો તેનો તિરસ્કાર પણ ન કરે. “ના મૈ રાગી, ના મૈ વિરાગી, રંગ રાગ સે ભાગી રે” વૃત્તિથી જીવવું કઠણ છે.

પૂ. મોરારી બાપુ કહે છે તેમ “વિશ્વ પ્રેમ કરવો સહેલો છે પણ પડોશીને પ્રેમ કરવો અઘરો છે. ઉપગ્રહ છોડવો સહેલો છે પણ પૂર્વગ્રહ છોડવો અઘરો છે.”

વ્યક્તિએ સદા સારા વિચારો કરવા એ પહેલું પગથિયું એ ખૂબ અઘરું છે. પણ ખરાબ વિચારને કેવી રીતે દૂર કરવો એનો રસ્તો પૂ. બાપજીએ એમના એક પ્રવચનમાં બતાવ્યો છે. પોતાના દોષો જોઈને અને બીજાના ગુણો શોધીને કોઈ પ્રત્યે ખરાબ વિચાર થયો હોય તો તેને દૂર કરવો. પોતાનો નડિયાદના કુંભનાથ મહાદેવનો અનુભવ જાહેરમાં જણાવીને સારા વિચારો કેવી રીતે થાય એનું માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

અંતર દોષે નિજ ભર્યું કાઢે પરની ભૂલ,

સુખી થાય ના એ કદિ, બોળે બંને કુળ.

સ્વદોષો જાણ્યા વિના કેમ થાય મન શુદ્ધ ?

મન શુદ્ધિ વિણ જ્ઞાન ના, કાં ભૂલે દુર્બુદ્ધ ?

બીજાની ભૂલોને ન ભૂલનારા કુરુક્ષેત્ર સર્જે છે. એકલપંથી અને એકલગંધા થવું સરળ છે, પણ બધાને સાથે રાખીને, હળી મળીને જીવવું અઘરું છે. તપની પરીક્ષા સમૂહમાં થાય છે.

પાણીને પોતાનો રંગ કે આકાર નથી એટલે એને જે વાસણમાં રેડો એ વાસણનો આકાર સ્વીકારી લે છે. એને પોતાનું અભિમાન કે અલગ વ્યક્તિત્વ નથી. એ જે રંગમાં ભળે એ રંગનું થઈ જાય છે. આમ પોતાપણું વિલિન કરવાના આ ગુણથી પાણીનું એક નામ જીવન પણ પડ્યું છે. વ્યક્તિ પણ પોતાના અહંનો અંચળો ઉતારીને, નમ્ર બનીને પ્રેમથી બધાની સાથે મળે અને ભળે તો એ એક સિદ્ધિ છે. શબરીને ત્યાં રામનું જવું કે ગંગા માછણને ત્યાં પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજનું જવું એ બહુ મોટી વાત છે. નમ્રતા એ લાચારી નથી. સમર્થ વ્યક્તિ જ નમ્રતા બતાવી શકે. કાપરની નમ્રતા એ તો લાચારી છે, નબળાઈ છે.

ભક્તના લક્ષણો કે દૈવી સંપત્તિનું જે વર્ણન ગીતા કરે છે એ જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આ ભવ-દવ-તાપ નડતો નથી. પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત

સ્નેહભાવ સેવાભાવને જગાડે છે.

(૨૦૨)

મહારાજની ભિલોડિયાના બાજીના ધરની પપરામણી એ જે તે પરિસ્થિતિને સ્વીકારીને અનુકૂળ થવાની વૃત્તિ સૂચવે છે. અને જ્યારે બાજીએ "ગરમી" અંગે દુઃખ વ્યક્ત કર્યું તો પૂ. બાપજીએ કહ્યું કે બાજી !ગરમી તો નારેશ્વરમાં પણ ક્યાં નથી પડતી ? તમે શું કામ અકળાવ છો. મને કોઈ તકલીફ નથી.

દેવપુરુષ આવો હોય. રાજાના મહેલમાં પણ રહી શકે અને ગરીબ ભક્તના ઝૂંપડામાં પણ એટલી જ પ્રસન્નતા માણી શકે.

વિચારનું સ્થૂલરૂપ વાણી સ્વરૂપે પ્રગટે છે. "વાણી" પ્રગટે ત્યારે વ્યક્તિના સંસ્કારોનો પરિચય કરાવે છે. વાણી ને વાણીનો દુર્વ્યય ન કરવો. દ્રોપદીએ વાણીનો સંયમ દર્શાવ્યો હોત - આંધળાના પુત્રો પણ આંધળા જ હોય એવું ના કહ્યું હોત તો કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ કદાચ ટાળી શકાયું હોત.

સુભાષિતકાર કહે છે :

નરસ્ય ચિન્દ નરકાગતસ્ય વિરોપિતા બંધુજનેષુ નિત્યમ્ ।

સરોગતા નીચગતેષુ સેવા હતીવ દોષઃ કટુકા ચ વાણી ॥

નરકમાં રહીને આવેલા માણસોના આ લક્ષણો છે : પોતાના બંધુઓ સાથે નિત્ય વિરોધીપણું, નીચ માણસોની સેવા - સોબત, વર્તન - સ્વભાવમાં અત્યંત દોષો ભરેલાં હોય અને કડવી કઠોર વાણી બોલનારો હોય.

વાણી આપણને ઠંડક આપે છે, આપણી તરસ છીપાવે છે. શીતલતા એ વાણીનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. વાણી ગરમ કરીએ તો ગરમી એ એનો સ્વાભાવિક ગુણ નથી. એના પર લાદેલો ગુણ છે એટલે કાળક્રમે એ પાછું ઠંડુ થઈ જ જાય છે. આમ વાણીની ઠંડક એ એનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. એ જ રીતે સાપકે મીઠું બોલવું, થોડું બોલવું અને સામાના હિતમાં હોય એવું બોલવું.

આંખમાં અમી તો દુનિયા ગમી.

જીભમાં અમી તો દુનિયા નમી.

જેમનામાં પ્રેમનું તત્ત્વ ઊંચું હોય છે તેની વાણી કડવી હોતી નથી. કડવી અને ઉદ્વેગિત ભરેલી અવિવેકી વાણી એ વ્યક્તિના અભિમાનીપણાની છડી પોકારે છે. સત્ય કડવું હોતું જ નથી, સત્ય કહેવાની રીત જ કડવી હોય છે. અને અભિમાનમાં ઉન્મત્ત બનેલી વ્યક્તિ ગમે તેમ, મનકાવે તેમ બોલતી હોય છે. સાધુ પુરુષની વાણીમાં કદી આવી કડવાશ આવતી નથી.

કડવી વાણી બોલવાથી વ્યક્તિનું મન અને જીભ બન્ને બગડે છે. કડવી વાણીથી સામી વ્યક્તિનું અપમાન થાય છે અને એની લાગણી ઘવાય છે. એની ઘવાયેલી લાગણીને કારણે વિશ્વસંવાદિતામાં જે ખલેલ પડે છે તે ખલેલને સરખી કરવા પરમાત્મા અપમાન કરનારનું હૃદય ઘવાય એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે અને ત્યારે જ બે પલ્લા સરખા થાય છે. યુવાની, ધન, સત્તાના મદમાં જીવનારો

પરસ્પરદેવો ભવની દ્રષ્ટિ ભેદભાવ ભગાડશે.

૨૦૩

કદાચ આ ન પણ માને પરંતુ એના માનવા ન માનવાથી શું ફેર પડે છે ? બલિ, રાવણ ને કંસનું કશું ના ચાલ્યું તો પામર માનવીનું શું ગજું ? સંતવાણી છે કે :

કાગે કિસકા ધન હરા ? કોયલ કિસકો દેત ?

મીઠી બાની સુનાયકે જગ અપના કર લેત.

"જબ અપના મુંહ ખોલો તુમ, મીઠી બાની બોલો તુમ" એ જીવનમંત્ર માનવી માટે કલ્યાણકારી છે.

"સ્નેહ" શબ્દનો એક અર્થ હેત, પ્રેમ છે અને બીજો અર્થ "ધી" પણ છે. મૂળ સ્નેહ ચિકાશત્વ જોડે સંબંધ પરાવે છે. સ્નેહથી સૂકાપણું જાય અને ભિનાશ, ચિકાશ વધે.

સર્વેઽવ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ વિગમયાઃ એવી પ્રાર્થના જંગલમાં તપ કરતાં ઋષિએ શા માટે કરવી જોઈએ ? એનું કારણ એ બધામાં પોતાનો આત્મા જુએ છે. દરેકને પોતાનો આત્મા પ્રિય હોય છે. આમ ઋષિને બધાં પર પ્રેમ હોવાથી બધાનું કલ્યાણ થાય છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ની ભાવનાવાળા એ ઋષિને મન બધાં પોતાના જ છે અને છતાં એ કોઈનો નથી.

જે પીએ તે ફરી નવ આવે, બીજું કંઈ ના ભાવે રે,

દુનિયામાં દુનિયાથી ન્યારો કો તોવે નવ આવે રે... નામ સુધા.

"સબ સે ઊંચી પ્રેમ સગાઈ" નું પદ રચીને સુરદાસે આપણને એ જ સંદેશો આપ્યો કે :

પ્રેમમાં જીવો,

પ્રેમથી જીવો,

પ્રેમને જીવો.

પ્રેમ આપો તો પ્રેમ મળશે.

પ્રેમ નહિ મળે તો પણ,

પ્રેમ આપ્યાનો સંતોષ થશે.

આ છે પ્રેમનો સંદેશ.

પ્રેમમાં તરવું સહેલું છે. ડૂબવું અઘરું છે. અને જે પ્રેમમાં ડૂબી જાય છે તેનામાં પશ્ચાત્તી કે ભેદભાવ રહેતા નથી. આવા પ્રેમ સાગરમાં સદગુરુ ભગવાન રંગાધૂતજી આપણને ડૂબાડી દે એવી પ્રાર્થના.

૧ પૂ. પ્રેમ અવપૂતનો

પ્રેમભાવ જાગે ત્યાં ભધામાં મારાપણું જ લાગે.

૨૦૪



તેમ કૃપણ ધન એકઠું કરી કષ્ટથી જેલ,  
ના ખર્ચે ના દાન દે, ઘાએ દુઃખી તેલ.  
હરે અગ્નિ નૃપ ચોરે વા, અથવા અનીતિમાન  
પુત્ર પાકતાં વેડકે કુમાર્ગમાં એ જાણ

(અ. ૫૪ દો. ૫૮-૫૯)

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થોમાં અર્થ અને કામને ધર્મ અને મોક્ષની વચ્ચે રાખ્યા છે. અર્થ અને કામ નકામા નથી પણ એ સર્વસ્વ પણ નથી. પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજે સોલા ભાગવત વિદ્યાપીઠના ખાત મૂહુર્ત વખતે તો. ૧૩-૩-૧૯૬૭ ના રોજ જણાવ્યું હતું કે :

“સમાજના ધારણ પોષણ માટે અર્થ કામની આવશ્યકતા જરૂર છે. પણ એ ધર્મ મૂલક હોવા જોઈએ. અર્થની પ્રાપ્તિમાં, વહેંચણીમાં ને ઉપયોગમાં પણ ધર્મનો ખ્યાલ ન રાખવામાં આવે તો ચોરી, પાડ, સંઘ્રાહ્યોરી, કાળો બજાર, કસવેગીરી વગેરે અનિષ્ટોનું અત્યારના જમાનાની માફક પૂર આવે ને સમાજ છિન્ન ભિન્ન થઈ જાય.”

“ધર્મ એ સમાજના મંદિરનો પાયો ને મોક્ષ એનું છાપરું હોતું જોઈએ.”

વ્યક્તિ ધન કમાય એમાં કશું ખોટું નથી પણ એક તો ધર્મથી કમાય અને એમાંથી થોડું ધર્મમાં વાપરે. ધન કમાયા પછી વ્યક્તિ એવી વિચારધારાવાળો ન થવો જોઈએ કે જેમાં એ બધું ધન એકઠું જ કર્યા કરે અને અન્ય માટે વાપરે જ નહિ. આ દોહરામાં પૂ. શ્રી એ “કૃપણ” શબ્દ વાપર્યો છે, “કંજુસ” શબ્દ નથી વાપર્યો. પૂ. શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રી (દાદાજી) એ જણાવ્યું હતું કે કંજુસ એ કરકસરી વ્યક્તિથી જુદો છે તેમ કૃપણ અને કંજુસ વચ્ચે પણ તફાવત છે. કૃપણ એ તદ્દન હલકી સ્થિતિ છે. કંજુસ બીજાને માટે વાપરતો નથી પરંતુ કૃપણ તો પોતાના માટે પણ વાપરતો નથી.

આમ તો કૃપણની મનોવૃત્તિ જ વિકૃત મનોવૃત્તિ છે. કૃપણને ધન સિવાય કોઈના પર પ્રેમ નથી “પૈસો મારો પરમેશ્વર ને હું પૈસાનો દાસ” એ એનું સૂત્ર છે. ત્યાગીને ભોગવી જાણો એ ઇશ્વારાસ્ય ઉપનિષદનું સૂત્ર એને સમજાતું જ નથી. સમજાય તો સ્વીકાર્ય નથી.

કૃપણને કેટલીક સાચી સમજ નથી એટલું જ નહિ પણ કેટલીક ગેરસમજ પણ છે. ધન એ સાધન છે, સાધ્ય નથી. ધન કમાવવાનું કારણ ધન ખર્ચીને જરૂરિયાત સંતોષવાનું છે. ધન વાપરવાનું જ નહિ હોય તો એ ધનમાં અને માટીના ટીકરામાં શું ફેર ? માણસ ધનને વાપરે પણ વેડકે નહિ એ આદર્શ

અનીતિથી કમાયેલું ધન કદી શાંતિ આપતું નથી.

સ્થિતિ છે. વાપરતી વખતે ભવિષ્યનો અને કટોકટીની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ રાખે એ પણ બરાબર છે. એવી આદર્શ સ્થિતિ પછીની સ્થિતિ છે કે વ્યક્તિ પોતા માટે વાપરે અને જરૂરી હોય એટલું જ વાપરે. બીજા માટે ન વાપરે. આમ ધનને એકઠું કરવા માટે સ્વાર્થ અને કરકસર સ્વીકારે પરંતુ કૃપણ તો પોતાના માટે પણ નથી વાપરતો એ કેટલી દયાજનક સ્થિતિ કહેવાય!

વળી કૃપણને એવો વિશ્વાસ નથી કે ધન પ્રારબ્ધે જ મળે છે. પ્રારબ્ધમાં હશે તો પ્રયત્ન વિના ધન મળશે જ અને જો નસીબમાં નહિ હોય તો દોડી મરવાથી પણ નહિ મરે.

સુભાષિતકાર કહે છે કે, ભાઈ ! તું ધન માટે નાહક દોડ ના. જો દોડવાથી જ ધન મળતું હોત તો આખો દિવસ અહીંથી તહીં દોડ દોડ કરતો ફૂતરો ધનિક જ હોત.

એકનું ખાવાનું હોય એમાંથી દસને ખવરાવે તે રામ કહેવાય અને દસનું એકલો ખાય તે રાવણ કહેવાય.

પૂ. રવિશંકર મહારાજ લખે છે કે બધાને ભોગા કરીને ખાય તે ગામડાની સંસ્કૃતિ (રામવૃત્તિ). બધાનું ભેગું કરીને ખાય તે શહેરી સંસ્કૃતિ (રાવણવૃત્તિ).

પૂ. શ્રી રંગ અવધૂત મહારાજ એક ભજનમાં લખે છે :

દિન દિન ભટકા રાત જગાયા, તબહિ ન મીલા સાંઈ,  
નેક કમાઈ કર લે ભાઈ, ઈસમેં સબ કુછ આઈ.

તીરથ કહાં જાના.

કમાણી કરતી વખતે વ્યક્તિએ સાધન શુદ્ધિ ભૂલવાની નથી. ગમે તે રીતે ધન કમાવવાની વૃત્તિને કારણે એકઠું થયેલું પાપભર્યું ધન જ આવી કૃપણ વૃત્તિ જન્માવે છે. અનીતિ વગર લાભોપતિ થવાનું નથી અને અનીતિનો પૈસો કદી શાંતિ આપતો નથી.

પૂ. રવિશંકર મહારાજ જણાવે છે કે આપણે ઘી સુંધીને લાવીએ છીએ, પણ ઘરમાં પૈસા આવે છે ત્યારે તેને સુંધીએ છીએ ખરા ? પૈસો “અનીતિનો હોય તો ઘરમાં આવવા જ ન દેવો એવો આપણો આગ્રહ હોવો જોઈએ. ઘી ખોરું હોય તો એમાં બનાવેલો શીરો પણ ખોરો જ થાય તો અનીતિથી કમાયેલા ધનવાળાનો સંસાર ખોરો નહિ થાય ? અનીતિથી, યેનકેન પ્રકારેજ, ગરીબનું લોહી ચૂસીને ભેગી કરેલી સંપત્તિ કેવી રીતે સુખ આપે ?

તુલસી હાય ગરીબકી કબુ ન ખાલી જાય,

મૂએ દોર કે ચામસે લોહાભી ભસ્મ હો જાય.

જો ગરીબની હાય લોહાને પણ ભસ્મ કરે તો માણસના જીવનને તો શું શું ના કરે !

ઘનને ખાતરની જેમ પહોળું કરવું જોઈએ.

“આપું તે તારાને આપી રાશું મન મોઝાર” એ દેવવૃત્તિ છે. શિવભાવ છે. પરંતુ હું બધાનું ખાઉં પણ મારું ખાય તેનું સત્યનાશ જાય” એ દાનવવૃત્તિ છે. રાક્ષસી ભાવ છે.

માણસે દાન આપીને પોતાની લક્ષ્મીને પવિત્ર કરવાની છે. શ્રીસૂક્તમાં અલક્ષ્મીના નાશની માગણી છે. આમ અનીતિની લક્ષ્મી ઘરમાં આવવા દેવાની નહિ અને અજ્ઞાતમાં પણ આવી ગઈ હોય તો ૧૦% ધર્મમાં વાપરીને લક્ષ્મીને પવિત્ર કરવાની.

યોગબદ્ધ આત્માના જન્મ માટે ભગવદ્ ગીતા શ્રીમંતને પસંદ નથી કરતી પરંતુ પવિત્ર શ્રીમંતને પસંદ કરે છે.

યુગિનાં શ્રીમતામ્ ગેહ્યે યોગ ભષ્ટોડભિ જાયતે ।

વ્યક્તિ પૈસા પાછળ ઘેલો બને, પૈસા માટે બધું કરે અને પૈસાને સર્વસ્વ માને તો પછી એનું પરિણામ પણ એણે ભોગવવું જ પડે.

કૃપણ ભૂખે મરીને પણ પૈસા એકઠા કરવાનું પસંદ કરે છે. હસવામાં એવું કહેવાય છે કે કૃપણ વાંસનો પંખો ખરીદે તો એ પંખો હાથમાં રાખીને ફેરવે નહીં કારણ કે પંખાનું આયુષ્ય ઘટે, એટલે પંખાને ક્યાંક સ્થિર કરી પોતાની ડોક હલાવે. એની ડોકને નુકશાન થાય એની ચિંતા નહીં પણ પંખાને નુકશાન ન થવું જોઈએ.

આવી માનસિક વિકૃતિવાળી વ્યક્તિ દયાને પાત્ર છે. એના મનમાં ઊંડે ઊંડે ભારે બિનસલામતિની લાગણી છે. એની વિચારવાની રીત જ તદ્દન ખોટી છે. કૃપણ પોતે દુઃખ વેઠીને પણ પૈસા એકઠા કરે ત્યારે એને કદાચ સુખ લાગતું હશે. પૈસાને જોયા કરવા, ગણવા અને એ ગણતરી વખતે થતા અવાજમાંથી આનંદ મેળવવો એ એનો બ્રહ્મનાદનો આનંદ હશે.

પરંતુ ગમે તે રીતે કમાઈને ધન એકઠું કરનારના જીવનમાં આકરા પ્રસંગો આકાર લે છે. જેમ પાણી ગોંધાઈ રહે તો ગંધ મારે તેમ ધન પણ વપરાયા વગર પડી રહે તો ગંધાય. કુદરત એ ગોંધાયેલી લક્ષ્મીને બહાર કાઢીને જ જંપે છે.

કૃપણનું ધન ક્યાં તો ઘરને આગ લાગે ને નાશ પામે અથવા રાજા લઈ લે અથવા ચોરો ચોરી જાય. આ બધા પ્રસંગો તો સહન થઈ શકે એવા છે પણ જે છેલ્લો રસ્તો છે તે તો ખૂબ દુઃખ દાયી છે. કૃપણને ઘેર થયેલ સંતતિ અનીતિમાન બને અને એ ખરાબ રસ્તે પૈસો વાપરે.

પોતાનું સંતાન-પોતાનો દીકરો અનીતિને માર્ગ ચઢે અને પૈસો કુમાર્ગે વાપરે ત્યારે એની વ્યથા અનેકગણી હોય છે. “Child is the father of Man” અથવા પ્રથમ પુત્ર જન્મમાં બાપ જ પુત્ર તરીકે અવતરતો હોય છે.” જેવા વિધાનો પિતાની પુત્ર તરફની લાગણી દર્શાવે છે. પું નામ નરકમાંથી તારે તે પુત્ર.

ધન વડે બે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય : ભય અને દુઃખ.

(૨૦૭)

પું નામ નરકાત્ર ત્રાયતે સ પુત્રઃ એવી પુત્રની વ્યાખ્યાને ત્યારે ધક્કો લાગે જ્યારે પુત્ર અનીતિમાન નીકળે અને કુમાર્ગે પૈસો વેડેકે.

આવું થાય ત્યારે જો કૃપણની આંખ ખૂલે તો વિચાર કરતો થાય અને એની ભૂલભરેલી કરણી માટે પશ્ચાત્તાપ થાય. “જેવી કરે છે કરણી તેવી તરત ફળે છે” એ વિધાન સાચું પડતું જુએ છે ત્યારે એની અકળામણ કહેવાતી પણ નથી અને સહેવાતી પણ નથી. સાત્ત્વિક સુખમાં શરૂઆતમાં તકલીફ જેવું લાગે પણ કળ-પરિણામ મધુર હોય. રાજસમાં શરૂઆતમાં સુખ લાગે પણ અંત કષ્ટદાયી હોય છે અને તમસમાં શરૂઆત અને અંત બંને ખરાબ હોય છે.

આ કૃપણતા વંશનો ગુણ હોય છે. એ કુળની પરંપરાનું પરિણામ છે. સુભાષિતકાર કહે છે :

દુઃશીલો માતૃદોષેષ પિતૃદોષેષ મૂર્ખતા ।

કાર્પણ્યો વંશદોષેષ આત્મદોષેષ દરિદ્રતા ॥

માણસ ખરાબ ચારિત્ર્યવાળો જણાય તો માતાનો દોષ છે, મૂર્ખ જણાય તો પિતાનો દોષ છે, કૃપણ જણાય તો વંશ પરંપરાનો દોષ છે અને દરિદ્રી જણાય તો પોતાનો દોષ છે.

આમ કૃપણતા એ વંશપરંપરાગત લોહીમાં આવેલો અવગુણ છે. કૃપણ કેવો હોય એ સમજવા માટે એક નાની મજાકભરી વાત પૂરતી થશે.

એક કૃપણ ડોસો મરવા પડ્યો. હવે પિતા થોડા સમયમાં દેહ છોડશે એવું લાગવાથી તેયારી વિશે વાતો ચાલી. દીકરાઓ અંદર અંદર વાત કરતા હતા કે શબવાહિની બોલાવી લઈશું. ગામડેથી આવેલ નાના દીકરાએ શહેરમાં રહેતા મોટા ભાઈને પૂછ્યું કે એ શબવાહિનીની સેવા માટે કાંઈ આપવું પડે? મોટાભાઈએ કહ્યું, એકસો રૂપિયા આપવા પડે. આ સાંભળતા જ મરવા પડેલો ડોસો એકદમ ઉભો થઈને ઝબ્બો પહેરવા લાગ્યો. દીકરા ગભરાયાં. એમણે પૂછ્યું : “બાપા ! બાપા ! શું કરો છો ?” બાપે કહ્યું “નાલાયકો, હું ઘરે મરી જઉં તો તમે શબવાહિની બોલાવીને સો રૂપિયા વેડકો ! હું સ્મશાને જઈને જ સૂઈ જઈ છું. ત્યાં મરી જઉં પછી શબવાહિનીની શી શરૂર ?”

અનિતિથી કમાયેલું ધન શ્રાપ છે. એ ધાપ પણ છે અને તેથી એના પરિણામમાં તાપ છે.

દત્તના ઉપાસક એવા આપણે તો સર્વસ્વ લુંટાવી દઈએ એવું ગુરુ મહારાજ ઈચ્છે. “કરે નિજ દાન જો સોઈ દિગંબર હો તો એસા હો” એ પંક્તિ યાદ રાખી જીવનને નેક કમાણીથી અને કમાણીને બીજા માટે વાપરીને જીવન ઉજ્જવળ કરીએ.

બીજાનું ધન હડપ કરવાની વૃત્તિ એ ગીધવૃત્તિ છે.

(૨૦૮)



સંકેત : ૪૦

વિશ્વ વૈરાગ્ય ના ઠસે બોધ સૂક્ષ્મ એ જાણ,  
જાણી એવું દેહને માની ગુરુ પ્રમાણ.

(અ. ૫૫ દો. ૧૧૯)

શ્રી ગુરુલીલામૃતનો જ્ઞાનકાંડ એ જીવને મુક્તિ મેળવવાનો પંથ બતાવનારો કાંડ છે. આ કાંડની વિશિષ્ટતા એ છે કે એમાં મોટા ભાગે રાજાના જ ચરિત્રો છે અને આ બધા રાજાઓમાં મોટાભાગના નામ અંકે આ ઉપરથી જ છે. અંબરિષ, અર્જુન, અલર્ક, આયુ ને યદુ જેવા રાજાનું ચરિત્ર એવું સૂચવે છે કે જ્ઞાનનો માર્ગ એ સાધના માર્ગમાં જેઓ રાજા જેવા બળવાન છે તેઓનો માર્ગ છે.

કર્મમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ કરતાં જ્ઞાનમાર્ગ કઠણ છે. જ્ઞાનની વાતો કરવી સહેલી છે પરંતુ જ્ઞાની થઈને જ્ઞાનીના જેવું જીવન જીવવું એ અતિ કઠણ છે. વળી એમાં પતનની શક્યતા પણ વધુ છે.

પૂ. ડોંગરેજી મહારાજ કથામાં નિવેદન કરે છે કે :  
જ્ઞાન માર્ગમાં જેનું પતન થાય છે તે નાસ્તિક બને છે, યોગમાર્ગમાં જેનું પતન થાય તે રોગી બને છે અને ભક્તિમાર્ગમાં જેનું પતન થાય છે તે આસક્ત બને છે.

જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી એ સૂત્ર સાચું છે. જ્ઞાન વિના ભ્રમણા જતી નથી. ભ્રમણા ન જાય તો બધા પ્રશ્નો ઉભા જ રહે છે. એક ભજનમાં પૂ. શ્રી લખે છે કે.

જેને જ્ઞાન નિરામય બૂટી જડી  
તેને પરમારથની સૂઝ પડી.

વળી બીજા ભજનમાં જણાવે છે :  
તાપ મૂળ દેહામતા, રજજી સર્પની વાત,  
જ્ઞાન દીવડો પ્રગટતાં, રંગ - સાપ અજાત.

જ્ઞાનમાર્ગના પ્રવાસીએ વિવેક, વૈરાગ્ય, પટસંપત્તિ અને મુમુક્ષુપણું એવા ચાર સાધનો પ્રાપ્ત કરવાં પડે, જેને સાધન ચતુષ્ટય કહે છે. એમાં વિવેક મેળવ્યા પછી વૈરાગ્ય મેળવવાનો છે. આમ વિવેકયુક્ત વૈરાગ્ય એ સૂક્ષ્મ બોધને દઢ કરવા માટે ખૂબ જરૂરી છે.

વૈરાગ્ય એટલે શું ?  
રાગથી વિરુદ્ધ વિરાગ. આવી વિરાગ વૃત્તિને વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. વિરાગવૃત્તિનું મહત્વ એના અર્થમાં રહેલું છે.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય વિવેક ચૂડામણિમાં વૈરાગ્યનો અર્થ સમજાવતાં લખે છે કે :

જે શોભા અંજલિમાં છે તે શોભા મુદ્દીમાં નથી.

(૨૦૯)

તદ્દૈરાગ્યં જુગુપ્સા યા દર્શન શ્રવણાદિભિઃ ।  
દેહાદિ બ્રહ્મપર્યન્તે હાનિત્યં ભોગવસ્તુનિ ॥

(શ્લોક : ૨૧)

દર્શન અને શ્રવણાદિ દ્વારા શરીરથી માંડીને બ્રહ્મલોક સુધી સંપૂર્ણ અનિત્ય પદાર્થોમાં વૃક્ષા બુદ્ધિને વૈરાગ્ય કહેવાય છે.

સાંખ્ય સૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે :  
વિરક્તસ્ય હૈયજ્ઞાનમુપાદેયોપાદાનં હંસશીરવત્ ।  
જેમ હંસ નીરનો ત્યાગ કરી શીરનું જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે તેમ વૈરાગ્યશાળી વિવેકી પુરુષ ત્યાગ કરવા યોગ્ય માયાનાં તત્ત્વોનો ત્યાગ કરે છે અને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સારભાગ (બ્રહ્મતત્ત્વ) ગ્રહણ કરે છે.

પૂ. શ્રી અવપુત્ર વૈરાગ્યને સમજાવતાં લખે છે :  
વિષય દોષ દર્શન થકી તત્ત્વાગે મતિ જેહ,  
વિરતિ મુક્તિ કારિણી સાંભળ નિઃસંદેહ.

(અ. ૧૮ દો. ૪)

વિરાગ, વિરતી કે વૈરાગ્ય એટલે વિષયના દોષો જોઈને તેનો ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ.

તત્ત્વબોધમાં જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય જણાવે છે તે મુજબ  
વિચાર : ક : વૈરાગ્ય એટલે શું ?

ફહ સ્વર્ગમોગેપુ ઇચ્છા રહિત્યમ્ ॥ આલોક અને સ્વર્ગના ભોગોમાં ઈચ્છાનો અભાવ.

વૈરાગ્ય એ બીજું સાધન છે. પ્રથમ સાધન વિવેક છે. આમ વિવેકયુક્ત વૈરાગ્યમાં અનિત્ય વસ્તુ પ્રત્યે આપણને જે અભાવ થાય, તિરસ્કારવૃત્તિ જાગે તે વૈરાગ્ય કહેવાય છે.

અનિત્ય વસ્તુના સમજપૂર્વકના ત્યાગને વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. પૂ. વિદિતાત્માનંદજી વૈરાગ્યને સમજાવતાં કહે છે, “વિષયો અનિત્ય જ છે, પણ એટલું જાણવાથી વૈરાગ્ય નહિ જન્મે. ભલે ને તે અનિત્ય હોય, પરંતુ મને થોડીક શણ તો આનંદ આપે છે ને ! પરંતુ વિષયો અનિત્ય જ નહિ, દુઃખમય પણ છે એવો નિશ્ચય થવો જોઈએ અને ત્યારે જ તેમના પ્રત્યે વૈરાગ્ય જન્મે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા જણાવે છે :  
યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા દુઃખયોનય એવ તે ।

આઘન્તવન્તઃ કૌન્તેય ન તેષુ રમતે ભુષઃ ॥

(અ. ૫ શ્લોક ૨૨)

ઈન્દ્રિયોના સ્પર્શવાળા બધા ભોગો દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર (દુઃખદાયી) છે. ત્યાગીને ભોગવી જાણો મંત્રને મા આચરી બતાવે છે.

(૨૧૦)

હે અર્જુન ! એ અનિત્ય છે (આદિ અને અન્તવાળા છે) અને તેથી ડાહ્યા માણસો - વિદ્વાનો તેમાં રમતા નથી - આનંદ પામતા નથી.

વિષયોપભોગમાં આનંદનો આભાસ થાય છે. તેમાં લેશ પણ સુખ હોતું નથી. વિષયો પ્રાપ્ત કરતાં પહેલા તેની રાહ જોવામાં દુઃખ છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાના પરિશ્રમમાં પણ દુઃખ જ છે. એ વિષયોનો ઉપભોગ કરતી વખતે પણ "આમ છે તેને બદલે તેમ હોત તો સારું" એવા અસંતોષનું દુઃખ રહેલું છે. અને ક્યારેક તો આ ચાલ્યું જ જશે એવી ભીંતિ રહેતી હોય છે તેનું પણ દુઃખ રહે છે અને છેવટે જતું રહે ત્યારે વિયોગનું દુઃખ. વૈરાગ્ય એટલે ભોગની ઇચ્છામાંથી મુક્તિ, વિવેક દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરી શકાય. બહારથી વિષયોનો ત્યાગ કરી દઈએ પણ મનમાં તેના ઉપભોગની ઇચ્છા રહી ગઈ હોય તો તેને વૈરાગ્ય ન કહેવાય. વૈરાગ્યવૃત્તિને કારણે વિષયોમાંથી સુખ મળે છે એવો ભ્રમ નાશ પામે છે અને પછી એ વિષયોનું આપણને આકર્ષણ રહેતું નથી.

વિવેકયુક્ત વૈરાગ્ય એ સાચો વૈરાગ્ય છે. પૂ. શ્રી પ્રકાશાનંદજી મહારાજ એમના વાર્તાલાપ ગ્રંથમાં આ માટે એક સરસ દૃષ્ટાંત આપે છે. ગોપીચંદના માતૃશ્રી મેનાવતીએ ગોપીચંદને વૈરાગ્યના પાઠ શીખવાડ્યા હતાં. એ દઢ કરવા માટે એમણે ગોપીચંદને ભતૂહરી પાસે મોકલ્યા. ગોપીચંદના વૈરાગ્યની ખાતરી કરવા પુરુષના જેવું કપડું ઓઢી મેનાવતી રાત્રીએ જંગલમાં ગયા.

જ્યાં ગોપીચંદ સૂતા હતા ત્યાં જઈ એની લગોલગ મેનાવતી સૂઈ ગયાં. એટલે ગોપીચંદે તરત કહ્યું કે "મારી જગ્યા છોડીને બીજે ચાલ્યો જા." મેનાવતી ત્યાંથી ઉઠીને ભતૂહરી પાસે જઈને લગોલગ સૂઈ ગયા એટલે ભતૂહરી કશું જ બોલ્યા સિવાય ત્યાંથી ઊઠીને બીજે સુવા જતા રહ્યાં.

બીજે દિવસે ભતૂહરિ ને ગોપીચંદ બેઠા હતા ત્યારે ત્યાં આવીને મેનાવતીએ ગોપીચંદને કહ્યું કે તું રાજપાટ અને ગાદી છોડીને જંગલમાં આવ્યો તો પણ તારામાંથી મમતા ગઈ નથી. સૂવા જેટલી પૃથ્વીને પણ તું તારી માને છે. તારો વૈરાગ્ય વિવેકયુક્ત વૈરાગ્ય નથી એટલે તારામાંથી મમતા ગઈ નથી. આમ કહીને મેનાવતીએ ગોપીચંદને વિવેકયુક્ત વૈરાગ્યના પાઠ દઢ કરાવ્યા.

પૂ. સ્વામી શ્રીવિદિતાત્મનંદજી જણાવે છે "વિષયોને કંડી દેવાની જરૂર નથી અથવા તેમનાથી દૂર ભાગી જવાની જરૂર નથી. વસ્તુઓનો જે કોઈ વ્યવહારિક ઉપયોગ હોય, જે હેતુથી નિર્મિત થઈ છે તે હેતુ માટે તેમનો ઉપયોગ કરવામાં કાંઈ ખોટું નથી. માત્ર સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી તેનો ઉપભોગ ન થાય એ જ જોવાનું રહે છે."

ખવડાવીને ખાય તે રામ, બધાનું ખાઈ જાય તે રાવણ.

(૨૧૧)

વિષયનો ઉપયોગ કરાય, ઉપભોગ ના કરાય.

એક બ્રહ્મ જ નિત્ય છે અને તે સૌથી મહાન છે. તેની સરખામણી કરી શકે એવું બીજું કશું છે જ નહિ અને માટે એને છોડીને અન્ય વિષયો તરફ જવાની વૃત્તિ જ ન થાય તો આ સમજપૂર્વકનો ત્યાગ તે વૈરાગ્ય કહેવાય.

વિવેક દ્વારા મન સમજે છે કે આપણે વિષયને નથી ભોગવતા પણ ભોગો જ- વિષયો જ આપણને ભોગવે છે અને પરિણામે એવા ભોગો ભોગવવાથી રોગ થાય છે. વિષયોમાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે હું પરતંત્ર બની જાઉં છું અને મારી શક્તિ ગુમાવું છું.

પૂ. શ્રી અવધુત મહારાજ લખે છે કે :

ભોગ રોગનું મૂળ છે ભોગ મૂળ અવિચાર,

યોવન ધન સત્તા મદં થાય નષ્ટ વિચાર.

(મ. ૭ લે. ૫૦)

વિવેક એ વૈરાગ્યનું સાધન છે તો વૈરાગ્ય એ પટ્ટસંપત્તિ મેળવવાનું સાધન છે. આમ વૈરાગ્યનું મહત્ત્વ બને રીતે છે. વૈરાગ્યના કારણે દુન્યવી અને સ્વર્ગીય ભોગનું આકર્ષણ જાય છે અને શમ, દમ ઉપરતિ જેવી છ સંપત્તિ મેળવવાની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે.

શમ એટલે મનનો નિગ્રહ - મન પર કાબૂ. દમ એટલે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ. આંખ, કાન, જીભ વગેરે ઉપરનો કાબૂ. ઉપરતિ એટલે સ્વર્ધર્મનું અનુષ્ઠાન. આત્મામાં રમણ કરવું એ ઉપરતિ છે. તિતિશ્ચ એટલે શીત-ઉષ્ણ, સુખ-દુઃખ વગેરે સહન કરવા. આમ પ્રસંગતાપૂર્વક દમ્ભ સહન કરવા તે તિતિશ્ચ છે. શ્રદ્ધા એટલે ગુરુ અને વેદ વચનમાં વિશ્વાસ અને સમાધાન એટલે ચિત્તની એકાગ્રતા.

પૂ. શ્રીવિદિતાત્મનંદજી વધુમાં જણાવે છે કે વિવેક અને વૈરાગ્ય બંને બુદ્ધિ સ્તરે છે. આ બંનેને આંતર અને બાહ્ય આચારમાં ઉતારીએ, આપણા જીવનના વર્તનમાં દેખાય તો જ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. પટ્ટસંપત્તિ વર્તનમાં જણાવવી જોઈએ. આમ પહેલાં વિવેક આવે છે પછી વૈરાગ્ય આવે છે અને પછી એની પાછળ પટ્ટસંપત્તિ આવવી જોઈએ.

પૂ. જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યના સાધનપંચકના પહેલા શ્લોકનું "આત્મેચ્છા વ્યવસીયતામ્" (આત્માના જ્ઞાનની દ્રઢ ઇચ્છા કરો) પદ સમજાવતાં પૂ. સ્વામીજી કહે છે :

"આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છા દઢ વૈરાગ્યમાંથી જન્મી હોવી જોઈએ. આ માટે સ્મશાન વૈરાગ્ય પૂરતો નથી કારણ કે તે તો સ્મશાનની બહાર નીકળતાં જ નીકળી જશે. કોઈ કરુણ કે અત્યંત દુઃખદ પ્રસંગને કારણે થતો પરિસ્થિત જન્ય

દાન આપવું એટલે ખરેખર કંઈ મેળવવું.

(૨૧૨)



વૈરાગ્ય એ પ્રાસંગિક વૈરાગ્ય છે અને તે પણ સ્થાયી વૈરાગ્ય હોતો નથી. " વૈરાગ્ય એ કોઈ ક્રિયા નથી. એ તો દષ્ટિ છે, સમજ છે. આ સમજ જેટલી સ્પષ્ટ હોય તેટલો વૈરાગ્ય દૃઢ હોવાનો અને એમાંથી આત્માને જાણવાની જાણાસા થાય કે મુક્ત થવાની અદ્ભુત વૃત્તિ - મુમુક્ષુતા જાગે. રાગ દ્વેષરૂપી પાપના સમૂહને ધોઈ નાંખી, શુદ્ધ અંતઃકરણ કરી જીવનની આલોચના કરવામાં આવે ત્યારે તેમાં રહેલા દોષો જણાય. તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો વૈરાગ્ય સ્થાયી અને સાત્ત્વિક નિવડે.

આત્મજ્ઞાન માટે વૈરાગ્ય અનિવાર્ય છે. એક ભજનમાં પૂ. શ્રી અવધૂતજી લખે છે :

ભિલા ઝુંદે મા ! પારવતી  
જેથી આત્મામાં થાય રતિ.  
વૈરાગ્ય કફની ધરી હું આવ્યો,  
નિરહં ખપ્પર કરમાં લાવ્યો.  
રસશૂન્ય અમર રસ દે મા ! ઓ  
જેથી વિષયે ન રમે કુમતિ.

આમ દેહ ભ્રમણગર અને અનિત્ય છે એટલે એનું લાલન પાલન કરવાની જરૂર નથી. દેહ એ આત્મા નથી. આત્મા અજર અમર છે. દેહ એ આત્માને રહેવા માટેનું સાધન માત્ર છે. આમ છતાં દેહ મુક્તિ પામવા માટેનું સાધન છે એટલે એની કાળજી તો લેવાની છે. દેહને લાડ નથી લગાવવાના પણ દેહને સ્વસ્થ તો રાખવાનો જ છે.

દેહ એ મોક્ષનું દ્વાર છે એટલે એનું રક્ષણ કરવું જોઈએ એ વાતને જણાવતાં ભગવાન રંગાવધૂતજી લખે છે :

ભયર્થો મેલથી દેહ આ તોએ મોશ દ્વાર,  
માટે તદ્રક્ષણ વિષે, રહે દશ નિર્ધાર.  
ભ્રમણગર તોએ નકી, દે શાશ્વત પદ એહ,  
યોગાદિપ્રાપ્તિ તજું દ્વાર એક નરદેહ.

(અ. ૩૫ દો. ૪૩-૪૪)

જીવ પોતે ભ્રમ જ છે. આત્મા અજર છે. અમર છે. પણ અવિદ્યાને કારણે જીવ ભાવ કેળવી દુઃખી થાય છે. જીવ ભાવ કેળવીને તે "આ હું કરું છું" "આ હું ભોગવું છું." એવા ભાવથી બંધનમાં આવે છે.

આ બધું જાણવા છતાં જીવન વ્યવહારમાં આ સમજ દૃઢ કરી તે પ્રમાણે તટસ્થ રહીને જીવવાનું કાર્ય કરવું છે. આ સૂક્ષ્મ બોધને ઠસાવવા માટે વૈરાગ્ય અનિવાર્ય છે. વૈરાગ્યને કોઈ તલવાર સાથે સરખાવે છે, કોઈ પાણી સાથે સરખાવે

રાખ્યા વગર કદી પ્રેમ થઈ શકે નહિ.

(૨૧૩)

છે. પરંતુ બધા એની અનિવાર્યતાનો સ્વીકાર કરે છે. પૂ. શ્રી પ્રભાતિયામાં ગાય છે :

વિષયપૂલ્લી ઉડે, સૂઝ કંઈ નવ પડે  
આંખ ચોળી રડે જીવ હારી  
વિરતિજલપારથી બોધ આસારથી  
સ્વાત્મ વિચારથી ઠાર હાળી.  
અગ્નિ ધૃતથી કદી શાન્ત દીઠો નથી,  
વાસના ભોગથી નવ વિરામે,  
વિરતિવારી થકી વાસના દવ શમે,  
શાન્તિ સુખ સંયમે આપ પામે.  
ધ્યાન અભ્યાસથી વિરતિ અસિધારથી  
નાદ સંધાનથી સુરતી જોડે,  
ગુરુતણી સેવથી, ઈશની મ્હેરથી  
મનતણાં મૂળ તો તેહ તોડે

(અવધૂતી આનંદ)

જયોપાય વૈરાગ્ય ત્યાં દઢાભ્યાસ પણ એમ,  
વૈરાગ્યે મન વશ થઈ, થાએ નિશ્ચલ તેમ.  
દોષદ્રષ્ટિ વિષયે થતાં, થાય જિહાસા જેહ,  
સૂકરવિષાવત્ સદા, ધન્ય વિરક્તિ તેહ

(અ. ૩૪ દો. ૪૦-૪૧)

વિષ વૈરાગ્યે ના મળે ઈશ્વર સ્વપ્ને જાણ,  
પ્રથમ પગથિયું એ નકી ઈશપ્રાપ્તિમાં માન

(અ. ૧૧૩ દો. ૪૮)

ગુરુમહારાજની શતાબ્દીની સાચી ઉજવણીના પ્રતિકરણે આપણે પણ ધીરે ધીરે વિવેકયુક્ત વૈરાગ્ય પ્રતિ ડગલાં ભરીએ. મોંઘો માનવ જન્મ મળ્યો છે અને ગુરુમહારાજ જેવા શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ કર્ણધાર મળ્યા છે તો જન્મ મરણના ફેરાને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરીએ. કદાચ ધ્યેય સિદ્ધ થતાં પહેલાં મૃત્યુ આવે તો બીજે જન્મે અધુરું કાર્ય પૂરું કરાવીને ધ્યેય સિદ્ધ કરાવવાની જવાબદારી ગુરુ મહારાજની જ છે અને તે પૂરી કરશે જ. આ સંકેતનું ગંભીરતાથી મનન કરી આચરણ કરીએ એજ અભિલાષા અને પ્રાર્થના.

સો હાથે ભેગું કરો અને હજાર હાથે વહેંચો.

(૨૧૪)

ચિદાનન્દરૂપઃ શિવઃ કેવલોડહમ્ ।

ન વાહનં નરો નૈવ નારી ન પૃથ્વઃ ।  
જગત્સર્વમેતન્ન મત્તોડસ્તિ ચાન્યત્ ॥  
ન ક્રોડહં ન સોડહં સદેકં ત્વનાદિ ।  
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવઃ કેવલોડહમ્ ॥ (૧)

ન ગંગા ન ગોદા ન રેવા જલં તત્ ।  
ન નદ્યા ન ચાબ્ધિર્જલં કેવલં સત્ ॥  
ન ચાદિર્ન વૃક્ષાઃ સદેકં સદેકં ।  
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવઃ કેવલોડહમ્ ॥ (૨)

ન દેહો મનો બુદ્ધિરક્ષાસવોડહમ્ ।  
ન મે જન્મમૃત્યુ ન વર્ણાશ્રમાદિઃ ॥  
ન બન્ધો ન મોક્ષો ન ચિન્તાબ્રમાદિઃ ।  
ચિદાનન્દરૂપઃ શિવઃ કેવલોડહમ્ ॥ (૩)

હરિહ્દાર.  
શુકવાર  
તા. ૧૫-૧૧-૧૯૬૮

રંગઅવધૂત